МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ЧЕРНІВЕЦЬКА МІСЬКА РАДА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ЦЕНТР БУКОВИНОЗНАВСТВА

XV БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 150-РІЧЧЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р.

Чернівці — 2025

УДК: 94(477.85)(082)

Друкується за ухвалою Вченої ради
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 8/25 від 30.09.2025 р.)

XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тези доповідей, Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р. / наук. ред. проф. Олександр Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2025. 388 с.

У збірнику тез учасників конференції на основі сучасних методологічних підходів розглядаються актуальні питання історичного минулого Буковини та Північної Бессарабії, історії України, історіографії, джерелознавства, історичної і політичної регіоналістики та етнології. Етнополітичні виклики прикордоння: традиції співжиття і сучасні трансформації. Проблеми російсько-українських конфліктів у історичному континуумі. Цифрова гуманітаристика та публічна історія як інструменти осмислення минулого.

УДК: 94(477.85)(082)

Редакційна колегія:

Голова: проф. Олександр Добржанський.
Члени: доц. Микола Гуйванюк;
доц. Ганна Скорейко;
доц. Назарій Христан;
асист. Тарас Ковалець.

Рецензенти:

Іван Зуляк, доктор історичних наук, професор;
Оксана Каліщук, доктор історичних наук, професор;
Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор.

© Чернівецький національний університет, 2025
©Автори (тексти), 2025

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

***Добржанський Олександр** (Чернівці)*
Знаменна подія в історії Чернівців та Буковини **13**

***Реєнт Олександр** (Київ)* Розвиток краєзнавства в Україні: історичні етапи та наукові парадигми. **16**

***Пуріч Штефан** (Сучава, Румунія).* Буковина та Бессарабія як опори геостратегічної експансії великих держав (18–21 ст.). **21**

***Surman Jan** (Prague, Czechia)* Chernivtsi University in the Habsburg Academic System: Peripheries and Innovations. **25**

***Шніцер Ігор** (Ужгород)* Локальний вимір міжнародної співпраці України та Словацької Республіки крізь призму Закарпаття у 2022 — 2025 рр. **27**

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ПРИКОРДОННЯ: ТРАДИЦІЇ СПІВЖИТТЯ І СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

***Скорейко Ганна** (Чернівці)* Буковинська толерантність: між міфом і суспільним надбанням. **30**

***Валявська Катерина** (Чернівці)*
Формування станово-етнічної ідентичності знаті на Буковині (друга половина XIX — початок XX століття) ... **34**

***Жук Андрій** (Івано-Франківськ)* Суспільна роль та історичне значення греко-католицької церкви на Буковині. **36**

***Ткачук Віктор** (Івано-Франківськ).* Формування зовнішнього іміджу в європейському контексті: історичний досвід і регіональні прояви на Буковині. **38**

***Райківський Ігор** (Івано-Франківськ)* Взаємини українських діячів Галичини і Буковини в 1848 р. — у середині 1860-х рр. **40**

***Кушнір Микола** (Чернівці)* Історія виникнення єврейського спортивно-гімнастичного товариства «Маккабі» у Чернівцях. **43**

***Гуйванюк Микола** (Чернівці)* Між поділом Галичини та автономією: погляди представників галицької літературної інтелігенції на українську державність (кінець XIX — початок XX ст.). ... **45**

***Гаврилюк Юлія** (Чернівці)* Військово-політичні плани Румунії щодо Буковини та Бессарабії в роки Першої світової війни. **47**

***Костючок Петро** (Івано-Франківськ)* Проведення виборів на Буковинській та Марамароській Гуцульщині в 1919-1922 рр. **49**

***Стародубець Галина** (Житомир)* Основні чинники змін повсякденного життя поляків Волині в умовах радянізації 1920-х-1930-х років. 51

***Зуляк Галина** (Тернопіль)* Процедура виборів радника ради Львівської сільськогосподарської палати у 1939 р. 54

***Гакман Сергій** (Чернівці)* Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР та анексія Криму: компаративний аналіз 56

***Нінічук Сергій** (Луцьк)* До теоретичних джерел концепції «пограниччя» 58

***Діхтярук Євген** (Луцьк)* Українсько-польські історичні суперечки: візія кресових середовищ. 60

***Стрільчук Людмила** (Луцьк)* Дискусії про Волинську трагедію: криве дзеркало пам'яті та краєзнавчі аспекти. 62

***Ярмолюк Дмитро** (Луцьк)* Щодо правової оцінки Волині'43 63

***Бондарчук Петро** (Київ)* Радянські колоніальні практики в релігійній сфері України в повоєнний період. 65

***Кушнірюк Мирослава** (Івано-Франківськ)* Основні методи боротьби українських дисидентів проти радянського режиму наприкінці 1950-х — у 1960-х рр. 67

***Паска Богдан** (Івано-Франківськ)* Заходи КДБ проти українських дисидентів у місцях позбавлення волі (кінець 1970-х — початок 1980-х рр. 70

***Чебаник Віталій** (Чернівці)* Регіональна стратифікація політичного життя Чернівецької області на початку XXI ст. 73

***Мартінковіч Марцел** (Трнава, Словаччина)* Історико-політичні відносини в умовах воєнного стану. 75

***Марчук Василь** (Трнава, Словаччина)* Комунікативна взаємодія держави і громадянського суспільства в умовах воєнного стану. 78

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ОСЕРЕДОК ТРАНСФОРМАЦІЙ: 150 РОКІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ОСВІТНЬОМУ, НАУКОВОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТАХ

Németh Thomas Mark (Wien, Österreich) Zur Gründung und Bedeutung der orthodoxen Theologischen Fakultät an der Universität Czernowitz. 82

***Кінд-Войтюк Наталія** (Луцьк)* Євген Козак: постать освітнього та науково-культурного лідера у розвитку Чернівецького університету XIX–XX ст. 83

Федорук Андрій *(Чернівці)* Вальтер Юдейх: з розвитку антикознавства у Чернівецькому університеті на зламі XIX–XX століть. **85**

Ковалець Тарас *(Чернівці)* В атмосфері «безцільної сварки і дрібничкової боротьби»: Національний рух студентів-українців Чернівецького університету у 1921 р. крізь призму відомих та малознаних джерел **87**

Пендзей Іван *(Івано-Франківськ)* За «залізною завісою»: моє навчання на історичному факультеті Чернівецького державного університету (1966–1970 рр.). **89**

Марусик Тамара *(Чернівці)* Мармурова зала Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: історія і сучасність. **93**

Герегова Світлана *(Чернівці)* Перший ректор Чернівецького університету Костянтин Томащук: «місця пам'яті» у культурному полі міста. **94**

Карпо Василь *(Чернівці)* До питання про міжнародну діяльність Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. **96**

Ігнатенко Діана *(Бельці, Молдова)*, ***Чолану Людмила*** *(Бельці, Молдова)* ***Руснак Олександр*** *(Чернівці)* Освіта без кордонів: співпраця Чернівецького та Бельцького університетів як приклад міжкультурного діалогу. **99**

Кеберляйн Жанна *(Дюссельдорф, Німеччина)*, ***Нечаєва-Юрійчук Наталія*** *(Чернівці)*, ***Руснак Олександр*** *(Чернівці)* Дослідження локальної історії пакту Молотова–Ріббентропа у Чернівцях: досвід українсько-німецької співпраці **101**

БУКОВИНА І БЕССАРАБІЯ: ПРОСТОРИ ВЗАЄМОДІЇ, КОНФЛІКТІВ І ЗМІН У ПРИКОРДОННОМУ ВИМІРІ

Blasciuc Gabriel-Cosmin *(Rădăuți, România)* Bucovina de nord și Basarabia ca frontieră dintre două lumi. **103**

Позняков Денис *(Хотин)* «Нульовий» реєстр польсько-литовських військ на хотинську кампанію 1621 року. **106**

Балух Олексій *(Чернівці)* Хотинська битва 1673 р.: тріумф Яна Собєського. **109**

Mareci Sabol Harieta Suceava *(România)* Medicul Școlar în Bucovina Anilor 1900 Cadre Normative și Realități Cotidiene **111**

Olaru Marian *(Rădăuți, România)* Bucovina în secolul al XIX-lea — economie și societate. **113**

Pertseva Zhanneta, Martynenko Nataliya *(Kharkiv)* From Kharkiv to Chernivtsi: The Life Path of Reformer-Director Dmytro Serhiyovych Lovlya. **115**

***Pintescu Florin** (Suceava, România)* Societăți culturale evreiești din Bucovina în perioada interbelică. **117**

***Абашнік Володимир** (Харків)* Ісидор Савич Продан (1854–1919/1920): філософія між Чернівцями та Харковом. **118**

***Акатріні Володимир** (с. Багринівська Чернівецької обл.)* Деякі аспекти діяльності Ераста Мандичевського (до 165-річчя від дня народження). **121**

***Rohde Martin** (Wien, Österreich)* Huzulen in der Bukowina der Zwischenkriegszeit — Ethnografie, Politik und Umwelt der Huzulenregion im Wirken von Volodymyr Zalozec'kyj. **122**

***Мінаєва Тетяна, Мінаєв Андрій** (Чернівці)* Чернівці під час першої російської окупації (вересень-жовтень 1914 р.). **126**

***Durka Jarosław** (Kalis, Polska)* Życiorysy Polaków urodzonych na Bukowinie i walczących o niepodległość w latach 1914-1921. Studium wybranych przypadków **129**

***Ткачук Ярослав** (Чернівці)* Репресивна політика російської окупаційної влади на Буковині в роки Першої світової війни **131**

***Богачик Тамара** (Чернівці)* Післядипломна педагогічна освіта Чернівецької області у 1940-х рр.: перші кроки становлення. **133**

***Бойда Андрій** (Івано-Франківськ)* Буковина в житті Василя Порайка (1888–1937). **135**

***Глібовицький Ігор** (Івано-Франківськ)* Творча постать Євсевія Мандичевського в контексті розвитку музичної культури Буковини..... **137**

***Кліш Андрій** (Тернопіль)* Часопис «Руслан» як джерело до вивчення становища української освіти в Буковині наприкінці XIX — на початку XX ст. **140**

***Комарніцький Олександр, Комарніцька Людмила** (Кам'янець-Подільський)* Матеріали фонду 342 ЦДАВО України про створення Чернівецького медінституту..... **143**

***Костинюк Михайло** (Чернівці)* Єротей Пігуляк як фундатор українського парламентаризму та культурний посередник на Буковині (кінець XIX — початок XX ст.). **145**

***Кулешір Марія** (Київ)* Євгенія Ярошинська в історії культурного життя Буковини. **147**

***Рожкова Людмила** (Суми)* Культурно-освітній та політичний рух на Буковині в 1920-х — 1930-х рр.. ..... **149**

***Курущак Лариса** (Чернівці)* Образ Ізидора Воробкевича у творчості художників з фондів Чернівецького художнього музею. **152**

***Малиновський Тарас** (Чернівці)* Буковинські корені в інтелектуальній біографії Романа Смаль-Стоцького. **154**

***Мустеца Василь** (Чернівці)* Опір ОУН заходам влади з організації голоду 1946-1947 років на Буковині. **156**

***Найдюк Ростислав** (Івано-Франківськ)* Буковина в житті Осипа Букшованого (1890 — 1937). **159**

***Петрова Озель Лілія** (Харків)* Мовотворчість письменників Буковини (краєзнавчий аспект). **161**

***Сиротюк Назар** (Тернопіль)* Буковинська проблематика на шпальтах часопису «Руслан» наприкінці XIX ст. **164**

***Федунь Марія** (Івано-Франківськ)* Степан Смаль-Стоцький, науковець і громадсько-політичний діяч, крізь призму мемуарної спадщини минулого **166**

***Макар Віталій, Макар Юрій** (Чернівці)* Публікації суспільствознавців Буковини у виданні краєзнавців Холмщини **169**

МИНУЛЕ В ЛАНДШАФТІ: АРХЕОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

***Хададова Марина** (Житомир)* Матеріальна культура та ремесла древлян в IX-X ст. **173**

***Пивоваров Сергій** (Львів), **Калініченко Віталій** (Чернівці)* Кришталеві овальні медальйони у срібній ажурній оправі з Чорнівського городища XIII ст. **175**

***Булига Олександр, Булига Віктор** (Рівне)* Пошанування святого Йоана Нового Сучавського. Український територіальний сегмент **178**

***Васьків Тарас** (Івано-Франківськ)* Святкування Різдва 1915 року Українськими січовими стрільцями. **180**

***Сивук Софія** (Київ)* Проблема нелегальних знахідок та обігу предметів археології (на прикладі римського металевого посуду. **182**

***Ільків Микола** (Чернівці)* 150-річний поступ археологічної науки в Чернівецькому університеті: мобільність науковців, напрями та географія досліджень. **184**

***Чугуй Тарас** (Київ)* Адміністративні трансформації в Галицько-Волинському князівстві часів правління Романа Мстиславовича. **186**

***Терещенко Олексій** (Кривий Ріг)* Найдавніші традиції системи фізичного вдосконалення на Криворіжжі та в Інгульській паланці **190**

***Constantinov Valentin, Blidari Maxim** (Chișinău,Moldova)* Justiție și protecționismul în Polonia la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cazul fiului lui Luca Stroici mare logofăt al Moldovei. **192**

***Кузьменко Наталія** (Суми)* Караїмська громада Сум на початку XX століття. **194**

***Константинов Валентин, Дандара Віорел** (Кишинів, Молдова)* Великий логотет Лука Строїч у листуванні з православним братством Львова. **196**

***Казюк Микола** (Тернопіль)* Парламентська діяльність Сидора Винницького. **199**

Залуцький Ярослав *(Чернівці)* Товариство взаємних обезпечень «Дністер» (1892–1920-ті рр.): роль у фінансовому та національному житті Галичини й Буковини. **201**

Литвин Микола *(Львів)* Мирон Кордуба і Товариство охорони воєнних могил у Львові. **203**

Богдан Ярослав *(Тернопіль)* Фінансові проблеми російської окупаційної влади у Тернопільській губернії (1914–1916 рр.). **206**

Білик Надія *(Тернопіль)* Тернопіль у спогадах українського емігранта Богдана Остап'юка. **208**

Галемчук Світлана *(Івано-Франківськ)* Санаторно-курортна справа на Яремчанщині в кінці XIX — на початку XX ст. **210**

Доброчинська Валентина *(Рівне)*, ***Ленартович Олег*** *(Луцьк)* Формування релігійного світогляду в шкільництві Волинського воєводства (1921–1939). **213**

Скакальська Ірина, Микитюк Іван *(Кременець)* Мемуари українських інтелігентів Західної Волині (1920–1930-ті рр.) у пошуковій роботі шкільного історичного гуртка: між джерелом та практикою пам'яті. **216**

Зуляк Іван *(Тернопіль)* Матеріальне стимулювання місцевого населення Тарнопільського воєводства у забезпеченні збройних сил транспортом у мирний час (1939 р.). **218**

Кочержук Мирослава *(Коломия)* Почесний громадянин міста Коломиї Северин Баньковський. **221**

Кочержук Мирослава, Плекан Юрій *(Коломия)* Перший почесний громадянин міста Коломиї. Хто він? **223**

Зварич Аліна *(Івано-Франківськ)* Знищення вітража «Шевченко. Мати» у 1964 р. в контексті посилення владного тиску на шістдесятників. **225**

Гуменюк Назарій *(Івано-Франківськ)* Змістове наповнення відновленого в середині 1970-х рр. самвидавного часопису «Український вісник». **228**

Тенькова Зоя *(Полтава)* Відлуння минулого: будівництво Кременчуцького водосховища. **230**

Ivanov Aleksandr *(Dortmund, Germany)* Economic Crimes And National Policy in the USSR: The Margoshes Case, 1961–1963. ..... **232**

Карась Ганна, Голей Назар *Івано-Франківськ* Андрій Шкурган: Культурна місія математика, котрий став… визначним співаком. **233**

Кужельна Олена *(Шостка)* «Надати краєзнавцю першу допомогу при першому підході до такої складної справи, як вивчення краю». Сторінками призабутої книги з краєзнавства. **236**

Сінкевич Євген *(Черкаси, Україна; Жельона Ґура, Польща)* З досвіду організації краєзнавчих досліджень на Херсонщині. **238**

Маньковська Руслана (Київ) Феномен академіка Петра Тронька: служіння Україні всупереч ідеологічним заборонам (до 110-річчя від дня народження). **241**

Архипова Світлана (Київ) Премія Петра Тронька: визнання досягнень українських краєзнавців..... **248**

ІМПЕРІЯ, ВІЙНА, СПРОТИВ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КОНФЛІКТИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТИНУУМІ

Глібіщук Микола (Чернівці) Екологічна історія Першої світової війни: східноєвропейська перспектива. **250**

Синявська Олена (Одеса) Пам'ять вигнання: досвід польських біженців в Одесі під час Першої світової війни..... **252**

Савчук Богдан (Івано-Франківськ) Степан Федак у горнилі Першої світової війни: трансформація громадського діяча (1914–1918 рр.)..... **253**

Карнатовський Андрій (Чернівці) Стан і розвиток освіти Подільського краю під час російсько-польсько-української війни 1920 р. .. **257**

Попович Вікторія (Івано-Франківськ) Дарія Ребет — єдина жінка у проводі ОУН..... **260**

Хом'як Павло (Луцьк) Спроби знищення радянською владою релігійної ідентичності Західноукраїнських земель 1939 — 1941 рр..... **262**

Перегінчук Марія (Івано-Франківськ) «Час творчості»: поетична спадщина Василя Стуса періоду перебування у київському слідчому ізоляторі КДБ (1972 р.)..... **264**

Шепітак Наталія (Івано-Франківськ) «Між ста потвор — сестра»: зустріч Стефанії Шабатури та Василя Стуса в ув'язненні (1975 р.). **267**

Ципуга Андрій (Івано-Франківськ) Ключові віхи громадської активності Опанаса Заливахи наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. **268**

Беспека Вадим (Львів) Еволюція інструментів когнітивного впливу в контексті війни за незалежність України (2014 — 2025 рр.)..... **271**

Гороховський Денис (Львів) Інформаційно-смислові наративи війни: пропаганда у відеоіграх як інструмент впливу на міжнародну аудиторію..... **273**

Давидов Микола (Луцьк) Гібридна агресія РФ проти України, історичний континуум війни, окупація та спротиву..... **276**

Дутчак Інна (Чернівці) Актуальність краєзнавчих досліджень в умовах воєнного стану. **278**

Кузіна Наталія (Київ) Трансформація локальної спільноти міста Чернівці в умовах російсько-української війни..... **279**

Куть Андрій (Луцьк) Російсько-українські відносини як конфлікт пам'ятей, ідентичностей та стратегій виживання. **281**

Куцька Олеся (Львів) Діяльність партизанського руху С.Р.О.К. (2023 — 2025 рр.).....**283**

***Baziur Grzegorz** (Kraków)* Pomoc Pogotowia Harcerzy i Harcerek Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej dla ukraińskich uchodźców wojennych w pierwszym okresie pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej. **286**

Понєдельник Лариса (Луцьк) Жінки у військовій та публічній сфері. **288**

Perepelkin Ivan *(Kraków, Polska)* City-level diplomacy during full-scale war in Ukraine. **290**

Юрій Михайло (Чернівці) Аспекти російсько-української війни. **292**

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНИХ ІСТОРІЯХ: ПЕРЕХРЕСТЯ І ТРАНСФЕРИ У СВІТОВОМУ ПРОСТОРІ

Макаренко Едуард (Львів) Вплив міжнародних торгівельних шляхів через західноукраїнські землі на боротьбу за галицько-волинську спадщину другої половини XIV ст. **296**

Шеремета Анна (Луцьк) Менталітет у контексті міжнародних контактів: японський досвід доби Мейдзі та українські паралелі.....**298**

Малахіті Андрій, Сніговська Оксана (Одеса) Між Одесою і Дунаєм: український простір у трансферах грецької революції. **301**

Борчук Степан (Івано-Франківськ) Становлення та формування дипломатичної служби ЗУНР кін. 1918 р. — поч. 1919 р.....**304**

Василишин Степан (Тернопіль) Особливості «Тимчасового декрету про стабілізацію та оплату праці вчителів початкової школи» в Другій Речі Посполитій.....**306**

Буліга Микола (Луцьк) Історична пам'ять українсько-польського порубіжжя, як елемент гібридної загрози. **308**

Каліщук Оксана (Луцьк) Волинська трагедія і виклики сучасних міждержавних відносин.....**310**

Блащак Назар (Львів) Україна — Польща: особливості військово-політичної співпраці на початку широкомасштабної агресії Росії. **312**

Гайданка Євген (Трнава, Словаччина) Політична фрагментація в умовах регіональних виборів (Україна і Словаччина).....**313**

Ягелка Томаш *(Трнава, Словаччина)* Церква в умовах наростання авторитаризму **316**

Лизень Євген (Івано-Франківськ) Діяльність делегації ЗОУНР на Паризькій мирній конференції. **318**

Дробіна Лілія, Яценюк Галина (Чернівці) Вплив німецько-румунської співпраці на продовольче становище Північної Буковини напередодні Другої світової війни..... **321**

Басіста Лілія (Івано-Франківськ) Спроби української діаспори привернути увагу світової громадськості до посилення репресій проти українських дисидентів на рубежі 1970-х — 1980-х рр. **323**

Бєлоколос Олег, Мельник Сергій (Київ) Актуальні проблеми Африканського континенту і можливості для України щодо розвитку відносин з країнами Африки. **326**

Petrencuu Anatol (Chișinău, Moldova) Locul și rolul numitei rass moldovenești și a autoproclamatei rm nistrene în relațiile româno-ucrainene. **328**

ЦИФРОВА ГУМАНІТАРИСТИКА ТА ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО

Маркевич Оксана (Житомир) Волинські землеміри — перші професійні картографи на українських землях (кінець XVIII — перша третина XIX ст.)..... **330**

Боян-Гладка Світлана (Івано-Франківськ) Картографія та GIS-технології у візуальних джерелах сучасної археології: перспективи та виклики дослідження. **333**

Вознюк Оксана (Львів) Роль воєнної історії та музейної педагогіки у сучасній підготовці курсантів ВВНЗ. **335**

Ільків Марія (Чернівці) Культурно-мистецький проєкт Чернівецького обласного художнього музею «Патріотичні виставки до Дня Незалежності України». **337**

Королько Андрій (Івано-Франківськ) VI з'їзд українських музейників Галичини в місті Коломия 1938 р. як важливий чинник збереження національної спадщини. **339**

Юсова Олена (Ромни) Використання сучасних інформаційних технологій в діяльності музейних закладів. **342**

Мамон Вячеслав (Харків) Цифрова репрезентація фондів Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова в проєктах фонду Вікімедіа. **344**

Олійник Олег (Івано-Франківськ) Озброєння і амуніція періоду АТО/ООС у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею..... **347**

Паска Ганна (Івано-Франківськ) Наукові дослідження Івано-Франківського краєзнавчого музею як складова вивчення історії Івано-Франківська (2020–2025 рр.). **349**

Філіппович Вікторія, Яременко Владислав (Полтава) Історія, до якої можна доторкнутися: сучасний музей як інтерактивний простір (на прикладі геологічного музею ПКНГ). **351**

***Ганущак Іванна** (Івано-Франківськ)* Використання інфографіки у 10 класі при вивченні теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна». **354**

***Гончарова Тетяна, Маренець Лілія** (Кропивницький)* Віртуальна реконструкція історії Центральноукраїнського національного технічного університету: досвід цифрової репрезентації академічної спадщини..... **356**

***Гуменюк Оксана** (Рівне)* Гейміфікація як засіб вивчення історії повсякдення..... **358**

***Кмін Анастасія** (Львів)* Застосування штучного інтелекту у викладанні воєнної історії. **360**

***Корновенко Лариса, Корновенко Сергій** (Черкаси)* Політика пам'яті у сучасній Німеччині: інструменти моніторингу. **362**

***Пелешок Ольга** (Тернопіль)* Районна преса як майданчик регіональних практик пам'яті. **365**

***Притулюк Василь** (Луцьк)* Історична пам'ять та ідентичність українсько-польського порубіжжя. **366**

***Рибак Богдан** (Івано-Франківськ)* Реконструкція історичного портрету члена ОУН Теофіла Ганушевського (1908 — 1941)..... **368**

***Жолобчук Владислав** (Івано-Франківськ)* Вивчення постаті Володимира Кубійовича як інструмент формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти..... **370**

***Сердунич Любов** (с. Стара Синява Хмельницької обл.)* Збірка «столиця твого родоводу» і співпраця з головним її рецензентом П. П. Брицьким. **373**

***Федорак Василь** (Чернівці)* Науковий доробок професора Сергія Плохія і деякі питання модернізації змісту шкільної історичної освіти в Україні. **376**

***Філіпович Мирослава** (Луцьк).* Об'єкти аграрної історії як елемент публічної історії **378**

***Христан Назарій, Яценюк Фадей** (Чернівці)* «Визволена кліо»: українська історична наука між деконструкцією минулого та пошуками нових наративів..... **381**

***Кобзар Сергій** (Луцьк)* Інформаційна війна проти України в російському художньому кіно. **383**

***Хомутецький Даниїл** (Харків)* Документальний фільм «Августдорф»: переваги та недоліки проєкту. **385**

МАТЕРІАЛИ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Добржанський Олександр *(Чернівці)*

ЗНАМЕННА ПОДІЯ В ІСТОРІЇ ЧЕРНІВЦІВ ТА БУКОВИНИ

В історії міста Чернівці було чимало знаменних подій. Одна з них, яку важко переоцінити, — відкриття університету імені Франца Йосифа 4 жовтня 1875 р. Це був видатний прорив у освітній галузі краю, який справив чималий вплив на розвиток міста і всієї Буковини. Відтепер Чернівці вступили в когорту університетських міст, а це дуже високо цінувалося в Європі XIX століття.

Ідея заснування закладу вищої освіти обговорювалася на Буковині з часу перетворення краю в окрему коронну землю імперії. Чималий крок вперед на шляху реалізації цього задуму було зроблено в 1872 р., коли на засіданнях Буковинського сейму радник крайового суду Костянтин Томащук виступив з палкими промовами, обґрунтовуючи необхідність заснування університету в Чернівцях. Було ухвалено звернення до уряду, в якому детально пояснювалася потреба відкриття університету в Чернівцях. У цей же час подібні петиції подала ціла низка установ краю. Отже, в 1872 р. Буковина в повний голос заявила про необхідність створення університету в Чернівцях.

Однак тільки в 1874 р. уряд безпосередньо зайнявся цим питанням, погодившись на пропозицію депутатів парламенту про створення ще одного університету в Ціслейтанії. Це одразу викликало жвавий інтерес представників цілої низки міст держави, які також претендували на відкриття в себе подібного закладу вищої освіти. Зокрема, прагнули цього Оломоуц, Брно, Лінц, Зальцбург, Любляна, Трієст та ін. В парламенті розгорнулися гострі дебати з цього питання. З дуже переконливою

і обґрунтованою промовою про необхідність відкриття університету в Чернівцях виступив К. Томащук. Однак всі ці виступи мали тільки дорадчий характер, бо ухвала про те, де буде відкрито університет, була прерогативою уряду, а парламент, вже після того, повинен був ухвалити рішення про джерела фінансування нового навчального закладу та засади його функціонування.

Вирішальним стало засідання кабінету міністрів 16 листопада 1874 р. На ньому було ухвалено рішення про відкриття університету саме в Чернівцях. Серед найважливіших причин цього можна виділити такі. Перша — політично-освітня. На той час Львівський і Краківський університети отримали статус університетів з польською мовою викладання. Трансильванська юридична академія в Сібіу (Германштадті) після перетворення держави в дуалістичну монархію перейшла на угорську мову навчання. Міністр Штремаєр зауважував декілька разів, у тому числі й під час відкриття Чернівецького університету, що найближчий німецькомовний університету був розташований від Чернівців на відстані 130 миль. Якщо врахувати, що одна австрійська миля це 7,58 км, то це понад 985 км, тобто найближчим німецьким університетом до Чернівців був Віденський столичний університет. Тому австрійські чиновники небезпідставно вважали, що саме тут у Чернівцях повинен бути відкритий німецький університет, який охопить бажаючих навчатися німецькою мовою на величезній території між столицею імперії і найбільш віддаленою на схід коронною землею Буковиною.

Друга причина — економічна. Ще восени 1872 р. незадовго до смерті, тоді єпископ, а незабаром митрополит Буковини Євген Гакман зауважував, що в разі відкриття в Чернівцях університету на початках для нього можна віддати так званий Попівський дім, розташований недалеко від Резиденції, а також частину богословської семінарії. Тобто віденські чиновники враховували, що для нового університету будувати окреме приміщення спочатку не буде потреби. Крім того, передбачалося, що православний теологічний факультет буде утримуватися за рахунок Буковинського релігійного фонду. Все це значно здешевлювало витрати на відкриття і фінансове утримання університету.

Третя причина — культуртрегерська. Бралося до уваги, що край був багатонаціональний, але жодна з національностей не мала домінуючої переваги. Тому планувалося, що університет буде творити значну підтримку німецькому елементу на Буковині і разом з тим сприяти поширенню німецької культури в середовищі інших етнічних груп.

Пропозиції кабінету міністрів від 16 листопада 1874 р. про відкриття університету в Чернівцях було передано на розгляд імператору. Останній 7 грудня 1874 р. ухвалив і передав прем'єр-міністру рішення, що університет має бути відкритий саме в Чернівцях і для цього використати додатковий кредит у розмірі 75 тис. гульденів. Це означало, що питання про те, де буде відкрито новий університет, є вирішеним.

Остаточно закон про відкриття Чернівецького університету було підписано 31 березня 1875 року. Відкриття університету було призначено на 4 жовтня 1875 р. (це був день святого Франциска Ассізького, і саме в цей день Франц Йосиф відзначав іменини). Одночасно відбувалося святкування 100 роковин приєднання Буковини до Австрії.

Урочистості почалися вже 3 жовтня в неділю. В цей день бургомістр дав велику вечерю на 600 осіб в честь приїзду міністра освіти. Було проведено факельну ходу і запущено ілюмінацію. Наступного дня об 11 годині на площі Австрії відбулося святкування 100-річчя прилучення Буковини до Австрії. На честь цього було відкрито пам'ятник Австрії, споруджений на однойменній площі. Після цього торжества перенеслися до університету. На них виступили міністр освіти К. Штремайєр, ректор університету К. Томащук, декан юридичного факультету Ф. Шулер фон Ліблой, представник австрійської академії наук А. Фікер і делегати від університетів Австро-Угорщини та багатьох європейських країн.

Загалом це було справді величне свято, проведене в традиціях німецьких університетів. Місто заполонили представники студентських товариств і корпорацій з багатьох австрійських та німецьких закладів вищої освіти, які виділялися серед жителів міста своїми різнобарвними головними уборами та шарфами. Вони вважали за необхідне долучити новий навчальний заклад до давніх і вишуканих традицій студентського побуту німецьких університетів.

4-5 жовтня було організовано ще декілька святкових обідів і зібрань. 5 жовтня відбулося урочисте прибуття студентів університету на заняття в гарно прибраних каретах та візках по 2 студенти в кожному.

Українська інтелігенція краю та гості з Галичини 5 жовтня зібралися на загальні збори в приміщенні товариства «Руська бесіда». Дехто навіть назвав їх першим українським вічем Буковини. На них переважно говорили про потреби розвитку освіти, видання книжок і газет українською мовою, про майбутню роль університету в житті українців краю тощо. Загалом українці Галичини і Буковини позитивно сприйняли відкрит-

тя німецького університету, в якому від самого початку було засновано кафедру української мови та літератури.

Через декілька місяців після заснування університету в ньому почали створюватися студентські товариства і корпорації. Першим з них стало українське студентське товариство «Союз».

Отже, 1875 р. став доленосним в історії Чернівців та всієї Буковини. Заснування університету суттєво вплинуло на подальший розвиток освіти і культури краю, його суспільно-політичне життя. Хоча в австрійський період це був молодий заклад вищої освіти, він користувався популярністю в державі. Для одних Чернівецький університет став своєрідним трампліном для подальшого академічного зростання, для інших — головним місцем роботи впродовж життя. Вже через декілька років Франциско-Йозефіно почав поповнюватися кадрами власних випускників, що сприяло зростанню його авторитету.

Безперечно, 150 років тому був певний збіг обставин, який сприяв заснуванню університету в Чернівцях. Але це не була проста випадковість. Край з усією серйозністю пройнявся ідеєю університету, його політики й громадські діячі були одностайні в прагненні досягти поставленої мети і змогли довести потребу відкриття такого освітнього закладу саме в Чернівцях.

За свою історію університет пройшов через непрості випробування, пов'язані зі змінами влади і державної приналежності, світові війни, безкінечні реформи і пертурбації. Університет подолав усі труднощі та незгоди й успішно рухається вперед, творячи нову українську вищу освіту, розвиваючи наукові дослідження, поглиблюючи міжнародні зв'язки. Як і 150 років тому, наш рідний університет і його колектив повні сил, енергії, впевнено торують шлях у майбутнє.

Реєнт Олександр *(Київ)*

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ТА НАУКОВІ ПАРАДИГМИ

У сучасних умовах російсько-української війни, коли український народ протистоїть черговій спробі знищення своєї ідентичності, особливої ваги набувають події 2025 р. зі вшанування на державному рівні знакових дат — 100-річчя діяльності Національної спілки краєзнавців України та 110 років від дня народження видатного вченого, історика й громадського діяча, Героя України, академіка Петра Тимофійовича Тронька.

Українське краєзнавство впродовж століття пройшло складний і суперечливий шлях розвитку, що відображає загальні тенденції соціокультурних і політичних трансформацій історичного поступу держави. Його історія позначена чергуванням періодів піднесення, репресій, ідеологічного тиску та відродження. Значний внесок у його становлення зробили видатні науковці, серед яких — Іван Франко, Михайло Максимович, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Юхим Сіцінський, Микола Біляшівський, Юрій Федькович та інші дослідники.

На початку XX ст. в Україні вже сформувались наукові школи краєзнавства: київська, харківська, одеська та західноукраїнська з центром у Львові. Інтенсивністю краєзнавчих досліджень, масовістю науково-громадського руху, рівнем його організованості характеризуються 1920-ті рр. Зокрема, в складі Всеукраїнської академії наук плідно працювали кілька комісій краєзнавчого профілю: Етнографічна (1920 р.), Археологічна (1921 р.), Київська (1922 р.), Харківська (1923 р.), Одеська (1923 р.).

Харківська Слобожанська комісія стала ініціатором проведення І Всеукраїнської краєзнавчої конференції 28–31 травня 1925 р., на яку зібралися 75 делегатів — представників 22 місцевих осередків з усіх регіонів УСРР. Ідея створення краєзнавчого наукового центру реалізувалася, коли І Всеукраїнська краєзнавча конференція обрала Український комітет краєзнавства (УКК) при Головнауці, який складався з постійного органу в складі 15 осіб, серед яких М. Яворський (голова), Д. Багалій, О. Яната, М. Криворотченко та ін., і правління: 42 представники від окружних краєзнавчих осередків, зацікавлених державних та громадських організацій. У 1927 р. почав виходити журнал «Краєзнавство».

Зазначимо, що вже в листопаді 1998 р. у Харкові, на будинку, де працював Український комітет краєзнавства, було урочисто відкрито меморіальну таблицю. Саме з 28 травня 1925 р., від дати інституціоналізації вітчизняного краєзнавчого руху, веде відлік своєї історії Національна спілка краєзнавців України. Також, у січні 2017 р. делегати VI з'їзду НСКУ прийняли ухвалу *про встановлення Всеукраїнського дня краєзнавства та його щорічне відзначення* 28 травня, що пов'язано з датою створення Українського комітету краєзнавства. Щороку основними формами широкого відзначення Всеукраїнського дня краєзнавства, що поступово перетворилося в Краєзнавчий марафон і охопило всю Україну, стали презентації книжок і книжкових виставок, зустрічі з краєзнавцями, проведення краєзнавчих фестивалів, конференцій, круглих столів, засідань тематичних клубів, виступи у ЗМІ тощо.

Отже, у 1920-х рр. краєзнавство сформувалося інституціонально і як потужний науково-освітній і культурно-громадський рух, тісно пов'язаний із процесами національної ідентифікації, розвитком локальних досліджень та популяризацією національної культури. Цей етап розквіту зумовлювався активністю краєзнавчих товариств, музеїв, освітян та ентузіастів-дослідників. Однак уже наприкінці 1930-х років радянський репресивний апарат завдав нищівного удару по краєзнавству: чимало його представників зазнали переслідувань, публікації були вилучені, а сама галузь була підпорядкована ідеологічному контролю. Цей період увійшов в історію науки як «репресоване краєзнавство».

У другій половині XX століття краєзнавство функціонувало переважно як допоміжний інструмент радянської історичної політики, що призвело до звуження його наукових завдань, втрати міждисциплінарності й редукції дослідницького інтересу до локальних тем, що не суперечили офіційному наративу. Конструктивний розвиток краєзнавства як науки за радянських часів був перерваний навішуванням ідеологічних ярликів, вплинули масові репресії проти краєзнавців-дослідників в 1930-х рр. Краєзнавство трактувалося не стільки як окремий науковий напрям чи дисципліна, скільки як комплекс наукових дисциплін, з огляду на це розробка його теоретико-методологічної бази суттєво відставала. Спостерігалася певна невідповідність між масштабністю краєзнавства як суспільного явища та рівнем його наукового узагальнення. Відставання краєзнавства від інших наук у перетворенні його на окрему наукову дисципліну зумовлювалося його багатовимірністю та станом розвитку науки за радянських часів в умовах однієї домінуючої методології.

Із кінця 1980-х — початку 1990-х рр., на тлі розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності, розпочався етап реінтеграції краєзнавства в гуманітарний простір. 27 березня 1990 р. в Києві відбувся І Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд. Форум став установчим для створення Всеукраїнської спілки краєзнавців (ВСК), яка успадкувала традиції, започатковані свого часу Українським комітетом краєзнавства. Вагому роль у цьому процесі відіграв Герой України, академік НАН України П. Т. Тронько, який зумів об'єднати краєзнавчі сили в країні в єдиний рух, заклав основи її подальшої діяльності та до 2011 р. був незмінним головою Спілки краєзнавців. Завдяки його невтомній праці Спілка стала однією з найвпливовіших національних творчих спілок у нашій країні.

Важливо наголосити, що Спілка системно працює над увічненням пам'яті Петра Тронька. За поданням президії НСКУ в 2015 р. було прийнято рішення Київської міської ради про найменування вулиці на честь академіка П. Тронька, у Харкові з'явилися вулиця та провулок його імені, у Богодухові — вулиця, меморіальні таблиці встановлено у с. Заброди та м. Богодухів на Харківщині, на навчальному корпусі Харківського національного університету ім. В. Каразіна, у Національному заповіднику «Хортиця» на Запоріжжі. Також спілка заснувала щорічну краєзнавчу премію імені Героя України, академіка Петра Тронька, яка вручається за вагомий внесок у справу вивчення, дослідження й популяризації історико-культурних та природних багатств рідного краю. Ім'я П. Тронька присвоєно Центру краєзнавства в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна, спільно з НСКУ колектив Національної історичної бібліотеки України в 2011 р. започаткував Троньківські краєзнавчі читання, які вже восени 2025 р. пройдуть у восьме.

На початку 2000-х рр. українське краєзнавство дедалі активніше почало послуговуватися міждисциплінарними підходами, що забезпечило йому важливу роль у формуванні історичної пам'яті, патріотичному вихованні та культурній ідентифікації українства в умовах глобалізаційних і безпекових викликів.

Наступний етап у розвитку Спілки краєзнавців розпочався 23 січня 2012 р., коли було скликано V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України у зв'язку з необхідністю обрання нового складу керівних органів після відходу з життя 12 вересня 2011 р. її засновника та незмінного очільника впродовж понад 20 років Героя України, академіка Петра Тронька. З'їзд обрав головою Спілки краєзнавців багаторічного першого заступника голови Спілки, члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта,

На сучасному етапі краєзнавство виступає важливим чинником поступального розвитку українського суспільства. Воно активно сприяє активізації ключових процесів у суспільно-політичній та духовній сферах. У цьому контексті соціогуманітарна парадигма краєзнавства набуває особливої суспільної ваги та актуальності. Напрацьований за останні роки досвід краєзнавчої роботи допомагає визначити основні напрями наукової діяльності всіх галузей НСКУ — наукове, історичне, географічне, етнографічне, культурно-мистецьке, пам'яткознавче, освітянське, музеєзнавче, бібліотечне, туристичне краєзнавство, а також просвітницька й видавнича робота, збереження пам'яток історії та культури України, тісне співробітництво з

науковими установами, освітніми закладами, музеями, бібліотеками, архівами, громадським сектором нашої країни.

За часів незалежності України та демократизації дослідницьких процесів динамічний розвиток сучасної української науки, для якої характерними стали методологічні прориви, стрімке поширення новітніх дослідницьких методик, підходів і концепцій, виникнення нових наукових напрямів та дисциплін, окреслив перед українським краєзнавством завдання пошуку власного місця в сучасному науковому просторі, необхідність осягнення передусім власного досвіду, адже напрацьований за багато десятиліть значний матеріал потребує наукової систематизації й осмислення. Поступово краєзнавці розширяють науковий інструментарій передовим методологічним арсеналом сучасних українських та зарубіжних колег.

Загальні тенденції до інтеграції наукових знань розкрили перед краєзнавством як міждисциплінарним напрямом, що виник на фундаменті, закладеному історією, етнографією, географією, археологією, природознавством, генеалогією, економікою, культурологією тощо, нові перспективи. Як комплексна галузь наукового знання краєзнавство активно синтезує принципи та методологічні підходи суміжних наук, розробляючи власний інструментарій, теоретичні атрибути, притаманні кожній самодостатній науковій галузі.

Краєзнавство на початку XXI ст., сформувавши власну об'єктно-предметну сферу, здійснивши чітку постановку завдань і засобів їх розв'язання, визначивши специфіку тематичного поля та науко-дослідних компетенцій, оформилося як комплексна наука, що вивчає конкретну територію в просторовому та соціокультурному вимірах і характеризується складною структурою, яка включає в себе географічну, соціокультурну та історичну складові.

Як зазначалося вище, із відновленням національної державності відбулося піднесення всеохоплюючого краєзнавчого руху, що сприяло поглибленню досліджень науково-теоретичних засад краєзнавства. Завдяки внеску науковців відбулася трансформація краєзнавства від «методу», «сукупності знань» до статусу фундаментальної, інтегративної, комплексної наукової галузі зі своєю об'єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою.

Ретроспективний аналіз розвитку краєзнавства в Україні протягом останнього століття засвідчує його значущу роль як самостійної наукової дисципліни з потужним дослідницьким, освітньо-просвітницьким і націєтворчим потенціалом. Краєзнавство, функціонуючи як інтегративна наука про край, ви-

ступає ключовим чинником у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини, традицій і духовних цінностей українського народу. Водночас ця галузь знань виконує суттєву соціальну функцію, сприяючи процесам державотворення, утвердженню національної ідентичності та зміцненню соборності України. Подальший розвиток краєзнавчого руху має стратегічне значення для національної єдності, культурного поступу та державної безпеки. Праця краєзнавців, спрямована на збереження культурної спадщини, повинна отримати належну державну підтримку та суспільне визнання як один із визначальних чинників культурного і суверенного поступу української держави.

Пуріч Штефан *(Сучава, Румунія)*

БУКОВИНА ТА БЕССАРАБІЯ ЯК ОПОРИ ГЕОСТРАТЕГІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ (18–21 СТОЛІТТЯ)

Буковина та Бессарабія, два історичні регіони у Східній Європі, давно слугують критичними цілями та вважаються важливими військово-політичними здобичами у геостратегічних амбіціях великих держав. Історична Буковина, розташована на північних схилах Східних Карпат та прилеглих рівнинах, сьогодні поділена між Румунією (південна частина, повіт Сучава) та Україною (північна частина, Чернівецька область). Бессарабія, обмежена річкою Дністер на сході та річкою Прут на заході, охоплює більшу частину сучасної Молдови, з південними та північними розширеннями в Одеській та, відповідно, Чернівецькій областях України. На початку нової доби стратегічна цінність цих історичних провінцій випливала з їхнього положення як воріт до Чорного моря, буферів між Центральною та Східною Європою, а також родючих сільськогосподарських центрів, які полегшують торгівлю, військові пересування та демографічні рухи. З 18 століття імперії, такі як Османська, Габсбурзька (Австрійська), Російська, а пізніше Радянська, а також національні держави, такі як Румунія, змагалися за контроль, використовуючи ці регіони для розширення впливу, забезпечення кордонів та проекції сили. У 18 столітті обидва регіони були під османським впливом як частини Князівства Молдавії, васальної держави. Занепад османської влади створив можливості для експансії сусідніх імперій.

Для майбутньої Буковини російсько-турецька війна 1768–1774 років стала поворотним моментом, коли російські сили окупували Молдавське князівство, а Габсбурзька монархія анексувала її північні повіти в 1774–1775 роках як винагороду за нейтралітет. Габсбурги виправдовували це, підкреслюючи роль Буковини у зв'язуванні щойно приєднаних територій Галичини з Трансильванією, встановивши в провінції військову адміністрацію (1775–1786), а пізніше інтегрувавши до Галичини (1787–1849) як звичайний судово-адміністративний округ. Цей крок підкреслював геостратегічну важливість Буковини як коридору зв'язку та оборони в східному просуванні Габсбурзької імперії проти османських та російських загроз. Вищезазначені події, а також габсбурзька політика, спрямована на швидкий економічний розвиток, призвели до суттєвих змін у етнодемографічній структурі буковинського населення.

Бессарабія пішла подібним шляхом, але потрапила більш безпосередньо до російських рук. Окупована кілька разів Росією під час російсько-османських війн 18 століття, вона була повністю анексована в 1812 році через Бухарестський договір, завершивши російсько-турецьку війну (1806–1812). Росія розглядала Бессарабію як територію, необхідну для експансії на південь, забезпечуючи доступ до Чорного моря та буфер проти османського реваншизму. Організований як Бессарабська губернія, регіон став місцем російської колонізаційної політики, заохочуючи слов'янських та інших поселенців для розрідження румунської більшості, яка зменшилася з близько 90% у 1810 році до 47,6% до 1897 року, згідно з російськими переписами. Ця демографічна інженерія була інструментом імперського контролю, відображаючи ширшу стратегію Росії щодо русифікації прикордонних земель та забезпечення лояльності в стратегічно важливих районах.

19 століття побачило посилення суперництва великих держав з Буковиною та Бессарабією як пішаками у східному питанні — розпаді Османської імперії. У Буковині габсбурзьке правління сприяло економічному розвитку через імміграцію, стабілізуючи демографію на рівні приблизно 34% румунів та 38% українців до 1910 року. Виникли перші організовані форми національних рухів, такі як «Румунське товариство для читання в Чернівцях» (1862 рік) або українське товариство «Руська Бесіда» у 1869 році. Габсбурги використовували Буковину для балансування етнічних груп, на перехресті 19-20 століть пропонуючи її як частину федеративної румунської держави в планах, таких як Сполучені Штати Великої Австрії, підкреслю-

ючи її роль у збереженні імперської єдності проти зростаючого націоналізму.

Історія Бессарабії 19 століття була позначена територіальними змінами. Після Кримської війни Паризький договір 1856 року повернув південну Бессарабію Молдавії (пізніше Румунії), але Берлінський конгрес 1878 року відновив повний російський контроль в обмін на Добруджу для Румунії. Політика русифікації Росії посилилася, заборонивши румунську мову в освіті та церквах з 1834 року, що спричинило опір. З російської перспективи Бессарабія була колоніальним форпостом для культурної асиміляції та економічної експлуатації, як детально описано в різних дослідженнях російського колоніалізму. З другого боку, політичні та інтелектуальні еліти Румунії підкреслювали вроджену румунськість регіону, розглядаючи російське правління як чужоземне нав'язування, яке ізолювало провінцію від історичних молдавських зв'язків.

Початок 20 століття приніс сейсмічні зміни одночасно з Першою світовою війною та розпадом імперій. Буковина стала полем битви, окупованою Росією кілька разів (1914–1917). У 1918 р., серед розпаду Австро-Угорщини і короткочасного перейменування влади Українським Крайовим Комітетом Буковини, Румунська Національна Рада перебрала владу, а 28 листопада Загальний конгрес Буковини проголосував за союз з Румунією, визнаний Сен-Жерменським договором 1919 року. Ця подія стала частиною румунського «Великого об'єднання», що включало Бессарабію (об'єднану в квітні 1918 року) та Трансильванію. Розширення румунських земель було також зумовлене стратегічними потребами консолідації кордонів проти більшовицької Росії. Шлях Бессарабії відображав це: оголосивши Молдавську Демократичну Республіку в 1917 році, вона шукала румунського втручання проти більшовиків, що призвело до об'єднання в 1918 році, формалізованого Паризьким договором 1920 року. Радянський Союз відкинув це, розглядаючи Бессарабію як окуповану територію та створивши Молдавську АРСР у 1924 році як пропагандистський інструмент. Конфлікти, такі як Хотинське (1919) та Татарбунарське (1924) повстання, підкреслювали радянське втручання у внутрішні проблеми сусідньої Румунії і були придушені румунською владою.

Середина 20 століття досягла піку турбулентності в період Другої світової війни. Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 року призначив Бессарабію до радянської сфери. У червні 1940 року СРСР видав ультиматум, анексувавши 28 червня — 3 липня не тільки колишню Бессарабію, але й північну частину Буковини, посилаючись на репарації за історичні втрати. Північні повіти

Буковини були включені до Української РСР, тоді як Бессарабія (без північних і південних повітів, які були передані Радянській Україні) сформувала Молдавську РСР. Румунія, союзниця Осі, відвоювала їх у 1941 році під час операції «Барбаросса», але радянські сили повернули їх у 1944 році внаслідок Ясько-Кишинівської наступальної операції. Ця епоха включала масові депортації, етнічні чистки та жахи Голокосту, з половиною буковинських євреїв, що загинули. Паризький мирний договір 1947 року формалізував радянські кордони. З російської/радянської точки зору, ці анексії виправили імперські несправедливості та забезпечили західні кордони. Румунські наративи засуджують їх як окупацію, підкреслюючи примусові поступки та кризи біженців.

У кінці 20-го та на початку 21-го століть розпад Радянського Союзу переформував регіони. Буковина залишилася поділеною після 1947 року, з північними частинами в Чернівецькій області України (75% українців, 12,5% румунів у 2001 році) та південними в Румунії (94,8% румунів). Колишня Молдавська РСР стала незалежною Молдовою в 1991 році. Фактичне відокремлення Придністров'я (1990-ті) та автономія Гагаузії (1994) відображають тривалі етнічні напруження. Молдовські перспективи часто розглядають Бессарабію як ядро національної ідентичності, сформоване російським включенням у 1812 році та подальшими поділами. Українські погляди інтегрують північну Буковину та південну Бессарабію як історичні українські території, життєво важливі для доступу до Чорного моря. Остання геополітика, включаючи російське вторгнення в Україну 2022 року, відновлює стратегічну релевантність Бессарабії як потенційного вогнища, з населенням Молдови, що ще балансує між прагненнями до ЄС та російським впливом.

Протягом трьох століть Буковина та Бессарабія були незамінними для експансії великих держав, слугуючи буферами, економічними активами та аренами для демографічного контролю. Їхні спірні кордони втілюють крихкість східноєвропейської геополітики, де історичні претензії продовжують впливати на сучасні альянси та конфлікти. Як опори стратегії, ці регіони нагадують нам, що географія часто диктує долю на великій шахівниці міжнародних відносин.

Surman Jan *(Prague, Czech Republic)*

CHERNIVTSI UNIVERSITY IN THE HABSBURG ACADEMIC SYSTEM: PERIPHERIES AND INNOVATIONS

The University of Chernivtsi, officially founded in 1875 as the *Alma Mater Francisco Josephina Czernovicensia*, was the last university established in Cisleithania, the Austrian half of the Habsburg Monarchy. Its foundation came after prolonged debates about the need for new universities across the monarchy, particularly from Czech and Ruthenian national movements. While petitions for a Ruthenian or a second Czech university in Brno or Olomouc failed, Chernivtsi was chosen as a site largely for political reasons.

German was made the language of instruction, ensuring that the university functioned as a «German outpost in Slavic Half-Asia» (Karl Emil Francos) and a bastion of Austrian civilization in the empire's multicultural eastern borderlands. For Ruthenians, it was to be a safe refuge from the increasingly Polonized University of L'viv (although this promise did not hold true), while for Romanians it became their only university in the monarchy. The symbolic weight of the institution was reinforced by its location: the Greek-Orthodox Theological Faculty (and later the entire university) was placed in the elaborate residence of the Metropolyt of Bukovina, designed by Czech architect Josef Hlávka.

The driving force behind its creation was politician Constantin Tomaszczuk, who envisioned education as the core of a new «Austrian nationality». For him, German science, with its claim to universality, was the medium through which the non-German sons of Bukovina would enter the world of higher culture. Thus, from the start, Chernivtsi embodied a dual function: to extend German culture eastward and to mediate between the monarchy's different national communities.

Chernivtsi's Philosophical Faculty, like its counterparts elsewhere, was the institutional heart of the university. Yet the staffing patterns reveal its deeply peripheral status. By comparison with Vienna, Graz, Prague, and Innsbruck, Chernivtsi had the weakest academic base in terms of producing its own scholarly offspring. Around **80% of its teaching staff came from other universities in the monarchy**, leaving it almost without «offspring of its own».

This dependency was partly structural. Founded only in 1875, it lacked a long-term tradition of training Privatdozenten, and the instability of professorial posts created a high rotation that prevented the development of academic «schools». The absence of a vibrant

Privatdozent culture, combined with limited local professional activities, made unpaid habilitation unattractive in Chernivtsi.

By contrast, Vienna remained the undisputed center: half of its professors were promoted from among its own graduates and Privatdozenten, and a further quarter of its faculty consisted of academics trained elsewhere but drawn to the capital. Graz and Prague stood in an intermediate position, managing to produce some of their own scholars while also importing heavily from Vienna. Chernivtsi, however, had almost no such self-sufficiency.

Despite its weak base, Chernivtsi was included in the broader circulation of scholars within the monarchy. Transfers of professors between philosophical faculties from 1848 to 1918 show that **Chernivtsi both sent and received scholars, though always in smaller numbers compared to Vienna, Graz, or Prague**.

Between 1848 and 1918, **39 professors moved to Chernivtsi from other universities**, while **28 left Chernivtsi for posts elsewhere**. This outward flow—amounting to half of the faculty—highlights the university's role as a stepping-stone rather than a final destination. Many scholars regarded a Chernivtsi appointment as an intermediate career stage before securing a more prestigious position in Vienna, Prague, or Graz. Mostly Privatdozenten from other universities came to Bukovina, nominated as assistant professors (from Vienna as full professors), and left to get then professorships at bigger universities.

The university also participated in exchanges with technical academies, although only to a limited extent, exchanging **4 scholars in total with other institutions**.

Such circulation underscores Chernivtsi's dependence on the academic labor market centered in Vienna. While the Habsburg capital exported large numbers of Privatdozenten and professors across the monarchy, Chernivtsi largely imported. The asymmetry of exchange illustrates both the integration of the university into the Habsburg system and its clear subordinate position.

Chernivtsi's role within the Habsburg academic system and its transformation to national state system after 1918 is best understood through the concept of peripherality. I would like to propose two models: «Foucaultian peripheries», where institutions were deprived of influence due to their cultural othering, and «Lotmanian peripheries», where peripheries could become centers without major internal transformation. Chernivtsi clearly belonged to the former. After the collapse of the monarchy, it was subordinated to the University of Bucharest and most of its teachers left the city.

Thus, Chernivtsi's existence did not alter the systemic dominance of Vienna. It was a peripheral institution designed more for political and cultural integration than for academic innovation. In the imagi-

nation of the German-centered academics Chernivtsi was the furthest East of the monarchy (a role previously played by Cracow and L'viv with a similar imaginary). Historian Theodor Mommsen coined 1903 a saying «sentenced to Chernivtsi, pardoned to Graz, promoted to Vienna», and former Chernivtsi professor Alexander Budinszky wrote to Johann Loserth on occasion of his appointment from Chernivtsi to Vienna that he «congratulates [him] to final salvation». At the same time it was exactly this lack of full integration in the Habsburg academic system that allowed the university to concentrate on Bukovina on one hand, and become a refugium for innovative scholars other universities did not want to accommodate for nationalist or antisemitic reasons.

Шніцер Ігор *(Ужгород)*

ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАКАРПАТТЯ У 2022 — 2025 РР.

Ескалація російсько-української війни у лютому 2022 р. трансформувала транскордонне співробітництво України зі Словацькою Республікою (СР) з другорядного елементу євроінтеграції в стратегічно важливий інструмент забезпечення життєстійкості, безпеки та економічної взаємодії в прикордонному регіоні. Відтак не дивно, що важливу роль у міжнародній співпраці України та СР стала відігравати Закарпатська область, головним чином через своє географічне розташування, історичні зв'язки, а також економічні, культурні та інфраструктурні особливості. Під час війни Закарпаття стало стратегічним регіоном, який не лише забезпечує інтеграцію України в європейський простір, але й формує практичні моделі транскордонної взаємодії, що відповідають сучасним потребам і викликам.

Закарпатська область, спираючись на розвинену систему добросусідських відносин із прикордонними регіонами СР, сформувала дієві інституційні механізми партнерства та ініціювала реалізацію програм транскордонного співробітництва, які охоплюють не лише економічну, а й інші важливі сфери життєдіяльності прикордонних територіальних громад. Нині Закарпаття демонструє найбільш результативні форми партнерства у співпраці з Кошицьким і Пряшівським регіонами СР. Наприклад, Кошицький самоврядний край активно співпрацює із Закарпатською обласною радою ще з 2006 **р. Після початку війни ця співпраця розширилася, зокрема в рамках про-**

грами Interreg NEXT HUSKROUA, де край є партнером Закарпаття у кількох проєктах, а також забезпечує функціонування контактного пункту програми. Серед ключових напрямків співпраці: сприяння прозорості та зміцненню верховенства права, гуманітарна допомога, включно зі створенням Інтеграційного центру для українських переселенців тощо.

30 травня 2023 р. під час офіційного візиту делегації Прямшівського самоврядного краю до Ужгорода було підписано Угоду про співпрацю між Закарпатською обласною радою та Прямшівським самоврядним краєм щодо спільної участі у транскордонних проєктах розвитку. Документ передбачає взаємодію у сферах охорони здоров'я, екології, туризму, культури, освіти й науки, а також у питаннях місцевого самоврядування та обміну досвідом.

Протягом останніх років Закарпатська область та Східна Словаччина спільно розробляють сучасні транспортні моделі для транскордонних територій, спрямовані на оптимізацію прикордонного руху та розвиток інфраструктури. Ініціатива реалізується в межах проєкту «Оптимальне транспортне сполучення через кордон, гармонізоване з транспортними моделями Словаччини та України (OTRACON)» за програмою Interreg VI-A NEXT (2021–2027). Важливим кроком у розвитку транскордонної інфраструктури й інтеграції України до європейського транспортного простору стало відкриття на Закарпатті єврколії між Чопом та Ужгородом протяжністю 22 км. Завдяки цьому місто Ужгород став першим обласним центром України, який отримав пряме залізничне сполучення з Європейським Союзом.

Словацька Республіка однією з перших відкрила кордон для українських біженців у лютому 2022 р. З 6 ранку четверга, 24 лютого 2022 р., до 6 ранку неділі, 27 лютого 2022 р., на територію Словацької Республіки з України в'їхало 25 935 осіб. Більшість людей перетнули кордон через пункти пропуску у Вишньому Нємецькому (13 645) та Ублі (10 715). Ці дані свідчать про високий рівень транскордонної мобільності через Закарпаття на початку повномасштабної війни. Гуманітарна співпраця активізувала взаємодію між прикордонними громадами, лікарнями, волонтерськими центрами, соціальними службами, які координували розміщення та підтримку біженців. Через Закарпаття в Україну зі Словаччини постачалися медикаменти, харчові продукти, одяг, генератори, паливо, обладнання для лікарень і засоби гігієни. Наприклад, 26 лютого 2022 р. Словаччина передала Закарпаттю 13 тонн гуманітарної допомоги. Загалом з початку повномасштабної війни через Закарпатську митницю було оформлено понад 300 тис. тонн гуманітарної допомоги. Для оптимізації процесу постачання гуманітарних ва-

нтажів з Європи до України, у словацькому місті Кошице було відкрито європейський гуманітарний хаб Закарпатської ОВА. Він має пряму залізничну гілку зі СР в Україну та розгалужену мережу магістралей з різними країнами, що забезпечує швидке та ефективне постачання гуманітарної допомоги найбільш постраждалим від війни регіонам. Відзначимо, що гуманітарне співробітництво нині є важливим компонентом транскордонної співпраці України та СР, яке не лише пом'якшує гуманітарні наслідки війни, але й поглиблює інтеграцію прикордонних регіонів, створюючи основу для подальшої співпраці двох держав у післявоєнний період.

Про зростання ваги Закарпаття у двосторонніх відносинах України та СР також свідчать останні на сьогодні офіційні зустрічі представників влади України та СР на Ужгородщині. 5 вересня 2025 р. поблизу Ужгорода пройшла зустріч Президента України Володимира Зеленського з Прем'єр-міністром Словаччини Робертом Фіцо, під час якої було обговорено важливі питання двосторонніх відносин. Проведення офіційних переговорів на Закарпатті підтверджує важливість цього регіону як платформи для взаємодії, а також його стратегічне значення для обох країн у контексті війни та подальшої відбудови.

Отже, Закарпаття завдяки своєму унікальному розташуванню та багатогранним зв'язкам із прикордонними регіонами Словаччини має великий потенціал для зміцнення партнерства України та СР, що є надзвичайно важливим як у мирний час, так і в умовах сучасних викликів, пов'язаних з війною. Поглиблення співпраці між Закарпаттям та Кошицьким і Пряшівським краями СР є важливим аспектом у розвитку транскордонних відносин, що має особливе значення в умовах обмеженої політичної підтримки України з боку центральних органів влади Словаччини. Непослідовність або обмежена активність СР у підтримці України на державному рівні часто є результатом поєднання внутрішніх політичних коливань і зовнішньополітичних чинників. У такій ситуації Закарпаття відіграє роль своєрідного «мосту» взаєморозуміння і співробітництва між Україною та Словацькою Республікою.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ПРИКОРДОННЯ: ТРАДИЦІЇ СПІВЖИТТЯ І СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Скорейко Ганна *(Чернівці)*

БУКОВИНСЬКА ТОЛЕРАНТНІСТЬ: МІЖ МІФОМ І СУСПІЛЬНИМ НАДБАННЯМ

Сучасні глобальні виклики, конфлікти та війни кінця XX — початку XXI століття обумовили радикальні зміни традиційної етноструктури не тільки в Європі, але й у всьому світі. Цей процес відбувався непомітно, але одного разу пересічні громадяни раптом усвідомили, що поряд з ними живуть чужинці з іншою мовою, вірою, ментальністю, моральними і духовними цінностями, які вимагають окремого «місця під сонцем», являються конкурентами автохтонам, це викликає особливу напругу у суспільстві, яку іменують ксенофобією, расизмом, фашизмом і т.д. Водночас російська агресія з 2014 року і дотепер підсилила

міграційні тенденції, які стали справжнім потрясінням — майже 7 млн українців змінили своє місце проживання, а в Україні з'явилася нова соціальна група вимушених пересенців (ВПО). Тільки в Чернівцях вона налічує майже 40 тис. Українці вимушені шукати способи адаптації у своїй країні, але не у своїй домівці.

Шукаючи шляхи подолання цієї напруги, людство знову звертається до минулого історичного досвіду, щоб вкотре переконатися, що найефективнішим є дух толерантності, який слід виховувати як у прийшлих народів, так і місцевого населення. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Відповідно, етнічна толерантність — це в першу чергу терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету, що проявляється у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо. Рівень толерантності громадян оцінюється за значенням ІІНД (Інтегральний індекс національної дистанційованості). Якщо цей показник не перевищує 4 балів (готовність допустити представників вказаної національності як членів родини, близьких друзів, сусідів — сфера міжособистістного спілкування), це свідчить про толерантне ставлення до представників даної групи. Якщо значення індексу перевищує 4 бали (згода допустити представників вказаної національності у якості колег — сфера соціального спілкування), однак не виходить за межі 5 балів («нехай живуть в Україні, але контакти з ними є небажаними»), тоді ставлення до цієї етнічної групи може бути визначене як відособленість (готовність допустити представників групи як колег, мешканців країни). До третього рівня належать представники груп населення, ставлення до яких визначається індексом у діапазоні 5–6 балів, що вказує на ізольованість, небажання бачити представників цих соціальних груп в якості громадян держави, але при цьому допускається їх перебування у якості гостей. Крайній ступінь нетерпимості — ксенофобія. В такому разі рівень індексу перевищує 6 балів, що означає повну відмову у в'їзді в країну. Після терактів 11 вересня 2001 року в більшості країн рівень толерантності зменшився, зокрема, в Україні ІІНД не виходив за межі позначки 5,3. Сьогодні такі заміри не проводяться. Отже, сучасна Україна переживає всі означені суспільні процеси і мусить протистояти глобальним викликам, в тому числі й міграційним хвилям, зумовленим війною, які викидають з України значний надлишок активних робочих рук. Водночас в межах України відбувається переміщення великих груп населення, в першу чергу, зі східних регіонів держави, які іноді вважають себе чужинцями.

Проблема «своїх чужих» знову постала в сучасній Україні. Якщо налагодження мирного співіснування в умовах полікультурності традиційно потребує значної уваги, то актуальною зараз стала проблема діалогу монокультурних спільнот, які мислять себе іншими.

Досвід минулих поколінь буковинців пропонує надійний та ефективний майданчик для вироблення стратегій конструктивного діалогу різних за географією, але єдиних у своєму сприйняття України як своєї держави спільнот. Адже маленька Буковина опинилася у горнилі значних потрясінь, викликаних масовими міграціями, найпотужніша хвиля яких припала на кінець XVIII — початку XX ст. Тут, як у краплі води, відобразилися всі переміни економічного, політичного і соціокультурного життя європейських країн і народів, виробився особливий тип поліетнічного суспільства, якому притаманна толерантність, сформувався той спосіб терпимого співжиття представників різних етносів і конфесій, який давав можливість виживати і об'єднуватися в єдине ціле, щоб зберегти себе як в умовах постійного переміщення цілих груп населення у пошуках кращих умов життя, так і в обставинах політичного чи військового протистояння сусідніх держав.

Історично склалося так, що основа населення тут складалася в період входження краю до складу Галицько-Волинського князівства, і північна частина його активно заселялася «русинами». З початком молдавського періоду його історії південь став ареалом розселення «волохів». Таке «розмежування» залишалося і у період входження краю до Австрійської імперії. Переважно українськими були північні Кіцманський, Заставнівський, Вашковецький, Вижницький, Чернівецький повіти, де українці становили від 93 до 77 %. Буковинські румуни мали перевагу в південних повітах: Гура-Гуморському, Кимполунзькому, Радівецькому, Сучавському — 70-60 %.

Кількасотлітнє співіснування двох народів неминуче призвело до формування смуги змішаних, найчастіше українсько-румунських чи румунсько-українських громад, де співвідношення між цими групами було майже пропорційним і дещо коливалося від одного урядового перепису до наступного в залежності від політичної кон'юктури. Показовим є приклад села Чагор, де у 1890 р. українці становили 51,7 %, румуни — 43,6 %, у 1900 р. це співвідношення дещо змінилося на користь румунів, а в 1910 р. українці вже становили 31,5 %, в той час як румуни — 61,7 %.

При цьому, такі зміни відбувалися не за рахунок міграції цих народів, а виключно внаслідок змін етнічної

самосвідомості або маніпуляцій довкола етнічної статистики. Масових переселень українців у південні райони, чи румунів у північні не спостерігалося, етнічні ареали, сформовані у попередні періоди, були доволі стійкими.

Зауважуючи фактори толерантності, звертаємося до сфери зайнятості — і румуни, і українці у переважаючій своїй більшості були землеробами та скотарями. Більше того, на початку XX ст. вони мали майже одинаково низьке представництво серед службовців краю — всього 0,9 % українців і 1,3 % румунів належали до цієї дуже впливової соціальної категорії. Для прикладу, німці тут були представлені часткою у 7,3 %, поляки — 6 %, а євреї — 9,7 %. Традиційно низьким був і прошарок робітництва — 7,5 % у румунів та 10 % — українців.

Важливо наголосити ще й на низькому рівні освіти серед двох автохтонних народів, який суттєво відрізнявся не тільки від загальноавстрійського, але й освіченості місцевих німців, євреїв та поляків. Так, у 1900 р. в 20-річному віці вміли читати і писати: 80 % німців та євреїв, 68 % поляків, 54 % румунів, 38 % українців. Неважко простежити, що українські та румунські діти частіше, ніж інші, залишалися поза освітою. Таким чином, місцеві автохтони — українці та румуни — залишалися селянами із низьким рівнем урбанізації, а це передбачало не конкуренцію, а щоденну копітку і надзвичайно важку селянську працю.

Однозначно позитивний вплив на підтримання міжетнічного миру в краї мали євреї, які становили третю за чисельністю групу на Буковині — у 1910 р. вона зросла вже до 13 % і вони були зайняті в освіті, медицині, судово-адміністративній сфері, значну частку складали і серед представників вільних професій. Землеробів серед євреїв було дуже мало. Євреї у Австрійській імперії не визнавалися окремою нацією, мова ідиш була схожою на німецьку, тому їх записували до німецької мовної групи. Мовна адаптація робила євреїв своєрідними буковинськими толерантами — як правило, вони спілкувалися мовою громади, в якій проживали, одночасно оберігаючи і свої власні традиції. Це давало їм можливість мирно уживатися з місцевим населенням, незважаючи на свою конфесійну замкненість.

Крім того Буковину населяли німці, поляки, угорці, росіяни (липовани), словаки, вірмени, чехи, більша частина яких прибула вже після приєднання краю до Австрії. Майже всі вони представляли міське населення — службовці, чиновники різного профілю, вчителі, правники та медики. Але окремо слід сказати про особливу роль у краї місцевих німців, які мали

відносно незначне чисельне, але сильне своїм соціальним становищем представництво: службовці та управлінці виступали від імені держави, німецькі колоністи наочно показуючи місцевому населенню, як раціонально і більш ефективно обробляти землю, вирощувати худобу, богемські німці добре знали справу виробництва скла, лісової промисловості, були зайняті у торговельно-ремісничій та промисловій сферах. Вони не викликали ворожнечі у місцевого населення. Більшість замешкувала головне крайове місто — 14,8% в 1910 р.

Помітне місце на етнічній карті краю посіли поляки, зайнявши сферу обслуговування залізниць, промисловості, ремеслах, торгівлі, фінансовій, судовій, освітній сферах. Поляки виявилися найбільш урбанізованою спільнотою — у Чернівцях питома вага поляків зросла найбільше: до 17,4 % у 1910 р.

Ще одним фактором буковинської толерантності слід визначити поліконфесійність: на Буковині були представлені всі європейські релігії. На середину XIX ст. в краї проживали православні і греко-католики, римо-католики і протестанти лютеранського та реформаційного спрямувань, іудеї і старообрядці, навіть по кілька представників старокатолицької, англіканської церков, менонітів, мусульман. У краї майже не існувало одноконфесійних громад. Кожен народ, який прибував на Буковину, приносив не тільки свої традиції і звичаї, але й свою релігію, яка свято оберігалася.

Таким чином, в краї сформувалася особлива етнічна структура населення, основу якої складали два корінні народи з суцільно заселеними українськими північними та румунськими південними районами й смугою змішаних в етнічному плані громад. Всі інші етнічні групи являлися вже вкрапленням у цю відносно гармонійну біетнічну спільноту, скріплену «скобами» соціальної рівності.

Валявська Катерина *(Чернівці)*

ФОРМУВАННЯ СТАНОВО-ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗНАТІ НА БУКОВИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX-ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Попри перехід до конституціалізму дворянство продовжувало зберігати домінуюче становище в суспільстві та політиці Габсбурзькій монархії аж до розпаду імперії в 1918 р. Схожа ситуація

зберігала й коронному краї Буковина. Знатний титул забезпечував кращий кар'єрний ріст місцевих дворян та соціальний престиж. В умовах творення національних проєктів спостерігалася й актуалізація станово-етнічної ідентичності населення Буковини.

Зокрема про це свідчить аналіз звернень представників давніх шляхетських родин до виділу Буковинської крайової управи у кінці XIX — на початку XX ст. щодо надання та підтвердження знатних титулів. Передусім підтвердити титули бажали родини великих землевласників Криштофович (Вілавче), Капрі (Якобени), Гоян (Жадова), Константинович-Грекул (Чернівці, Михальча), Ластівка (Верхні Станівці) та ін.

Більшості молдавським резешам та мазилам не вдалося пройти процедуру легітимації походження та отримати австрійське дворянство укінці XVIII ст. через формальні та матеріальні причини. За зауваженням депутата Буковинського сейму Николая Василька, т. зв «історичне дворянство» в краї було знатними лише за звичаєвим правом.

Попри відсутність «дворянських сертифікатів», родини дрібної знаті зберігали пам'ять про своє походження на рівні шляхетського етосу та звичаїв. Завдяки певній спільності соціальних практик вони ідентифікували себе окремою групою. Існували навіть окремі сільські громади з компактним місцем проживання резешів, або шляхти — Старі Бросківці, Панка, Волока Вижницького повіту. Про «станову замкнутість» цієї групи свідчать й окремо відведені для резешів та лицарів місця поховання у сільських громадах. У селі Михальче Чернівецького повіту окремо розташовувалось кладовище, яке донині мешканці села називають «панським» — тут поховані місцеві знатні родини Брага, Босняк, Константинович, Тушинські.

Про зростання ролі станово-етнічної консолідації дрібної знаті свідчить заснування у 1900 р. у Чернівцях «Societatea Mazililor şi Rezeşilor bucovineni» («Товариства буковинських мазилів та резешів»). Метою товариства, як зазначалося у статуті (1904), було *«пробудження усвідомлення походження резешів та мазилів і сприяння їхнім культурним, економічним, комерційним і промисловим інтересам»*. Товариство підтримувало дрібну знать, яка не отримала легітимацію, щоб *«підняти цей стан до його давньої слави»*.

Щоб відмежувати себе від румунської знаті на початку XX ст. розгорнуло діяльність й «Товариство руської православної шляхти на Буковині». Покровителем та головою товариства був власник посілості у Вербівцях Микола фон Вердеш-Влад, згодом — педагог, політичний та громадський діяч Омелян

Попович. Примітно, що членами товариства були відомі громадські та політичні діячі українського національного руху (Євген Семака, Ілля Семака, Михайло та Юрій Зота, Теодот Галіп, Панько Клим, Антін Синюк, Михайло Дашкевич).

Інтерес до знатного титулу був зумовлений як певними символічними привілеями, так і сегрегацією у світських колах. Вірогідно, тісні товариські відносини прокурора д-ра Деметра Тушинського із румунською знаттю спонукали його формально підтвердити своє спадкове старопольське шляхетство з можливістю офіційно використовувати австрійський титул лицаря та герб роду «Наленч» (пол. Nałęncz). У лині 1914 р. ц. к. Міністерство внутрішніх справ відмовило йому у визнанні старопольського шляхетства, натомість дозволили користуватися «російсько-польським дворянством» як звичайним іноземним.

Більшість заможних знатних родин із змішаним етнічним походженням (Василько, Лоґотетті, Добровольський фон Бухенталь, Мустяца, Капрі), виявляючи свою лояльність до Ґабсбурзької монархії, прямо не озвучували свою національну ідентичність. Однак у публічному просторі їхня етнічна приналежність репрезентувалася у приналежності або симпатіях до національних культурно-освітніх та політичних товариств, організації національних репрезентативних балів та в інших формах комунікації.

Жук Андрій *(Івано-Франківськ)*

СУСПІЛЬНА РОЛЬ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА БУКОВИНІ

Греко-католицька Церква як складова українського національно-культурного життя, відіграла важливу роль у формуванні духовного та суспільного обличчя Буковини. Її діяльність охоплювала не лише релігійну сферу, але й освітню, культурно-просвітницьку та соціальну площини. З часу поширення на Буковині у XVIII–XIX ст. греко-католицькі парафії ставали центрами духовного життя українців, сприяли консолідації громади, захисту її прав та збереженню національної ідентичності в умовах імперських режимів.

Після приєднання Буковини до Австрійської імперії у 1774 р. імператриця Марія-Терезія офіційно змінила назву «уніатської» Церкви на «греко-католицька». У 1780 р. Віденська придворна рада розглянула питання про створення греко-

католицьких парафій на Буковині для переселенців із Галичини у таких містах, як Чернівці, Сучава, Серет, Садгора, Вижниця. Уже у 1812 р. у Чернівцях проживало понад 500 греко-католицьких родин. Першим деканом Чернівецького деканату став священник Теодор Лаврецький. За даними шематизму Львівської архиєпархії 1832 р., Буковинський деканат нараховував близько 20 тис. вірних у п'яти парафіях (Чернівці, Сучава, Погорілівка, Глибочиця, Качика), тоді як за підрахунками о. Івана Шиха на Буковині мешкало понад 46 тис. греко-католиків.

У 1829 р. почалося будівництво церкви святих Петра і Павла у Чернівцях, яку було освячено у червні 1830 р. Духовенство церкви не обмежувалося богослужінням: воно засновувало парафіяльні школи, підтримувало читальні, розвивало братства та доброчинні організації, формуючи освічену верству, здатну до активної участі у суспільному житті.

Прикладом активної пастирської та громадської діяльності є о. Іван Глібовицький. За його душпастирства парафія святого Михаїла у Качиці 1891 р. придбала Євангеліє львівського друку; у 1895 р. було побудовано парафіяльний дім, а 1898 р. — збудовано каплицю у с. Майдан. 26 травня 1901 р. парафію у Качиці відвідав єпископ Андрей Шептицький, що підкреслило значення цієї громади та її священника.

У XX ст. вплив Греко-католицької Церкви особливо проявився у часи політичних потрясінь. У березні 1946 р. радянська влада провела у Львові псевдособор (8–10 березня), який ліквідував УГКЦ на території СРСР, приєднавши її майно до Російської Православної Церкви. Незважаючи на тиск і переслідування, греко-католицькі громади Буковини залишалися осередками духовного опору, передавали молодшим поколінням національно-християнські цінності.

Після офіційної легалізації УГКЦ у 1989 р. відновлення її структур на Буковині стало важливим етапом відродження духовного життя краю. У 1992 р. на Синоді Єпископів УГКЦ вирішено створити нові єпархії, зокрема Коломийсько-Чернівецьку, що включала Буковину. У 2017 р. Синод Єпископів виокремив Чернівецьку єпархію з Коломийсько-Чернівецької, що засвідчило подальший розвиток та зміцнення Церкви у регіоні.

Отже, історичне значення Греко-католицької Церкви на Буковині полягає не лише у релігійному служінні, а й у збереженні національної самобутності, формуванні громадянського суспільства та підтримці освітньо-культурних ініціатив. Її діяльність стала невід'ємною складовою історії та сучасності регіону, сприяючи духовному оновленню та культурному розвитку буковинських українців.

Ткачук Віктор *(Івано-Франківськ)*

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОГО ІМІДЖУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І РЕГІОНАЛЬНІ ПРОЯВИ НА БУКОВИНІ

Історичні практики формування зовнішнього іміджу в Європі в ранньомодерний та модерний періоди включали державну дипломатію, культурну дипломатію, видавництво, мову, навчальні інституції, архітектуру, урочисті події і святкування, пам'ятники та комеморації. Держави прагнули через ці інструменти продемонструвати цивілізованість, законність, стабільність, освіченість й культурне багатство, часто у порівнянні з «іншими» — сусідами чи внутрішніми меншинами. Одним із прикладів є дипломатичні практики та візуальні засоби, які використовувалися Габсбурзькою монархією у стосунках із Османською імперією: карти, портрети, ілюстрації, вигляд палаців, офіційні публікації як текстові, так і ілюстративні, які мали створювати уявлення про державу.

У Габсбурзькій монархії, зокрема, багатомовність і культурний плюралізм ставали не лише внутрішньою економічною чи адміністративною необхідністю, але і елементом іміджевої стратегії; імені Габсбурзької культури приписувалась здатність об'єднувати різні мовні й культурні групи під егідою імперської стабільності й модерності. Переклади, видавництво творів різними мовами, участь інтелектуалів із різних національних груп у культурних проєктах, усе це сприяло зовнішньому образові імперії як відкритої, толерантної структури, здатної на інтелектуальний і культурний діалог.

В імперіях Центральної й Східної Європи інвестиції в освітні інституції демонстрували як прагнення освоїти європейські моделі модернізації, так і бажання через освіту сформувати еліту, яка могла б утверджувати позитивний імідж держави за її межами. Окрім того, участь представників держав у міжнародних виставках, ярмарках, культурних форумах також була засобом комунікації та іміджевої видимості.Щодо регіонів, особливо прикордонних, зовнішній імідж формувався також через те, як вони були представлені у загальнодержавній історіографії, у туристичних матеріалах, у культурному спадку, у тому, як населення самоідентифікувалося та як ця самоідентифікація транслювалась за межі регіону.

У контексті Буковини регіон проявляє низку рис, що перетинаються з європейськими практиками, як регіон став частиною формування зовнішнього образу. З переходом Букови-

ни до імперської юрисдикції, політика австрійської адміністрації надавала великого значення культурному плюралізму, релігійній свободі, освіті всіма мовами значних спільнот, що сприяло тому, що регіон став сприйматися як прикордонний простір, але з певною цивілізованістю і мультикультурністю в межах імперії. В австрійський період Буковина, особливо Чернівці, набули статусу центру культурного перетину, з мовами, релігіями, національностями, що співіснували, що створювало образ регіону як місця культурної зустрічі.

У міжвоєнний період, коли Буковина стала частиною Румунії, державне керівництво використовувало культурно-освітні інституції, змінювало адміністративний статус, мовне питання, національну символіку для посилення румунського компонента, та через це змінювалося і зовнішнє сприйняття регіону. Імідж регіону формувався також через офіційні карти, публікації, пресу, дипломатичні звернення, участь у міжнародних організаціях чи культурних зв'язках.

Однак відзначаються і негативні прояви: суперечливість між різними етнічними та національними інтерпретаціями історії, намагання централізованих держав нав'язати одну домінантну ідентичність, що може спотворювати внутрішнє сприйняття регіону і, як наслідок, його зовнішній імідж. Політика «націоналізації» чи «румунізації» у міжвоєнний період, а також радянський період з його комуністичною ідеологією, призвели до зменшення видимості інших мов та культур, що могло зменшувати мультикультурну привабливість регіону і у зовнішньому сприйнятті.

Отже, історичний досвід Європи дає низку моделей і практик, які регіон може й має адаптувати: дипломатичні публікації, музейна й архівна робота, культурні фестивалі, мовні й освітні ініціативи, переклад і мультикультуралізм. Буковина має сюжет, який відповідає цим практикам: у ній присутні елементи, які вже історично формували зовнішній імідж і які сьогодні можуть бути систематизовані й посилені для розвитку регіонального бренду, що співвідноситься з європейськими стандартами історичної репутації, дружби культур, стабільності та відкритості.

Райківський Ігор *(Івано-Франківськ)*

ВЗАЄМИНИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ В 1848 Р. — У СЕРЕДИНІ 1860-Х РР.

У XIX — на початку XX ст. зусиллями національно свідомої інтелігенції відбулося модерне українське націотворення (національне відродження), що стало складовою частиною національно-визвольних рухів «недержавних» народів у Центрально-Східній Європі. Стимулюючим чинником у процесі формування новочасної національної самосвідомості, уявлення про свою належність до русько-українського («малоруського») народу, на відміну від сусідніх — російського («великоруського»), польського, румунського та ін., були особисті взаємини українських діячів з різних регіонів, обабіч кордону між Російською та Австрійською (Австро-Угорською) імперіями.

У цьому контексті заслуговують на увагу контакти між представниками українського національного руху з Галичини та Буковини, що є недостатньо дослідженою науковою проблемою. Автор поставив за мету в загальних рисах розкрити особливості взаємин галичан і буковинців на їх початковому етапі, від «весни народів» 1848–1849 рр. до активізації контактів на культурно-освітній (організаційній) стадії національного відродження. До середини XIX ст., на початковому етапі відродження (науковому, «збирання спадщини»), контакти між нечисленними українськими діячами з підросійської України і Галичини залишалися спорадичними, на особистому рівні, насамперед, через листування.

Перша українська політична організація в Галичині — Головна руська рада (далі — ГРР), що виразно задекларувала ідею єдності русько-українського простору, вимогу об'єднання етнічних українських земель у складі Габсбурзької монархії, включаючи Галичину і Буковину, в один коронний край, так і не змогла заснувати окружне відділення в Чернівцях (хоч повідомлення про це опублікувала газета «Зоря Галицька» 13 червня 1848 р.). Питання про русинів Буковини обговорювалося на засіданнях ГРР, востаннє — 4 (16) листопада 1849 р. Голова Ради М. Куземський заявив, що буковинські русини не відповіли «на наши ôдозвы», «мы их потребъ не знаемъ».

Під час революції на Буковині так і не вдалося створити політичного або культурно-просвітнього товариства, що згуртувало б місцевих русинів у боротьбі за національні права. Буковину сколихнув потужний селянський рух під проводом Л. Кобилиці, але селяни, що боролися за потреби соціально-

економічного характеру й деякі обмежені громадянські свободи, не ставили національне питання. Водночас лунали голоси про необхідність залишити край у нерозривній цілості з Галичиною, що знайшло підтримку серед частини депутатів рейхстагу від Буковини (В. Моргача, І. Доленчука та ін.), у петиціях сільських громад.

«Весна народів» уперше проявила характерне в майбутньому явище — поширення культурного впливу з підросійської України на Буковину через посередництво Галичини. Так, у переробці галицького діяча І. Озаркевича в Чернівцях 1849 р. вийшли друком твори українських письменників з Наддніпрянщини І. Котляревського («На милування нема силування. Комедіо-опера з співками») та С. Писаревського «Купала на Івана» («Весілля, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого»). Не маючи кириличного шрифту, видавці надрукували обидві п'єси латинкою. Це були «проліски» в налагодженні взаємин між галичанами і буковинцями, що мали тенденцію до поглиблення з 1860-х рр., після десятиліття неоабсолютизму в умовах поразки революції та деякого послаблення інтересу місцевих русинів-українців до проблем національного розвитку.

Однак навіть у 1850-ті рр. взаємний інтерес галичан і буковинців до українського національного руху не зник. Зокрема, представники буковинської інтелігенції проявляли зацікавленість Галичиною: передплачували львівську газету «Зоря Галицька» (виходила до 1857 р.) та урядовий «Вістник для русинів Австрійської держави» у Відні, підтримали ідею заснування Народного дому «руського» у Львові (урочисто відкритий в 1864 р.) — культурно-освітньої установи, що споруджувала будинок коштом всенародних пожертв. Для збору коштів на будівництво на Буковині було створено декілька комітетів, у т. ч. крайовий комітет у Чернівцях. Усього буковинці зібрали 226 тис. золотих ринських, в акції взяла активну участь учнівська молодь.

Загалом Буковина стала осередком організованого українського руху тільки на початку 60-х рр. XIX ст. Активізація двох «гілок» національного руху відбулася в умовах, з одного боку, лібералізації російського царизму з приходом до влади Алєксандра II, а з іншого — конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії 1860–1870-х рр. Ідейний вплив з підросійської України, ближче знайомство з творчістю Т. Шевченка, інших українських письменників спонукали до виникнення в Галичині та Буковині течії народовців, що були прихильниками фонетичного правопису, т. зв. «кулішівки», поширювали твори нової української літератури,

історичну свідомість, в основу якої покладено козацькі часи. На перших порах діяльність народовців більш активно проявилася в Галичині, що мала безпосередні контакти з підросійською Україною.

Часописи «ранніх» народовців «Вечерниці», «Мета», «Нива» і «Русалка» у Львові в 1862–1866 рр. регулярно містили передруки з творів українських письменників і науковців П. Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка, О. Конисього та ін. У народовській пресі Галичини, поряд з місцевими авторами, в першій половині 1860-х рр. регулярно друкувалися й буковинці: Ю. Федькович (поезії, повісті «Люба-згуба», «Три як рідні брати», балада «Шипітські берези», оповідання «Стрілець», «Таліянка», «Побратим», п'єса «Так вам треба!» тощо), рідше — С. Воробкевич та деякі ін. Буковинські народовці, за прикладом національного руху з Наддніпрянщини і Галичини, перейняли організаційні форми об'єднання — гуртки-громади на початку 1860-х рр.

Найбільш відомими представниками українського народовства на Буковині стала «буковинська трійця» — Ю. Федькович та брати Сидір і Григорій Воробкевичі. Вони підтримували контакти з галичанами, в основному народовської орієнтації: братами Олександром і Володимиром Барвінськими, Д. Танячкевичем, русофілом Б. Дідицьким та ін. Так, львівська русофільська газета «Слово» інформувала в квітні 1864 р., що «творения Шевченка и Федьковича, ходящии изъ рукъ въ переписяхъ, сталисъ тутъ больше всехъ популярны». Перша збірка поезій Ю. Федьковича вийшла у Львові 1862 р.

Галицькі народовці мали безпосередні зв'язки з Буковиною. Так, у вересні 1865 р. з дебютними гастролями до Чернівців приїжджав український театр, заснований при народовському товаристві «Руська бесіда» у Львові під керівництвом О. Бачинського. Вистави пройшли з аншлагом. Театральне життя було одним з ключових чинників становлення національної самосвідомості галичан і буковинців. Водночас для більшості буковинської, як і галицької, інтелігенції старшого покоління в 1860-х рр. були ближчими русофільські погляди, а найпопулярнішою українською газетою на Буковині стала львівська газета «Слово», редакція якої в перші роки після заснування (1861 р.) дотримувалася поміркованої позиції, нерідко містила і статті народовців.

Буковинські москвофіли друкувалися в ідейно близькій галицькій пресі 1860-х рр. — часописах «Слово», «Галичанинъ» та ін. На відміну від Галичини, де розмежування між народовцями і москвофілами відбулося в середині 1860-х рр. (цьому

сприяли Валуєвський циркуляр та антиукраїнські репресії в Росії, а з іншого боку, зміцнення польських позицій при підтримці австрійської влади), на Буковині поділ української громади на дві течії з'явився дещо пізніше. Перше українське товариство «Руська бесіда», засноване в Чернівцях 1869 р., по суті, мало москвофільський характер, до нього спочатку увійшли й місцеві народовці. Ситуація нагадувала Галичину, де політична організація «Руська рада», заснована у Львові 1870 р., опинилася в руках москвофілів, хоч спочатку включала й місцевих народовців, які наприкінці XIX ст. загалом взяли гору над москвофільством у національному русі галичан і буковинців.

Отже, взаємини українських діячів Галичини і Буковини в досліджуваний період поступово активізувалися під визначальним ідейним впливом з підросійської України, набули позитивної динаміки в останній третині XIX ст.

Кушнір Микола *(Чернівці)*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО СПОРТИВНО-ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА «МАККАБІ» У ЧЕРНІВЦЯХ

Одним із найбільших і найпопулярніших єврейських товариств Буковини міжвоєнного періоду був Спортивно-гімнастичний клуб «Маккабі». Він нараховував 1600 членів та мав власний спортивний комплекс. Команди товариства з різних видів спорту брали участь у змагання національного (загальнорумунського) та міжнародного рівня.

Історія створення цього товариства сягає однак у австрійський період. Уже на початку XX ст. на хвилі піднесення національних рухів власні гімнастично-спортивні організації, що поєднували заняття фізичною культурою і спортом із активною просвітницькою роботою, мали практично усі основних етнічних групи, що приживали у краї.

Передумовами виникнення першого єврейського спортивного товариства були: поява молодої генерації єврейської інтелігенції, яка не тільки надавала перевагу активному дозвіллю на природі, але й усвідомлювала потребу національного згуртування; програмні рішення єврейського національного руху Австрії, прийняті у 1901 р. на з'їзді в м. Оломоуць (Моравія), які закликали єврейських активістів на місцях створювати різноманітні інституції, зокрема й спортивні організації, та залучати до них населення. Важливе значення мав також виступ еврей-

ського філософа і публіциста Макса Нордау на II Всесвітньому конгресі прихильників сіонізму (єврейського націоналізму) у 1898 р. в м. Базель про необхідність виховання «мускулистого єврейства».

У 1900 р. з ініціативи студента цісарсько-королівського університету Франца Йосифа Марема Зоммера у місті над Прутом була створена неформальна організація скаутського типу Єврейська спілка любителів походів «Блау-вайс» (з нім., Біло-блакитні). За змістом і формою вона нагадувала німецькі молодіжні об'єднання любителів пішохідного туризму «Вандерфоґель» (з нім., Перелітний птах). Членами організації переважно були єврейські школярі та гімназисти.

Восени 1909 р. єврейські любителі копаного м'яча об'єдналися команду, яка почала виступати у біло-синій формі і позиціонувати себе як єврейська національна дружина. Вже навесні 1910 р. вона провела перші спаринги із футбольними командами Буковинського загального спортивного клубу.

У кінці серпня 1910 р. в Чернівцях відбулися установчі збори єврейського спортивне товариства «Гакоах» (гебр., Сила)». Головою об'єднання, яке робило наголос на фізичному вихованні молоді та популяризації активного способу життя, було обрано вченого-хіміка, єврейського політика і громадського діяча Ноймана Вендера. До складу правління увійшли також М.Діамант, Л.Вайнреб, К.Балтінестер, вже згаданий М.Зоммер та інші особи. Товариство заявило про намір сформувати відразу декілька окремих спортивних секцій, зокрема гімнастики, футболу, легкої атлетики, плавання та велосипедної їзди.

Особливо добре розвивалася секція футболу, якою керували Н.Мізелес, Б.Зандманн та К.Різель. Так, вже навесні 1911 р. єврейські футболісти з Чернівців провели цілу низку поєдинків як із місцевими колективами, у тому числі футбольною командою німецького спортивного клубу «Ян», так і командами з інших міст, зокрема Станіслава, Львова, Кракова. Влітку того ж року до Чернівців для поєдинків із футболістами «Гакоах» завітали футбольні команди єврейських спортивних клубів «Атлетікай» з Будапешту та «Гакоах» з Відня.

У 1913 р. до товариства «Гакоах» приєдналася вже згадана неформальна спілка любителів походів «Блау-вайс», на базі якої почала розвиватися секція пішохідного туризму. Неабиякої популярності набула й гімнастична секція, яка проводила свої заняття у спортивній залі новозбудованої «Ювілейної» школи, що на вулиці Альта.

Між тим, у єврейському національному русі Буковини відбулися помітні зміни. Починаючи з 1910 р. все більшої ваги і впливу почало набувати його сіоністське крило на чолі із про-

фесором Леоном Келльнером. Крайовий сіоністський комітет вбачав у спорті важливий інструмент для пропаганди сіоністських ідей та підготовки євреїв до колонізації Палестини.

В цих умовах в березні 1914 р. у товаристві «Гакоах» відбулася реорганізація. Об'єднання оновило статут, а також змінило свою назву на «Маккабі». Нова назва походила від гебрайського слова «макабба» й означала «молот». Також вона асоціювалася із іменами героїв стародавньої Юдеї братів Маккавеїв з роду Газмонеїв, які очолили повстання проти влади сирійського царя Антіоха Епіфана.

Головою реорганізованого товариства, яке від тепер тяжіло до сіоністського табору, залишився Нойман Вендер. Його заступниками стали Леон Нойбергер та Марем Зоммер. Також до складу правління товариства увійшли А.Шерф, М.Кремер, С.Гамбург та ін. В планах товариства було не лише відкриття нових секцій й зокрема, спортивної боротьби і тенісу, але й також будівництво власного футбольного поля. Проте, на заваді цим планам стала Перша світова війна.

Гуйванюк Микола *(Чернівці)*

МІЖ ПОДІЛОМ ГАЛИЧИНИ ТА АВТОНОМІЄЮ: ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ГАЛИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (КІНЕЦЬ XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Кінець XIX — початок XX ст. став періодом активізації українського національного руху в Галичині. Саме тут літературна та політична інтелігенція формулювала концепції майбутньої державності, виходячи як із локальних обставин (панування польської шляхти, специфіка австрійської політики), так і з ширших геополітичних реалій.

Дискусії про автономію, поділ Галичини та перспективи соціальної мобілізації селянства віддзеркалювали не лише прагматичні завдання, а й ідеалістичні проєкти.

Геополітичне значення руських земель. Частина українських публіцистів та інтелектуалів убачала в «географічному значінні країв, заселених Русинами» ключ до розв'язання ширших слов'янських проблем.

Так, О. Барвінський висловлював думку, що руські (українські) землі можуть стати «підоймою міжнародного перетво-

рення Східної Європи», що свідчило про прагнення піднести українське питання з локального до міжнародного рівня.

Отже, деякі українські літератори намагалися представити власний народ як чинник стабільності й сили у регіоні, важливий для Австро-Угорщини та всієї Європи.

Дискусія про поділ Галичини. Прихильники поділу. Важливим етапом у формуванні позицій стала дискусія в межах Руської української радикальної партії. На з'їзді 19–20 вересня 1897 р. Юліан Бачинський виголосив доповідь «Про поділ Галичини», у якій стверджував, що поділ краю на українську та польську частини може стати найефективнішим способом зняти напруження між поляками й українцями.

Цей проєкт трактувався як передумова створення в майбутньому української державної формації та гарантія культурного розвитку («Руська автономна провінція в Австрії — ціль усіх наших культурних домагань»).

Володимир Будзиновський та інші діячі підтримували ідею поділу як крок до майбутньої незалежної держави, тоді як Іван Франко застерігав від передчасних рішень. Він підкреслював, що національна емансипація можлива лише в союзі із соціальним визволенням та мобілізацією народних мас.

Деякі представники русофільського табору також схвалювали поділ Галичини.

У редакційній статті «Руська автономна провінція в Австрії» В. Луцик стверджував, що ця мета є «ціллю всіх наших культурних домагань і кардинальною точкою нашої народної програми», що становила «життєве питання нашого народу» (*Галичанин*, Львів, 1898, ч. 94, с. 1). В іншій статті — «Згода з поляками» — він наголошував на необхідності чіткого розмежування українських та польських сфер впливу: «Тут може бути лише одна лінія, щоби поляки господарювали на своїй території, а ми на своїй», закликаючи до «якнайскорішого поділу Галичини» (*Русскоє слово*, Львів, 1890, ч. 33, с. 1).

Критики поділу. Натомість Василь Стефаник у своїй публіцистиці різко критикував ідею поділу, вбачаючи у ній лише зростання фінансового тягаря для селян. Іван Франко також виступав проти територіального поділу, аргументуючи, що він позбавить українців потенційного союзника — польського селянства, яке могло б стати партнером у боротьбі проти шляхти.

У такий спосіб Франко пов'язував національні інтереси з соціальною стратегією. Водночас у своїх статтях і виступах він розглядав конституціоналізм як основу модерної держави, наголошуючи на його перевагах перед феодально-становою сис-

темою. Його бачення поєднувало прагнення до національного визволення з ідеями соціальної справедливості.

Автономія як політична стратегія. Дискусії в парламенті 1903 р. (Ю. Романчук, О. Барвінський, Є. Олесницький) віддзеркалили прагнення домогтися автономії в межах Австро-Угорщини.

Наголошувалося на необхідності ухвалення «закону національного» та виборчої реформи, що мали ліквідувати привілеї та забезпечити рівні права для українців. У цьому контексті автономія мислилася не лише як інструмент культурного розвитку, а й як практичний засіб політичного самозахисту в умовах польського домінування.

Висновки. Галицька літературна інтелігенція кінця XIX — початку XX ст. відіграла провідну роль у формуванні концепцій української державності. Її погляди не були однорідними: від ідей територіального поділу до вимог автономії та прагматичного співіснування в межах імперії. Соціальні й національні аспекти переплітalися, створюючи складний дискурс, що поєднував стратегічні бачення з тактичними завданнями.

Ці суперечки становили важливий етап у розвитку української політичної думки, закладаючи інтелектуальні підвалини для подальшої боротьби за українську державність.

Гаврилюк Юлія *(Чернівці)*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПЛАНИ РУМУНІЇ ЩОДО БУКОВИНИ ТА БЕССАРАБІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Період Першої світової війни став часом кардинальних змін на політичній карті Європи. Серед держав, що намагалися реалізувати власні геополітичні амбіції, особливе місце посідала Румунія. Опинившись між інтересами Антанти та Четверного союзу, вона вагалася у виборі союзників, намагаючись максимально використати сприятливу ситуацію для розширення своїх кордонів. У центрі румунських дипломатичних планів опинилися регіони, що історично були багатонаціональними й стратегічно важливими, серед яких Буковина та Бессарабія.

Розглядуваний аспект знайшов відображення в дослідженнях румунських істориків. Вони акцентували увагу на національно-визвольному характері війни та законності об'єднання

етнічних румунських територій, мінімізуючи фактори військового тиску та ігноруючи інтереси інших народів — українців, молдован, росіян, євреїв (М. Вордан, А. Горун, М. Зідару, Н. Погоаца, С. Раду, Д.-Д. Січігеа, Й. Танашеску).

Сучасна західна історіографія представлена дослідженнями Ф. Вейги, Г. Е. Торрі, К. Хітчинса та ін. Їхні праці зазвичай розглядають Бессарабію та Буковину в контексті загальної дипломатичної історії та міжнародного права.

Українські вчені теж присвятили цій темі свої наукові розвідки. В дослідженнях українські історики намагалися розкрити особливості міжнародних відносин між Румунією та країнами Антанти, а також аспекти українського питання в політиці Румунського королівства в період 1914-1918 рр. (Т. Богачик, В. Ботушанський, С. Гакман, І. Доронченков, О. Завальнюк, В. Кройтор, В. Олійник, В. Сарбей, В. Соловйов, Г. Тимофій, О. Трофанюк, В. Фісанов).

Події 1914–1918 рр. стали поворотним моментом, що призвів у подальшому до утворення сучасної «Великої Румунії» (România Mare). Це питання безпосередньо стосується історичної долі Буковини та Бессарабії, визначаючи конфігурацію політичних й етнічних кордонів Східної Європи на десятиліття вперед.

Після початку війни і до серпня 1916 року Румунія дотримувалася нейтралітету. Одним із ключових мотивів для участі у війні стала концепція «Великої Румунії» (România Mare). Перша світова війна розглядалася Румунією не як ідеологічний конфлікт, а як засіб завершення національного будівництва.

Румунські еліти прагнули «відновити історичну справедливість». Переговори з Антантою були тривалими, оскільки Румунія вимагала максимальних гарантій та поставок. Документ став так званим «планом територіальних апетитів». Антанта в свою чергу гарантувала Румунії приєднання Трансильванії, Банату та всієї Буковини (аж до річки Прут) як плату за вступ у війну. Умова про приєднання всієї Буковини суперечила інтересам українського населення регіону, яке також прагнуло державності.

Буковина (північна частина) була включена в переговори з Антантою з перших днів, тоді як Бессарабія залишалася «табу» до 1917 року через союзницькі відносини з Росією. Однак Лютнева та Жовтнева революції 1917 року, а також розпад Російської імперії створили «вікно можливостей» для реалізації планів щодо Бессарабії. Хаос і дезорганізація на російському фронті та в тилу (включно з Бессарабією) стали сигналом для румунського керівництва до дії. Румунські національні сили у Бесса-

рабії (за підтримки місцевих еліт) створили орган влади, який став легітимним інструментом для подальшого об'єднання. Створення «Сфатул Церій» у жовтні 1917 р. було ключовим для забезпечення видимості легітимності подальших рішень.

Румунія ввела свої війська на територію Бессарабії (січень 1918 р.) під приводом «забезпечення порядку» та захисту своїх інтересів від більшовицьких та дезорганізованих російських частин. Фактична мета — забезпечення контролю над територією до моменту проголошення унії. Інтервенція відбулася на офіційне прохання «Сфатул Церій» про допомогу у боротьбі з більшовизмом. Рішення про унію в березні 1918 р. було прийнято в умовах присутності румунських військ, що оскаржувалося опонентами як акт тиску.

Після розпаду Австро-Угорської імперії (листопад 1918 р.) румунські війська зайняли територію Буковини. Рішення про унію було ухвалено Крайовим Конгресом Буковини в Чернівцях. Захопленню передували спроби місцевого українського населення створити власну владу (Буковинське віче 3 листопада 1918 р.). Румунський Конгрес ухвалив рішення про унію в умовах військового контролю.

У роки Великої війни питання Буковини й Бессарабії активно обговорювалося на дипломатичному рівні, стаючи предметом міжнародних переговорів та територіальних обіцянок. Румунія, попри військові поразки 1916 року, успішно використала геополітичну кризу та розпад імперій для досягнення своїх військово-політичних цілей. Стратегічний успіх був досягнутий не на полі бою, а шляхом дипломатичного маневрування та використання сприятливої кон'юнктури наприкінці війни.

Костючок Петро *(Івано-Франківськ)*

ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ НА БУКОВИНСЬКІЙ ТА МАРАМАРОСЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ В 1919-1922 РР.

Після окупації і проголошення великого об'єднання румунський уряд на нових територіях продовжував упроваджувати посилену політику денаціоналізації українського етносу. Як відзначав Д. Гренчюк, об'єднання було завершено, але процес інтеграції лише розпочинався. У цей час етнополітичною концепцією Румунського королівства стала теза про те, що українці — це румуни, які забули рідну мову своїх предків.

На Буковинській Гуцульщині і південній Марамарощині, як і на всіх інкорпорованих землях, румунський уряд утілював у життя політику румунізації, суть якої полягала в повній уніфікації іноетнічних територій та їхній пришвидшеній інтеграції до державного механізму. Ба більше, саме ідея національної єдності стала політичною та ідеологічною аксіомою національної румунської ідентичності.

Проведення виборів стало вагомим кроком остаточної легітимації влади румунського уряду та участі місцевого населення у загальнодержавних політичних виборних органах — парламенту та органів місцевого самоврядування. Це все мало засвідчити політичну інтеграцію нових територій до складу об'єднаної держави.

На Буковині перші парламентські вибори були проведені ще 4-8 листопада 1919 р. Українство краю їх бойкотувало, посилаючись на невирішеність територіальної приналежності Буковини та порушення міжнародного права. Опісля залагодження післявоєнних територіальних дискусій та прийняття відповідної договірної системи, румунський уряд вдруге вдався до проведення загальнодержавних виборів. Водночас задля мінімізації політичного впливу представників етнічних меншин на виборчий процес польські дипломати 15 грудня 1920 р. підсумовували, що в Румунії «геометрію виборчих округів зробили в такий спосіб, аби в кожному окрузі румуни мали безоглядну більшість, при рівночасному недопущенню до утворення виборчих округів, в яких угорці або русини могли б мати більшість».

Виборчий процес на окупованих українських землях відбувався під тотальним контролем румунської влади, яка виключила будь-яку форму політичної агітації в краї. Виборчі перегони 27-30 травня 1920 р. на Буковинській Гуцульщині та південній Марамарощині відбувалися в режимі тотального контролю за суспільно-політичним життям краю. На виборах до румунського парламенту 1920 р. українські політичні партії вирішили не брати участі. Проте окремі політичні діячі мали змогу особисто брати участь у виборах. Більшість українських кандидатів на знак протесту проти румунської влади знімалися з виборів. У результаті цього лише у Вижницькому повіті послом до румунського парламенту було вибрано А. Лукашевича, який висувався як самостійний кандидат через протиріччя з Українською трудовою партією, яка проігнорувала вибори. Після виборів новообраний депутат від імені українського народу зробив контроверсійну заяву, в якій висловився про лояльність буковинських українців до румунського короля і румунської держави та подякував за все добро, що Румунія творить для українського народу.

У такому ж дусі тотального терору проходили й парламентські вибори 1-11 березня 1922 р. Виборча кампанія відзначилася порушеннями та політичною напруженістю, оскільки уряд був сповнений рішучості виграти вибори та отримати дві третини від загальної кількості мандатів, метою якого було провести через парламент власний проєкт Конституції. Тому румунська влада використовували адміністрацію та війська для просування проурядових кандидатів і залякування опозиції, відхилила реєстрацію багатьох опозиційних кандидатів, чинила тиск, знищила опозиційні публікації, забороняла або жорстоко розпускала опозиційні мітинги, арештувала кандидатів. Так, буковинський депутат К. Кракалія був заарештований владою перед виборами за ворожу державі діяльність.

Уряд також звинувачували у численних зловживаннях, серед яких терор та крадіжка скриньок для голосування. Один із опозиційних румунських політиків Ю. Маню у зверненні до румунського короля писав, що день виборів перетворився на національну ганьбу та європейський скандал. У результаті виборів 1922 р. до румунського парламенту не потрапив жоден український депутат з Буковини і південної Марамарощини.

Стародубець Галина *(Житомир)*

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЗМІН ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ ВОЛИНІ В УМОВАХ РАДЯНІЗАЦІЇ 1920-1930-Х РОКІВ

У першій чверті ХХ століття одну з найбільших національних менших Волинської губернії становили поляки. З ініціативи більшовицької влади у вересні 1925 року на Житомирщині у руслі політики коренізації було створено національні райони, зокрема, польський із центром у м. Довбиш (пізніше Мархлевськ), який проіснував до 1935 року. Район не був мононаціональним. На початку 1930-х років до його складу входило 38 сільрад, з яких польських було 31, українських — 3, німецьких — 3, єврейських — 1 із загальною кількістю населення 50445 осіб. 69,3% з них складали поляки, 18,9% — українці, 8,7 % — німці, а решта — представники інших національностей. У досліджуваний нами період повсякдення населення, яке в масі своїй було сільським (без огляду на національність), визначала

політика радянізації, яка реалізовувалася в регіоні під пильним наглядом органів більшовицько-радянської влади.

На зламі 1920-1930-х років основними маркерами, які впливали на характер взаємостосунків усередині польської громади, вироблення нею практик пристосування до нових умов життя, були виборчі кампанії, голодомор 1932-1933 років, акції з переселення/виселення родин у віддаленні регіони СРСР, або, в кращому випадку — в інші області України, репресії проти так званих «контрреволюційних елементів», пік активності яких припадає на 1933-1938 роки.

Як один із дієвих інструментів деконструювання усталеної системи міжособистісних стосунків усередині сільського соціуму, влада активно використовувала метод сепарування населення на «своїх» та «інших». На «не своїх» навішували ярлики «ворога народу», ворожість яких конкретизувалася залежно від політичних, культурно-просвітницьких чи економічних запитів більшовицької влади. У різні періоди вони могли бути «позбавленцями»(особами, позбавленими низки громадянських прав, зокрема, виборчих), «ворогами революції», «шкідниками», «куркулями» тощо. Таким чином формувалася численна соціальна верства людей, які перебували поза рамками звичного для них способу життя. Серед основних причин фактичної маргіналізації місцевого населення шляхом переведення їх до статусу позбавленців можна виокремити: соціальне походження, політичні переконання, професійну діяльність. Така ситуація змушувала людей шукати способи порозуміння з представниками нової влади, пристосовуючись до умов нової реальності. З метою не бути виключеним з активного суспільно-політичного та економічного життя громади, селяни, особливо молоді люди, часто-густо змушені були зрікатися своєї родини (чоловіка, батьків), свого минулого, або ж розраховувати на колективну підтримку земляків щодо їхнього прохання до влади надати їм політичні права, вступити до ненависного колгоспу тощо.

Починаючи з 1930-х років, представники польської та німецької національності стали об'єктами політичних маніпуляцій більшовицької влади. Внаслідок загострення стосунків СРСР з Польщею та Німеччиною посилився тиск на польські та німецькі громади: їм обмежували можливості спілкування з родинами за кордоном, люстрували їхнє листування, огульно звинувачували у зрадництві і, нарешті, значна частина з них змушена була переселитися в іншій області України або ж була примусово виселена за межі республіки. За офіційними даними тільки в 1930 р. з Житомирщини було виселено близько

2800 родин, 30% з яких складали поляки. Натомість волинські села прикордонної смуги заселялися переселенцями, котрі в масі своїй були більшовицькими активістами і призначалися владою на керівні посади — головою колгоспу чи сільради, бригадиром тощо. Як правило, вони займали хати примусово виселених або ж репресованих людей. Безумовно це не могло не відобразитися на зміні повсякденного життя селян, характері їхніх взаємостосунків у громаді.

У період колективізації Мархлевщина тривалий час залишалася районом, де процес створення колгоспів проходив найменш інтенсивно. Проте колективізація та голодомор 1933 року детермінували зміни повсякденних практик національних громад. Влада свідомо провокувала загострення конфліктів усередині громади, сепаруючи її на два антагоністичні класи — бідняків та куркульство. Нагніталася атмосфера підозрілості, страху, нетерпимості один до одного. Тоді, коли частина родин зазнавала репресій з боку радянської влади, чимало людей, особливо молодшого віку, шукали способів заслужити у неї довіру, наприклад, шляхом вступу до лав більшовицької партії, груп активістів з організації колгоспів, різного роду громадських організацій, які створювалися на селі під керівництвом партійних кураторів. Щоб зайняти місце в когорті місцевого керівництва, кандидати мусили декларувати не стільки свої професійні вміння, скільки відданість «ідеям Леніна-Сталіна». В автобіографіях, заявах основний акцент ними ставився на заслугах «перед партією», суть яких зводилася до їх персональної участі в організовуваних владою репресивних акціях проти земляків.

Надзвичайно важливим чинником еволюції повсякдення польської національної меншини Волині стали репресії, розгорнуті більшовицькою владою в рамках боротьби з членами сфабрикованої органами НКВС у 1932-1933 рр. так званої «Польської Організації Військової» та Великого терору 1937-1938 років.

Отже, політика радянізації внесла докорінні зміни в усталений спосіб життя населення Волині, в тому числі й польської національної меншини. Поява нових інститутів влади — сільради, комнезами, колгоспи, вибори тощо стали маркерами змін повсякдення місцевих мешканців.

Зуляк Галина *(Тернопіль)*

ПРОЦЕДУРА ВИБОРІВ РАДНИКА РАДИ ЛЬВІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПАЛАТИ У 1939 Р.

Проблематика організації виборів у міжвоєнній Польщі є важливим аспектом дослідження адміністративної та політичної системи того часу. Сільськогосподарські палати як інституції, що поєднували представницькі функції з регулюванням економічних інтересів селянства, відігравали ключову роль у місцевому самоврядуванні. Розпорядження львівського воєводи від 2 січня 1939 р., видане за погодженням із тарнопольським воєводою, щодо обрання радника від виборчого округу № XIII до Ради Львівської сільськогосподарської палати, є типовим прикладом формалізованого бюрократичного підходу до організації виборчого процесу в сільській Польщі. Цей документ демонструє як дотримання законодавчих норм, так і практичні механізми контролю за виборчим процесом на локальному рівні.

Сільськогосподарські палати у міжвоєнній Польщі створювалися відповідно до положення президента Республіки Польща від 22 березня 1928 р., яке регулювало їхню структуру та функції. Статті 26 та 27 зазначеного положення передбачали повноваження воєвод щодо організації виборів радників у разі вакантних посад, а також визначали процедуру контролю за законністю виборчого процесу.

Варто зауважити, що статут Львівської сільськогосподарської палати від 1933 р. закріплював порядок проведення виборів, включно з формуванням списків виборців, тривалістю публічного ознайомлення, поданням скарг і процедурою їхнього розгляду (статті 48, 49 та 66). Цей нормативний базис створював умови для прозорого і послідовного проведення виборів, забезпечуючи баланс між адміністративним контролем і правами виборців.

Виборчий округ XIII охоплював території самоврядних об'єднань у Копичинцях, Чорткові та Теребовлі. Вибори проводилися у зв'язку зі смертю радника, доктора Петра Палійчука і передбачали обрання його заміни на решту терміну повноважень, тобто до кінця 1942 р. Розпорядження львівського воєводи визначало, що організаційне проведення виборів покладається на старосту Копичинець, який мав координувати усі виборчі заходи. Власне збори відбувалися у залі засідань відділу в Копичинцях, що забезпечувало централізований контроль за процесом голосування та його відповідність статуту палати.

Документ детально регламентував часові рамки та послідовність проведення виборчих процедур. Так, 28 січня 1939 р. староста завершував формування списків виборців, а 29 січня розпочинався триденний період публічного ознайомлення з цими списками, одночасно відкриваючи можливість подання скарг щодо пропусків або включень. 31 січня 1939 р. визначався останній термін публічного ознайомлення та подання скарг, а 3 та 7 лютого передбачалися терміни для подання додаткових доказів і уточнень. 8 лютого староста проводив збори за участю зацікавлених осіб щодо розгляду скарг, а 10 та 14 лютого — подавав звіти та всі супровідні матеріали до львівського воєводи. Остаточне вирішення скарг та повідомлення старости відбулося до середини лютого 1939 р. Натомість 21 березня 1939 р. староста повідомляв усім виборцям про дату, час і місце проведення виборчих зборів, а 26 березня відбулося безпосереднє голосування. Така деталізація демонструвала високий рівень адміністративного регламентування та гарантії дотримання законності виборчого процесу.

Дослідження цього розпорядження дозволяє виділити декілька ключових аспектів функціонування сільськогосподарських палат у міжвоєнній Польщі. По-перше, документ ілюстрував взаємодію центральної адміністрації (воєвод) та місцевого самоврядування (старост), що було характерним для бюрократичної системи того часу. По-друге, суворе дотримання термінів та процедур свідчило про прагнення забезпечити прозорість і законність виборів, мінімізуючи можливості для маніпуляцій та зловживань. Важливо окреслити значення правових норм у регламентації процесу. Поєднання положення президента та статуту Львівської сільськогосподарської палати створювало комплексну систему контролю, що поєднувала адміністративні і юридичні механізми. Це дозволяло гарантувати рівні права всіх виборців та забезпечувало легітимність обраного радника.

Розпорядження львівського воєводи від 2 січня 1939 р. щодо виборів радника до Ради Львівської сільськогосподарської палати було наочним прикладом високої бюрократизації та детального регламентування виборчого процесу у міжвоєнній Польщі. Документ демонстрував, як нормативно-правова база поєднувалася з адміністративними механізмами контролю за виборчим процесом на місцевому рівні. Суворе дотримання процедур, термінів та координація між центральною й місцевою владою забезпечували прозорість, законність і легітимність виборів, що було критично важливо для функціонування представницьких органів сільського самоврядування.

Отже, аналіз розпорядження дозволяє простежити специфіку взаємодії центральної адміністрації та місцевих органів влади у міжвоєнній Польщі, розкриває процедури організації виборів у сільському середовищі та підкреслює роль нормативних актів у забезпеченні законності та ефективності виборчого процесу. Ці особливості залишаються важливими для досліджень політичної історії, адміністративного права та історії місцевого самоврядування в міжвоєнній Польщі.

Гакман Сергій *(Чернівці)*

ПРИЄДНАННЯ БЕССАРАБІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ БУКОВИНИ ДО СРСР ТА АНЕКСІЯ КРИМУ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Вторгнення російських військ у Крим та подальша його анексія має багато спільних рис з операціями, які здійснювала Червона армія на початку Другої світової війни, зокрема з приєднанням Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР влітку 1940 р.

20 лютого 2014 р. російські війська вторглися в Крим, а згодом і в південно-східні області України. Якщо проаналізувати дії російської армії щодо України, спостерігаємо наявність активної неправомірної діяльності з боку РФ. Перш за все офіційна Москва порушила Будапештський меморандум і Тристоронню заяву від 14 січня 1994 р., якими вона, разом із США та Великобританією, ставала гарантом незалежності й цілісності України, яка відмовилася від ядерної зброї.

Кремль завдав суттєвого удару саме основам міжнародного права, порушивши низку його принципів, а саме:

- принцип незастосування сили та погрози застосування сили;
- принцип невтручання у внутрішні справи держави;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності державних кордонів;
- принцип добросовісного виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Кремль порушив також Конвенцію щодо визначення агресії, прийняту резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.

Окрім цього, РФ порушила також низку українсько-російських двосторонніх угод, зокрема Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., Угоду між Україною і Російською Федерацією «Про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», підписаний 21 квітня 2010 р. у Харкові, а також Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ «Про використання силами та засобами Чорноморського флоту Російської Федерації повітряного простору України та повітряного простору над акваторією Чорного моря, де відповідальність за безпеку польотів та організацію обслуговування повітряного руху покладена на Україну» від 16 липня 1999 року.

Порівнюючи вторгнення російських військ в Україну з приєднанням Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР у червні-липні 1940 р., ми спостерігаємо спільну тенденцію Кремля щодо порушення міжнародного права. Події 1940 р. також відбувалися з порушеннями з боку СРСР низки міжнародних зобов'язань, а саме:

• Пакту Бріана-Келлога від 27 серпня 1928 року, згідно з яким сторони, що домовлялися, засуджували «метод вдавання до війни для врегулювання міжнародних конфліктів та відмовлялися в своїх взаємовідносинах від війни як інструменту національної політики»;

• Московського Протоколу від 9 лютого 1929 р., яким країни, що його підписали (СРСР, Естонія, Польща, Литва та Румунія) достроково вводили в дію Пакт Бріана-Келлога в тій частині, що їх стосувалася;

• Лондонської Конвенції від 24 травня 1933 р. щодо визначення агресора, яка була підписана з метою «забезпечення всім народам територіальної недоторканості їх країн».

Вторгнення 2014, як і 1940 року відбувалося з попередньою концентрацією сил на кордоні. Отже, починаючи з 26 лютого 2014 р., в розпал сутичок на Майдані, Росія почала введення військ і устаткування у великих масштабах у Західний російський військовий округ, недалеко від кордону з Україною, для так званого раптового огляду та неоголошених великомасштабних військових навчань. Розгортання російських військ чисельністю 30-40 тис. осіб на кордоні з Україною, відповідно до повідомлення Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі генерала Ф. Брідлова, не залишило жодних сумнівів про готовність Росії до вторгнення «у разі необхідності» в Україну. За тиждень Росія провела чергову перевірку оснащення в Центральному військовому окрузі, за участю більш ніж 65 тис. військ-

ковослужбовців, 177 літаків, 56 вертольотів і 5500 бойових машин та бронетехніки. Військові частини в повній бойовій готовності були готові до розгортання протягом 72 годин. Концентрація російських військ на кордоні була ще більшою перед повномасштабним вторгненням в Україну. У березні та квітні 2021 року Росія нарощувала свої сили поблизу російсько-українського кордону, а потім знову в Росії та Білорусі в період з жовтня 2021 року по лютий 2022 року.

Підготовка до приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР також почалася заздалегідь, навесні 1940 р. З частин Київського Особливого та Одеського військових округів був сформований Південний фронт на чолі з генералом армії Г. Жуковим. Командування Червоної армії впродовж весни сконцентрувало на радянсько-румунському кордоні 32 стрілецькі, 2 мотострілецькі та 6 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 3 повітряно-десантні бригади, 16 артполків резерву головнокомандувача, 14 полків корпусної артилерії та 4 окремі артдивізіони. На основних напрямках наступу була забезпечена більш ніж потрійна перевага у живій силі та засобах.

Як у подіях 1940 р., так і в подіях 2024-2025 рр. Кремль використовував величезний пропагандистський апарат, а також місцеву підтримку з боку комуністичних діячів і проросійські сили відповідно.

Зазначимо, що дії радянських військ у 1940 р. щодо Румунії, так і дії російських військ у 2014 р. щодо України мали усі складові воєнної операції: воєнна сила, локальний воєнний тиск, військова розвідка, служба агітації та пропаганди, завдяки чому і досягли певного успіху. Отже, ці події не можна оцінити як «мирне вирішення» проблем територій, а добре продуманими та ретельно підготовленими воєнними операціями з грубим порушенням міжнародного права.

Нінічук Сергій *(Луцьк)*

ДО ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ КОНЦЕПЦІЇ «ПОГРАНИЧЧЯ»

У сучасному світі популярними стали вузькі дослідження, що носять регіональний чи локальний характер. Серед таких досліджень є розвідки історії, історії культури, історичної пам'яті та ідентичності пограниччя/порубіжжя. Як відомо, дослідження «пограниччя» (border studies) як окремого напряму сформувалося в осанні десятиліття на перетині декількох кон-

цепцій: теорії фронтира Фредеріка Тернера та сучасних екстраполіцій його ідей, а також студій Едварда Саїда та теорії деконструкції Жака Дерида.

З історичної точки зору першим теоретчним підгрунтям концепції «пограниччя» була американська теорія фронтира, яка поряд із концептами «американської мрії» і «плавильного котла» впродовж декількох століть вважалася наріжним каменем американської культури і національної міфології. Міфології не в сенсі ісоричних переказів про далеке минуле Америки, але в тому сенсі, який ввів у науковий обіг Ролан Барт у своїй знаменитій книзі «Міфології». Р. Барт доводив, що будь-яка національна культура формується міфами, які можуть спиратися на реальні факти, але значною мірою ці факти трансформовуються.

Це твердження абсолютно увиразнене численними прикладами. Зокрема, українсько-польське пограниччя, що увібрало у себе історичні традиції та культуру обох народів через їхнє спільне проживання на цих теренах, просякнуте спільними історичними міфами, що опираються на реальні історичні факти, трансформовуючи останні. Прикладом може бути українсько-польське міжнаціональне протистояння на Волині у роки Другої світової війни, сам факт якого є беззаперечним, однак при уявленні причин і, особливо, кількості жертв не обійшлося без згаданої міфологізації, перекручень та перебільшень.

Мішель Фуко ввів поняття «гетеротопії» щоб охарактеризувати простір, що виникає в результаті існування протилежностей, таких як публічне та приватне, універсальні права та фізичні межі, різні національні традиції тощо. Розвиваючи ідеї М. Фуко, можна вважати, що пограниччя — це свого роду «гетеротопії», в яких кордони проникливі та непостійні, «заборони» можуть створюватися не для «покарання», а для «легітимного спротиву» тому, що тиск завжди провокує спротив. Тобто «пограниччя» як «гетеротопії» можуть існувати як парадоксальний та суперечливий локус поєднання декількох взаємовиключних ідентичностей.

Аналізуючи концепти, які вплинули на сучасну семантику «пограниччя», можна помітити, що з точки зору постколоніальних підходів «пограниччя» виконують роль, швидше, символічного «Сходу» (периферії), аніж «Заходу» (культурної норми), це простір особливого спілкування з Іншим, який не є ворожим, але й не стає повністю своїм. «Пограниччя» — це хронотоп, де можливо те, що заборонено в центрі.

Культура пограниччя формується суб'єктами, як довгий час залишалися непомітними і безмовними в тіні культури «центру», але у XX столітті вони виходять із тіні домінуючих

дискурсів. Культура пограниччя вимагає створення нових жанрів, героїв, сюжетів, які відповідають досвіду пограниччя. Ось чому нині дослідження усього багатограння пограниччя набуває усе більшої популярності. Таке відкриття нового «хронотопу» може означати гуманізацію науки і більш широкі можливості пізнання світу.

Незважаючи на те, що теорію пограниччя як особливого простору було сформульовано лише наприкінці XIX століття, усвідомлення пограниччя, як протилежної «норми» та цивілізації існувало значно раніше. Нині набувають усе більшої популярності дослідження історичних міфів та історичної пам'яті пограниччя, його культури, історії, традиції, ідентичності. Адже у сучасному глобалізовану світі вкрай важливо не втратити та не «затерти» межі національних ідентичностей та культур.

Діхтярук Євген *(Луцьк)*

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ІСТОРИЧНІ СУПЕРЕЧКИ: ВІЗІЯ КРЕСОВИХ СЕРЕДОВИЩ

Аксіоматичною стала теза про минуле як головну причину міждержавних та міжнаціональних суперечок між Україною та Республікою Польщею. Попри усі заяви про пошук правди як головну мету історичних дискусій на сьогодні годі говорити про об'єктивне потрактування травматичного минулого.

Євген Місило, розмірковуючи над проблемою чисельності жертв волинської трагедії, вивів ефективний механізм поширення далеких від наукової об'єктивности візій: «Спочатку — у нічим не обмеженій уяві кресових середовищ, потім у медіа, серед вікіпедистів і, нарешті, в свідомості польського суспільства».

Саме кресові та комбатантські середовища стали основними прокурорами та медіаторами волинської теми. Репрезентантами їхньої позиції стало видання «Na Rubieży». Звернути увагу на нього нас змушує й нагорода «Хранитель національної пам'яті» (Kustosz Pamięci Narodowej), яку отримало 2017 р. Товариство вшанування жертв злочинів українських націоналістів (Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów), котре й видає цей квартальник. Утворене 1991 р. уже з наступного року почало випускати часопис «Na Rubieży» як фактографічно-історичний бюлетень «для внутрішнього вжитку» (на сьогодні вийшло бл. 200 номерів). Як відзначив

свого часу Любомир Хахула, навколо видання «Na Rubieży» згуртувалися польські дослідники та громадські діячі, імена яких в Україні викликали негативні асоціації. Серед інших авторами цього виданнями були Фелікс Будзіш, Кшиштоф Бульжацький, Віктор Поліщук, Едвард Прус, Щепан Сєкєрка, Владислав і Ева Сємашки та ін.

Оскільки кресові автори свої висновки почасти ґрунтували на спогадах очевидців, то не випадково на шпальтах кресових видань чимало місця займають свідчення тих, хто пережив українсько-польське протистояння у роки Другої світової війни.

Антиукраїнськість поглядів представників кресових середовищ не є секретом. У пошуках аргументів вони звертаються до тез і висловлювань прорадянських істориків, які заперечували національно-визвольний характер боротьби УПА, а самих вояків називали «різунами» й «злочинцями». Саме у їхніх виступах та публікаціях з певного моменту почало ширитися небезпечне ототожнення дій одного з військових формувань з усім українським народом, дедалі частіше почали лунати тези про «український геноцид».

Члени кресових середовищ вимагають чергових актів покаяння від українців, передовсім за волинські події. Жодні попередні акти примирення чи реалії російсько-української не знімають цього питання з порядку денного. Прикметною є позиція «родовитого волиняка» кс. Маріана Подольського. Духовник немає жодних сумнівів, що нині, «коли розгорівся українсько-російський конфлікт, а Польща так сильно заанґажована у допомогу для громадян з-за Бугу, є відповідний момент на перепросини і відшкодування з боку України полякам. Не за якісь там невідомі тисячу років тому, але за геноцид, вчинений кількадесят років тому ОУН і УПА, яких героїзує українська влада».

Маніпуляції у мас-медіа відзначають польські науковці та журналісти. Так, Давид Вільдстейн у одному зі своїх текстів звернув увагу, що у кресовому дискурсі часто-густо «ворог є один — це українці, Росія ж є союзником». Вільдстейн зауважував, що у читачів порталів типу Kresy.pl або слухачів різних «кресових експертів» може скластися враження, що має значення лишень «волинська різня» і діючі бандерівські організації, а сучасна Україна не має значення.

Цілком очевидно, що у кресових мас-медіа чимало місця відводять заходам з вшанування пам'яті жертв Волині'43, встановленню найрізноманітніших монументів та пам'ятних дощок, створенню муралів (як-от у Лодзі).

У підсумку можна ствердити, що кресові середовища від 1990-х років і донині пропагують мову ненависть між українцями та поляками.

Стрільчук Людмила *(Луцьк)*

ДИСКУСІЇ ПРО ВОЛИНСЬКУ ТРАГЕДІЮ: КРИВЕ ДЗЕРКАЛО ПАМ'ЯТІ ТА КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ

Більше трьох десятиліть не вщухають дискусії про події, пов'язані із українсько-польським міжнаціональним протистоянням на Волині у роки Другої світової війни, обростаючи усе «новими» деталями та щораз більшими цифрами загиблих. Використовуючи Волинську трагедію як політичну рулетку, в останні десятиліття ненависть до українців та України досить добре «продається» у Польщі, що, безсумнівно, має вкрай негативний вплив на міжнаціональні та міждержавні відносини.

А між тим, дослідження історії окремих населених пунктів Волині та їхніх мешканців чітко увиразнює гіперболічне перебільшення цифр загиблих, як, власне, і сам перебіг українсько-польського міжнаціонального конфлікту. На прикладі декількох волинських сіл можна чітко простежити ці тенденції.

Зокрема, на південному заході Волині, на теренах Володимирського району авторкою було досліджено декілька населених пунктів: села Охнівка та Стенжаричі, а також село Домінополь Ковельського району. На прикладі згаданих населених пунктів можна чітко проілюструвати викривлення історичних фактів та перебільшення у -надцять разів кількість жертв міжнаціонального протистояння.

Дослідження було проведено у відповідь на звернення місцевого краєзнавця Я. Царука про появу поблизу с. Охнівка незаконного монументу зведеного на пошану загиблих поляків. Як виявилося, монумент було встановлено без жодних дозвільних документів і цифри, які там містилися абсолютно не відповідали дійсності. Вивчення церковних метричних книг і результатів переписів населення засвідчили, що у с. Охнівка на 1939 рік проживало 6 поляків. Віднайдено інформацію, також, про те, що одна родина після початку війни (у вересні 1939 року) виїхала з села. Міжнаціональний конфлікт, що дійсно відбувався у цьому населеному пункті, зачепив і українців, і поляків, однак цифра, написана на встановленому хресті, позначала кількість загиблих полків у 167 осіб. Цифра жертв була перебільшена у тридцять разів.

Серед місць, де відбувалася Волинська трагедія, є низка населених пунктів, які зникли із мапи, будучи зруйнованими чи спаленими разом із місцевими жителями. Серед таких українських трагедій є села Красний Сад та Гайове, нині Луцький район, або ж село спільної трагедій поляків та українців — Домінополь, що на Ковельщині.

Згідно з переписом населення, зробленого німецькою окупаційною владою у 1941 році, у селі Домінополь проживало 180 осіб і нараховувалося 54 обійстя, серед яких 45 — польських та 9 — українських. Відомо, що у 1943 році село було спалено, тоді ж загинули практично усі його мешканці. Нині на місці села росте ліс і лише поодинокі ознаки (залишки будівель) видають місце, де існувало село. Однак, як і у випадку Охнівки, на місці села Домінополь невідомими було встановлено металевий хрест із надписом: «490 полякам, мешканцям села Домінополь, які загинули у 1943 році. Вічна пам'ять землякам». Варто зауважити, що і українські, і польські дослідники називають значно меншу цифру загиблих поляків. Так, волинський краєзнавець І. Пущук (І. Пусько) називає цифру загиблих — 160 осіб. Шановані у Польщі історики Владислав та Ева Сімашки говорять про 250 поляків, загиблих у Домінополі. Постає логічне запитання, звідки ж узялася цифра 490 осіб?

Наведені та багато інших конкретних прикладів щодо підрахунків жертв Волинської трагедії засвідчують систематичне перебільшення польською стороною кількості загиблих поляків і зумисне замовчування числа загиблих українців, як, власне, і небажання говорити про причини міжнаціонального конфлікту, що відбувався на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни. Окремо варто було б вести розмову про культуру меморіалізації жертв трагедії, про фінансові спроможності такої меморіалізації, врешті, про послідовність (а насправді, непослідовність) державної політики пам'яті в Україні. Криве дзеркало пам'яті згладжує гострі кути для необізнаних у темі і водночас увиразнює гіперболізацію жертв для тих, хто її досліджує.

Ярмолюк Дмитро *(Луцьк)*

ЩОДО ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ВОЛИНІ'43

Виважена оцінка українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни впливає на міждержавні та міжнаціональні відносини України та українців й Польщі та поляків. За результатами опитування ResFutura у співпраці з SentiOne серед історичних питань польські респонденти найчастіше — 46 % — згадували саме трагедію на Волині. Саме цей суспільний резонанс змушує говорити про важливість виваженої правової оцінки як одного з кроків до зниження градуса напруги.

Історико-правова оцінка Волинських подій 1943–1944 років — це складне й багатовимірне питання, яке потребує врахування історичного контексту, джерел, правових норм міжнародного гуманітарного права та сучасних політичних реалій.

З точки зору міжнародного гуманітарного права, ці події можуть бути кваліфіковані як: воєнні злочини — масові вбивства цивільного населення, злочини проти людяності, якщо доведено систематичний характер атак, етнічні чистки або геноцид, що вимагає доведення наміру знищити етнічну групу повністю або частково.

Об'єктивна правова кваліфікація, на жаль, стала вкрай актуальною і водночас ускладненою через відповідні дії політикуму Республіки Польща. Рішення польського парламенту від 7 та 22 липня 2016 р., у яких події на західних землях України у роки Другої світової події визначено як «геноцид», рівно як і попередні спроби впровадження цього терміна у освітній процес, примушують говорити про актуальність цієї проблеми.

Прокурори Інституту національної пам'яті (працівник відділу Комісії вивчення злочинів проти польського народу у Любліні Пьотр Зайонц (Piotr Zając), який власне провадив розслідування подій 1943 р. на Волині та працівники відділу Комісії вивчення злочинів проти польського народу у Вроцлаві Пшемислав Мішкой Кшиштоф Матковські, котрі розслідують події на теренах Східної Галичини), віддавна наполягають на тому, що у роки Другої світової війни відбувався «геноцид». При цьому авторитетні українські дослідники наголошують, що про геноцид українців, вчинений поляками, можна говорити рівно такою самою мірою, як і про геноцид поляків, вчинений українцями.

Слід розуміти — склад злочину можуть встановити винятково спеціальні прокурори (як згадані ті, що працюють у Інституті національної пам'яті і які, між іншим, відкривши десятки «справ щодо Волині», на разі не довели до логічного завершення, тобто суду, жодної) і відповідний міжнародний трибунал. До того ж, у юриспруденції, загалом у праві, прийнято припиняти будь-які провадження, якщо обвинувачені померли (навіть, якщо злочини, вчинені ними, не мають терміну давності). Не варто й говорити, що ті, кого звинувачують у вчиненні злочинів на Волині, скінчили свій земний шлях — вони або загинули у боях з радянськими військами, або були по війні суджені і страчені репресивною машиною СРСР, або ж стали жертвами операцій розвідувальних структур.

Ключовим у вирішенні питання співвідношення та розрізнення етнічних чисток та геноциду з правової точки зору слід

вважати рішення Міжнародного суду ООН (МС ООН) у Справі про застосування Конвенції із запобігання і покарання злочину геноциду (2007 р.), у якому вказано, що етнічні чистки можуть бути формою геноциду у розумінні Конвенції про геноцид, якщо вони відповідають чи підпадають під одну з категорій Конвенції. Ані намір, як питання політики, створити етнічно гомогенну територію, ані дії, які можуть здійснюватися для реалізації цієї політики, не можуть підпадати під категорію геноциду. Як визнав Міжнародний трибунал по колишній Югославії (МТКЮ), хоча «існують очевидні спільні риси у політиці геноциду і політиці під загальною назвою «етнічні чистки», проте «чітка різниця має бути проведена між фізичним винищенням і простим зникненням з території. Вигнання групи чи частини групи не достатньо для встановлення геноциду».

Як бачимо, правова оцінка Волинських подій пов'язана з рівнем історичної дискусії, і допоки не завершені суперечки між істориками, доти будуть тривати й дебати довкола їхньої правової оцінки.

Бондарчук Петро *(Київ)*

РАДЯНСЬКІ КОЛОНІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Повоєнна релігійна політика СРСР в Україні становить яскравий приклад колоніальних практик, коли релігійна сфера перетворювалася на інструмент утвердження тоталітарного контролю та русифікаційного тиску. Попри певну «лібералізацію» під час війни, спричинену як внутрішніми, так і зовнішньополітичними чинниками, після 1945 року влада знову вдалася до системного наступу на релігію, використовуючи водночас складний баланс репресій та маніпуляцій.

Військові втрати та руїна посилили релігійні настрої населення. Щоб не допустити відчуження суспільства, радянська влада тимчасово змінила тактику — дозволила часткове відновлення храмів, легалізувала діяльність Російської православної церкви (РПЦ) та залучила її до пропаганди «патріотизму» і мобілізації. Проте цей крок не означав реальної свободи віросповідання. Йшлося про прагматичне використання Церкви як «союзника» у війні, а після перемоги — як засобу легітимації імперських амбіцій Москви. Саме тому відбувалася централізація та уніфікація релігійних структур, що відповідало загальній логіці колоніального управління.

Ключовим інструментом контролю стала система державних органів — Ради у справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів. Вони здійснювали «опікунський нагляд» за всіма конфесіями, вимагали реєстрації громад, контролювали кадрові призначення, втручалися навіть у внутрішнє життя церков. Така модель наслідувала імперські практики XVIII ст., коли Церква перетворювалась на «придаток держави». В Україні цей контроль набував додаткового виміру: під приводом «захисту від Ватикану» або «боротьби з сектантством» фактично придушувалося національно-релігійне життя.

Особливо яскраво колоніальний характер радянської політики проявився у ліквідації Української греко-католицької церкви. Арешти ієрархів, створення підконтрольної «ініціативної групи» на чолі з Г. Костельником, а згодом Львівський псевдособор 1946 року — це не лише репресії, а й класичний приклад «імперського поглинання» церкви, тісно пов'язаної з українською ідентичністю. Ліквідація УГКЦ супроводжувалася насильницьким «возз'єднанням» із РПЦ, а відмова — переслідуваннями, ув'язненням та засланням. У Закарпатті процес ліквідації греко-католицьких структур (Мукачівської єпархії, що не була частиною УГКЦ, а підпорядковувалася безпосередньо Ватикану) набув ще більшої жорстокості: вбивство єпископа Теодора Ромжі стало яскравим проявом цілеспрямованої боротьби радянської влади з «небажаними» релігійними структурами.

Поряд із цим влада провадила політику скорочення мережі храмів і молитовних будинків. Закриття мотивувалися «малою відвідуваністю», «аварійним станом» чи «господарськими потребами». На практиці ж тисячі віруючих позбавлялися права на богослужіння, а святині перетворювали на клуби, склади чи навіть зерносховища. Такі дії мали подвійний ефект: з одного боку, руйнували традиційне релігійне середовище, з іншого — утверджували ідею залежності будь-якої духовної діяльності від дозволу держави.

Важливим інструментом колоніального контролю стало також об'єднання протестантських течій у «союзи», що полегшувало спостереження і тиск. Лояльним громадам (наприклад, частині баптистів чи адвентистів) дозволяли обмежену легальну діяльність, натомість інші — зокрема свідки Єгови чи незалежні п'ятидесятники — зазнавали репресій, включно з депортаціями (операція «Північ» 1951 року). Це була типова практика радянського колоніалізму: «дозволяти» лише тих, хто прийняв підпорядкування, і знищувати тих, хто зберігав автономність.

Не менш показовим був курс щодо римо-католицької церкви, яку влада розглядала як «форпост Ватикану». Закриття костьолів, заборона релігійних братств, спроби створити «автокефальну» структуру в Україні — усе це мало на меті нейтралізувати її вплив та ізолювати від міжнародної підтримки. Подібна політика простежувалася й у ставленні до юдейських громад: формально не забороняючи культ, держава створювала численні перепони, а юдаїзм трактувався як «прикриття єврейського націоналізму».

Загалом у повоєнному десятилітті радянська влада в Україні застосовувала комплекс колоніальних практик у релігійній сфері: репресії проти «нелояльних» конфесій, інкорпорацію та підпорядкування «дозволених», обмеження релігійної інфраструктури, використання Церкви як інструмента імперської політики та русифікації. Така стратегія мала подвійний вимір: з одного боку — знищення релігійної ідентичності як альтернативи радянському світогляду, з іншого — конструювання контрольованого «православного фасаду», що легітимізував радянську владу всередині й за межами СРСР.

В українському контексті це означало посилення процесів культурної асиміляції та підрив національно-релігійних традицій. Знищення греко-католицизму, підпорядкування православ'я радянським органам, тиск на римо-католиків, протестантів і юдеїв — усі ці заходи формували колоніальну модель духовного життя, де будь-який прояв автономії сприймався як загроза імперській цілісності. Власне, релігійна політика повоєнного СРСР в Україні постала невід'ємною частиною ширшої стратегії радянізації та русифікації, що поєднувала ідеологічний диктат, поліційний контроль і системне нищення національної духовності.

Кушнірюк Мирослава *(Івано-Франківськ)*

ОСНОВНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ ПРОТИ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ НАПРИКІНЦІ 1950-Х — У 1960-Х РР.

Всі спроби радянського тоталітаризму знищити український національний рух призводили до протилежного результату: боротьба продовжувалася, змінюючи форму, пристосовуючись до нових реалій і викликів. Зміни, які відбувалися в другій половині 1950-х рр., збіглися в часі зі становленням нової гене-

рації української інтелігенції. Нове покоління готувалося до власного протистояння з системою із цілком відмінним світобаченням і підходами.

Характерною особливістю українських дисидентів став гуманізм — повністю мирна боротьба проти репресивної політики держави. Навіть ті учасники перехідних підпільних груп, які спиралися на ідеї Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА) (Об'єднана партія визволення України (ОПВУ), група «Об'єднання», Український національний комітет(УНК), Ходорівська група, Українська національна партія (УНП)) й не відкидали можливого збройного протистояння у майбутньому, все ж не вважали його першочерговим. Для більшості противників авторитарного режиму агітація і поширення інформації через листівки й брошури стали основною формою протистояння на першому етапі.

Ще одним способом протистояння режимові було вивішування національних прапорів. Українські стяги періодично з'являлися в різних містах і селах УРСР, нагадуючи режимові, що народ так і не змирився з колонізаторами. Найчастіше ці акції дисиденти приурочували до пам'ятних дат. 1 травня 1966 р. над будівлею Київського інституту народного господарства В. Кукса і Г. Москаленко вивісили український прапор. Член Українського національного фронту (УНФ) М. Дяк провів таку акцію до роковин т. зв. Жовтневої революції у 1966 р. в Івано-Франківській області. Сміливці розраховували на те, що масові зібрання у такі дні допоможуть швидше поширити резонансні новини.

Парадоксальним для шістдесятників було те, що головною формою протистояння радянській владі стала їхня професійна діяльність. Спершу ніхто з них не хотів вступати у відкриту конфронтацію із владою. Більшість інтелігенції прагнула займатися своєю справою, досліджувати обраний напрямок більш детально. Проте зрештою інтелектуалам знову довелося повернутися до тем, які були актуальними ще в минулому столітті: захист рідної мови, відновлення історії та етнографії власного народу, популяризація здобутків національної культури. Інтелігенція почала об'єднуватися в групи за інтересами. Наприкінці 1950-х рр. визріла ідея створення неофіційних об'єднань. Так у Києві виник Клуб творчої молоді (КТМ) «Сучасник» (1960 р.), а у Львові — «Пролісок» (1962 р.). Згодом їхня діяльність почала викликати небажаний для радянської влади резонанс. Творчі вечори і тематичні зібрання перетворилися на нову форму непокори. Особливою популярністю користувалися

поетичні вечори, на яких виступали І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, М. Вінграновський, Б. Мамайсур.

Крім творчих заходів, інтелігенція готувала різноманітні листи і звернення до Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ) з приводу становища української культури. Мистецтвознавець Г. Логвин був ініціатором створення реєстру церков та історичних будівель, які перебували під загрозою зникнення. Ще у квітні 1958 р. члени Спілки письменників України (СПУ) звернулися з проханням заснувати національні премії. Пропозицію відхилили і пояснили, що у СРСР вже є ленінські премії.

Ще однією формою непокори стало дослідження репресій 1930-х рр. Восени 1962 р., з ініціативи учасників КТМ — А. Горської, Л. Танюка і В. Симоненка, була сформована комісія для дослідження сталінських поховань у Биківні. Почали шукати свідків і збирати докази. На їх основі підготували меморандум, який направили до Київської міської ради. Відтоді за учасниками КТМ розпочалося переслідування.

Особливою формою протесту і виявом творчої самовіддачі став самвидав. Шістдесятники створили своє власне поле, яке давало можливість висловитися, виступало джерелом інформації і дискусійним майданчиком. Загалом самвидав пройшов три етапи розвитку: 1) період кінця 1950-х — початку 1960-х рр., який стосувався суто літературних тем; 2) 1963–1965 рр., які ознаменувалися появою анонімної публіцистики та політичних статей; 3) друга половина 1960-х рр., коли поширення набула публіцистика і праці з авторськими підписами, а також документи викривального характеру. Значну частину самвидаву становили видання,присвячені заарештованим українським дисидентам. Саме після хвилі арештів 1965–1966 рр. з'явилася велика кількість праць, які стали знаковими не тільки в Україні, а й за кордоном: у 1965 р. вийшла книга І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», у 1966–1967 рр. — праці В. Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», у 1967 р. — есе В. Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії» та ін. Допомогу у видавництві шістдесятникам надавали українці з Польщі (газети «Український календар» і «Наше слово) та Чехословаччини (журнали «Дружно вперед», «Народний календар», «Дукля»). Через ці дві країни праці самвидаву потрапляли далі на Захід, про них говорили в етерах радіо «Свобода». Видана за кордоном література отримала назву «тамвидав».

Перший публічний протест відбувся 4 вересня 1965 р. у Києві під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих пред-

ків». Він був спрямований проти масових арештів української інтелігенції і став першою публічною правозахисною акцією на теренах СРСР. Його ініціаторами були І. Дзюба, В. Чорновіл та В. Стус. Усі вони згодом зазнали тиску і були заарештовані.

Отже, український дисидентський рух виник наприкінці 1950-х рр. із появою ідеї ненасильницького опору. Все розпочалося із прагнення зберегти національну ідентичність, не дозволити власному народові забути багатовікову історію та культуру. Проте радянська влада, по суті, поставила для себе знак дорівнює між культурницькою діяльністю і збройною боротьбою минулих десятиліть. Постійний тиск і заборони породили протилежний ефект — з'явилося бажання довести всю абсурдність звинувачень і неправомірність покарань. Нове покоління борців за національні права виробило власні методи протистояння, які давали змогу поширювати українську ідею навіть в умовах тоталітарного режиму.

Паска Богдан *(Івано-Франківськ)*

ЗАХОДИ КДБ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ (КІНЕЦЬ 1970-Х — ПОЧАТОК 1980-Х РР.)

Одним із ключових завдань каральних органів радянського режиму в УРСР у 1970-х рр. було повне придушення будь-яких проявів опозиційної активності українського дисидентського руху. Досить поширеним було використання судових методів боротьби проти учасників руху спротиву. Зокрема, масштабна хвиля затримань відбулася з ініціативи Комітету державної безпеки (КДБ) в 1972–1973 рр., в результаті якої за ґратами опинилися близько 100 найбільш активних дисидентів (І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл, Ірина та Ігор Калинці, І. Гель, М. Осадчий, М. Плахотнюк, З. Антонюк, О. Сергієнко та ін.). Арешти і судові процеси продовжувалися і в наступні роки й активізувалися після створення легальної правозахисної організації — Української Гельсінської групи (УГГ) — у другій половині 1970-х рр. Зокрема, в 1977 р. працівники КДБ заарештували М. Руденка, О. Тихого, М. Матусевича, М. Мариновича та Л. Лук'яненка, а протягом 1979–1981 рр. в місцях позбавлення волі опинилася абсолютна більшість активних учасників УГГ.

При цьому засудження дисидента не означало припинення здійснення проти нього таємних заходів КДБ оперативного та попереджувально-профілактичного спрямування. Інакодумці, як правило, продовжували спротив в умовах перебування у виправно-трудових колоніях (ВТК) у вигляді протестних голодувань, відмови виходити на примусові роботи, написання і передачі на волю документів, спрямованих проти радянського режиму. Завданнями КДБ у роботі з політв'язнями було «повне перевиховання» учасників руху, їх «ідейне роззброєння», змушення до написання покаяльних заяв, співпраці з каральними органами, повна ізоляція від дисидентського середовища на волі, а також дискредитація політичних в'язнів.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. більшість українських дисидентів в ув'язненні перебували у Дубравній (Мордовська АРСР) та Скальнинській (Пермська обл., РРФСР) виправно-трудових установах (ВТУ). До активної роботи із політв'язнями залучалися як працівники місцевих управлінь КДБ, так і сили й можливості українського республіканського КДБ. Зокрема, протягом 1977 р. у ВТК виїжджали 17 оперативних працівників КДБ при Раді Міністрів УРСР, які провели більше 100 профілактичних бесід із ув'язненими, брали участь у роботі із завербованою агентурою. Також за погодженнями із партійними органами для попереджувально-профілактичної роботи з українськими політв'язнями було скеровано 5 спеціалізованих груп, у складі яких були кваліфіковані лектори, передовики виробництва, «ідейно роззброєні» націоналісти.

Протягом 1977–1979 рр. керівництво українського республіканського КДБ неодноразово звітувало партійним лідерам та кремлівському центру про вдалу спецоперацію щодо розколу середовища українських політичних в'язнів у Дубравній ВТУ на дві ворогуючі групи (лідерами однієї були Д. Шумук, М. Осадчий, В. Романюк, Б. Ребрик, а іншої — В. Мороз, І. Гель, С. Караванський). У результаті таємних дій спецслужби фактично вдалося спрямувати протестну енергію дисидентів із протистояння владі на самопоборювання. Спровокований працівниками КДБ конфлікт із часом став дуже гострим та публічним, що послаблювало рух спротиву та компрометувало його учасників у дисидентському середовищі та за кордоном.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. було активізовано намагання КДБ шляхом профілактичних бесід за участю керівництва спецслужби схилити окремих політв'язнів до припинення акцій протесту в ув'язненні. Протягом 1977 р. з цією метою 15 засуджених «українських націоналістів» було етаповано в слідчі ізолятори управлінь КДБ на території УРСР; праці-

вники спецслужби звітували про певні успіхи — М. Осадчого, Д. Шумука, В. Лісового та Б. Ребрика вдалося схилити до відмови від участі в протестному русі у ВТК. Восени 1981 р. до Києва зі Скальнинської ВТУ привезли одного з лідерів УГГ О. Бердника, якого намагалися переконати виступити з покаяльною заявою в радянській пресі. Хоча тоді волю до спротиву дисидента не вдалося зламати, за три роки, у 1984 р., він таки не витримав морального тиску і публічно відмовився від своїх переконань. Іноді політв'язні використовували цю тактику КДБ та заявляли про готовність розкаятися, розраховуючи на майбутнє звільнення. Зокрема, у 1979 р. спроби вийти на волю в такий спосіб зробили І. Русин, Ю. Шухевич, Б. Ребрик. У листопаді 1981 р. В. Чорновіл, який перебував в ув'язненні в Якутській АРСР сам подав письмове клопотання із просьбою зустрітися з представниками КДБ УРСР. Під час відповідних зустрічей дисидент заявив про намір припинити будь-яку опозиційну діяльність та «пошук шляхів повернення до нормального життя». Тим не менше, керівництво КДБ не побачило реальних доказів «ідейного роззброєння» В. Чорновола.

Досить поширеною у першій половині 1980-х рр. була практика повторних арештів і засуджень українських дисидентів в місцях позбавлення волі безпосередньо напередодні їх імовірного виходу на волю. Очевидними завданнями КДБ було унеможливлення відновлення будь-якої опозиційної діяльності на території України, а також ламання морального духу та волі до боротьби ув'язнених дисидентів. Такі повторні вироки, зокрема, отримали В. Овсієнко, Я. Лесів, В. Стрільців (усі три в 1981 р.), Ю. Литвин, П. Січко, В. Січко (усі три в 1982 р.), О. Гейко-Матусевич (1983 р.), М. Горбаль (1985 р.) та ін.

Отже, у 1970–1980-х рр. радянські каральні органи здійснювали системний тиск на учасників українського дисидентського руху, застосовуючи як судові, так і позасудові методи боротьби. Арешти, повторні засудження, спроби «ідейного роззброєння» та розколу середовища політв'язнів мали на меті повну ліквідацію опозиційної активності. Водночас самі дисиденти навіть у місцях ув'язнення продовжували форми спротиву — від голодувань і відмови від примусової праці до написання протестних документів. Досвід їхньої боротьби засвідчив незламність духу та став важливою частиною історії національно-визвольного руху в Україні.

Чебаник Віталій *(Чернівці)*

РЕГІОНАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Політична стратифікація у регіональній політиці слугує важливим лакмусом суспільно-політичного життя краю. В сучасних умовах державотворення на регіональну стратифікацію політичного життя безпосередній вплив має і історичний контекст, і геополітичне становище, а також політичні виклики. Модернізаційні зміни новітнього періоду розвитку українського суспільства викликають інтерес до політичної стратифікації Чернівецької області — поліетнічного прикордонного регіону, що складається з доволі компактно розташованих населених пунктів, в яких проживає 75,0 % титульної нації.

На початку XXI ст., як і по всій країні, політичний ландшафт Чернівецької області був розподілений між найвпливовішими політичними партіями України, хоча саме тут виразності набували тенденції розколів «брендових партій» та створювалися нові осередки політичних партій. Так, на початку 2000 р. у Чернівецькій області функціонувало 28 обласних осередків політичних партій і зареєстровано шість обласних організацій політичних партій, серед яких: партія «Демократичний союз», Ліберальна партія України (оновлена), партія «Соціал-демократичний союз», УСДП; «Рух» (УНР) та ВО Батьківщина. Однак осередки тільки останньої з них були легалізовані в усіх районах області та м. Чернівцях. Осередки решти зазначених партій здебільшого не функціонували. Прикладом можуть слугувати осередки «Соціал-демократичного союзу», СДПУ та УСДП, в кожній з яких близько 50 осіб. Нечисленними були осередки обласних організацій політичних партій «За красиву Україну» та «Молода Україна», Партії регіонального відродження України, де відповідно налічувалося від 16 осіб — до 26 осіб. У трьох партійних осередках Чернівецької обласної Української селянсько-демократичної партії нараховувалося всього 14 осіб. Обласна організація ВО «Батьківщина», зареєстрована наприкінці 1999 р. у Чернівецькій області та легалізована осередками у всіх районах краю, стала найчисельнішою політичною силою регіону, де вже у 2001 р. налічувалося близько 4100 осіб.

Соціальною базою новостворених партійних осередків переважно були представники інтелігенції, науковці, державні службовці, студенти. Приміром, обласну організацію Ліберальної партії України (оновлену) утворили студенти та представники творчої інтелігенції, а обласну організацію партії «Демократичний союз» — науковці, представники малого бізнесу, державні службовці.

З наближенням парламентських виборів зростала чисельність осередків політичних партій. Так, у 2001 р. з 187 осередків Чернівецької області найчисельнішими були ВО «Батьківщина», ВО «Громада», Демократична партія України, КПУ, НДП, партія «Демократичний союз», Аграрна партія України, Ліберальна партія України (оновлена), Народний Рух України, СПУ, СДПУ (о). Відповідно малочисельною була кількість осередків Партії національно-економічного розвитку України, Партії «Реформи і порядок», Української народної партії «Собор». Принагідно зазначимо, що установчі збори Української народної партії «Собор» відбулися на Буковині у січні — лютому 2000 р. Метою діяльності УНП «Собор» було визначено згуртування свідомих національно-демократичних сил для порятунку становища в державі, оскільки, за словами одного з його чернівецьких лідерів В. Добржанського, «режим державного правління наскрізь прогнив, повністю корумпований і ніколи не витягне Україну з прірви». Таке гасло суттєво вплинуло на підвищення рейтингу та впливовості «Собору» в обох областях та чисельному зростанню обласних організацій. Так, приміром, упродовж січня — червня 2000 р. було створено Чернівецьку міську та 8 районних партійних організацій загальною чисельністю 118 осіб. На початок листопада 2000 р. у Чернівецькій обласній організації УНП «Собор» вже налічувалося 218 членів партії, у лютому 2001 р. — 276 осіб, у вересні 2001 р. — 362 члени партії. Проте у процесі легалізації районних організацій УНП «Собор» місцеві органи влади чинили опір. Зокрема, керівництво Путильської РДА повідомило, що не збирається визнавати районну організацію і висловило цілий ряд застережень та непрямих погроз.

На початку XXI ст. у чернівецьких партійних осередках СДПУ(о) офіційний кількісний склад досяг 19 тис. осіб. Проте фактично тут налічувалося 6 тис. осіб. Зауважимо, що задекларована чисельність практично кожного юридично зареєстрованого регіонального осередку не відображала реальну кількість членів партії. Приміром, чернівецькі обласні осередки НДП та ДемСоюзу, що налічували за офіційними даними відповідно від 1 тис. до 5 тис. осіб, фактичного підтвердження такого представництва не мали.

Регіональний партійний простір Чернівецької області у поствиборчий період 2002–2003 рр. був представлений 57 обласними осередками політичних партій. Відзначимо, що найчисельнішою політичною силою в області залишалася СДПУ(о), яка нараховувала відповідно понад 20 тис. осіб. Водночас у зазначений період близько 30% від усіх зареєстрованих обласних організацій політичних партій в регіоні існували де-юре, однак де-факто ніяк себе не проявляли. Зокрема, до них можна від-

нести осередки політичних партій ВО лівих сил «Справедливість», політичної партії «Вітчизна», Української партії зелених, УХДП та Християнсько-ліберального союзу УНП «Собор». Кількість означених осередків була незначною та коливалася від 13 до 27 осередків, де налічувалося близько 600–700 осіб. Впливовими в області та організаційно структурованими залишалися НДП, АПУ, ВПО «Жінки за майбутнє», ВО «Батьківщина» та «Демократичний союз». Достатньо розгалужена мережа партійних осередків НРУ, КПУ, СелПУ та СПУ дозволяла цим політичним організаціям вести активну діяльність в громадському житті області. Із зареєстрованих політичних партій виділялися осередки Партії «Народна влада», що ставили за мету діяльності сприяння побудові громадянського суспільства на принципах справедливості в інтересах кожного громадянина України.

Таким чином, можна стверджувати, що стратифікація політичного простору Чернівецької області упродовж досліджуваного періоду зазнала певного еволюційного розвитку, особливо це спостерігалося у період передвиборчих кампаній. Однак чимала частина новоутворених обласних організацій політичних партій через відсутність організаційної згуртованості та чіткої ідейно-політичної програми залишалися маловпливовими політичними суб'єктами та існували тільки де-юре.

Мартінковіч Марцел *(Трнава, Словаччина)*

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Історико-політичні відносини за умов воєнного стану охоплюють перетин трьох головних чинників: правового режиму обмежень, суспільної довіри і легітимності, а також звернення до історичної пам'яті як ресурсу політичної мобілізації. Щодо Словаччини, ці чинники мають специфічні риси, які випливають як із юридичної бази режимів надзвичайності, так і з історичного досвіду державності, демократичних трансформацій і викликів, пов'язаних зі збереженням верховенства права.

Юридично Словаччина має Конституційний закон № 227/2002, який визначає регулювання таких режимів, як стан війни, держави війни, стан тривоги (stateofalarm) та стан надзвичайний (stateofemergency). Згідно з цим законом, введення надзвичайного стану можливе лише за наявності загрози або ймовірної загрози для життя і здоров'я людей, довкілля,

великих матеріальних збитків внаслідок стихійних чи техногенних аварій. Обмеження фундаментальних прав і свобод допускаються лише до необхідного ступеня, лише на визначений термін, лише на території, де існує пряма загроза або очікувана така загроза.

Суспільна довіра та легітимність політичних інститутів відіграють ключову роль у балансі між вимогами безпеки та демократичними нормами. У Словаччині спостерігаються напруження між урядовими діями й опозицією, між урядом та медіа, між державою і громадянським суспільством. Наприклад, реакції на політичну кризу або випадки, коли дії влади сприймаються як спроба законодавчих змін із обмеженнями для опозиції чи незалежних інститутів, створюють конфліктні ландшафти, в яких історичні наративи беруть участь у формуванні того, хто є легітимним актором, а хто — загрозою. Така легітимність не може ґрунтуватися лише на юридичних нормах — важлива суспільна підтримка, а також прозорість і підзвітність інститутів навіть за умов стану надзвичайного.

Історична пам'ять у Словаччині використовується в політичному дискурсі як ресурс, який можна мобілізувати, щоб обґрунтувати чи критично осмислити дії влади під тиском безпеки чи загроз. Пам'ять про деякі події Другої світової війни, про період тоталітаризму, про соціальні іменні крайнощі політичних режимів, усе це служить фоном, через який політичні сили формулюють свої аргументи на користь захисту прав, свобод, або ж навпаки на захисти властивості суворих заходів. Історико-політичний дискурс у Словаччині часто звертається до спадщини національного підйому, антикомуністичних подій, спротиву екстремістським ідеологіям як етичної основи для критики чи схвалення сучасних політичних рішень. Це звернення може підсилювати взаємну поляризацію, особливо коли пам'ять і символи трактуються по-різному різними соціальними групами.

Правовий режим надзвичайності у Словаччині визначає корпус можливих обмежень свобод: свободи зібрань, свободи переміщення, свободи інформації, обмеження на власність чи використання майна, обов'язки щодо праці чи використання інфраструктурних ресурсів, забезпечення життєво важливих функцій держави та охорони здоров'я. Ці юридичні норми передбачають, що обмеження мають бути пропорційні характеру загрози, часово обмежені та територіально конкретизовані. У правовій теорії та практиці виникає питання, чи збереження таких обмежень у тривалому режимі не призводить до ерозії норм верховенства права, чи не стають виняткові повноваження постфактум нормою конституційного порядку.

Політичні сили звертають увагу на те, як легітимізуються дії влади в таких режимах: через дискурс безпеки, через мобілізацію партнерств із міжнародними організаціями чи союзниками, через звернення до історичних символів. Політична опозиція, правозахисні організації, медіа активно критикують те, що заходи, які мали форму надзвичайності, можуть містити елементи зловживань або надмірної концентрації влади, і вимагають гарантій прозорості, публічного контролю та юридичного захисту.

Міжнародне право та зобов'язання перед Європейським Союзом і Радою Європи відіграють важливу роль у стримуванні потенційних зловживань. Словаччина, будучи членом ЄС і Ради Європи, підпадає під механізми контролю за дотриманням прав людини, а також стандартів демократичності. Це створює зовнішній тиск, який може обмежувати можливості системно порушувати права під приводом надзвичайного стану. Міжнародні організації і юридичні органи здійснюють моніторинг і мають можливість реагувати через звинувачення, звернення до судів, винесення висновків щодо відповідності змін законодавства міжнародним стандартам.

Однією з історичних передумов, що впливає на те, як сприймається воєнний стан або стан надзвичайний у суспільстві, є історичний досвід режимів, коли правова інституція була слабкою, або коли обмеження прав використовувались як інструмент репресій. У Словаччині, як і в інших країнах Центральної Європи, пам'ять про авторитарні тенденції, корупційні скандали, криміналізовану політику та маніпуляції із судовою системою впливає на рівень суспільної чутливості до будь-яких змін, які можуть поставити під загрозу баланс між свободами та безпекою.

Умови воєнного стану ставлять перед політичними акторами дилему: як одночасно забезпечити захист і безпеку держави й не підірвати конституційні засади, права людини, довіру громадян та міжнародні зобов'язання. У Словаччині юридичні норми надають чіткі рамки для обмежень, але суспільний і політичний контроль, судовий нагляд і прозорість — ті елементи, без яких історико-політичні відносини можуть перетворитися на конфлікт.

Отже, історико-політичні відносини в умовах воєнного стану залежать від наявності правової бази, історичного досвіду, культурно-символічного контексту, внутрішньої легітимності та зовнішніх стандартів і зобов'язань. У випадку Словаччини видно, що правова регламентація режимів надзвичайності існує, але її застосування, обмеження і потенційна тяга до концентрації влади викликають суспільний дискурс, який зве-

ртається до історії і символів, щоб легітимувати чи протиставити дії влади. Безперервність демократичних стандартів, обмеження термінів надзвичайного стану, прозорість його введення та контролю, а також участь громадянського суспільства стають критично важливими для того, щоб воєнний стан не став підставою для тривалого відступу від прав людини та правового порядку.

Марчук Василь *(Трнава, Словаччина)*

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Комунікативна взаємодія між державними структурами і громадянським суспільством у періоди воєнного стану виступає складним соціально-політичним феноменом, який інтегрує елементи інформаційної політики, нормативно-правового регулювання, культурної пам'яті, довіри, а також технологічних засобів комунікації. Така взаємодія має величезне значення для забезпечення легітимності державних рішень, координації зусиль для захисту, мінімізації соціальних розколів, а також для підтримки морально-психологічного стану суспільства. З наукової точки зору важливо дослідити, як відбувається цей обмін інформацією, через які канали, з яким рівнем участі громадян, і які інституційні гарантії забезпечують баланс між свободою слова і безпекою держави.

Щодо теоретичних засад, комунікативна взаємодія спирається на модель двосторонньої комунікації, в якій держава не лише транслює офіційні меседжі та рішення, але й реагує на сигнали з боку громадянського суспільства. Такі моделі передбачають зворотній зв'язок у формі громадського контролю, інформаційних платформ, діалогових майданчиків, звернень громадян, петицій тощо. В умовах воєнного стану ці канали часто піддаються перевантаженню або обмеженням у межах, встановлених законодавством чи практикою безпеки. Важливим теоретичним елементом є стратегічна комунікація як системний підхід, що охоплює планування, координацію офіційних повідомлень, прозорість, достовірність інформації, здатність протистояти дезінформації та підтримувати суспільну згуртованість.

Юридичні рамки впливу комунікаційної взаємодії в умовах воєнного стану включають закони про надзвичайні стани, конституційні положення, нормативи, які регулюють обмеження свободи слова, зібрань. Важливо, щоб такі обмеження були чітко обумовлені, мали часові та територіальні межі, пропорційні характеру загрози, та передбачали механізми контролю і підзвітності. Без таких юридичних гарантій ризик зловживань щодо цензури, свавільного блокування, переслідування журналістів або громадських активістів зростає істотно.

У наукових дослідженнях також підкреслюється роль довіри як критичного ресурсу. Довіра між владою і суспільством визначає, наскільки громадяни готові дотримуватись державних приписів, брати участь у спільних дія, а також сприймати інформацію, що надходить від держави. Якщо довіра низька, офіційні повідомлення можуть сприйматись як пропаганда або маніпуляція, що підриває ефективність комунікаційних заходів і створює спротив або страх. З іншого боку, наявність культурних практик, історичних наративів, символічних елементів, які суспільство визнає, сприяє швидшому прийняттю державних рішень і мобілізації. Коли йдеться про роль громадянського суспільства, його участь може набувати форм громадських ініціатив, волонтерських груп, неформальних мереж, експертного середовища, журналістів-розслідувачів. Така участь є важливою, вона допомагає розповсюдити правдиву інформацію, робити зворотний зв'язок про реальні потреби населення. Основою такої участі є те, щоб держава визнавала громадянське суспільство як партнера, а не лише об'єкт регулювання чи контролю.

Інформаційні виклики під час воєнного стану включають дезінформацію, пропаганду, шантаж інформаційного потоку, паніку, психологічний тиск, що може породжувати внутрішню поляризацію та зниження ефективності координації. Для боротьби з цими викликами держава і громадянське суспільство повинні мати спільні стандарти обробки інформації, процедури швидкого реагування, можливість офіційних джерел виправлення хибних повідомлень. Важливим є також медіаосвіта населення, розвиток критичного мислення, щоб громадяни могли оцінювати достовірність джерел та інформаційні ризики.

Комунікативні стратегії держави зазвичай включають планування інформаційних потоків, формування ключових наративів, використання символіки, звернення до історичної пам'яті, звернення до емоційних кодів, але також прагнення до логічності, послідовності й фактологічної обґрунтованості.

Громадянське суспільство, у свою чергу, може формувати альтернативні наративи, критикувати офіційні, запитувати звітності, здійснювати моніторинг, пропонувати коригування політик, бути модератором суспільного діалогу. Успішність взаємодії залежить від того, чи існують інституційні платформи для такого діалогу, а також чи влада реально чує і враховує зворотний зв'язок, тобто чи не є діалог формальним зображенням.

В умовах воєнного стану офіційні органи часто вводять надзвичайні режими інформаційного контролю, цензури або контролю за медіа, що в деяких випадках зменшує простір для громадянського дискурсу. Однак навіть у таких умовах наукові дослідження свідчать, що громадяни знаходять способи комунікації через неформальні канали, соціальні медіа, місцеві мережі, волонтерські організації. Це створює паралельну динаміку: офіційна комунікація плюс неофіційна, часто більш оперативна, іноді більш довірена серед населення. Нормативно важливі питання включають те, яким чином законодавство або практика визначає межу між допустимим обмеженням свободи слова і правом на інформацію, між безпекою інформаційного простору і полем для відкритої критики влади. Справжній виклик полягає в тому, щоб зберегти суспільний контракт: державні обов'язки прозорості, відповідальності, а громадянського суспільства — готовність до відповідальності у повідомлені, до конструктивного діалогу, утримань від екстремістських наративів чи маніпуляцій інформаційним простором.

Отже, комунікативна взаємодія держави і громадянського суспільства в умовах воєнного стану потребує системного підходу, який включає правові рамки, медіа-стратегії, участь різних акторів, технологічну спроможність, етичні стандарти і механізми зворотного зв'язку. Така взаємодія може забезпечити соціальну згуртованість, запобігти розростанню конфліктів, підтримати легітимність держави і мінімізувати шкоду від інформаційних загроз.

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ОСЕРЕДОК ТРАНСФОРМАЦІЙ: 150 РОКІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ОСВІТНЬОМУ, НАУКОВОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ КОНТЕКСТАХ

Németh, Thomas Mark *(Wien, Österreich)*

ZUR GRÜNDUNG UND BEDEUTUNG DER ORTHODOXEN THEOLOGISCHEN FAKULTÄT AN DER UNIVERSITÄT CZERNOWITZ

1875 wurde mit der Errichtung der Czernowitzer Franz-Josephs-Universität die dortige griechisch-orientalische (bzw. orthodoxe) theologische Fakultät eingerichtet. Sie bestand bis 1944 in Czernowitz bzw. bis 1944–48 in Suceava. Obgleich jünger als die orthodoxe theologische Fakultät in Athen, brauchte sie als strukturstärkere Einrichtung den Vergleich keineswegs zu scheuen. Sie wirkte als eine einzigartige orthodoxe Bildungseinrichtung nicht nur weit in den rumänischen, sondern auch in den serbischen, bulgarischen und griechischen Raum hinein.

An ihrer Errichtung war der aus Laibach (Ljubljana) stammende Wiener Rechtsgelehrte Joseph von Zhishman (1820–1894) als Gutachter führend beteiligt. Dieser hatte seit den 1860er Jahren und insbesondere im Vorfeld der 1873 erfolgten Errichtung der Metropolie der Bukowina und von Dalmatien das Ministerium für Kultus und Unterricht in Wien als Experte für orthodoxes Kirchenrecht beraten. Zhishman bereitete als Professor für orientalisches Kirchenrecht an der Universität Wien mehrere Mitglieder der ersten Professorenriege als Stipendiaten für die akademische Laufbahn vor. Neben dem späteren Metropoliten Vladimir (weltlich: Basil) von Repta waren dies Eusebius und Constantin (als Mönch: Clement) Popowicz, Emilian Wojutzki und Alexi Komoroschan. Zhishman setzte sich vehement dafür ein, dass die Organisation und die Lehrpläne der Czernowitzer Fakultät zeitgenössischen westlichen universitären Standards entsprachen. Akademische Freiheit unter interdisziplinäre Offenheit waren ihm ein wichtiges Anliegen. Als allgemeine Unterrichtssprache war an der Fakultät Deutsch vorgesehen, in praktischen Fächern aber auch auf Rumänisch und Ukrainisch unterrichtet. Entscheidend war auch, dass die Fakultät die Möglichkeit der Promotion in orthodoxer Theologie bot.

Der an der Universität Wien lehrende rumänische Theologe Ioan Moga bezeichnete die Fakultät als ein «Laboratorium der Moderne». Er hat aufgezeigt, dass sich ihre Vertreter zwar auf dem Boden tradierter orthodoxer Auffassungen und Vorstellungen bewegten, aber eine offene Haltung gegenüber Debatten der Zeit einnahmen. Die Fakultät leistete enorme Dienste für eine wissenschaftlich anschlussfähige orthodoxe Theologie und zeigt, dass die in Wien getroffenen Entscheidungen zugunsten dieser akademische Disziplin und den Standort Czernowitz für die Orthodoxie in Europa wegweisend waren.

Die Bedeutung dieser Bildungseinrichtung setzt sich bis heute insbesondere in der Rumänischen Orthodoxen Kirche und in ihrer theologischen Tradition fort. Meines Erachtens könnte die Anknüpfung an die Geschichte dieser Fakultät und ihrer Vertreter sowohl in der Ukraine als auch weltweit dazu beitragen, über wissenschaftliche Reflexion im Bereich der Theologie den Herausforderungen in der Orthodoxie besser zu begegnen.

Кінд-Войтюк Наталія *(Луцьк)*

ЄВГЕН КОЗАК: ПОСТАТЬ ОСВІТНЬОГО ТА НАУКОВО-КУЛЬТУРНОГО ЛІДЕРА У РОЗВИТКУ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ XIX–XX СТ.

Дослідження біографій ключових постатей, які формували інтелектуальну еліту регіонів на перетині геополітичних інтересів, має важливе значення для реконструкції історії України. Життєвий шлях Євгена Козака — від виходця з духовного середовища до доктора філософії Віденського університету, ректора Чернівецького університету та протопресвітера — є свідченням формування інтелектуальної еліти на зламі XIX–XX ст. Він уособлює поєднання теологічної підготовки, філологічної ерудиції та адміністративного досвіду, що визначали його як одну з ключових постатей освітнього й культурного життя Буковини.

Народився Євген Козак 21 грудня 1857 року у селі Слобода-Банилів на Буковині в родині православного священника Авксентія Козака та його дружини Анни. Після закінчення обов'язкової початкової школи Євгена віддали в цісарсько-королівську Вищу державну чернівецьку гімназію.

Академічне становлення Євгена Козака відбувалося під впливом провідних європейських наукових центрів. Після здобуття класичної освіти у Чернівецькій гімназії та вивчення теології й філософії в Чернівецькому університеті він продовжив славістичні студії у Відні під керівництвом всесвітньо відомого лінгвіста та палеографа В. Ягича. У 1892 році Є. О. Козак успішно захистив докторську дисертацію «Чернівецький збірник 1359 р. Його оцінка в літературно-історичному, палеографічному, мовному і текстуально-порівняльному аспектах». Після захисту йому присудили ступінь доктора філософії. Євген одружився з Ангелі-Габріеллі-Сюзанною-Сідонією Гратцл. У подружжя народилися син Адріан та доньки Наталія й Сідонія.

Попри добру класичну освіту та підтримку авторитетного професора В. Ягича у Відні, Є. Козак не зміг знайти відповідного місця для науковця-славіста. Тоді йому знадобилися знання теології, і він вирішив продовжити родинну справу, висвятившись на священника. Спочатку молодий священник посів місце адміністратора сербської православної церкви св. Сави у Відні. У 1896 р. його перевели до Буковинської архидієцезії, де він обіймав посаду священника-адміністратора в селах Веренчанка та Добринівці (1897–1898).

У 1899 р. він став професором і очолив кафедру церковнослов'янської мови та літератури Чернівецького університету. Він не лише викладав, а й проводив джерелознавчі дослідження, зокрема середньовічних грамот і книг з Придунайських князівств. Його вагомі наукові розвідки включають: «Бібліографічний огляд біблійно-апокрифічної літератури у слов'ян», «Написи з Буковини. Епіграфічні дослідження з джерелознавства регіональної та церковної історії. Частина І: Написи на камені». Професор Є. Козак особисто об'їздив буковинські парафії, проводячи інвентаризацію та збір цінних артефактів — рукописних книг, грамот і богослужбових предметів. Його детальні звіти, що містили опис і походження предметів, свідчать про високий рівень наукової ретельності. Ця діяльність Є. Козака є яскравою ілюстрацією реалізації принципів збереження культурної спадщини в академічному середовищі.

У 1904 році цісарським указом Є. Козак був затверджений ординарним професором Чернівецького університету і почав читати теоретичні та практичні предмети зі старослов'янської мови. Його інавгураційна лекція «Die Bedeutung des Kirchen slavischen in theoretischer und praktischer Beziehung» мала велике значення: один із примірників було передано до особистої бібліотеки імператора Франца Йосифа. У 1904 році митрополит Буковини і Далмації Володимир фон Репта підніс отця Євгенія до сану протопресвітера. У червні 1905 року він став членом університетського сенату. Професор Є. Козак швидко просувався на наукових та адміністративних щаблях: у 1906–1907 рр. обіймав посаду декана богословського факультету, а в 1907–1908 рр. був обраний ректором Чернівецького університету. Протягом цього періоду здійснив значні наукові дослідження та опублікував низку праць, серед яких «Бібліографічний огляд біблійно-апокрифічної літератури у слов'ян», «Результати моїх досліджень у монастирі Сучевиця на Буковині», «Написи з Буковини. Частина І: Написи на камені» та «Найдавніший документ монастиря Путна».

Початок Першої світової війни радикально порушив стабільне життя родини Є. Козака: через політичні переконання їх

інтернували до Зальцбурга, де померла старша донька Наталія. Після завершення війни він повернувся до Чернівців, відновив викладання церковнослов'янської мови на теологічному факультеті та одночасно читав лекції на кафедрі славістики філософського факультету.

У 1921 році на Церковному конгресі Буковини професор Є. Козак виступив проти перейменування митрополії на «православно-румунську», за що був звільнений, що фактично завершило його університетську діяльність, захищаючи права православних українців та їхню церковну ідентичність. Цей політичний демарш, вчинений ученим, призвів до негайного звільнення його з посади професора університету та передчасного виходу на пенсію.

У 1925 році Є. Козак вийшов на пенсію. Того ж року він перепоховав у Чернівцях прах доньки Наталії, перевезений із Зальцбурга, а згодом зазнав ще однієї тяжкої втрати — смерті дружини Ангелі. Помер Євген Козак 5 вересня 1933 року.

Отже, Євген Козак є однією з провідних постатей освітньої та культурної історії Буковини кінця XIX — початку XX століття. Він поєднував наукову діяльність у галузі славістики, палеографії та церковної археографії з активною педагогічною та громадською роботою. Є. Козак прагнув модернізації викладання та розвитку наукової діяльності Чернівецького університету. Він підтримував молодих викладачів, заохочував культурно-просвітницькі проєкти та публікації, формував атмосферу академічної свободи й національної ідентичності студентів. Життя й діяльність Є. Козака слугують взірцем освітнього лідерства, демонструючи високу наукову компетентність, глибоку духовність та непохитну громадянську позицію.

Федорук Андрій *(Чернівці)*

ВАЛЬТЕР ЮДЕЙХ: З РОЗВИТКУ АНТИКОЗНАВСТВА У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТОЛІТЬ

Якось так склалося, що ім'я доктора античної історії і археології, професора Вальтера Юдейха (1859 — 1942) залишається сьогодні майже невідомим у Чернівецькому університеті та й в Україні загалом. Проте в Європі й не тільки цей німецький антикознавець і надалі залишається у переліку відомих учених, праці якого справили неабиякий вплив на розвиток окремого

напрямку досліджень із всесвітньої історії, не втративши досі своєї наукової актуальності.

Відомо, що на початку 1896 р. на філософському факультеті Чернівецького університету було відкрито кафедру стародавньої історії, на що відразу оперативно відреагували відомі антикознавці з різних наукових установ Німеччини та Австрії, надіславши свої вітальні листи. Однак стабільне викладання курсів з означеного напрямку всесвітньої історії почалося лише після того, як до Чернівців у 1899 р. приїхав В. Юдейх, який до цього вже був знаним фахівцем з антикознавства. Так, у 1880 р. він вступив до Тюбінгенського університету, де вивчав стародавню історію та археологію. Згодом навчався в Лейпцизькому та Страсбурзькому університетах. В останньому в 1884 р. Вальтер Юдейх під керівництвом відомого фахівця зі стародавньої історії, професора Генріха Ніссена захистив докторську дисертацію «Цезар на Сході. Критичний огляд подій з 9 серпня 48 р. по жовтень 47 р.». Після складання державного іспиту навесні 1885 р. він поїхав навчатися до Берлінського університету, де слухав курси, які читали видатні німецькі антикознавці — Теодор Моммзен, Ернст Курціус й Олександр Конце. Завдяки стипендії від Німецького археологічного інституту в 1886 — 1887 рр. він зміг відправитися в наукові експедиції на Балкани, до Малої Азії та Італії. Після цих поїздок, у 1888 р. В. Юдейх став член-кореспондентом Німецького археологічного інституту, а вже 14 листопада 1889 р. в Марбурзькому університеті, він отримав кваліфікацію професора стародавньої історії. У 1896 — 1897 рр. здійснив свою другу експедицію на Балкани та Малу Азію. В підсумку його поїздок вийшло дві монографії: 1892 р. — «Малоазійські студії. Дослідження греко-перської історії IV ст. до н. е.»; 1898 р. — «Старожитності Гієраполіса» (написана у співавторстві з антикознавцями Карлом Гуманном, Францом Вінтером і Конрадом Ціхоріусом).

З поверненням до Німеччини дослідник, отримавши пропозиції працевлаштування від кількох університетів, обрав Чернівецький університет, в якому з 10 листопада 1899 р. почав працювати на посаді екстраординарного професора стародавньої історії. Під час літнього семестру 1899 / 1900 н. р. він читав на філософському факультеті курси «Історія Риму в часи імперії» та «Топографія і пам'ятки Афін». У 1900 р. Вальтер Юдейх став член-кореспондентом Австрійського археологічного інституту. В цей час він також активно друкував свої наукові роботи. Зокрема, відомо, що ряд його статей було опубліковано у відповідних томах багатотомної «Реальної енциклопедії класичної старовини», яку частіше називають «Паулі-Віссова». У 1901 р. розпорядженням Міністерства культів і освіти за № 8711

на філософському факультеті Чернівецького університету було засновано нове третє відділення історичного семінару на кафедрі стародавньої історії, яке також очолив В. Юдейх. Проте, уже в тому ж році він переїхав на роботу в Ерлангенський університет, де став ординарним професором стародавньої історії. Тут учений завершив написання, розпочатої ще в Чернівцях, своєї фундаментальної монографії «Топографія Афін», яка побачила світ у 1905 р. Надалі ця книга, присвячена дослідженню пам'яток Стародавніх Афін, неодноразово перевидавалася і продовжує мати значну наукову цінність для сучасного антикознавства.

У 1907 р. професора Вальтера Юдейха було запрошено до Єнського університету зайняти кафедру стародавньої історії після смерті Генріха Ґельцера. На останній він активно працював до 1931 р., продовжуючи свої дослідження і читаючи лекції з грецької та римської історії. Тут ним були написані відома стаття «Римська політика царя Пірра», надрукована у 1926 р., а також невелика робота «Канни» за 1927 р., в якій В. Юдейх вступив у гостру полеміку зі своїм відомим наступником по кафедрі стародавньої історії філософського факультету Чернівецького університету — професором Йоганнесом Кромайєром.

Ковалець Тарас *(Чернівці)*

В АТМОСФЕРІ «БЕЗЦІЛЬНОЇ СВАРКИ І ДРІБНИЧКОВОЇ БОРОТЬБИ»: НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ СТУДЕНТІВ-УКРАЇНЦІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 1921 Р. КРІЗЬ ПРИЗМУ ВІДОМИХ ТА МАЛОЗНАНИХ ДЖЕРЕЛ

Після окупації Буковини Румунією у 1918 р. українська спільнота краю опинилася в умовах системного політичного, культурного та освітнього тиску. Одним із осередків національного спротиву стало українське студентство Чернівецького університету, яке, попри несприятливі обставини, намагалося продовжувати традиції політичної та громадської роботи. Проте 1921 р. став для українського академічного руху періодом глибокої кризи, спричиненої не лише зовнішніми репресіями, а й гострим внутрішнім конфліктом. Реконструкція цих подій, котрі сучасники називали «безцільною сваркою і дрібничковою боротьбою», можлива завдяки залученню як відомих джерел (студентська преса, біографічні матеріали), так і малознаних документів, зокрема комплексу інформаційних звітів,

що зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, авторами яких були Василь Вигнаний, Володимир Ясеницький, Каліян Бриндзак, Николай Дрогомирецький і Теофіль Драчинський.

Нова румунська адміністрація розглядала університет як ключовий інструмент утвердження своєї влади в краї. Це запустило цілеспрямовані заходи обмеження прав українських студентів. Яскравою ілюстрацією була спроба у червні 1921 р. організувати студентське віче для обговорення долі українського студентства. Архівні джерела залишили детальний опис спроб здійснити це з повним дотриманням законності. Все ж етнічний українець проректор Тарнавський навідріз відмовився приймати подання українською мовою, а згодом, отримавши румуномовний варіант, висунув низку принизливих умов: заборону порушувати політичні питання, відмову від збору коштів, а головне — що «розговірна мова на вічу має бути румунська або німецька», цинічно мотивуючи це відсутністю професорів, які б розуміли українську. Врешті, університетський сенат офіційно заборонив проведення зборів українською мовою, що стало демонстрацією цілеспрямованого витіснення її з академічного простору.

В умовах зовнішнього тиску українське студентське середовище, котре налічувало до 450 осіб, виявилося глибоко розділеним. Боротьба за провід розгорнулася між двома найбільшими товариствами: «Союзом» та «Запорожем». Перше був організацією найчисельнішою (160 дійсних членів) та інтелектуально найпотужнішою. «Союз» влаштовував численні публічні лекції, ставив театральні вистави і навіть видавав власний громадсько-літературний місячник «Промінь». Товариство займало чітку патріотичну, антиокупаційну позицію.

Його антагоністом у рецепції авторів звітів виступало товариство «Запороже», що спиралося на підтримку у т.ч. колабораціоністських сил, зневажливо іменованих у джерелах «хрунями». Ідейним натхненником («батьком») цього товариства був гімназійний професор Ізидор Цурканович. Хоч ще у 1919 р. він брав участь у діяльності Буковинської ради в екзилі при ЗУНР, на 1921 р. він уже виступав як провідник антиукраїнської політики. Конфлікт між товариствами швидко перейшов у фазу фізичного протистояння: члени «Запорожа» кілька разів вибивали вікна у приміщенні «Союзу» та шпурляли у його членів камінням.

Апогеєм протистояння стали загальні збори товариства «Руський народний дім» 9 червня 1921 р. Керівництво «Народного дому», до якого входив і Цурканович, звинувачували у ро-

зпродажі народного майна та ігноруванні потреб українських організацій. Коли ж на збори, за давньою традицією, прибуло 30 студентів з «Союзу» як гостей, щоб «приучуватись праці на народній ниві», І. Цурканович виступив категорично проти їхньої присутності. Після того, як студенти відмовилися покинути залу, він звернувся до присутнього поліцейського комісара зі словами: «Викличте поліцію!». Зрештою усіх 30 студентів, серед них і один з лідерів «Союзу» Василь Буцура (під акомпанемент обстрілу головних «хрунів» яйцями), було заарештовано і протримано під вартою до кінця зборів. Цей ганебний акт, коли проти української патріотичної молоді було використано окупаційну поліцію, не був останній. Незабаром, спираючись на анонімний донос (приписуваний Цурканович), в якому «Союз» звинувачувався у комуністичній діяльності, румунська влада 11 липня 1921 р. офіційно розпустила товариство, а сімох його членів ув'язнила. Спроба відновити діяльність під назвою «Новий Союз» восени того ж року також зазнала невдачі — його було ліквідовано менш ніж за місяць.

Розгром українського студентського руху в Чернівцях у 1921 р. був наслідком синергії двох факторів: цілеспрямованої репресивної політики румунської влади та внутрішньої дезорганізації українських суспільних течій. Діячі на кшталт Ізидора Цурканович, ведучи «дрібничкову боротьбу» за лідерство, не гребували використанням окупаційного апарату проти своїх ідейних опонентів. Їхні дії не лише призвели до знищення на той час найпотужнішої патріотичної студентської організації Чернівецького університету, а й значно послабили потенціал до спротиву усього українського руху на Буковині.

Пендзей Іван *(Івано-Франківськ)*

ЗА «ЗАЛІЗНОЮ ЗАВІСОЮ»: МОЄ НАВЧАННЯ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1966–1970 РР.)

Закінчивши в 1966 р. Коропецьку середню школу-інтернат, І. Пендзей подав документи в приймальну комісію історичного факультету Чернівецького державного університету. Набравши 14 із 15 можливих балів за результатами вступних іспитів, він разам з 29 іншими щасливцями був зарахований студентом факультету. 1 вересня 1966 р. декан історичного факультету доцент Г. С. Габ у митрополичому покої Резиденції (її правому

крилі на другому поверсі) виконав своєрідний ритуал посвяти першокурсників у студенти. Лекції, семінарські заняття на першому році навчання вели доценти Є. В. Черезов, завідувач кафедри історії КПРС В. М. Малишко, І. А. Гриценко, М. О. Ліщенко, кандидатка історичних наук К. С. Мусієнко, семінарські заняття з історії СРСР вів асистент І. М. Гойло. 1966/1967 навчальний рік завершився літньою археологічною практикою, якою керував науковий співробітник Чернівецького історико-краєзнавчого музею, кандидат історичних наук Б. О. Тимощук. Під його впливом почалося моє становлення як дослідника, пробудився інтерес до минулого рідного краю, в грудні 1967 р. появилися перші публікації.

Значний вплив на фахове становлення студентів мали викладачі, які читали курс історії СРСР — доценти Є. С. Приходько і декан факультету Г. С. Габ. Вони оцінили мої знання відповідно на 4 (добре) і 5 (відмінно). Відмінні оцінки я мав також з ряду інших навчальних предметів, а саме: ѕсторії КПРС (другий екзамен), політичної економії, марксистсько-ленінської філософії, наукового комунізму, історії філософії, психології, педагогіки, іноземної мови (німецької), основ радянської держави і права, основ наукового атеїзму. Оцінку 3 (задовільно) мені виставили за педагогічну практику, проведену в міській школі. Хто її виставив, вчителька історії чи факультетський методист, я не знаю до сих пір, і, головне, чому і без попереднього оголошення, ніби потайки. Проаналізувавши проведені уроки, я згадав: на одному із них сказав, що в 1939 р. Західна Україна була приєднана (замість звичного ідеологічного «возз'єднана» з Українською РСР). Став зрозумілим і несподіваний виклик до декана і його запитання: «А де був ваш батько під час Великої вітчизняної війни?» (у сучасному визначенні радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.). Я відповів, що в Сибіру в так званій трудармії з червня 1941 по 1948 рік. Якщо б батько був в УПА чи ОУН, виключили б з університету. У 1969 р. виключили з університету студента історичного факультету за те, що разом із однокурсником розгорнув на першотравневій демонстрації синьо-жовтий національний прапор. Випадковий збіг обставин відвернув мою участь в акції. Натомість у колоні демонстрантів ніс радянський прапор (збереглася газетна світлина цього).

Спеціалізувався на кафедрі загальної історії, завідувачем якої був доцент В. В. Шаповалов. За його рекомендацією обрав тему дипломної роботи: «Боротьба К. Маркса і Ф. Енгельса за створення пролетарської партії», праця над якою позначилася на моєму морально-політичному становленні. Особисто на мене значний вплив мав завідувач кафедри філософії доцент М. В. Логвинов, який читав курс історії філософії. Філософський

підхід, можна сказати, на певний час полонив мою свідомість, став визначальним у сприйнятті і трактуванні навколишнього і, зрештою, негативно позначився на підготовці дипломної роботи. Її первісний варіант (78 сторінок) мав характер історико-філософського опусу (зберігається в особистому архіві). Підготовка дипломної роботи розглядалась на засіданні кафедри. На мою підтримку став доцент І. М. Теодорович. Доцент В. В. Шаповалов відреагував на це по-своєму, сказавши: «Що ви там написали?». Після цього він передав керівництво дипломною роботою асистенту Є. В. Ліхачу, який перечитав написаний мною опус, зробив багато зауважень на його полях і зобов'язав фактично заново написати текст. Взявши до уваги зауваження і вимоги наукового керівника, я вчасно підготував дипломну роботу. Як відмітив він у відгуку на дипломну роботу «...в цілому, робота розкриває основний зміст теми. Всі вузлові питання в роботі розкрито детально і грунтовно». Проте науковий керівник у відгуку, а згодом доцент А. А. Адамович у рецензії на дипломну роботу не помітили і не відзначили головного — новизни у висвітленні центрального питання теми — створення Союзу комуністів, яка появилась на основі використаних його п'яти документів, вперше виявлених у Гамбурзі в 1968 і опублікованих у 1969 р. Доцент В. В. Шаповалов, хибно зрозумівши викладене мною питання створення Союзу комуністів на основі цих документів, за словами доцента Є. В. Сахновського (батьківське прізвище Ліхач), переданими в час мого стажування на кафедрі нової і новітньої історії Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича в грудні 2009 р., сказав, що я «вдосконалюю марксизм», тобто допустив відступ від теорії наукового комунізму.

Окремі викладачі чомусь вважали мої виступи на семінарах ознакою не тільки самостійності, але й неспівзвучності із загальноприйнятим уявленням про «систему», викликали на співбесіди, проглядали мої конспекти (ніби студент міг користуватися якоюсь неофіційною літературою). На одній із них у доцента М. В. Ляховича я показав свій конспект, казав, що попередній порвав і тому подібне. Доцент В. В. Шаповалов якось сказав: «Система вас переживе» (правда, все-таки не пережила, бо перестала існувати з розвалом СРСР). Відгук на дипломну роботу асистента Є. В. Ліхача серйозно хибував тим, що не давав аналізу роботи, а зосереджувався на проблемах її написання. Завершальний етап навчання в університеті — складання державного іспиту з історії КПРС і захист дипломної роботи закінчився для мене несподівано низькими оцінками — трійками. Ніхто як оцінку за іспит, так і захист дипломної роботи не аргументував. У рецензії на дипломну роботу доцент А. А. Адамович відзначив її позитивні сторони і недоліки, виділив тре-

тій розділ «Створення Союзу комуністів», зробив висновок: «Загалом, автор виконав значну роботу, і вона може бути оцінена на «добре». На захисті дипломної роботи ніяких запитань не було. Тільки доцент М. О. Ліщенко, який був головою Державної екзаменаційної комісії (ДЕК), прогорнувши її текст, зачитав з відтінком невдоволення витримку «Читаюча публіка...», висловлювання, яке в моєму розумінні претендувало на оригінальність, насправді було не зовсім вдалим. Завідувач кафедри історії КПРС доцент В. М. Малишко, який на семестрових екзаменах виставив мені 4 (добре) і 5 (відмінно), при зустрічі у коридорі факультету сказав: «Пиши протест». На жаль, я зважив на слова комсорга І. Іщука: «Щоб не було гірше» (мабуть, він не раз чув, як на партзборах несхвально говорили про мене).

Підсумок протистояння оцінив декан історичного факультету Львівського державного університету імені І. Франка доцент В. П. Чорній у 1976 р., який при поданні мною документів до аспірантури при кафедрі нової і новітньої історії, аналізуючи оцінки, виставлені ДЕК з історії КПРС і захисту дипломної роботи, сказав: «Добре помстилися» (фактично за тодішніми критеріями — перекривали шлях до аспірантури). У «справі», розказав у грудні 2009 р., під час стажування в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича науковий керівник моєї дипломної роботи доцент Є. В. Сахновський, негативну роль відіграв секретар партбюро історичного факультету доцент М. О. Ліщенко (колишній працівник СМЕРШу). Зрештою, вийшло так, як раніше пророкувала дружина доцента В. В. Шаповалова: «Ти, Ваня, зробив усе, щоб залишитися, але місця тобі не дадуть». Насправді про те, щоб «залишитися», я ніколи і не думав. Відмовився від запропонованої мені аспірантури при кафедрі атеїзму. У підсумку за розподілом, проведеним не без хитринки деканом доцентом Г. С. Габом, був направлений у глухе віддалене село Шумляни Бережанського району Тернопільської області. Тема Союзу комуністів ще якийсь час залишалась у сфері моїх наукових інтересів. Реферат, підготовлений на основі його нових документів, поданий мною в 1976 р. на кафедру нової і новітньої історії Львівського державного університету імені І. Франка, став підставою допущення до вступних іспитів до аспірантури при цій кафедрі. Іспит з історії КПРС я склав на 5 (відмінно), німецької мови на 4 (добре) і був зарахований на навчання до аспірантури.

Марусик Тамара *(Чернівці)*

МАРМУРОВА ЗАЛА ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Один із найстаріших класичних університетів України — Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (далі Університет) 4 жовтня 2025 року відзначив свій півтора сторічний ювілей.

З цієї нагоди відбулася урочиста Вчена рада, проведена в одній із найвеличніших, без перебільшення, залів України — Мармуровій залі колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації (далі Резиденція). Університет у 1875 році був відкритий у складі трьох факультетів: греко-східної теології; права і державознавства та філософського. Студенти двох факультетів розпочали навчання у приміщенні учительської семінарії, а факультету греко-східної теології — у щойно збудованому Семінарському корпусі Резиденції.

Родзинка Університету — Мармурова зала у різні історичні періоди зустрічала у своїх стінах чимало цісарів і королів, митрополитів і єпископів, президентів і прем'єр-міністрів, послів і митців, відомих громадських і політичних діячів різних країн світу, яких вражала велич і краса неперевершеної зали.

На жаль, велика пожежа, що трапилася у Резиденції 1944 року знищила конструкції горищного перекриття і даху, дерев'яну стелю над Мармуровою, Блакитною і Трапезною залами, що призвело до руйнування багатоярусної стелі Мармурової зали. У повоєнний період у стінах Резиденції був тимчасово розміщений штаб Прикарпатського військового округу, пізніше — історико-краєзнавчий музей.

У грудні 1955 року відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР Резиденція була передана на баланс Університету. Це вагоме для університетської спільноти рішення зумовило відповідальність за відновлення центрального (колишнього Митрополичого) корпусу, який найбільше постраждав під час пожежі. Враховуючи значні руйнування і неможливість повернення Мармуровій залі автентичного вигляду, над залою було дозволено встановлення горизонтальної кесонної стелі, підвішеної до існуючих дерев'яних ферм горищного перекриття, висота якої сягала 11 м.

І лише через п'ятнадцять років архітектор Михайло Шевченко розробив проєкт відновлення і реставрації Мармурової зали. Першу реставрацію стелі, склепінь та арок Мармурової зали з грудня 1966 по квітень 1967 років здійснили львівські худож-

ники на чолі з Теодором Бережницьким. Окремі елементи пошкодженого живопису другого ярусу Мармурової зали реставрувалися двічі: у 1992 та 2000 роках.

Включення 28 червня 2011 р. Резиденції Університету до найпрестижнішого списку людства — Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО надало Університету нового імпульсу у контексті охорони і збереження об'єкту всесвітнього значення. Найпотужнішим проєктом стала реставрація стелі, склепінь та арок другого ярусу Мармурової зали, здійснена за кошти, виграного університетом у 2021 р. гранту Посольського фонду США зі збереження культурної спадщини. Незважаючи на складні умови, пов'язані з російською агресією рф в Україну, команда професійних реставраторів у тісній співпраці з університетською спільнотою зуміла зреалізувати заплановане і завершити реставрацію до відзначення 150-річниці Університету.

Архітектурним дивом Чернівців уже сімдесят років опікується Університет, який робить усе можливе, а іноді й неможливе у контексті охорони і збереження Резиденції/Університету як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО задля гідної репрезентації держави Україна на міжнародній арені.

Герегова Світлана *(Чернівці)*

ПЕРШИЙ РЕКТОР ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ КОСТЯНТИН ТОМАЩУК: «МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ» У КУЛЬТУРНОМУ ПОЛІ МІСТА

З нагоди 150-річного ювілею Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, який відзначається 4 жовтня 2025 року, актуалізується питання щодо гідного пошанування постатей, які творили його історію. У цьому контексті пріоритетне право залишатися назавжди у пам'яті буковинців, без сумніву, належить доктору права Костянтину Томащуку (1840 — 1889), який, будучи депутатом Австрійського парламенту й Буковинського сейму, став ініціатором заснування, а згодом — першим ректором університету у Чернівцях. Зважаючи на роль Університету у зростанні культурно-освітнього та наукового рівня мешканців Чернівців та буковинського краю, важко переоцінити значення у цьому процесі Костянтина Томащука.

Про це, зокрема, йдеться у змістовній доповіді австрійського історика, професора, доктора Міхаеля Діпельрайтера, виго-

лошеній у Червоній залі Університету 29 вересня 2015 р. з нагоди відзначення 140-ї річниці від дня заснування університету, текст якої вміщений у виданні «Костянтин Томащук — повернення у славі в Чернівці» (2016, укладачі: Т. Марусик, С. Герегова).

1897 року (через вісім років після смерті), вдячні городяни встановили на честь Костянтина Томащука пам'ятник (скульптор Антон Бренек), який став окрасою Народного парку Чернівців. У 1944 році пам'ятник був демонтований, що символізувало процес «вихолощення» цивілізаційних аспектів минулого австрійської доби новими органами влади у радянській Буковині.

Повернення пам'яті про Костянтина Томащука стало можливим за часів незалежної України завдяки ініціативи Чернівецького університету. У *комеморації* постаті Костянтина Томащука можна відзначити кілька аспектів, кожний з яких має неабияке значення для розвитку процесу вшанування, увічнення та актуалізації пам'яті відомого за австрійських часів та «призабутого» за часів радянської влади доктора права та одного з активних організаторів й очільників вищої освітньо-наукової інституції краю. Зокрема, це створення символічних «місць пам'яті» Костянтина Томащука у культурному середовищі Чернівців. Так, розміщення 4 жовтня 1995 року копії надгробної плити із бронзовим барельєфом Костянтина Томащука з його могили у Відні, яка була передана до Чернівців за ініціативи «Австрійського товариства історії студентства» у фойє центрального корпусу Університету (колишня Резиденція митрополитів Буковини і Далмації) стало першим символічним «місцем пам'яті» першого ректора в Університеті. Його ефект підсилюють дві мармурові дошки у двох нішах на стіні із списком викарбуваних золотими літерами прізвищ всіх ректорів університету, який він «очолює» як перший.

Доповнює перелік «місць пам'яті» Костянтина Томащука, зосереджених в Університеті, велика колекція книг — 2249 прим., 81 підшивка й 51 таблиця, передані вдовою науковця, що зберігаються в окремому відділі наукової бібліотеки Університету за № 91.

Потужним «місцем пам'яті» Костянтина Томащука у Чернівцях став відновлений у 2015 році пам'ятник у вигляді бронзового погруддя у Центральному парку культури і відпочинку імені Т. Г. Шевченка. Він був відновлений за ініціативою Університету за кошти, зібрані громадою Чернівців та громадською організацією «Об'єднання випускників та друзів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича».

Після отримання відповідних дозволів, була розпочата робота на місці. Сенсаційне відкриття зробили студенти Університету: землевпорядники та археологи, яким вдалось «відкопати» не лише фундамент, а й певні архітектурні деталі знищеного пам'ятника. Погруддя Костянтина Томащука в автентичному вигляді відновив львівський скульптор Володимир Цісарик. Місце його розташування було освячено та закладено капсулу із «Пам'ятним посланням до нащадків», що символізує неперервність наукової та освітньої діяльності Чернівецького університету, у витоках якого стояв доктор права Костянтин Томащук.

Уже стало доброю традицією вшановувати пам'ять Костянтина Томащука, покладаючи кошик із квітами до відновленого погруддя на день його народження або відповідно у інші святкові дні, та проводити різного роду заходи, що сприяють комеморації постаті першого ректора у культурному полі Чернівців.

Карпо Василь *(Чернівці)*

ДО ПИТАННЯ ПРО МІЖНАРОДНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Вища освіта сьогодні перебуває в полі перехресних викликів: з одного боку, вона має зберігати національну ідентичність і культурну автономію, з іншого — інтегруватися у світовий освітній простір, долаючи бар'єри і межі, успадковані від минулого. Саме такого принципу дотримується Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, який формує особливу чутливість до цінності відкритості, діалогу, академічної дипломатії.

Упродовж останніх років університет активно розширює мережу партнерських зв'язків з освітніми, науковими, культурними та іншими установами за кордоном. Станом на 1 березня 2025 р. загальна кількість чинних угод сягає 230, що істотно перевищує довоєнний показник.

Наразі Чернівецький університет бере участь у виконанні чотирьох проєктів програми Erasmus+ KA2: INTERADIS («Інтеграція та адаптація іноземних студентів»), EU4UA («Модернізація правничої освіти для підтримки Європейської та Євроатлантичної інтеграції України»), TURBO («Реакція університетів

на великі перешкоди: створення стійкої вищої освіти для реагування та управління суспільними кризами»), DigiUni («Відкрита українська ініціатива — цифровий університет»).

Важливим напрямом сучасної міжнародної активності університету є участь у діяльності європейських університетських альянсів — ініціативи Європейського Союзу, спрямованої на посилення глобальної конкурентоспроможності європейських вишів і поширення європейських цінностей через розвиток тривалих стратегічних партнерств між закладами вищої освіти. З травня 2022 року Чернівецький національний університет є асоційованим членом альянсу UNITA, який об'єднує 12 університетів із семи країн.

Протягом останніх років понад 1100 студентів навчалися чи проходили стажування за кордоном за різними академічними та науковими програмами, міжуніверситетськими угодами і завдяки підтримці численних стипендіальних фондів. Зміцненню міжнародної співпраці університету сприяють тісні зв'язки з посольствами країн Європейського Союзу, Великої Британії, Канади, Польщі, Чехії, Румунії, Австрії, Німеччини, Болгарії, Литви, Словаччини, США, Республіки Молдова та Ізраїлю, які активно підтримують розвиток освітньої дипломатії й сприяють інтеграції української вищої освіти до європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу.

З лютого 2022 року університет у партнерстві з Інститутом історії та культури Південно- Східної Європи при Мюнхенському університеті (Німеччина) реалізує проєкт зі збереження культурної спадщини України в умовах війни.

Однією з актуальних і дієвих форм міжнародної співпраці залишається проходження викладачами факультету історії, політології та міжнародних відносин закордонного стажування. Так, у 2024 році такі стажування були реалізовані у Люблінському університеті імені Марії Склодовської-Кюрі, Школі Східноєвропейських Студій Варшавського університету, а також у Віденському університеті (Австрія). В умовах обмежень на виїзд студентів за кордон для участі у літніх школах факультет розробив нову модель: запрошення іноземних викладачів до Чернівців. Прикладом стала організація літньої школи для студентів, які вивчають польську мову, спільно з Академією Ігнаціонум у Кракові та Центром польських студій імені Антона Кохановського. Паралельно румунська студентська група здійснила чотириденну пізнавальну поїздку до Румунії.

Студенти факультету беруть активну участь у програмі Erasmus+, що підтримує академічну мобільність. Протягом навчального року студенти факультету навчалися або стажувалися в університетах Гронінгена (Нідерланди), Оснабрюка, Дю-

ссельдорфа (Німеччина), Вроцлава та Гданська (Польща), Мадрида, Севільї (Іспанія), Брно (Чехія), а також у Кракові (Польща) в межах школи «UA in EU Summer School».

Також студенти стали учасниками літньої школи в Університеті Ігнатіума у Кракові, школи в Дюссельдорфі, українсько-польського молодіжного обміну в Білому Дунайці та освітнього проєкту «Interexchange academy» у Берліні.

«Муніципальні читання імені Антона Кохановського», що проводиться кафедрою політології та державного управління у співпраці з Чернівецькою міською радою та регіональним центром підвищення кваліфікації держслужбовців. Участь у конференції беруть також науковці з Румунії та Польщі.

На кафедрі всесвітньої історії реалізовується міжнародний проєкт «Project Judaica», присвячений дослідженню єврейської історії та культури на пострадянському просторі, який реалізується спільно з Єврейською теологічною семінарією у Нью-Йорку. Кафедра міжнародних відносин і суспільних комунікацій традиційно організовує міжнародну конференцію «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», до участі в якій залучаються іноземні дослідники.

Факультет здійснює обмін науковими публікаціями з академічними установами Польщі, Румунії, Канади, США. Попри складну ситуацію воєнного часу, міжнародна співпраця факультету не лише збереглася, але в окремих аспектах навіть активізувалась. Цей поступ великою мірою залежить від ініціативності кафедр, їхніх завідувачів, а також ефективної співпраці з міжнародним відділом університету.

Отже, міжнародна діяльність Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича набула стратегічного значення як інструмент стійкості, інституційного оновлення та інтеграції в європейський освітньо-науковий простір. Університет не лише зберіг, а й розширив присутність у ключових програмах ЄС.

Ігнатенко Діана *(Бельці, Молдова)*
Чолану Людмила *(Бельці, Молдова)*
Руснак Олександр *(Чернівці)*

ОСВІТА БЕЗ КОРДОНІВ: СПІВПРАЦЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ТА БЕЛЬЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТІВ ЯК ПРИКЛАД МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

Співпраця між Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича та Бельцьким державним університетом імені Алеку Руссо є яскравим прикладом сталих міжуніверситетських зв'язків, заснованих на взаємній повазі, культурному діалозі та академічному партнерстві.

Офіційна угода про співробітництво між двома закладами вищої освіти України та Молдови була підписана 23 жовтня 2009 року і має безстроковий характер. Відтоді минуло 15 років активної, плідної й багатогранної роботи, що охоплює як наукові, так і культурно-просвітницькі напрями.

Найтісніше взаємодія відбувається між факультетом історії, політології та міжнародних відносин ЧНУ і факультетом словесності БДУ. У межах цього партнерства реалізовано десятки спільних заходів, передусім міждисциплінарного характеру. Серед них — тематичні круглі столи, присвячені питанням національної ідентичності, громадянського суспільства та демократії: «Рідна мова як гарант збереження національної ідентичності в поліетнічному суспільстві», «Механізми громадянського суспільства в електоральних процесах: молдовсько-український контекст», «Електоральні процеси в посттоталітарних країнах як цивілізаційний вибір: QUO VADIS?», «Молодіжна комунікація — гарант демократичного майбутнього транскордонного регіону Україна — Республіка Молдова — Румунія» тощо.

Викладачі та студенти факультету історії, політології та міжнародних відносин ЧНУ неодноразово брали участь у конференціях, організованих факультетом словесності БДУ, а результати їхніх досліджень регулярно публікувалися у спільних збірниках.

Представників Чернівецького університету регулярно запрошували до складу журі учнівських українознавчих конкурсів «Юний дослідник» та «Очима молоді», що проводилися на базі Центру української мови і культури БДУ. Ці заходи мають особливе значення, адже сприяють підтримці української ідентичності серед дітей українських громад Республіки Молдова й водночас розвивають міжкультурну комунікацію у молодіжному середовищі.

Важливу роль у реалізації спільних ініціатив відіграють громадські організації «Інститут Бессарабії» та «Центр регіональної співпраці "Діалог"», які системно підтримують українсько-молдовські проєкти.

Новим етапом у розвитку партнерства став міждисциплінарний круглий стіл «Міжкультурна комунікація в освітньому середовищі», проведений 6 березня 2024 року у змішаному форматі з нагоди 210-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Захід організували спільно факультет історії, політології та міжнародних відносин ЧНУ і факультет словесності та Центр української мови і культури БДУ.

У межах круглого столу декани факультетів — Лілія Трінка (БДУ) та Олександр Доброжанський (ЧНУ) — підписали окрему угоду про співробітництво між підрозділами, що стало логічним продовженням тривалої й результативної взаємодії.

З вітальними словами виступили: Ганна Скорейко, Світлана Герегова, Іванна Макух-Федоркова, Василь Панчук, Віктор Скіба та Людмила Чолану — науковці, викладачі, представники українських громад Молдови, які наголосили на важливості освітнього партнерства як чинника культурної дипломатії.

Під час заходу свої доповіді представили студенти обох університетів — Оксана Богуцька, Каріна Воротняк, Сергій Вітязь, Єлизавета Кушнір, Віталіна Чимчинська, Ганна Піцентій, Оксана Молодоженя, Юлія Боровик, Ростислав Павлюк, Денис Волошенко, Ганна Весела, Дарія Басиста, Марія Флоряк. Активне обговорення, взаємні запитання та коментарі підтвердили, що молодь здатна мислити в категоріях спільного простору — безмовних і державних бар'єрів.

14 березня 2025 року в Бельцях і Чернівцях у змішаному форматі відбулася чергова спільна ініціатива Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Бельцького державного університету імені Алеку Руссо — міжнародна наукова конференція «Поетичне слово у засланнях і репресіях: від часів Т. Шевченка до реалій сьогодення (українсько-молдовський культурний простір)», проведена в межах Шевченківських днів у місті Бельці.

Організаторами виступили факультет історії, політології та міжнародних відносин ЧНУ, факультет словесності БДУ, Центр української мови та культури БДУ, громадські організації «Інститут Бессарабії», «Центр регіональної співпраці "Діалог"», «Буковинський центр реконструкції і розвитку» та «Моя можливість».

У вітальній частині конференції взяли участь представники обох університетів — проректорки Валентина Пріцкан (БДУ) та Ірина Осовська (ЧНУ), декани Лілія Трінка і Василь Карпо, а та-

кож голова Спілки українців Молдови Василь Панчук. Учасники наголосили на важливості збереження спільного українсько-молдовського науково-культурного простору, який об'єднує університети вже понад п'ятнадцять років.

У програмі було представлено доповіді викладачів і дослідників із різних факультетів ЧНУ та БДУ — від осмислення спадщини Тараса Шевченка до аналізу проблем репресій, діаспори та культурної пам'яті. Значну частину конференції склали виступи студентів, аспірантів і молодих науковців, які досліджували долі українських митців, релігійних діячів і дисидентів у XX столітті, а також питання свободи слова, національної ідентичності та політичних репресій у сучасному контексті.

Захід став черговим підтвердженням того, що спільна праця Чернівецького та Бельцького університетів є дієвим прикладом міжкультурного діалогу в освітньому середовищі, спрямованого на зміцнення гуманітарного партнерства України та Молдови.

Отже, співпраця між Чернівецьким і Бельцьким університетами не лише зміцнює освітні зв'язки між Україною та Молдовою, а й виступає реальним інструментом міжкультурного діалогу, формування толерантності та європейської взаємоповаги серед нового покоління науковців і студентів.

Кеберляйн Жанна *(Дюссельдорф, Німеччина)*
Нечаєва-Юрійчук Наталія *(Чернівці)*
Руснак Олександр *(Чернівці)*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПАКТУ МОЛОТОВА — РІББЕНТРОПА У ЧЕРНІВЦЯХ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ

В умовах сучасної російсько-української війни звернення до історичного минулого є необхідним для розуміння природи модерного російського імперіалізму, історичної тяглості його агресивної сутності. Серед подій, які повною мірою зафіксували плани москви на глобальне домінування, — пакт Молотова — Ріббентропа з таємним протоколом до нього. Заяви сучасного російського керівництва щодо ревізії історії Другої світової війни у вигідному росії контексті спонукають до більш предметного звернення до подій 1939 року та їхнього впливу на локальну історію.

Пакт Молотова — Ріббентропа та його таємний протокол істотно вплинули на долю Буковини й Чернівців. Вони зумовили

зміну державних кордонів, політичних режимів і соціальних практик, відгомін яких відчутно й сьогодні. Усвідомлення цієї спадщини потребує не лише академічного аналізу, а й широкої участі громадськості, аби осмислити локальний досвід у європейському контексті. Міжнародні партнерства ЧНУ імені Юрія Федьковича відкрили можливості для фокусування уваги науковців і студентів факультету історії, політології та міжнародних відносин на цьому напрямку досліджень.

Міжуніверситетський проєкт «Громадяни досліджують локальну історію пакту Молотова — Ріббентропа у Чернівцях», реалізований у межах Угоди про співробітництво між Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича та Дюссельдорфським університетом імені Генріха Гейне впродовж 2023–2025 рр., був спрямований на залучення мешканців Чернівців до вивчення та публічної презентації історії 1939–1940 рр. як частини загальноєвропейських процесів.

Керівництво проєктом здійснювала Жанна Кеберляйн, наукова співробітниця кафедри історії Східної Європи університету Генріха Гейне (Дюссельдорф, Німеччина). Проєкт об'єднав студентів, викладачів, краєзнавців та активних громадян у серії дослідницьких і просвітницьких заходів. Було проведено роботу з архівними документами та пресою міжвоєнного періоду; збір родинних свідчень; публічні дискусії; підготовлено тематичну виставку.

В рамках проєкту була організована літня школа «Деколонізуючи Східну Європу», участь у якій дозволила студентам з України, Німеччини та Грузії простежити історичні витоки сучасної російської війни проти України, краще зрозуміти її цілі та прагнення на сучасному етапі історичного розвитку й обговорити національні досвіди та практики протистояння імперським амбіціями кремля.

Поєднання академічних і громадських підходів дало змогу не лише відкрити нові джерела, а й підвищити історичну культуру громади, сформувати навички критичної роботи з минулим. Міжнародний характер співпраці дозволив порівняти український і німецький досвід пам'яті про Другу світову війну та тоталітарні режими.

Досвід проєкту демонструє потенціал публічної історії для подолання локальних і національних міфів, розширення діалогу між академічною спільнотою й суспільством та зміцнення європейського виміру дослідження минулого. У часи гібридних загроз і спроб переписування історії подібні ініціативи стають важливим чинником формування стійкої громадянської пам'яті.

БУКОВИНА І БЕССАРАБІЯ: ПРОСТОРИ ВЗАЄМОДІЇ, КОНФЛІКТІВ І ЗМІН У ПРИКОРДОННОМУ ВИМІРІ

Blasciuc Gabriel-Cosmin *(Rădăuți, România)*

BUCOVINA DE NORD ȘI BASARABIA CA FRONTIERĂ DINTRE DOUĂ LUMI

Bucovina și Basarabia reprezintă două regiuni cu o importanță deosebită în istoria și cultura europeană a secolului XX. Ambele provincii au trecut prin transformări administrative, demografice și culturale, marcate de dominația Imperiului Habsburgic, respectiv a Imperiului Țarist, și ulterior de ocupația sovietică. În ciuda acestor influențe diferite, cele două teritorii împărtășesc un trecut comun în cadrul Principatului Moldovei, ceea ce explică asemănările culturale și identitare existente și astăzi.

Bucovina a fost anexată de Imperiul Habsburgic în 1774/75, iar Basarabia a intrat sub stăpânirea Imperiului Țarist în 1812, cu doar

câteva săptămâni înainte de invazia lui Napoleon I în Rusia. Teritoriile anexate de ruși erau mai întinse decât actuala Republică Moldova, incluzând Bugeacul și Hotinul, astăzi părți ale Ucrainei. Atât Bucovina, cât și Basarabia au fost zone de contact între latinitate și lumea slavă, iar multiculturalitatea lor s-a reflectat în prezența comunităților românești, ucrainene, ruse și evreiești. Așadar oricine va vrea să studieze în profunzime istoria uneia sau a ambelor regiuni istorice va trebui să fie familiar cu limbile est-slave, ucraineana și rusa, dar și cu româna și, în cazul Bucovinei, chiar cu germana.

Antropologul evreu Andrei Oișteanu, crescut în Basarabia și în Bucovina de Nord, menționează că localitatea Noua Suliță/ Новоселиця a fost la un moment dat în istorie considerată centrul Europei, deoarece se afla la intersecția dintre Imperiul Habsburgic, Imperiul Țarist și Principatele Române, vasale Porții/Imperiului Otoman.

Un aspect comun este rolul major pe care l-au avut comunitățile evreiești locale, cu personalități marcante precum Samuel Cohen (compozitorul imnului Israelului, născut la Ungheni, în Basarabia) și Naftali Herz Imber (autorul versurilor, originar din Galiția, care a fost premiat de kaiserul Franz Joseph I pentru un poem care celebra 100 de ani de la anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic), dar și tragicul destin al acestora, fiind deportate și lichidate în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Simbolistica, respectiv stemele celor două provincii a fost unită prin bourul Moldovei. Tot prin trecutul lor moldovenesc au putut exista personalități precum academicianul român Bogdan Petriceu Hașdeu. Născut într-un mic sat basarabean care astăzi face parte din oblastul Cernăuți, Hașdeu a scris o piesă despre relația dintre fiica domnitorului Vasile Lupu, Ruxandra, și fiul hatmanului Bogdan Hmelnițki, Timuș (ucis în luptele cu turcii la cetatea Sucevei), întărind așadar ideea a unei legături mai strânse între Basarabia și Bucovina, între spațiul românesc și spațiul ucrainean. Diferențele economice și geografice au influențat însă evoluția lor: Bucovina, regiune muntoasă și bogată, față de Basarabia, teritoriu preponderent agrar și sărac în resurse. Bucovina dispunea de o universitate prestigioasă, unde au lucrat mari personalități culturale precum Joseph Schumpeter sau Anton Marty. Universitatea din Chișinău a apărut la jumătatea secolului XX și nu a avut privilegiul de a găzdui nume la fel de valoroase pentru cultura umanității.

După Primul Război Mondial, destrămarea imperiilor a dus la situații confuze, dar ambele provincii s-au unit cu România. Totuși, ele au rămas teritorii disputate de români și de ucraineni. Ucrainenii au manifestat un interes mai mare pentru Bucovina decât pentru Basarabia, întrucât populația ucraineană era mai numeroasă în

teritoriul respectiv, iar regiunea se bucura de un mai mare prestigiu cultural în conștiința națională ucraineană, Bucovina fiind cunoscută ca fiind locul de origine a unor figuri precum Olha Kobîleanska sau mitropolitul Petru Movilă și locul unde au trăit pentru o vreme personalități precum Ivan Franko sau Osîp Makovei. În istoria ucrainenilor Basarabia nu ocupă un loc la fel de privilegiat, singurul punct care poate fi numit important pentru istoria ucraineană fiind Tighina/Bender, locul unde a decedat hatmanul Ivan Mazepa.

Dat fiind că atât Bucovina, cât și Basarabia au intrat în compinența Regatului Românei, ambele au trecut printr-un proces de românizare a instituțiilor, fapt care nu a reușit însă să șteargă integral prezența popoarelor slave din regiuni.

La 23 august 1939, pactul Ribbentrop-Molotov a stabilit anexarea Basarabiei de către U.R.S.S., iar în 1940 sovieticii au cerut și nordul Bucovinei, fapt care l-a debusolat pe liderul Germaniei Naziste, Adolf Hitler. În fiziunea führerului, această pretenție teritorială a fost problematică, deoarece Bucovina de Nord nu a fost niciodată parte a Rusiei. În plus, Bucovina reprezenta un punct sensibil pentru politica dusă de Hitler, deoarece regiunea încă mai avea mulți etnici germani iar orașul Cernăuți fusese cu doar câteva decenii în urmă un veritabil bastion al germanității, cu o universitatea de limbă germană. Moscova a cerut Bucovina de Nord tocmai ca pe o despăgubire pentru faptul că românii au anexat (ilegal, în viziunea sovieticilor) Basarabia. Această ocupație a declanșat deportări, represalii și impunerea propagandei comuniste. Instituții prestigioase, precum Universitatea din Cernăuți, și-au pierdut prestigiul european, transformându-se în centre controlate ideologic. Profesorii și studenții care se opuneau în vreun fel regimului comunist au suferit persecuții.

În Basarabia, regimul sovietic a promovat o identitate și o «limbă moldovenească» separată de limba română, folosind alfabetul chirilic și persecutând elitele intelectuale. Deși din punct de vedere lingvistic și cultural nu există diferențe sesizabile între moldoveni și români, izolarea și lipsa educației au permis instaurarea acestei construcții artificiale.

Atât Bucovina de Nord, cât și Basarabia au fost și rămân spații tensionate, unde păstrarea identității naționale s-a transformat într-un veritabil conflict cultural și politic. Propaganda rusă a încercat permanent să submineze atât identitatea românească, cât și cea ucraineană, prezentându-le ca derivate ale celei rusești.

Astăzi, Republica Moldova și Ucraina împărtășesc un parcurs similar. Ambele și-au proclamat independența față de U.R.S.S. în 1991 și își propun integrarea în Uniunea Europeană și NATO. Totuși, contextul geopolitic dificil și presiunile externe fac ca aceste aspirații să fie dificil de realizat.

În concluzie, Bucovina și Basarabia reprezintă teritorii unice în istoria secolelor XIX și XX, fiind marcate de anexări, dispute teritoriale și transformări identitare profunde. Trectul lor arată cum frontierele și propaganda pot remodela vieți și culturi, dar și cât de puternică este lupta pentru păstrarea identității naționale.

Позняков Денис *(Хотин)*

«НУЛЬОВИЙ» РЕЄСТР ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВІЙСЬК НА ХОТИНСЬКУ КАМПАНІЮ 1621 РОКУ

В архівосховищах Польщі та України зберігаються декілька реєстрів військ Речі Посполитої на Хотинську кампанію 1621 року. Кожен з них подає різні кількісні відомості коронних та литовських військ (*таблиця 1*).

Таблиця 1

Чисельність коронних та литовських військ згідно з реєстрами

№	*назва реєстру*	*сигнатура*	*чисельність*	*перераховано*	*примітка*
1	Regestr wszystkiego wojska polskiego, tureckiej pod Chocimiem ekspedycji w roku 1621	BCzart. t. 111, nr. 103	35105	35097	Різниця: -8
2	Comput woyska w Wołoszech pod Chocimem	BCzart. t. 111, s. 360-370	17400	18200	Різниця: +800. Не вказано полк Владислава та лісовчиків
3	Exercitus contra Turcas sub felici Regimine Illustris Caroli Chodkiewicz	PAN BK. 983. k. 130v-133v	34960	-	-
4	Komput wojska koronnego i W. Ks. Lit. pod regimentem JMP Jana Karola Chodkiewicza	BN, nr 6639, k. 52-54v	31260	-	-
5	Komput wojska polskiego na pierwszą ekspedycję chocimską pod komendą J.K. Chodkiewicza 1621	AGAD. Zbiór Branickich z Suchej, rkps 17/25, s.160-167	33180	30600	Різниця: -2580
6	Komput wojska polskiego przeciwko Osmanowi cesarzowi tureckiemu pod Chocimiem 1621	AGAD. AR, dz II, ks. 12. s. 715-718	33000	-	-
7	Ordynacja pułków wojska polskiego w chwalownej ekspedycyi przeciwko wojskom tureckim i tatarskim	PAN BK, nr. 333, k. 16-19v	26720	-	Відсутні дані про лісовчиків

№	*назва реєстру*	*сигнатура*	*чисельність*	*перерахо-вано*	*примітка*
8	Komput woyska koronnego y litewskiego na expedycyą chocimską 1621	PAN BK, nr. 335, k. 39-41	30560	-	-
9	Auditia Woiska An. 1621	Biblioteka Jagiell. rkps. nr. 1896, s. 53-56	20550	21 590	Різниця: +1040

Опираючись на додаткові відомості, такі як дати проведення переписів війська (16 та 17 липня під Оринином), поділ війська на полки, прибуття окремих хоругв (для прикладу, братів Сенявських), появу лісовчиків під Хотином, — теоретично частину реєстрів можна датувати та відстежити динаміку зміни чисельності військових сил.

Так, для прикладу, «Comput woyska w Wołoszech pod Chocimem» (BCzart. t. 111, s. 360-370) можна датувати 16-17 липнем 1621 року, коли литовське військо під командуванням Я.К. Ходкевича з'єдналось з коронним військом С. Любомирського. Саме 16-17 липня відбувся перепис піхоти та кінноти, який засвідчив відсутність німецької піхоти, військ королевича Владислава, лісовчиків (останні прибули на поле бою у II пол. серпня).

Також варто відзначити, що в такі документи часто закрадалися цифрові помилки. Тому при їх використанні необхідно здійснювати перерахунок.

Постає ключове питання, яку ж чисельність власне польсько-литовських військ планувалося виставити проти османів? Так, згідно з джерелами, чисельність військ мала б скласти близько 50 000. Проте мобілізація такої кількості вояків означала б збільшення податків у державі. Крім того, катастрофа під Цецорою у 1620 р. внесла свої корективи і стало зрозумілим, що варто сподіватись власне на збір 30 000-35 000 вояків (без запорозьких козаків). Проте цифра, наближена до 50 000, все ж таки знайшла відображення у *«Comput Woyskado Turek A[nno] 1621»* (PAN BK 317, s. 394-396).

Документ не містить поділу на полки, відображає чисельність військ за родом та типом військ. Згідно з реєстром, загальна кількість військ, набраних для війни з османами, мала б скласти 44 700 вояків. Серед них: 80 гусарських хоругв — загальною чисельністю 13 000; рейтарів 45 хоругв — 9 500; козаків (коронних) 41 хоругва — 5400; піхота німецька 11 одиниць — 9400; піхота польська і німецька 25 хоругв — 7400. Цікавою особливістю джерела є те, що він не завершений. У кінці міститься пункт — «Почти надвірні та панські», але він так і залишився порожнім.

Чисельність війська у 44 700, вказана в документі, наштовхує на думку, що цей реєстр був «нульовим» та слугував орієнтиром для набору вояків на кампанію 1621 р., але так ніколи і не був реалізованим. Порівняймо «*Comput Woyska do Turek A[nno] 1621*» з двома найбільш уживаними істориками реєстрами (*таблиця* 2).

Таблиця 2

План та реалізація набору військ у 1621 р.

Рід/тип військ	«Comput Woyska do Turek A[nno] 1621» (план набору)	Komput wojska polskiego na pierwszą ekspedycję chocimską pod komendą J.K. Chodkiewicza 1621	**% реалізації**	Komput wojska polskiego przeciwko Osmanowi cesarzowi tureckiemu pod Chocimiem 1621	**% реалізації**
Гусарія	80 рот — 13000	53 роти — 8520	65.5%	70 рот — 8600	66.2%
Рейтари	45 рот. — 9500	10 од. — 2160	22.7%	12 рот — 1300	13.7%
Лісовчики	–	(у складі козаків)	–	10 рот — 1300	–
Козаки	41 рот. — 5400	66 рот — 8450	156.5%	57 рот — 7700	142.6%
Піхота німецька	11 од. — 9400	5 полків — 6450	68.6%	6 полків — 6,100	64.9%
Піхота польська	25 хор. — 7400	29 од. — 7600	102.7%	30 рот — 8000	108.1%
ЗАГАЛОМ	44700	33180	74.2%	33000	73.8%

Як видно з таблиці 2, набір був виконаний загалом на 74 %. З першого погляду ніби непоганий показник. Але якщо поглянути більш детально, то по найбільш боєздатних типах військ, таких як гусари та німецька піхота, — бачимо суттєвий недобір. З рейтарами ситуація взагалі катастрофічна. Крім того, потрібно врахувати так звані сліпі порції, що становили від 7 % до 15 %. Тому недарма чисельність польсько-литовських військ Я. Віммер оцінював у 25 000-26 000 (з урахуванням хвороб, втеч і дезертирства). У такому разі на поле бою з'явилось лиш 58 % від тих, кого планували залучити до війська.

Балух Олексій *(Чернівці)*

ХОТИНСЬКА БИТВА 1673 Р.: ТРІУМФ ЯНА СОБЄСЬКОГО

Після завершення затяжної війни з Венецією Османська імперія спрямувала свої зусилля на північ, прагнучи закріпитися у Молдавії, Угорщині та на Поділлі. Причини для війни з Річчю Посполитою назрівали давно. Польські магнати неодноразово вдиралися у Молдавію та на Буковину, переслідуючи селян-утікачів, а також надавали підтримку противникам господаря Г. Дуки, який залишався вірним васалом султана.

Тоді ж на політичній арені з'являється освічений та здібний військовий Ян Собєський (1629-1696 рр.), який за короткий час досяг посади великого коронного гетьмана, здобувши перемогу у битві поблизу Підгайців (1667 р.).

У 1671 р. султан ухвалив рішення про війну з Річчю Посполитою. Приводом став напад поляків на Правобережжя, яке було під владою васала султана гетьмана П. Дорошенка. 10 грудня 1671 р. польському королю було вручено офіційне оголошення війни та ультиматум з вимогою вивести війська з Правобережної України. Навесні 1672 р. султан Мехмед IV особисто виступив у похід. Османське військо, підтримане татарами, швидко здобуло фортецю у Кам'янці та рушило в глиб Галичини, дійшовши до Львова. За Бучацьким миром 18 жовтня 1672 р. Поділля переходило під владу Османської імперії, а поляки зобов'язалися сплатити данину.

Для населення Буковини та Молдавії війна стала справжнім лихом. Османське військо, яке у 1672 р. поверталося з війни, спустошило Хотинщину, Чернівці, Ясси та інші міста. Новий господар Стефан Петрічейку (1672-1673 рр.), отримавши інформацію, що після анексії Поділля султан планує перетворити Молдавію у звичайний пашалик, таємно домовився з Я. Собєським про боротьбу проти Порти.

У квітні 1673 р. польський сейм відмовився затвердити Бучацький договір, що призвело до продовження війни. Великий коронний гетьман Я. Собєський підкреслював, що стан держави був значно гіршим, ніж під час війни 1621 р., і пропонував створити армію чисельністю 30 тисяч кінноти, 30 тисяч піхоти та 80 гармат. Сейм затвердив лише половину цих сил, водночас литовці зобов'язалися надати ще 12 тисяч кінноти і піхоти. Важливу роль у поході відіграли українські козаки.

Польське військо збиралося повільно. Лише у середині вересня підрозділи виступили з-під Грубешова до Глинян, де 8 жовтня король Міхал Корибут Вишневецький оглянув армію чисельністю близько 40 тисяч вояків і 40 гармат. Турки, у свою чергу,

зосередили війська під Хотином: їхнє командування очолив Гусейн-паша, а союзні молдавсько-валаські загони додавали ще близько 5 тисяч кіннотників. Загальна чисельність турецького війська оцінювалася у 40 тис. вояків. Вони зайняли вали і рови козацького та польського таборів, які збереглися з 1621 р.

Хотинська битва 1673 р. стала вирішальною подією у війні Речі Посполитої з Османською імперією. Перед початком битви Я. Собєський провів розвідку і таємне листування з господарями Молдавії та Валахії, а також відволік турків маневрами на Поділлі. Зокрема, польська та козацька кіннота захопила турецький обоз і стратегічні пункти, такі як Меджибіж, Зіньків і Сатанів. Основні сили Я. Собєського переправилися через Дністер поблизу села Лука за допомогою наплавного мосту і поромів. У ніч з 27 на 28 жовтня господар С. Петрічейку з 1,5-тис. загоном залишив турецький табір і приєднався до поляків. На початку листопада коронні війська рушили через Снятин на Чернівці та стали табором під Боянами, очікуючи на артилерію та литовців. 6 листопада 1673 р. польські і литовські війська об'єдналися під Боянами. А вже 9 листопада польсько-литовсько-козацьке військо зайняло позиції навколо Хотина. Коронні дивізії розташувалися дугою від урвища над Дністром, фронтом на північний схід і схід, литовські підрозділи — теж дугою з північно-західного боку. Таким чином вони зайняли старі турецькі укріплення, збережені ще з 1621 р., а їхній табір зміцнили валами і ровами. Генерал Мартін Контський розставив артилерію та розпочав обстріл турецького табору, водночас Я. Собєський вивчав обстановку, прогнозуючи можливу атаку Гусейн-паші.

11 листопада відбулася перша активна фаза бою. Я. Собєський наказав посилити артилерійський вогонь і кинути в атаку полк козаків І. Мотовила та полк німецької піхоти Й. Деннемарка, проте турки відбили атаку, а полковники І. Мотовило та Й. Деннемарк загинули. Вночі генерал М. Контський наблизив артилерію до турецьких валів, продовжуючи обстріл. Турки страждали не лише від польської артилерії, а й від морозного вітру та снігу.

Ранок 11 листопада ознаменувався основним штурмом. Ян Собєський особисто повів спішених драгунів до валу, який під ударами гармат сильно зсунувся. Польсько-козацькі війська захопили ділянку валу, порубали яничарів і розвернули гармати проти турецьких укріплень. Південна брама була захоплена, через рів настелили поміст для гусарської кінноти. Гусейн-паша намагався контратакувати спахами, які прорвалися через південну браму, але гусари та панцерні підрозділи відкинули їх назад, а литовські гусари прорвалися з північного боку.

Турки запанікували і почали безладний відступ до Дністра, де багато загинули через обвал мосту. Польська кіннота, козаки та молдавська кіннота продовжили переслідування ворога.

13 листопада Хотинський замок здали польсько-литовсько-козацьким військам. Поляки захопили 120 гармат та військове майно. Втрати турків становили близько третини особового складу, ще третина потрапила в полон. Втрати поляків і литовців були значно меншими, але серед загиблих був і Степан Орлик, батько майбутнього гетьмана України Пилипа Орлика.

Хотинська битва 1673 р. стала великим тріумфом Яна Собєського, який організував злагоджені дії артилерії, піхоти та важкої кінноти, а також невдовзі був обраний польським королем. Для Речі Посполитої перемога означала відновлення впливу у Молдавії та на Правобережжі. Водночас для місцевого населення Буковини війна принесла нові руйнування, пограбування та спустошення. Перемога під Хотином сприяла подальшій поразці турецького війська під Віднем у 1683 р. та початку занепаду Османської імперії.

Mareci Sabol Harieta *(Suceava)*

MEDICUL ȘCOLAR ÎN BUCOVINA ANILOR 1900 CADRE NORMATIVE ȘI REALITĂȚI COTIDIENE

La începutul secolului XX, Bucovina trăia simultan două realități: pe de o parte, era parte integrantă a Imperiului austriac, supusă normelor și instituțiilor centrale; pe de altă parte, păstra specificul unei provincii de graniță, cu decalaje evidente față de regiunile occidentale ale monarhiei. În spațiul său eterogen se intersectau politicile educaționale imperiale, nevoile comunităților locale și proiectul de modelare a viitorului cetățean. Un rol aparte în această construcție îl avea medicina școlară. Relativ nouă în arhitectura instituțiilor educaționale, ea reflecta tendința Europei Centrale de a încorpora igiena și sănătatea publică în proiectul de formare a copilului. Acesta nu mai era privit doar ca subiectul unui program didactic, ci ca un adult în devenire, muncitor sau funcționar, a cărui sănătate fizică trebuia protejată și cultivată. În spatele preocupărilor se afla nu doar dorința de a preveni bolile, ci și ideea de profilaxie socială: o populație școlară robustă promitea un corp civic și economic sănătos.

Și cum dezvoltarea medicinei școlare în Bucovina nu poate fi înțeleasă fără referință la legislația imperială, trebuie precizat că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Viena adoptase un set de măsuri generale de sănătate publică. De exemplu, legea sanitară din 1870 introducea obligativitatea inspecțiilor medicale în școli, stabilind că supravegherea igienică a copiilor constituia o responsabilitate a statului. De aici înainte, școala devenea un spațiu medicalizat, supus atenției dascălilor și medicilor. De asemenea, la începutul secolului XX, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a emis instrucțiuni speciale pentru corpul medical școlar. Atribuțiile sale erau detaliate: examinarea periodică a elevilor, verificarea mobilierului, a iluminatului și a ventilației, controlul asupra alimentației și, mai ales, raportarea cazurilor de boală contagioasă. În plus, medicul trebuia să recomande suspendarea cursurilor atunci când riscul epidemiologic devenea iminent. Examinarea copiilor era, poate, cea mai vizibilă dintre atribuții. Desfășurată, de regulă, de două ori pe an, la începutul și la sfârșitul cursurilor, ea presupunea acumularea de date statistice privind înălțimea, greutatea, dezvoltarea corporală, dar și semnalarea unor afecțiuni cronice sau contagioase. Rapoartele scoteau la iveală o imagine sumbră: cazuri frecvente de rahitism, de malnutriție, de afecțiuni cutanate, urme ale unei sărăcii persistente. În plus, problemele oftalmologice și dentare erau menționate recurent, fără ca medicul să aibă întotdeauna mijloace pentru a recomanda tratamente corespunzătoare.

Astfel de măsuri plasau medicul școlar în inima unui sistem de supraveghere. El era simultan un profesionist al sănătății, un inspector al spațiului școlar și un agent al administrației centrale. Prin rapoartele sale, trimise către inspectorate și către Direcțiile Sanitare, statul obținea o imagine statistică detaliată asupra sănătății elevilor din provincie, iar Bucovina era integrată într-un mecanism mai amplu de control și uniformizare la nivelul imperiului.

Dacă legislația venea dinspre Viena, aplicarea sa concretă se realiza prin intermediul Consiliului Școlar Provincial de la Cernăuți. Acesta colabora cu Direcția Sanitară pentru a desemna medici responsabili cu supravegherea școlilor. În orașe precum Cernăuți, Vijnița, Suceava sau Rădăuți, medicului putea fi mai facil solicitat în relația cu elevii, dar în mediul rural situația era diferită. Rapoartele vremii consemnează dificultăți majore: lipsa medicilor rezidenți, drumurile anevoioase, sărăcia endemică, clădirile școlare necorespunzătoare. Medicul școlar era adesea un vizitator ocazional, care nota deficiențele, dar a cărui autoritate era limitată de resursele reduse ale comunității. Unele recomandări — aerisirea sălilor, construirea de instalații sanitare, aprovizionarea cu apă potabilă — rămâneau literă moartă, deși erau repetate cu insistență în rapoarte.

Discrepanța dintre urban și rural ilustra tocmai această tensiune structurală a medicinei școlare bucovinene: o instituție concepută centralizat, dar confruntată cu realități periferice greu de modelat.

Pornind de la statisticile și rapoartele sanitare, de la interpelările din Dietă și punctele de vedere exprimate în presa vremii, cercetarea de față propune o lectură a medicinei școlare ca fenomen de modernizare socială, situat la confluența dintre politica educațională, igiena publică și practicile comunitare.

Olaru Marian *(Rădăuți)*

BUCOVINA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA: ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Prin aplicarea politicii de tip populaționist pentru consolidarea prezenței austriece în această nouă «achiziție», numărul locuitorilor provinciei a crescut prin colonizări, ceea ce a condus la schimbarea componenței etnice și confesionale a Bucovinei — în fapt, o copie în mic a structurii mozaicate a imperiului. Dacă în anul 1774 populația estimată a provinciei era de 67 000 de locuitori, în 1869, era de 511 964. Conform lui Eugen Worobkiewicz, la recensământul din 31 decembrie 1890, populația Bucovinei număra 646 607 locuitori. Ca urmare, creșterea a fost de 13,1%, «o creștere rar întâlnită în Statele Unite, care, după cum se știe au cele mai mari rate de creștere a populației». În anul 1890, cifra relativă a populației era de 62 de locuitori pe kilometrul pătrat. Cel mai dens populat era districtul Cernăuți și cel mai puțin populat era districtul Câmpulung. La ultimul recensământ austriac, din anul 1910, erau înregistrați 794 929 de locuitori, la care se adăugau și 3 974 de militari prezenți pe teritoriul provinciei.

Colonizarea a fost apreciată de istoricii austrieci drept una necesară, prin eliberarea brevetelor de așezare în provincie, pentru îmbunătățirea economiei și consolidarea teritoriului nou dobândit. Aceasta nu a însemnat, în ciuda unei evident progres, și schimbarea poziției Bucovinei în ierarhia dezvoltării economice a provinciilor imperiului. Semnificativ în acest sens este faptul că structura ocupațională a populației Bucovinei a suferit unele schimbări dar provincia a rămas doar la statutul de hinterland agrar și forestier pentru monarhie.

Conform recensământului din 1890, în mediul rural trăiau 74,7% și, în mediul urban, 23,3% dintre bucovineni. În același timp, 82,3%

din populația activă erau agricultori. Înglobarea provinciei în Imperiul Habsburgic a determinat și schimbările impuse nu numai de reformele sociale și economice ale imperialilor, ci și de includerea într-o economie în care rolul pieții era important. Dacă, până la revoluția de la 1848–1849, se mențin elemente de natură feudală în agricultura Bucovinei, prin abolirea «boieresculuі» relațiile social-economice moderne își fac simțită prezența și în acest domeniu. Transformările sociale și economice impuse de revoluție însă s-au produs treptat, revenirea monarhiei la absolutism a încetinit ritmul schimbărilor sociale și economice. După A. C. Romstorfer și H. Wiglytzky, la 1886, «Randamentul agriculturii este redus în comparație cu țările aflate în plin progres». În imensa lor majoritate, țăranii cu proprietăți mici, în lipsa unui sistem financiar bancar care să-i sprijine, au fost nevoiți să se împrumute, în condiții oneroase, de la cămătarii vremii. Fenomenul cămătăriei a produs în Bucovina numeroase victime.

Mai ales după dezastruoșii ani 1864–1865, când molimele și foametea au sărăcit mult populația ducatului, în structura proprietății funciare s-au produs mari modificări, mai ales după anul 1867, când evreii au putut cumpăra proprietăți funciare, ca urmare a emancipării lor depline. Cu cât ne apropiem de anul 1910, când evreii au atins apogeul puterii lor în economia Bucovinei, numărul marilor proprietari funciari evrei e în continuă creștere. În anul 1894, marea proprietate din Bucovina era formată din 49 de armeni, 16 polonezi, 52 de români și 32 de evrei.

Caracterul profund agrar al economiei Bucovinei este demonstrat de recensământul agricol din 1902. Atunci, în Bucovina erau 199 185 de proprietăți agricole, din care 0,8% erau ale marilor proprietari — ceea ce însemna 44,9% din suprafață, 99,2% erau ale țăranilor care dețineau 43,8% din suprafața totală.

Legarea prin căile ferate a economiei Bucovinei de restul imperiului, a făcut ca numărul celor veniți din interiorul imperiului să crească mereu, fapt care-i determină pe redactorii de la «Gazeta Bucovinei» să aprecieze că așezarea «străinilor» în provincie a făcut ca localnicii să se ocupe de agricultură, cedând meșteșugurile și comerțul acestora. Începând din anul 1865, se înregistrează o mare fluctuație în rândul micilor proprietari, fenomen agravat de cămătă și arendășie. Autoritățile imperiale au încercat să reglementeze situația prin legea contra cametei, din 1877 și legea contra beției, din 1881. În ciuda încercărilor de reglementare a cametei de către autorități, executările silite și vânzarea micilor proprietăți atingea cote alarmante. Din cele 40 613 ipoteci înregistrate între 1868 și 1898, 3 523 erau ale marilor proprietari și 37 090 erau ale micilor proprietari.În marea lor majoritate, creditorii erau evrei, 73,4% — în

anul 1876 și 71,2% — în anul 1877. Aceeastă situație se regăsea în toate districtele din Bucovina, până la Primul Război Mondial, cu toate că între timp luase avânt sistemul raiffeisean, ce a avut unele efecte benefice în ceea ce privește creditarea.

Deși au existat încercări pentru dezvoltarea unei industrii, mai ales extractive, până la mijlocul secolului al XIX-lea, Bucovina a rămas o piață de desfacere pentru produsele industriale din imperiu. În ceea ce privește ponderea industriei în ansamblul economiei ducatului, aceasta era de doar 28,2%, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Diferențele între provinciile apusene și centrale ale imperiului și Bucovina erau însemnate.

Cu o structură economică și socială mozaicată, în ciuda importantelor resurse naturale de care dispunea, a rămas una dintre provinciile imperiale cu o economie preponderent agrară, împărtășind, într-un fel, destinul provinciilor orientale ale monarhiei.

Pertseva Zhanneta, Martynenko Nataliya *(Kharkiv)*

FROM KHARKIV TO CHERNIVTSI: THE LIFE PATH OF REFORMER-DIRECTOR DMYTRO SERHIYOVYCH LOVLYA

Dmytro Serhiyovych Lovlya (1895–1955) was a microbiologist and organizer of higher medical education. He graduated from Kyiv Medical Institute in 1925 and worked as chief physician in hospitals in Kyiv and Odesa.

From 1929, he was the director of the Kharkiv Medical Institute (now Kharkiv National Medical University). In 1930, he organized three faculties at the medical institute: therapeutic and prophylactic, maternity and childhood protection, and sanitary and hygienic.

The material base of Kharkiv Medical Institute was strengthened, and the number of students grew. In 1935, 2359 students were enrolled in the institute's three faculties. To ensure high-quality basic training for applicants, five preparing faculties were created. The institute's 58 departments employed 58 professors, 35 associate professors, and 278 assistants.

In 1935, Kharkiv Medical Institute was recognized as the best among Ukraine's medical institutes.

Dmytro Serhiyovych's active work as director of the 1st Kharkiv Medical Institute was interrupted by his arrest by the NKVD on unfounded charges. During the investigation and at trial, D.S. Lovlya did not plead guilty to any of the charges brought against him. Despite this, he was sentenced to 12 years with punishment to be served in

Kolyma. However, at the end of 1939, D.S. Lovlya's case was reviewed, and he was rehabilitated. A huge number of letters from professors and lecturers of the 1st Kharkiv Medical Institute, who gave a positive characterization of their former director, played a significant role in his rehabilitation.

In 1940, D.S. Lovlya returned to Kharkiv and began working as an assistant at the Department of Microbiology at the 1st Kharkiv Medical Institute. With the outbreak of the war, he was evacuated with the institute to the city of Chkalov (now Orenburg). Due to the threatening epidemic situation in Chkalov region, he was sent by the decision of the regional executive committee to work at the regional health department, where he headed the sanitary and epidemiological department.

After re-evacuating to Kharkiv, Dmytro Serhiyovych worked at the medical institute, simultaneously holding the position of regional state sanitary inspector.

In August 1945, D.S. Lovlya was appointed to the position of director of Chernivtsi Medical Institute, which was created by relocating the 2nd Kyiv Medical Institute to Chernivtsi.

Working conditions in the new place were very difficult. A severe shortage of teachers, a very poor, semi-ruined material base, a lack of textbooks, equipment, fuel, a shortage of food to provide for the student cafeteria, and many other urgent issues required immediate solutions. Thanks to the great experience of the new director, everything was gradually resolved.

In 1949, D.S. Lovlya defended his PhD thesis, which was based on data obtained as a result of his practical activities during the war years.

In 1950, he was awarded the title of Associate Professor.

While holding the position of director of the institute, D.S. Lovlya also worked part-time at the Department of Infectious Diseases. The position of institute director during the difficult post-war years did not allow him to fully engage in scientific work. According to contemporaries, this was the case in both Kharkiv and Chernivtsi medical institutes. He was a modest person, so he could not allow himself to be a co-author of scientific works and inventions in which he did not take direct part. Therefore, the list of his scientific publications may seem small.

Thanks to his talents, he earned the love and affection of many people with whom he communicated at work and met in life.

Dmytro Serhiyovych Lovlya passed away from a severe illness in April 1955, at the age of just 59. The large procession in Chernivtsi at his funeral was a testament to how much D.S. Lovlya was respected. The entire city turned out for his burial.

Pintescu Florin *(Suceava, România)*

SOCIETĂȚI CULTURALE EVREIEȘTI DIN BUCOVINA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Beneficiind de climatul de toleranță interetnică și inter-religioasă din perioada austriacă a istoriei provinciei, evreii din Bucovina au reușit să creeze o serie de societăți culturale înfloritoare, a căror activitate a continuat și în perioada interbelică. În linii mari, în Bucovina interbelică au existat societăți culturale propriu-zise (inclusiv cele sioniste), societăți cu scop religios, societăți cu scop sportiv, societăți cu scop filantropic și societăți cu scop lucrativ.

În mod firesc, majoritatea societăților culturale evreiești se aflau în Cernăuți. În 1918, la Cernăuți a fost fondată organizația «Safa Iwria», care își propunea să promoveze utilizarea limbii ebraice prin construirea de școli. Începând cu acest an, Safa Iwria a devenit o organizație umbrelă pentru organizațiile școlare evreiești din Bucovina, supervizând activitățile a trei grădinițe, organizând diverse cursuri pentru elevi și public și, simultan, monitorizând activitățile școlare din cadrul comunităților evreiești din Gura Humorului, Stăneștii de Jos, Vășcăuți, Vijnița, Coțmani și Rădăuți.

În 1919 a fost fondată Organizația Școlară Evreiască din Bucovina, care avea scopul declarat de a conserva și răspândi dialectul Yiddish, de a construi noi școli evreiești și de a conduce lupta politică pentru recunoașterea acestui dialect. În 1920, au fost înființate clase pregătitoare pentru învățătorii (profesorii) evrei, iar în anul școlar 1922/1923, asociația a organizat un curs de formare pentru educatorii din grădinițe.

Biblioteca acestei asociații culturale, fondată în 1919, a devenit până în 1923 una dintre cele mai mari biblioteci evreiești din Bucovina. Organizația școlară evreiască pentru Bucovina a înființat filiale în 1919 la Vijnița, Storojineț, Vatra Dornei, Gura Humorului, Rădăuți, Suceava și Siret.

În mod paradoxal (sau nu), după capitala provinciei, majoritatea societăților culturale evreiești din Bucovina și-au avut sediul la Rădăuți. La 4 martie 1908, în acest oraș a fost fondată Asociația Schara Brurach, al cărei scop era promovarea cursurilor de limba ebraică4. Asociația era condusă în 1920 de Abraham Weidenfeld, în anul următor de Mendel Katz și apoi de Chaim Scharf. În 1912, Societatea culturală «Barissia», care se ocupa de educația intelectuală a tinerilor evrei, a fost autorizată să funcționeze în Rădăuți. Dintr-o adresă către Prefectura Rădăuți aflăm că la 22 martie 1920, președintele acestei asociații era Rosner Wolf, în anul următor devenind Mordko Albrecht.

Asociația Mirjam din Rădăutz, condusă de Franzi (Fanny) Rudnik, iar mai târziu de Dr. Hoffman, a activat începând cu anul 1920. Societatea

Mirjam s-a remarcat prin organizarea de conferințe, uneori în cooperare cu societățile sioniste rădăuțene «Barissia» și «Dorsche Zion».

Filiala suceveană a comunității culturale «Schewes Achem» a fost fondată la 1 august 1909. În 1921, deținea o clădire evaluată la 80.000 de lei și era condusă de Mani Becker. O filială a acestei societăți, al cărei președinte era Josef Burg iar secretar era Markus Drassinover, a funcționat și la Câmpulung Moldovenesc.

Societatea culturală Tikwah din Suceava a fost fondată în 1902 și și-a reluat activitățile după Primul Război Mondial. În 1923 funcționa în Suceava Societatea culturală Zire Ichuda.

Începând cu 1920, societatea «Poale Zion» a fost foarte activă în Cernăuți. A fondat Asociația «Ber Borochow» pentru Educația Muncitorilor Evrei, care avea o bibliotecă, o grădiniță și o școală elementară pentru copii. «Poale Zion» a format sute de tineri fermieri care, după al Doilea Război Mondial, au putut aplica tehnicile agricole pe care le învățaseră în Țara Sfântă.

Demn de menționat este faptul că în orașul Suceava activau în perioada interbelică nu mai puțin de trei societăți sioniste: «Theodor Herzl» (filială fondată în 1896), «Poale Zion» (filială fondată în 1909) și «Ahawath Zion» (filială fondată în 1903 în cartierul Ițcani, de acum, al orașului). În perioada interbelică, Ițcani și-a păstrat statutul de localitate independentă, cu primărie proprie, fiind comasată la orașul Suceava în perioada regimului comunist.

Абашнік Володимир *(Харків)*

ІСИДОР САВИЧ ПРОДАН (1854–1919/1920): ФІЛОСОФІЯ МІЖ ЧЕРНІВЦЯМИ ТА ХАРКОВОМ

Одним із важливих завдань гуманітарних наук сучасної України, особливо в часи теперішньої російської навали, є формування бачення нашого майбутнього, що в свою чергу потребує усвідомлення нашого минулого. У цьому сенсі 150-річний ювілей Чернівецького університету надає чудову нагоду не лише відсвяткувати цю дату, але й проаналізувати заслуги теперішніх та попередніх викладачів і науковців цього славетного освітнього центру, їхній внесок у формування та розвиток різних наукових напрямків і шкіл, їхні загальнонаукові впливи. В цьому контексті варто згадати наукові та культурні контакти між Чернівецьким університетом, а також уродженцями Чернівців і Буковини, з іншими українськими навчальними та культурними центрами, зокрема й з Харковом, історичною столицею Слобідської України (також Слобожанщини).

Далі в тезах будуть окреслені особливості філософської комунікації між Чернівцями та Харковом наприкінці 19-го та на початку 20-го сторіччя на прикладі діяльності Ісидора Савича Продана, якому автор цих тез вже присвятив свої попередні публікації німецькою та українською мовами. Отже, майбутній філософ та психолог народився 27 квітня 1854 р. у родині православного священника села Підзахаричі (тепер Вижницький район) на Буковині. Після отримання домашньої початкової освіти з 1864 р. він навчався в Чернівецькій гімназії, яку успішно закінчив у 1872 р. Оскільки тоді університет у Чернівцях ще не був відкритий, то Ісидор Продан поїхав до Віденського університету, де навчався на філософському факультеті в 1872–1875 рр. й де серед його вчителів були такі відомі професори, як Роберт Ціммерманн та Франц Брентано.

Після цього магістр філософії Ісидор Продан майже 30 наступних років (1875–1906) викладав давні мови (латину та грецьку), німецьку мову, психологію, логіку, філософію в гімназіях та інших навчальних закладах Ізмаїла, Кишинева, Тарту, Риги, Москви та ін. В цей час він також займався науковою діяльністю, й коли виникло питання про захист докторської дисертації, то він повернувся до своєї буковинської батьківщини. Саме в Чернівецькому університеті в 1887 р. Ісидор Продан захищає свою дисертацію німецькою мовою на тему «Механіка свідомості» (Die Mechanik des Bewusstseins), в якій проявилися впливи його віденських вчителів, але також оригінальна філософія Г. В. Ляйбніця. Натхненний «монадологією» цього німецького мислителя, буковинець розробляє свою оригінальну концепцію «нової еволюційної монадології», котру представив у своїх подальших публікаціях, зокрема в праці «Організація душі. Витяг із нової еволюційної монадології» (1905).

В 1906 р. Ісидор Продан захищає наступну дисертацію «Про пам'ять» в університеті імені Святого Володимира в Києві та переїздить до Харкова, де працює на посаді приват-доцента на кафедрі філософії. Тут він викладав філософські дисципліни в 1906–1916/1917 рр., після чого вимушений був втекти від більшовиків з Харкова до Ростова-на-Дону, де читав лекції в Донському університеті, однак був убитий більшовиками 27 грудня 1919 р. (10 січня 1920 р.).

Під час свого «харківського періоду» Ісидор Продан розгорнув активну публікаційну діяльність та оприлюднив різні праці, котрі можна умовно поділити на: 1) наукові дослідження, 2) підручники, 3) полемічні статті та відповіді на критику з боку опонентів, 4) публіцистичні праці.

Серед його наукових досліджень була перша частина праці «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)», яка виходила окремими главами в 1912 р. у харківському богословсько-філософському часописі «Віра і розум» та окремо у 1913 р. Тут під впливом «філософії здорового глузду» шотландського просвітника Томаса Ріда (1710–1796) він представив свою оригінальну гносеологічну концепцію. У стислому вигляді вона була репрезентована у невеликій роботі «Філософія і здоровий глузд (Критичний етюд)» (1914). Саме з точки зору «філософії здорового глузду» Продан виступав проти критичної філософії І. Канта та представників «неокантіанства» (Г. Файхінгер, В. Віндельбанд, Г. Коген, П. Наторп, Г. Ріккерт) у названій монографії, а також у своїй праці «Правда про Канта (Таємниця його успіху)», яка виходила частинами у згаданому часописі «Віра і розум» й окремо у Харкові (1914). Крім згаданої критики, Ісидор Продан у цій роботі виказав симпатії українському мислителю Григорію Сковороді, поетичний філософський стиль якого він протиставляв сухим спекуляціям І. Канта.

Серед харківських підручників Ісидора Продана були: «Практичне керівництво з психології для VII класу чоловічих гімназій і для самоосвіти» (1908), «Підручник логіки для середніх навчальних закладів та для самоосвіти» (1909), «Лекції з історії новітньої філософії, які були читані у Харківському університеті в 1909 році» (1909) у двох випусках (частинах). До полемічних праць Продана, в яких він виступав з критикою тогочасних російських філософів, належали: «Відповідь І. Лапшину на його рецензію «Підручника логіки» І. С. Продана» (1911), «Відкритий лист проф. С.-Петербурзького університету О. І. Введенському» (1912), «Відповідь І. С. Продана на рецензію Б. В. Яковенка» (1914), «Вільне слово і вільна наука» (1915), «Що таке мистецтво?» (1915), «Відповідь на рецензію В. Каринського» (1915) та інші.

Стосовно публіцистичних праць Ісидора Продана наприкінці варто зауважити, що під час свого «харківського періоду» він не лише викладав філософські дисципліни та писав філософські твори, але й пропагував історію та культуру своєї батьківщини. У цьому відношенні можна назвати декілька його публікацій, оприлюднених у харківському видавництві «Мирний труд». Мова йде про серію «Буковинські нариси» (в оригіналі «Буковинские очерки»), в рамках якої три нариси вийшли у 1914 р., а ще один — у 1915 р. Підтримуючи контакти зі своєю буковинською батьківщиною, Ісидор Продан відтворив у названих нарисах широку палітру буковинського життя, знайомлячи читачів Харкова та Слобідської України з історією та культурою Буковини.

Акатріні Володимир *(с. Багринівка Чернівецької обл.)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЕРАСТА МАНДИЧЕВСЬКОГО (ДО 165-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Родина Мандичевських є уособленням тієї когорти мешканців Буковинського краю, у житті яких пісня та музика завжди була невід'ємною складовою їхнього повсякдення, формуючи особливе культурне середовище. На Буковині виросло не одне покоління митців, чиї імена назавжди вписані в мистецький літопис краю. У родині було восьмеро дітей і всі вони мали хист та любов до музики, у тому числі й Ераст Мандичевський, який став активним учасником культурного життя Буковини.

Ераст Мандичевський (29 вересня 1860 р., с. Багринівка — 1946 р., м. Бухарест) мав багато професійних талантів — був скрипалем, адвокатом, юристом, професором.

Середню освіту він здобув впродовж 1870-1879 рр. у Чернівецькій вищій гімназії. З 1880 по 1883 р. навчався на юридичному факультеті Чернівецького університету.

Громадська діяльність Ераста Мандичевського була пов'язана із багатьма румунськими товариствами: впродовж 1879-1883 рр. був віцепрезидентом товариства «Junimea» («Молодість»), членом культурного товариства «Arboroasa» («Дерево») та Товариства румунської культури і літератури на Буковині, президентом асоціації «Cercul Bucovinenilor» («Гурток буковинців» у Бухаресті). Впродовж 1934-1938 рр. він — головний редактор «Gazeta bucovinenilor» («Газета буковинців»).

Ераст разом зі своїми братами Костянтином, Георгієм та Євсевієм створили квартет братів Мандичевських. Вони регулярно виступали на різноманітних світських заходах, що проводились на Буковині, де виконували не тільки класичні твори для струнного квартету, але й авторські музичні композиції. В їхній родині завжди було багато музики. Зокрема, у струнному квартеті: Євсевій — перша скрипка, Костянтин — друга скрипка, Георге — віола і Ераст — віолончель. Усі сестри грали на піаніно.

В 1879 р. він познайомився та співпрацював із румунським композитором, основоположником румунської класичної музики Чипріаном Порумбеску. Також він підтримував товариські й професійні стосунки з братом Ольги Кобилянської — Максимом, який дуже любив музику, грав на скрипці й сам компонував музичні твори. Будучи в Чернівцях, Максим, Євгенія (сестра Ольги Кобилянської) та Ераст Мандичевський грали на скрипці, фортепіано та віолончелі, виконуючи твори Бетховена.

24 листопада 1886 р. Е. Мандичевський захистив дисертацію та отримав науковий ступінь доктора права Чернівецького університету.

Ераст Мандичевський зробив блискучу юридичну кар'єру: з 1910 р. був головою суду в Сучаві; з 1912 р. — радником у касаційному суді Відня (у цьому ж році отримав орден Святого Леопольда), з 1919 р. він — головний секретар з питань юстиції та судочинства в Чернівцях, з 1920 р. — радник Верховного Касаційного суду юстиції в Бухаресті, а також професор Бухарестського університету.

Сьогодні ім'я Ераста Мандичевського поступово повертається до культурного простору краю, адже він є гарним прикладом людини, яка органічно поєднала правничу, мистецьку та громадську діяльність.

В 2017 р. було започатковано міжнародний мистецький фестиваль «Mandyczewski Fest», мета якого — об'єднати українських і зарубіжних митців, насамперед музикантів, композиторів, виконавців, у мистецькому просторі задля вшанування пам'яті Євсевія, Катерини, Георгія та Ераста Мандичевських, які зробили значний внесок у розвиток культурно-громадських ініціатив, мистецьких традицій, освіти, партнерської взаємодії з культурними, громадськими діячами Румунії, участі у румунських товариствах та утвердження традицій різномовного навчання румунів на території Буковини.

Rohde Martin *(Vienna, Österreich)*

HUZULEN IN DER BUKOWINA DER ZWISCHENKRIEGSZEIT — ETHNOGRAFIE, POLITIK UND UMWELT DER HUZULEN-REGION IM WIRKEN VON VOLODYMYR ZALOZEC'KYJ

«Für uns, die wir schon lange für die Huzulenart schwärmten, ihren Untergang aber unter dem modernen Tempo, dem sich diese abgelegenen Bergbewohner nicht anpassen könnten, als gewiß betrachteten, war es eine freudige Überraschung, als wir vor drei Tagen in Kuty eine Ausstellung zu sehen bekamen, die, trotzdem sie eine verregnete Improvisation war, doch die interessanteste aus letzter Zeit und aus unserer Gegend darstellte.»

Das Rumänien der Zwischenkriegszeit hatte eine schwierige Beziehung zu seinen Huzulen, die am nördlichen Karpatenrand der Bukowina lebten. Sie wurden seit dem Ersten Weltkrieg von rumäni-

schen Intellektuellen, allen voran vom Historiker Ion Nistor, als fremde Elemente der Region betrachtet, die mitsamt anderer Ruthenen für die «Slawisierung» örtlicher Rumänen verantwortlich sei. Während der neue, nationalisierende Staat die Gebirgsbewohner vorzugsweise ignorieren wollte, war das Bild der Huzulen fest in die Idee der multikulturellen Bukowina eingeschrieben. Lokale Akteure mühten sich, diese Idee und die huzulischen Eigentümlichkeiten als solche zu schützen.

Volodymyr Serhijovyč Zalozec'kyj-Sas (1884–1965; dt. Wladimir Sergius von Zaloziecki-Sas) war ein ukrainischer Gelehrter aus Czernowitz. Politiker und Diplomat, Kunsthistoriker und Archäologie, Rechtswissenschaftler und Puppenspieler, Museumsgründer und Ethnograf gehören zu den Berufsbezeichnungen, mit denen sich unterschiedliche Aspekte seiner Karriere fassen lassen. Rudolf Wagner bezeichnete ihn in einem Text anlässlich seines 80. Geburtstags gar als eine «markante übernationale Persönlichkeit [...], die in ihrem Denken, Wirten und Schaffen stets von gesamteuropäischen Gesichtspunkten [...] geleitet wurde und wird». Die Bukowiner Huzulen waren in seinem beruflichen wie privaten Leben ein bedeutender Faktor. In diesem Vortrag diskutiere ich am Beispiel seiner Auseinandersetzung mit den regionalen Huzulen die Verschränkung von Ethnografie und Politik. Hierfür ist zunächst notwendig, Zalozec'kyj biografisch einzuordnen. Daraufhin werden zunächst seine dokumentarischen, dann seine politischen Aktivitäten hinsichtlich des Huzulenlandes betrachtet.

Zalozec'kyj wurde in die Familie des bekannten Czernowitzer Arztes geboren und wuchs damit in behüteten Verhältnissen auf. Nachdem er auf Wunsch des Vaters ein Studium der Rechtswissenschaft in seiner Heimatstadt abschloss, begab er sich nach Wien zum Studium der Kunstgeschichte. Zalozec'kyj gehörte zu jenen ukrainischen Gelehrten, die ihre Karriere in der späten Habsburgermonarchie begannen und fest mit dem Staat verbanden. Nach seinen Abschlüssen sowohl in der Kunstgeschichte als auch in der Rechtwissenschaft an der Universität Wien begann er, für die k.k. Zentralkommission für Denkmalpflege zu arbeiten. Der Erste Weltkrieg betraf ihn unmittelbar; er wurde in die k.u.k. Armee eingezogen und geriet 1917 in Kriegsgefangenschaft. 1918 hielt er sich kurzzeitig in Kyjiv auf; 1920 agierte er als Botschafter der ukrainischen Volksrepublik in der Schweiz. Noch im selben Jahr begab er sich nach Czernowitz zurück, wo der Familienbesitz am Fuße des Berges Cecina ihm materielle Stabilität bot. Im Verlauf der 1920er Jahre orientierte er sich neu und betätigte sich in zwei Feldern, in denen er bis dahin nicht auf sich aufmerksam gemacht hatte: in der Politik und der Ethnografie — respektive der Volkskunde österreichischer Prägung, wie er später betonen sollte.

Zalozec'kyj agierte politisch als Vertreter der ukrainischen Volksgruppe, gründete 1927 die Ukrainische Nationale Partei — und doch bedeutete dies nicht, dass er zwangsläufig nationale Konflikte zu schüren suchte, wie dies ansonsten so häufig bei national gesinnten Akteuren der Zwischenkriegszeit der Fall war.

Die österreichische Bukowina als Vorbild? Seine nostalgische Haltung gegenüber dem multikulturellen österreichischen Czernowitz geht aus unterschiedlichen Momenten auch jenseits seines Interesses an Antiquitäten dieser Zeit hervor. In zahlreichen seiner publizistischen Texte aus dieser Zeit geht eine positive Wahrnehmung der regionalen Multikulturalität hervor, die ukrainischen Akteuren im ehemaligen Ostgalizien zu dieser Zeit deutlich ferner stand.

Er bediente sich im öffentlichen Raum vorwiegend der deutschen Umgangssprache und suchte auch im sich nationalisierenden Rumänien der Zwischenkriegszeit, den transnationalen Dialog aufrecht zu erhalten — nicht nur in Form offizieller Politik. 1928 kündigte er in der *Czernowitzer Allgemeinen Zeitung* einen Vortrag von Alexandru Tzigara-Samurcaș an, einem rumänischen Kunsthistoriker, der zwei Jahre zuvor an die Universität Cernăuți berufen wurde. Den Vortrag organisierte Zalozec'kyj im Männergesangsverein und pries den populärwissenschaftlichen Vortrag nicht mit seinem Inhalt an, sondern vielmehr damit, dass sich «zum ersten Male […] ein reichsrumänischer Gelehrter […] in deutscher Sprache an uns wendet», wobei dieser Gelehrte seine Reden «mit Witz und Humor fröhlich beleb[en]» würde. Zum 50. Geburtstag Zalozec'kyjs verfasste seinerseits Tzigara-Samurcaș einen Artikel in derselben Zeitung, um das Jubiläum zu feiern. In diesem bekundete er öffentlich die persönliche Vertrautheit der beiden Herren und bezeugte damit, dass Kunsthistoriker verschiedener nationaler Lager auch in einer ethnisch gemischten Stadt und Region transnationale Freundschaften pflegen konnten.

Zalozec'kyj war nicht nur Mitbegründer des Ukrainischen Ethnografischen Museums in Czernowitz im Jahr 1928, als dessen Direktor er auch fungierte, sondern eröffnete Anfang der 1930er Jahre auch ein eigenes Museum auf dem Anwesen seiner Familie. Dieses Museum befand sich in einer Hütte mit geschnitzten Verzierungen im huzulischen Stil, die wohl speziell für diesen Zweck erbaut worden war, und war ganz der Ethnografie der Huzulen gewidmet. Tzigara-Samurcaș kommentierte ironisch, dass «d]ie Sammlung von Gegenständen und […] jetzt die Hauptbeschäftigung des Parlamentariers Zalozieckyj» seien; «zum Unterschiede von anderen Gewählten der Nation raubt ihm die Politik nicht allzuviel Zeit.»

Diese Institutionen hatten zum Ziel, den Blick auf die Vielfalt der Region aufrecht zu erhalten und den ukrainischen und insbesondere huzulischen Anteil am Bild des multikulturellen Mosaiks nicht aus

dem Blick zu verlieren. Sie waren deutlich von der österreichischen Volkskunde der Vorkriegszeit inspiriert, wie Zaloziec'kyj selbst später erinnerte. Die österreichische Volkskunde in ihrer Ausrichtung vor 1918 war eine betont partizipative Disziplin; auch wenn ihre Fäden in der imperialen Hauptstadt zusammenliefen, spannte sie aus einem Netzwerk über alle Sprachgruppen und Kronländer spannte. Ihre politische Mission war, die österreichischen Kronländer zusammenzuhalten, während sie Vertretern der «Volksstämme» im begrenzten Ausmaß erlaubte, die eigenen Gruppen im reglementierten Rahmen sichtbar zu machen. Im Rumänien der Zwischenkriegszeit war jene Sichtbarmachung der ukrainischen Minderheit nicht weniger politisch.

Dokumentarfotografie — Bewahren, dokumentieren, problematisieren. Fotografie gehört zu den zentralen Technologien, die Nation als *imagined community* zu kommunizieren. Die Typenfotografie hatte die besondere Funktion, stereotypisierende Bilder zu produzieren, die ethnisch, regional, geschlechtlich und beruflich definierte Subgruppen einer Bevölkerung zu kategorisieren suchte. Der Vortrag untersucht Zalozec'kyjs private Sammlung von Fotografieren aus der Huzulenregion. Es handelt sich dabei um eine Sammlung von etwa 85 Fotografien, die sich heute im Volkskundemuseum Wien befinden. Sein Sohn, Wladimir III., hatte sie dem Ethnografischen Museum im Schloss Kittsee gespendet. Die Fotografien wurden zwischen 1908 und 1937 aufgenommen wurden, wobei die meisten Ende der 1920er und Anfang der 1930er Jahre entstanden sind. Sie geben Einblick in Zalozec'kyjs Bemühungen, die Vorstellung der Huzulenregion im Rumänien der Zwischenkriegszeit zu bewahren.

Im Vergleich zur Huzulenfotografie der Vorkriegszeit können einige wichtige Neuerungen in Zalozec'kyjs Dokumentarfotografie festgestellt werden. Das huzulische Leben im Gebirge wurde zuvor romantisiert, ohne auf die zahlreichen sozioökonomischen Probleme der Region aufmerksam zu machen. Zalozec'kyj dagegen dokumentierte dezidiert die lokale Armut, um sie im städtischen Raum zu problematisieren. Darüber hinaus dokumentierte er auch das Verschwinden lokaler Tracht und lokaler Kulturphänomene, die andere Fotografien gezielt stellten.

Von der Ethnografie zur Umweltgeschichte. Zahlreiche Arbeiten zur Ethnografie verweisen auf den kunstvollen Umgang der Huzulen mit Holz; ethnografische Fotografie bedenkt auch den Floßbau und den Holztransport großzügig. Zu bedenken ist jedoch, dass dieses Holz weit mehr als nur Baumaterial für huzulische Hütten war. Die insgesamt noch zu wenig erforschte regionale Holzwirtschaft war auch über die Bau- und Schnitzkunst hinaus ein bedeutender Wirtschaftszweig der Huzulen. Der Transport vom Holz über den Fluss war im unwegsamen Gebirge mit mangelhafter Infrastruktur in Zei-

ten vor der Mechanisierung eine Lebensnotwendigkeit, durch die die ökonomisch schwache Region sich wirtschaftlich stabilisieren konnte. Entsprechend hatten

Die rumänische Huzulenregion wurde 1927 von einer Flutkatastrophe des Čeremoš-Flusses heimgesucht, die unmittelbar schwere Verwüstung und Leid verursachte. Langfristig führte sie jedoch auch zur zunehmenden sozialen Verelendung. Zumal die Wirtschaft in der Huzulenregion nur wenig differenziert war, hatte diese Flut drastische Auswirkungen auf die lokale Bevölkerung, die in den kommenden Jahren noch weiter verarmte. Zalozec'kyj versuchte, diesem Negativtrend durch politische Aktivitäten, private Spenden und öffentliche Spendensammlungen entgegenzuwirken. Vom rumänischen Staat erwartete er, restaurative wie auch präventive Maßnahmen zu setzen.

Ausblick: Nostalgie und Ethnografie im Österreich der Nachkriegszeit. Während des Zweiten Weltkriegs floh Zalozec'kyj zunächst nach Bukarest, 1944 dann nach Österreich. Hier fand er zunächst im Volkskundemuseum in Wien sein Auskommen, in dem sich heute nicht nur seine Fotografien, sondern auch einige huzulischen Objekte aus seinen Sammlungen finden. Schon in der Zwischenkriegszeit begann Zalozec'kyj damit, sich als Puppenspieler zu betätigen. Auch hierbei begleitete ihn die huzulische Mythologie, da zumindest eine seiner Handpuppen von ihr beeinflusst ist.

Мінаєва Тетяна, Мінаєв Андрій *(Чернівці)*

ЧЕРНІВЦІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1914 Р.)

Початок Першої світової війни населення Чернівців зустріло неоднозначно: патріотичне піднесення поєднувалося зі страхом перед майбутнім. Так, 29 липня 1914 р. більше тисячі осіб пройшлися вулицями міста, скандуючи патріотичні гасла на підтримку цісаря та війни. Наступного дня демонстранти попрямували до пам'ятника Австрії, де були виголошені патріотичні промови німецькою, українською, румунською, польською мовами та на їдиш. У місті почало формуватися місцеве ополчення. Разом із тим, загальна мобілізація чоловіків супроводжувалася панічними настроями: на залізничних станціях жінки прощалися з чоловіками, діти з батьками, дівчата з нареченими, хоча на початках ніхто не вірив, що ця війна всерйоз і надовго.

Напередодні підходу російських військ до Чернівців місто охопила напруга: у ніч на 2 вересня звідусіль доносилося періодичне завивання собак, яке, згідно народних прикмет, віщувало небезпеку; впродовж двох днів (30-31 серпня 1914 р.) місто залишило майже 10 тисяч його мешканців, перш за все заможні торгівці, крупні домовласники, частина представників місцевої влади та військові (виїжджали значною мірою в напрямку Сторожинця, плануючи надалі дістатися Відня, Праги чи іншого міста австро-угорської держави). Серед населення міста циркулювали чутки про звірства російських військ, які наступали слідом за відходом австрійських військ.

2 вересня 1914 р. Чернівці були зайняті російськими військами і розпочалася перша російська окупація міста: з ратуші німецькою, румунською, польською та українською мовами було повідомлено містянам, багато яких зібралися на площі, про передачу міста під російський контроль; невдовзі з'явилися афіші з повідомленнями про передачу міста під російське управління та закликами до містян не чинити опору й зберігати спокій, аби не спровокувати російські війська використати проти міста важку артилерію. А вже о 18.00 розпочався вступ російських військ у Чернівці.

В четвер, 3 вересня 1914 р., було призначено російського військового коменданта міста, який відповідав за комунікацію між командуванням російських окупаційних військ та міським управлінням. Попри обіцянки російської комендатури підтримувати порядок практично одразу після передачі міста розпочалося мародерство з боку російських військових, від якого страждало місцеве населення, насамперед євреї. Під виглядом реквізицій російські офіцери забирали найцінніші речі, продукцію тощо, натомість видавали нічим забезпечені т.зв. «реквізиційні посвідчення». Часто російські солдати заходили до приватних будинків, вимагаючи горілки та грошей, і якщо їм відмовляли — обшукували помешкання, забираючи все, що вподобали. Російські військові самовільно займали громадські приміщення, руйнуючи та нищачи їхнє внутрішнє облаштування. Саме місто втратило свою довоєнну привабливість, вулиці перестали підмітати, на площах лежали купи гною та різного сміття, біля церков різали худобу, на вулицях стояв сморід. Звичними стали нічні пожежі, напади посеред білого дня, ґвалтування жінок тощо. Скарги, які надходили від містян до окупаційної адміністрації, залишалися без відповіді.

15 вересня до м. Чернівці прибув російський цивільний губернатор С. Євреїнов. Тієї ж ночі було заарештовано бургомістра С. Вайссельбергера, редактора газети «Czernowitzer Allgemeine

Zeitung» Ф. Менцеля, українського депутата М. Спинула, прокурора Н. Лазаруса та співробітника крайової управи Буковини В. Дузінкевича, яких відправлено у заслання вглиб Російської імперії, де вони провели більше року. Було оголошено про розпуск міського управління і призначення нового бургомістра та його помічників.

Відтоді у церквах залунали здравниці російському імператорові; російська влада влаштувала в Резиденції митрополитів Буковини та Далмації шпиталь під егідою Червоного Хреста, де розмістили на лікування 200 російських солдатів, хворих на сифіліс. Замість німецької мови в діловодство впроваджувалася російська, поряд з якою толерувалася лише румунська, були заборонені німецькомовні газети, звільнені всі службовці магістрату єврейської національності, в місті запроваджувалася комендантська година з 20:00. Час було зміщено на годину вперед (введено петербурзький час), розпущено всі національні товариства, заборонені до читання німецькомовні газети. Найбільших переслідувань зазнавали євреї, яких російська адміністрація особливо утискала та переслідувала, зокрема, за будь-які антиросійські вчинки окремих осіб колективна відповідальність покладалася на всю єврейську громаду. Щоб якось убезпечити себе від російських переслідувань та погромів деякі євреї виставляли ікони у вікна свого житла, іноді видавали себе за румунів, одягали християнський одяг тощо.

Життя містян поступово дедалі більше ускладнювалося: службовці не отримували заробітної платні, торгівля маже припинилася і значна частина населення залишилася без елементарних засобів до існування. Ситуація погіршувалася ще й внаслідок згаданих вище систематичних грабунків з боку російських військових та дефіциту продуктів харчування.

В цілому ж, перше перебування Чернівців під російською окупацією тривало до 20 жовтня, коли російські війська та їхні прихильники поспіхом залишили місто, а натомість повернулися австрійські війська. Містяни радо їх вітали: 21 жовтня відбулася кількатисячна маніфестація центральними вулицями міста. На знак вдячності австрійським офіцерам було вручено лавровий вінок, а для усіх австрійських військовослужбовців виставлено столи з напоями та наїдками протяжністю 2,5 км.

Durka Jarosław *(Kalisz, Polska)*

ŻYCIORYSY POLAKÓW URODZONYCH NA BUKOWINIE I WALCZĄCYCH O NIEPODLEGŁOŚĆ W LATACH 1914-1921. STUDIUM WYBRANYCH PRZYPADKÓW

Brak niepodległego państwa w latach 1795-1918 był dla Polaków olbrzymią tragedią w wymiarze politycznym, społecznym, kulturalnym i gospodarczym. Kolejne powstania narodowe kończyły się klęskami. Mimo tego w XIX i na początku XX wieku Polacy podtrzymywali tradycje patriotyczne. Czynili to też ci, którzy w ramach Monarchii Habsburgów osiedlili się na Bukowinie. Centralnym ośrodkiem aktywności polskiej były tu Czerniowce. Działały polskie organizacje, a szczególną rolę odegrało Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół». W 1914 roku z tego miasta, ale też z innych miejscowości bukowińskich młodzi Polacy ochotniczo zgłaszali się do Legionów Polskich. Inna część polskiej młodzieży w czasie I wojny światowej służyła w Armii Austro-Węgierskiej i dopiero po upadku monarchii wstąpiła w szeregi Wojska Polskiego.

Zagadnienie udziału Polaków bukowińskich w walkach o niepodległość nie doczekało się jeszcze szerszego opracowania monograficznego, choć było już poruszane w różnych publikacjach. Celem tego wystąpienia i artykułu jest więc uzupełnienie istniejącego stanu wiedzy poprzez zaprezentowanie życiorysów kilku żołnierzy, którzy urodzili się na Bukowinie i stąd wyruszyli na walkę o niepodległą Polskę. Ich losy są przykładem na to, jakich wyborów dokonywali młodzi Polacy w tamtym czasie. Opracowanie jest oparte ma materiałach z Kolekcji Akt Personalnych i Odznaczeniowych Centralnego Archiwum Wojskowego w Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie. Zastosowano metodę monograficzną, biograficzną i studium przypadku, a jako technikę przyjęto analizę zebranych dokumentów archiwalnych.

W trakcie wystąpienia i w treści przygotowywanego artykułu zostaną przedstawione te polskie organizacje na Bukowinie, które poszczególni żołnierze wymieniali jako instytucje przygotowujące ich pod względem ideowym. Nastąpi też krótkie przedstawienie niektórych liderów polskiego ruchu niepodległościowego na Bukowinie. Głównie byli to działacze z Czerniowiec.

Zasadniczą częścią będą sylwetki żołnierzy, którzy urodzili się na Bukowinie, byli Polakami i wstąpili do polskich formacji wojskowych. Na podstawie dotąd zebranego materiału archiwalnego można ich podzielić na dwie zasadnicze grupy.

- Pierwsza, to ochotnicy, którzy wstąpili do Legionów Polskich i odbyli kampanie wojenne w różnych jednostkach legionowych. Zdarzyło się, że część tych Bukowińczyków znalazła się w jednej z kompa-

nii, a oddział nieformalnie nazwano «kompanią bukowińską». Wielu legionistów z tej grupy kontynuowało służbę w Wojsku Polskim.

- Druga grupa została zmobilizowana do Armii Austro-Węgierskiej i służyła w niej aż do upadku monarchii. Wśród nich byli młodzi Polacy, którzy mogli planować karierę wojskową w szeregach austriackich. W listopadzie i grudniu wstępowali jednak do tworzącego się Wojska Polskiego, a później walczyli w wojnach o utrzymanie niepodległości. Także przedstawiciele tej grupy pozostali później w armii i kontynuowali swoją karierę.

Żołnierze z obu grup często cechowali się szczególną ofiarnością i bohaterstwem. Wielu z nich otrzymywało wysokie odznaczenia — Krzyże Walecznych, a niektórzy najwyższe przyznawane w Wojsku Polskim — Ordery Virtuti Militari. Co ciekawe, posiadali też wcześniej zdobywane odznaczenia austriackie.

Interesującym elementem są podania o paszport w okresie służby wojskowej. Bukowińczycy starali się odwiedzać swoje rodziny. Powody były różne ale dominuje potrzeba kontaktu z rodzicami, którzy pozostali w domu rodzinnym.

Na zakończenie warto wspomnieć o losach tych żołnierzy po 1921 roku. Najczęściej powtarzającym się elementem w życiorysach po zakończeniu walk, to wspomniany wyżej fakt kontynuowania przez nich karier wojskowych. Wniosek taki częściowo wynika ze specyfiki źródeł — w archiwum wojskowym lepiej zachowały się akta zawodowych żołnierzy i oficerów, a mniej wiadomo o osobach, które służbę wojskową potraktowały epizodycznie. Ci, którzy wystąpili z wojska podejmowali pracę w różnych zawodach. Wielu z nich przystąpiło do walk w czasie II wojny światowej. Można też zauważyć, że Bukowińczycy w II Rzeczypospolitej nie utworzyli odrębnej organizacji kombatanckiej.

Niewiele wiadomo o tych Polakach, którzy zdecydowali się wrócić na teren Bukowiny, do Rumunii. Polskie władze starały się nawiązać z nimi kontakt, zwłaszcza pod koniec lat 30 XX wieku, kiedy obchodzono dwudziestolecie odzyskania niepodległości. Najczęściej okazywało się, że potrzebują pomocy materialnej.

Prezentowane życiorysy pozwalają na zastosowanie pewnych uogólnień, ale trzeba zaznaczyć, że każda historia jest indywidualna. Opracowanie jest jedną z pierwszych prób szerszej charakterystyki tego zagadnienia, które najczęściej leżało na uboczu głównych zainteresowań historyków.

Ткачук Ярослав *(Чернівці)*

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА БУКОВИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Упродовж Першої світової війни Буковина переживала часту зміну військово-адміністративних режимів, що була зумовлена динамікою бойових дій на фронті, і супроводжувалася систематичним застосуванням репресивних заходів щодо місцевого населення. Найбільш виразно ці заходи проявлялися під час російської окупації, коли репресії набували масового і системного характеру. Основною метою цих дій було придушення можливого опору населення та забезпечення лояльності до нової адміністрації.

Особливо відчутним був тиск на населення у сфері задоволення потреб армії, який реалізовувався через систему реквізицій, запроваджену російським військовим і цивільним командуванням. Головним принципом цієї політики було «самоутримання» армії за рахунок ресурсів окупованої території. Регулярне вилучення продовольства, фуражу, худоби та зерна здійснювалося майже без будь-якої компенсації: обіцяні виплати були формальні, розписки не мали юридичної сили. Це створювало фактично економічне насильство, що призводило до глибокої дестабілізації життя сільських громад.

Додатковим навантаженням для населення стали численні воєнні позики, що формально оголошувалися «добровільними», але на практиці носили примусовий характер. Наслідком тривалої війни стала масштабна продовольча криза, яка поступово загострювалася. Безперервні реквізиції як австро-угорських, так і російських військ виснажували місцеві запаси.

Реквізиції охоплювали не лише продовольчі ресурси, а й транспортні засоби, коней, худобу. Значна частина ресурсів направлялася на схід до Росії, інша — на захід, відповідно до зміни лінії фронту. Крім того, селяни були залучені до примусових робіт — окопних, дорожніх, транспортних, що тривали від кількох днів до кількох місяців і здійснювалися без належного забезпечення. Люди мусили самостійно забезпечувати себе харчами, фуражем, транспортом, що часто призводило до виснаження, втрати працездатності, а іноді й до загибелі людей та худоби.

Особливо масштабні реквізиційні заходи були зафіксовані під час третьої російської окупації. Відповідно до постанови російського військового командування від 5 листопада 1916 року, дозволялося вилучати до 50% худоби у гуцульського та румунського населення Карпатського регіону, а в інших районах —

від 5 до 20%. Циркуляр №168 начальника Чернівецького повіту ротмістра Гмеліна від 14 листопада 1916 року зобов'язував селян підписувати угоди про продаж продуктів за фіксованими цінами, що були значно нижчими за ринкові, створюючи фактичне економічне пограбування, яке відображалося в офіційних звітах та скаргах селян.

Російська адміністративна політика поєднувала елементи репресивного контролю з ідеологічною пропагандою, що просувала наративи «визволення руського народу від австрійського ярма» та «возз'єднання російських земель». У документах зафіксовані численні арешти місцевих жителів та депортації до Томської, Астраханської та інших губерній.

Економічна експлуатація Буковини проявлялася також у системному демонтажі промислових підприємств. Водночас як продовольчі ресурси використовувалися на місці, обладнання лісопилень, цукрових та спиртових заводів транспортувалося до глибокого тилу Російської імперії, що свідчило про інтеграцію економічного потенціалу окупованої території до загальноросійської господарської системи.

У межах окупаційної політики Російської імперії особливого значення набували заходи щодо повного підпорядкування населення військово-адміністративному режиму. Серед таких кроків було зобов'язання цивільних здати всю наявну зброю та дорогоцінні метали, що поєднувало контроль за безпекою тилу з економічним мотивом — формуванням матеріальної бази для армії.

У 1916–1917 роках реквізиції та залучення до військово-інфраструктурних робіт стали основним тягарем для громад. До цих робіт, які проводилися на значній відстані від місця проживання, залучалися не лише селяни, а й ремісники, учителі, студенти. Відсутність належного забезпечення, жорсткі умови праці та надмірне навантаження призводили до масового виснаження людей і тяглової сили. Попри численні звернення до адміністрації, реакція влади була мінімальною.

Отже, досвід Першої світової війни на Буковині демонструє не лише зміну політичного статусу регіону, а й трансформацію державного управління, що набуло форм насильницької мобілізації ресурсів, репресивного контролю та тотальної експлуатації. Політика Російської імперії на окупованій території функціонувала як інструмент воєнно-адміністративного домінування, орієнтований на тимчасове, проте максимально інтенсивне використання продовольчих, трудових і промислових ресурсів. Через системні реквізиції, депортації, трудову повинність і руйнування місцевої інфраструктури цей режим набував рис колоніального гноблення.

Богачик Тамара *(Чернівці)*

ПІСЛЯДИПЛОМНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1940-Х РР.: ПЕРШІ КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ

Після встановлення у серпні 1940 р. тоталітарного радянського режиму на теренах прикордонної поліетнічної Чернівецької області тут розпочалися відповідні реорганізаційні зміни в усіх сферах суспільного розвитку. Значною мірою вони вплинули на формування педагогічної спільноти краю та становлення регіональної післядипломної педагогічної освіти.

За даними тодішньої статистики педагогічними кадрами повністю були забезпечені усі школи міста Чернівців та навчальні заклади райцентрів. Однак у сільських школах не вистачало понад 300 учителів початкових класів та близько 390 учителів української мови, математики, історії, молдавської та єврейської мови. Серед клопотань місцевого обласного відділу освіти до Управління кадрів НКО УРСР зазначалося, що новостворена область потребує також 200 учителів початкових класів для викладання у молдавських школах. Адже у перший рік встановлення радянської влади тут викладали усі предмети місцеві учителі, які зовсім не знали української та російської мов.

Для підготовки педагогів в області у серпні 1940 р. у Чернівцях створено інститут удосконалення учителів, який очолив Полікарп Архипович Котко — адміністратор, що добре знав шкільну справу та мав досвід роботи в органах народної освіти. Структурно інститут складався з дев'яти навчально-методичних кабінетів, які організували десятиденні курси перепідготовки педагогів. Варто відзначити, що за перші роки своєї діяльності інститут провів значну роботу із впровадження в життя пріоритетних напрямків розвитку системи народної освіти і став користуватися авторитетом серед учительства Буковини. Позитивно, що була зорганізована робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Поряд з цим працівники інституту надавали методичну допомогу, здійснювали підготовку до екзаменів та водночас виконували чималу кількість різноманітних доручень, виступаючи у ролі агітаторів, лекторів, брали участь у різноманітних заходах.

Так, вже до початку 1940-1941 навчального року обласний відділ освіти спільно з новоствореним інститутом організував місячні курси підготовки 1200 місцевих учителів та провів десятиденні семінари для педагогів усіх навчальних дисциплін у місті Чернівці та районних центрах області. Водночас при функціонуючій педагогічній школі № 1 організовано тримісячні курси підготовки учителів початкових класів, де навчалися 100 осіб одночасно.

На допомогу учителям в усіх районах області, окрім Герцаївського та Кельменецького, організовано роботу райметодкабінетів, які розпочали роботу за орієнтовною тематикою інституту удосконалення учителів. З метою надання методичної допомоги педагогам шкіл обласний відділ освіти спільно з інститутом удосконалення учителів упродовж першої чверті 1940-1941 н.р. організував курси для 177 педагогів 4-х класів (без відриву від виробництва) у районних центрах — Вашківцях, Сторожинці, Садгорі. Водночас проведено двотижневі курси для 12 інспекторів райвно з відривом від виробництва з проходженням педагогічного практикуму на базі Чернівецької середньої школи № 3. Наукові працівники інституту удосконалення провели 25 лекцій для 999 учителів у районах області.

До середини 1940-х років в області налічувалося 3170 педагогів, з яких: 1629 учителів 1-4-х класів, 779 педагогів, які викладали у 5-10-х класах. За архівними даними, рівень професійної підготовки учительства залишався недостатнім, оскільки тільки 289 осіб мали вищу освіту, а середню спеціальну — 1515 осіб. Майже половина від зафіксованої кількості педагогів працювали з педагогічним стажем до трьох років. Тому відповідно завданням інституту було підвищувати фаховість буковинського учительства. У квітні 1944 року після звільнення краю інститут був заново організований, оскільки і приміщення, і навчально-методична база були зруйновані під час війни. Директором інституту призначено молодого вчителя історії П. Д. Онищенка.

У повоєнний період найпершими розпочали роботу курси міських учителів молодших класів, якими керувала Є. І. Шідловська. Вчителям читали лекції з основ радянської педагогіки, методики викладання історії, географії, природознавства, каліграфії. Окрім того, працівники інституту читали лекції на районних курсах вчителів. З вересня 1944 року інститутом надавалися консультації педагогам з кожного фаху, а до читання лекцій на курсах залучалися наукові працівники університету, викладачі педагогічного училища, працівники партійних і радянських органів. Особливо плідною була співпраця з кафедрою педагогіки Чернівецького університету. Водночас окремі працівники інституту залучалися до роботи на кафедрі університету. Варто підкреслити, що активну участь у роботі інституту брав ректор університету Корній Леутський, а також професори Г. Х. Молотковський, О. В. Кравченко, О. С. Пулинець, Н. І. Красногорський та багато інших.

До обов'язків працівників Чернівецького обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів входила і перевірка шкіл області та вивчення роботи відділів народної освіти. Фахівці зобов'язані були відвідувати в районах уроки, аналізувати

їх, проводити відкриті уроки й організовувати лекції та семінари для вчителів. Для підготовки до січневих традиційних учительських конференцій працівників інституту відряджали на 9 днів до районів з метою вивчення стану справ у закладах та відділах освіти.

Бойда Андрій *(Івано-Франківськ)*

БУКОВИНА В ЖИТТІ ВАСИЛЯ ПОРАЙКА (1888–1937)

Родинне коріння і середовище уродженця Покуття, командарма ЧУГА, генпрокурора УСРР та заступника голови РНК УСРР/УРСР, Василя Порайка (1888–1937) за територіальною і соціальною ознакою є строкатою. Хоч і його безпосередня родина наприкінці XIX ст. не була заможною, проте в окремих вихідців з цього роду були певні суспільні досягнення та пов'язані з Буковиною як за походженням, так і за місцем їхньої служби чи навчання. Власне, життєві меридіани Василя Порайка під час формування його світогляду перетиналися з цим історико-географічним регіоном України.

Василь Порайко народився 12 жовтня 1888 р. у с. Устя-над-Прутом Снятинського повіту (нині с. Устя Снятинської міської громади Коломийського району Івано-Франківської обл.). Рід Порайків не є корінним для Снятинщини. Це прізвище за матеріалами польськомовної й німецькомовної газетної періодики XIX — початку XX ст. та спогадів нащадків родини В. Порайка прийшло на Покуття з півдня сучасної Чернівецької області. Найбільш поширеним це прізвище було в м. Сторожинець та довколишніх селах. До прикладу, 27 вересня 1902 р. під час виборів до міської ради м. Сторожинець такий собі Василь Порайко (ймовірно далекий родич майбутнього генпрокурора УСРР) здобув друге місце, отримавши 19 голосів виборців. Попередньо він уже був членом міської ради і був у ній єдиним із трьох її переобраних службовців українцем. Через брак джерел не вдалось дізнатись про подальшу долю цієї особистості.

З Буковиною пов'язана діяльність дядька діяча, двоюрідного брата його батька, о. Івана (Іоана) Порайка. Виходець з села Тулова Снятинського повіту, випускник Віденського університету (1880), в 1893 р. був призначений на посаду катехита в одну із гімназій та вікарія греко-католицької парафії в м. Чернівці. Протягом 1893–1894 рр. о. Іван Порайко був членом шкільної ради м. Чернівці. У квітні 1894 р. на його місце прибув о. М. Ого-

новський, й короткий буковинський період життя о. І. Порайка завершився.

Зауважимо, що з середини 1880-х рр. Іван Порайко та його дружина Євгенія підтримували добрі дружні відносини з буковинською письменницею Ольгою Кобилянською. Про це стало відомо завдяки віднайденій у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею (ІФКМ) спільної фотографії подружжя Порайків та Ольги Кобилянської у присутності ще трьох невідомих жінок в українському національному вбранні.

Саме ж перебування Василя Порайка як студента правничого факультету у м. Чернівці датується осінню 1910 р., завдяки виявленим джерелам у фондах ІФКМ та Державного архіву Чернівецької області. Так, згідно з віднайденим у допоміжнім фонді ІФКМ свідоцтвом про навчання від 25 січня 1911 р., Василь Порайко склав присягу щодо дотримання правил і звичаїв здобуття освіти у Чернівецькому університеті. В ще одному документі — відстрочці від служби у війську В. Порайка — засвідчено про його навчання у Чернівецькому університеті в 1910–1911 рр.

У списках студентів правничого та філософського факультетів Чернівецького університету імені Франца Йосифа із фондів ДАЧО зазначено, що Василь Порайко є вихідцем з села Устя-над-Прутом Снятинського повіту, закінчив гімназію в м. Коломия та провчився в Чернівецькому університеті на правничому факультеті лише два семестри в 1910–1911 рр. Вибув студент Порайко з Чернівецького університету 2 жовтня 1911 р. Згодом він продовжив навчання на правничому факультеті Львівського університету, здобувши там вищу освіту у червні 1914 р.

Чому В. Порайко навчався у Чернівцях лише рік? У своїх автобіографіях за 1923 і 1925 рр. причин переходу з Чернівецького університету у Львівський він не називає. Очевидно, що це було пов'язано з можливістю уникнути відрахування в Чернівецькому університеті через те, що Василь Порайко був засуджений на «процесі 101» 4 липня 1911 р. На суді він проходив як учасник студентських протестів у Львівському університеті 1 липня 1910 р.

Згідно з текстом вироку, діяч отримав один місяць тюремного ув'язнення. Попередньо він перебував у слідчій в'язниці по вул. Баторія у м. Львові з кінця березня 1911 р. і до внесення за нього застави 14 липня того ж року адвокатом Володимиром Охримовичем у розмірі 1000 крон. Подання застави стало можливим лише після оскарження українськими адвокатами на чолі з К. Левицьким вироку Львівського карного суду від 4 липня 1911 р. супроти 101-го українського студента.

Цікаво, що у вироку Василь Порайко значився не як студент першого курсу правничого факультету Чернівецького універ-

ситету імені Франца Йосифа, а як випускник Коломийської гімназії. Ймовірно, що соціальний статус обвинуваченого і згодом засудженого В. Порайка відповідав тому становищу, яке він мав на момент українських студентських протестів 1 липня 1910 р. у м. Львові.

Згідно зі спогадами нащадків молодшого брата Іллі Порайка (1902–1946), перехід Василя Порайка з м. Чернівці у м. Львів стався як наслідок важкого становища українців у місті, де переважали румуни, німці та євреї. Для юнака все ж ближчим залишався Львів, де раніше в 1906–1907 рр. він уже навчався у місцевій академічній гімназії.

Отже, родинне коріння Василя Порайка сягає Буковини, а для його роду зі Снятинщини цей історико-географічний регіон України був певним містком для здобуття вищої освіти і просування подальшої професійної кар'єри у Галичині, зокрема у Львові, Станиславові, Коломиї, Снятині та інших містах краю.

Глібовицький Ігор *(Івано-Франківськ)*

ТВОРЧА ПОСТАТЬ ЄВСЕВІЯ МАНДИЧЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ БУКОВИНИ

На Буковині другої половини XIX — початку XX століття розвиток музичного життя, налагодження діяльності мистецьких організацій і товариств, становлення концертного і театрального руху, формування системи музичної освіти та виховання заслуговують уваги з огляду на багатонаціональний склад населення краю та співіснування різних релігійних конфесій. У цьому ж контексті варто розглядати творчі постаті представників окремих етнічних груп, доля яких тісно пов'язана з Буковинським краєм.

Серед найвідоміших митців — як уродженців Буковини, так і тих, хто активно сприяв розквіту її музичної культури, почесне місце займає Євсевій Мандичевський. Сьогодні необхідно акцентувати місце прославленого музиканта в історії Буковинського краю, адже деякі зарубіжні вчені безапеляційно «привласнюють» собі його ім'я. Характеристика творчої постаті Мандичевського в контексті взаємодії та взаємовпливу різних національних культур сприяла б розумінню «буковинського феномену» на зламі століть. Новий ракурс у висвітленні тих чи інших фактів з біографії Мандичевського, окремі штрихи в характеристиці його ідейно-естетичних поглядів, мистецьких,

громадських або чисто людських вчинків, творчих досягнень, розглянутих крізь призму полікультурних зв'язків, заслуговують уваги з огляду на значення цього діяча в історії музичного мистецтва.

Як відомо, Євсевій Мандичевський народився на Буковині, проте свій музичний потенціал вповні реалізував поза межами батьківщини. У 1875 році він вісімнадцятирічним юнаком вирушає до Відня й отримує блискучу університетську освіту. Як українські, так і зарубіжні дослідники підкреслюють дружні стосунки буковинця з Брамсом. Протягом багатьох років Мандичевський самовіддано працював на музичній ниві як хормейстер Віденської співочої академії та керівник багатьох хорових колективів, диригент оркестру «Товариства друзів музики». Також проявив себе чудовим педагогом, професором консерваторії столиці Австро-Угорської імперії. Особливо варто відзначити діяльність на посаді архіваріуса та бібліотекаря «Товариства друзів музики». Доступ до безцінних рукописів та документів дав поштовх до глибокого пізнання музичної спадщини Баха, Гайдна, Моцарта, Бетховена, Шуберта, Черні, Брамса, Дворжака, Брукнера, Штрауса та інших композиторів.

Характеризуючи Євсевія Мандичевського як творчу постать європейського масштабу, необхідно наголосити: прославлений музикант багатьма нитками був пов'язаний з рідним краєм. Ці зв'язки проявились на різних рівнях і охоплюють площину родинних контактів, стосуються особистої участі митця в культурно-громадських заходах, що відбувалися в Чернівцях, врешті-решт включають сферу композиторської діяльності, адже чимало музичних творів Мандичевського написані безпосередньо «під буковинським впливом». На жаль, більшість румуномовних дослідників безапеляційно «привласнюють» собі його ім'я, ігноруючи значний внесок у духовну скарбницю щонайменше трьох народів — українського, австрійського та румунського.

Мандичевський народився в сім'ї священника, активного учасника «Руської бесіди». Дружня атмосфера багатодітної родини, традиції домашнього музикування сприяли швидкому духовному, інтелектуальному та мистецькому розвиткові хлопчика. Важливу роль у формуванні особистості майбутнього митця відіграв Сидір Воробкевич. Під його впливом Мандичевський створив велику кількість релігійних творів та обробок народних пісень. Навчання в чернівецькій гімназії Мандичевський поєднував із відвідинами музичної школи німецького «Товариства сприяння музичному мистецтву на Буковині», яким керував чех Адальберт Гржімалі. Доленосною для Мандичевського стало виконання власної кантати «Сила гармонії» в рамках святкування ювілею правління кайзера Франца Йосифа, що відбулось у Чернівцях у 1873 році. Отримавши державну під-

тримку, він їде до столиці Австро-Угорської імперії, щоб розпочати новий етап своєї музичної кар'єри.

Проте його родинні та творчі зв'язки з Буковиною ніколи не переривалися. Про це свідчать теплі стосунки Євсевія із сестрою Катериною, на замовлення якої композитор створив один із кращих хорових циклів на вірші українських поетів, зокрема Т. Шевченка — триголосий канон «І день іде, і ніч іде», хор «Ой діброво» та Ю. Федьковича — «Оскресни, Бояне», «Кобзарська зірниця», «Марот», «Зозулька», «Місяцю-князю», «Рідний край», «Однако», «Вітер в гаї нагинає». Спільні мистецькі інтереси пов'язували Євсевія з братом Георгієм, який допомагав йому в його роботі над чотиритомним повним курсом контрапункту.

Мандичевський завжди підтримував тісні контакти з батьківською родиною, часто листувався з братами та сестрами, неодноразово відвідував рідний край, брав участь у різноманітних мистецьких подіях на Буковині, виступав у Чернівцях як диригент, створював музику на замовлення своїх краян. Значний резонанс отримала друга кантата Мандичевського на слова Відманна під промовистою назвою «В країні буків». Вона засвідчила щиру любов автора до своєї рідної землі, великий інтерес до її історії та багатої культури. Церковні композиції Мандичевського неодноразово виконувались у Чернівецькому кафедральному соборі і завжди мали у публіки великий успіх. Це підтверджують також вокальні та хорові твори композитора, створені на вірші класиків румунської, німецької та української літератури. Особливий інтерес викликають обробки буковинських фольклорних мелодій із рукописної збірки Воєвідки.

Характеризуючи творчу постать Мандичевського в контексті полікультурних зв'язків, необхідно підкреслити його невтомну працю на педагогічній ниві. Упродовж більш ніж тридцяти років викладацької роботи він виховав плеяду музикантів, багато з яких отримали всесвітнє визнання. Під керівництвом Євсевія Мандичевського формувався талант буковинських митців, зокрема класика румунської музики Чіпріана Порумбеску. А серед українців, хто контактував з Мандичевським, зустрічаємо імена Бориса Кудрика та Станіслава Людкевича. Отже, творча постать Мандичевського стала не тільки явищем європейського масштабу, а й безпосередньо вплинула на розвиток музичної культури на Буковині.

Кліш Андрій *(Тернопіль)*

ЧАСОПИС «РУСЛАН» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СТАНОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В БУКОВИНІ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Історичний процес національного відродження на Буковині наприкінці XIX — на початку XX століття був тісно пов'язаний із розвитком української преси, яка відігравала роль не лише інформаційного рупора, а й важливого інструменту формування національної свідомості. Серед багатьох періодичних видань того часу, що висвітлювали суспільно-політичне та культурне життя регіону, особливе місце посідає часопис «Руслан». Він був ідейним продовженням ліній, започаткованих іншими українськими виданнями, та послідовно виступав за утвердження національних прав українців. У цьому контексті дослідження часопису «Руслан» є надзвичайно важливим для вивчення стану української освіти в Буковині, оскільки його шпальти містять унікальні відомості про ключові проблеми, виклики та досягнення у сфері шкільництва, а також відображають стратегії та тактики, що застосовувалися українським рухом у боротьбі за свої освітні права. Аналіз публікацій «Руслана» дозволяє розкрити не лише конкретні факти освітнього життя, а й виявити його місце в широкому контексті національно-культурного відродження української громади в багатонаціональній Австро-Угорській імперії.

Часопис «Руслан» є цінним джерелом для аналізу стану української освіти на Буковині наприкінці XIX — на початку XX століття, оскільки його публікації детально висвітлюють системні проблеми та боротьбу українського народовського руху за освітні права. Однією з найгостріших проблем, що поставала на шпальтах видання, була відсутність української народної школи в Чернівцях. Ця ситуація розцінювалася як показовий приклад системної дискримінації, зумовленої домінуванням німецького адміністративного гегемонізму в регіональній освітній політиці. Публіцистичний аналіз свідчив, що понад півтори тисячі українських дітей були позбавлені можливості навчатися рідною мовою в адміністративному центрі Буковини. Хоча формально Австро-Угорська монархія декларувала рівність національностей, німецькомовне населення Чернівців, чисельно поступаючись українцям, користувалося шістьма німецькими та десятьма мішаними школами, тоді як українська громада не мала жодного аналогічного освітнього закладу. «Руслан» викривав такий подвійний стандарт у реалізації права на освіту та політичну упередженість крайових органів управління шкільництвом.

Для українського народовського руху освітнє питання мало стратегічне значення, оскільки безпосередньо пов'язувалося з проблемою збереження національної ідентичності в умовах багатонаціонального середовища та асиміляційного тиску. У публіцистичному дискурсі українська преса окреслювала шкільництво як ключовий елемент культурного самовизначення та мобілізаційний ресурс громади. Боротьба за українську народну школу в Чернівцях виходила за межі локальної освітньої проблеми, перетворюючись на складову ширшого процесу інституційного утвердження українців у поліетнічному та політично конкурентному просторі Буковини. «Руслан» також фіксував зміну тактики української громади, яка, з огляду на неефективність місцевих інституцій, вирішила звертатися безпосередньо до вищих урядових інстанцій у Відні, оминаючи традиційні бюрократичні механізми. Ця стратегія контрастувала з позицією москвофільського табору, який іронізував над вірою у «справедливість у Відні» та пропагував орієнтацію на Російську імперію.

Окремої уваги заслуговує проблема підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів. Публікації «Руслана» фіксували парадоксальну ситуацію, коли вчителі, атестовані як викладачі з українською мовою навчання, здобували професійну освіту переважно німецькою. Обсяг україномовної підготовки в учительських семінаріях обмежувався двома-трьома годинами на тиждень. Цей дисбаланс, у поєднанні з домінуванням німецької мови в початковій освіті, призводив до формування покоління педагогів, які не володіли достатніми термінологічними та методичними компетенціями для викладання точних наук, природознавства чи історії українською. Кадровий дефіцит проявлявся й у середній освіті, зокрема в так званій «руській паралельній» гімназії в Чернівцях, яка, попри офіційний статус, фактично зводилася до кількох годин викладання українською мовою та присутності поодиноких викладачів-українців. У цьому контексті вимоги українського руху щодо поділу учительських семінарій за мовною ознакою набували стратегічного значення як необхідна умова збереження мовної ідентичності та підвищення якості педагогічної підготовки.

Крім того, «Руслан» висвітлював конфесійне напруження, що безпосередньо впливало на освітнє життя української молоді. Актуальною була проблема доступу української греко-католицької молоді до православної бурси через конфесійні бар'єри, що спонукало видання закликати до заснування окремої греко-католицької бурси як елемента освітньої інфраструктури та національно-культурного відродження. Особливо тривожним аспектом, яким переймалася публіцистика, було національне відступництво серед молоді. У статті, передруко-

ваній з «Буковини», наголошувалося на зростанні кількості учнів, які в шкільних анкетах декларували себе румунами або німцями. Видання гостро засуджувало участь церковних та освітніх інституцій, як-от румунські бурси, у процесі планомірної румунізації молоді та закликало до створення українських бурс і освітніх закладів.

Наявні в часописі «Руслан» статистичні дані за 1895/96 навчальний рік засвідчують певний кількісний поступ: у краї функціонувало 335 народних шкіл, з яких 131 мали українську мову викладання. Однак у 35 громадах школи були відсутні, зокрема в населених пунктах із переважанням українського населення, що свідчило про системну нерівність у доступі до початкової освіти. Показники відвідуваності навчальних закладів в «українських» повітах залишалися нижчими, ніж у «румунських», що зумовлювалося як географічними, так і соціально-економічними чинниками. Відповідно, «Руслан» не лише інформував про освітні проблеми, а й виконував роль ідеологічного центру, що мобілізував українське суспільство на боротьбу за свої освітні права, розглядаючи їх як невід'ємну частину ширшого процесу національного відродження.

На основі проведеного аналізу матеріалів часопису «Руслан» можна зробити висновок, що видання є надзвичайно цінним і багатогранним джерелом для вивчення становища української освіти на Буковині наприкінці XIX — на початку XX століття. Публікації не лише фіксували конкретні факти та статистичні дані, а й розкривали глибинні причини та наслідки освітніх проблем, що стояли перед українською громадою. «Руслан» викривав системну дискримінацію з боку адміністративних органів, яка проявлялася у відсутності українських навчальних закладів у містах, зокрема в Чернівцях, і створювала нерівні умови для доступу до освіти порівняно з іншими національностями.

Часопис виступав не просто як інформант, а як ідеологічний та мобілізаційний центр. Він формував усвідомлення того, що боротьба за рідну школу є ключовою для збереження національної ідентичності та протидії асиміляційним процесам, які посилювалися через освітні та конфесійні інституції. Аналіз матеріалів «Руслана» дозволяє стверджувати, що для українського народовського руху освітнє питання було не локальною проблемою, а стратегічним напрямом діяльності, що вимагав консолідації сил, зміни тактики та звернення до найвищих урядових інстанцій. Отже, «Руслан» є незамінним джерелом для розуміння того, як українська громада Буковини, попри значні труднощі, боролася за свої освітні права, розглядаючи їх як невід'ємну частину загальнонаціонального відродження.

Комарніцький Олександр *(Кам'янець-Подільський)*
Комарніцька Людмила *(Кам'янець-Подільський)*

МАТЕРІАЛИ ФОНДУ 342 ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО СТВОРЕННЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО МЕДІНСТИТУТУ

Опрацьовуючи матеріали фонду 342 «Міністерство охорони здоров'я України», нам вдалося віднайти інформацію про створення Чернівецького медінституту (нині — Буковинський державний медичний університет). Відповідні дані містяться у справах 4282 і 4302.

Після звільнення західних областей УРСР від німецьких загарбників Народний комісаріат охорони здоров'я (НКОЗ) УРСР відповідно до постанови РНК УРСР від 20 жовтня 1944 р. за № 1360 організував у Чернівцях медінститут (колишній другий Київський медінститут з передислокацією його до Чернівців). Новостворений ЗВО розпочав свою роботу 1 листопада 1944 р. у складі лікувального факультету. Для організації інституту з Києва були направлені в.о. директора інституту доцент Кефелі, заступник директора по навчально-науковій частині доцент Шульга, він також був і завідувачем кафедроюи гістології, декан факультету, помічник директора по господарській частині і головний бухгалтер.

Набір студентів на перший курс проводився при Київському медінституті з числа абітурієнтів, які склали іспити до останнього, але не були зараховані до нього через відсутність вакансій. Всього до Чернівецького медінституту направили 263 студенти, у т.ч. 154 українці, 99 росіян, 9 євреїв. Серед студентів були також 1 комуніст, 75 комсомольців, 5 інвалідів війни, 111 жителів міст, 152 жителів сіл. 157 осіб перебувало на окупованій території, на яких автоматично падала підозра у співробітництві з ворогом.

Контингент студентів на 10 листопада 1944 р. складав 340 осіб (77 осіб було прийнято в індивідуальному порядку частково з числа мешканців Чернівців). З 1 березня 1945 р. у Чернівецькому медінституті згідно наказу Всесоюзного комітету вищої школи і НКОЗ СРСР організовані другий, третій та четвертий курси, на які переведені студенти у порядку розвантаження Київського, Харківського, Дніпропетровського та Одеського медінститутів. На 18 квітня 1945 р. прибуло 172 особи. Після цього загальний контингент студентів зріс до 580 студентів.

Штат професорсько-викладацького складу для Чернівецького медінституту на 1944-1945 н.р. затвердили у кількості 88 осіб. До 1 січня 1945 р. було направлено НКОЗ УРСР 7осіб, після чого в порядку переводу з інших медінститутів УРСР прибули ще 10 осіб. Для заміщення посад завідувачів кафедр на 18 кафед-

рах оголосили конкурс, який закінчився 15 травня 1945 року. Загалом у 1944-1945 н.р. направлено у медінститут 42 викладачі.

Чернівецькому медінституту, відповідно до постанови РНК УРСР, відведено приміщення, що в основному забезпечували проведення повноцінного освітнього процесу, а також закріплено за ним бази місцевих лікарень у кількості 1650 ліжок. Закріплено 75 квартир для професорсько-викладацького складу та надані відповідні приміщення для студентського гуртожитку. Для забезпечення роботи кафедр медінституту НКОЗ УРСР виділив майно колишнього другого Харківського медінституту, апаратуру в кількості 592 назв на загальну суму 270414 крб. Крім того, надіслано 20 місць апаратури, деяка кількість хімікалій, лабораторного скла, 2,8 тис. підручників українською мовою, надано автомашину, пальне, 280 ліжок і м'який інвентар.

На початку 1945 р. начальник управління медичних навчальних закладів НКОЗ УРСР П. Щупик, спільно з представником ЦК ВКП(б) П. Чеповим і представницею НКОЗ СРСР А. Храмовою проінспектували стан організації медичного ЗВО у Чернівцях. У звіті, зокрема, зазначалося таке: «Споруди для теоретичної кафедри і клінік, за виключенням морфологічного корпусу (для кафедр анатомії, патологічної анатомії і оперативної хірургії) задовольняють вимоги. Однак, інститут ще дуже бідний твердим інвентарем, наявність якого не може задовольнити потреби інституту. Необхідно терміново виготовити його на місці... Не вистачало хімікалій, реактивів і лабораторного посуду. Бібліотека інституту повністю задовільняє. Професорсько-викладацький склад ще погано забезпечений квартирами. Гуртожитки для студентів наявні, ліжками і постільною білизною вони забезпечені, але зовсім відсутній твердий інвентар (столи, стільці, тумбочки, шафи). Студентська їдальня за ємністю і обладнанням задовільна, але харчування не зовсім задовільне, оскільки студенти харчувалися виключно за рахунок фондових продуктів, а доставка децентралізованої продукції ще не налагоджена. Підсобне господарство інституту лише розпочинає розгортатися. ОРС (відділ робітничого постачання) відсутній. По всім виявленим недолікам у роботі інституту, пов'язаними з наданням допомоги з боку місцевих організацій, були проведені бесіди з першим секретарем обкому партії Зеленюком у присутності представників з Москви, директора інституту і завідувача обласного відділу охорони здоров'я. Зеленюком дано розпорядження про негайне виконання постанови облвиконкому і обкому партії про виділення житлового фонду для професорсько-викладацького складу, виділення навчального корпусу (колишнє ремісниче училище), виготовлення меблів і налагодження харчування студентів. Було проведено також бесіду з головою Чернівецької міської ради, який виніс після неї

постанову міськвиконкому про виділення квартир для професорсько-викладацького складу, причому, у постанові конкретно вказані прізвища професорів і викладачів, а також про постанову про негайне звільнення споруди під морфологічний корпус. Було також проведено нараду працівників міської ради, що займалися житловим фондом, у присутності представників медінституту, яким були дані суворі вказівки про виділення квартир... Потрібно відмітити, що директор інституту Лічман не проявив необхідної наполегливості у вказаних питаннях перед обласними партійними і радянськими організаціями, про що було вказано в його присутності секретарем обкому Зеленюком. Директору дано відповідні вказівки».

Отже, матеріали ЦДАВО України містять важливі документи, які проливають світло на початковий період його історії.

Костинюк Михайло *(Чернівці)*

ЄРОТЕЙ ПІГУЛЯК ЯК ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ТА КУЛЬТУРНИЙ ПОСЕРЕДНИК НА БУКОВИНІ (КІНЕЦЬ XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Мета доповіді показати, що постать Єротея Пігуляка поєднує історію громадянства на Буковині, становлення українського парламентаризму та культурну самоорганізацію міського суспільства. Його життєвий шлях поєднав педагогічну працю, публіцистику і довголітнє представництво українців у крайових та загальноімперських інституціях. Пігуляк постає не як «одиничний герой», а як носій практик, що створювали інституційну тяглість і модерні механізми публічної політики та представництва.

Кінець XIX століття поставив перед чернівецькою громадою завдання переформатувати свою присутність у багатокультурному просторі міста. Педагог за фахом, Пігуляк послідовно розумів освіту як фундамент громадянської суб'єктності: школа мала продукувати не лише знання, а й дисципліну взаємодії, відповідальність, відчуття гідності. Саме з освітнього середовища він вийшов до ширшої публічної сфери — товариств, редакцій, культурних осередків — де конденсувалися ресурси української спільноти.

Одним із ключових середовищ став Народний дім — інституція, що виконувала функції клубу, сцени, бібліотеки та «місця зустрічі» для різних станів міста. Очолюючи «Товариство українського народного дому», Пігуляк надавав українській

громаді інфраструктуру для легальної культурної самоорганізації, діалогу з іншими спільнотами і презентації модерної української культури. Так формувалася публічна сфера, у якій політичні вимоги підтримувалися культурним і освітнім ресурсом.

Наступним етапом стала довга політична кар'єра. Майже три десятиліття роботи в буковинському крайовому сеймі та близько двох десятиліть у Віденському парламенті перетворили Пігуляка на впізнаваний голос українців з Чернівців. Його парламентаризм базувався на міському досвіді — розумінні бюджетних циклів, освітніх потреб, розвитку інфраструктур — і на постійному контакті з виборцями. У цьому сенсі він моделював тип парламентаря-медіатора, здатного перекладати локальні проблеми мовою загальноімперської політики та повертати обґрунтовані рішення на рівень міської громади.

Риторика Пігуляка трималася на поєднанні твердого наголосу на правах українців і готовності до міжнаціонального співжиття. Такий «інтегративний патріотизм» дозволяв уникати ізоляції української громади, водночас відстоюючи її інтереси. В умовах конкуренції ідентичностей на пограниччі саме ця модель виявилася життєздатною: вона переводила конфлікти у площину переговорів і правил, а культурний ресурс перетворювала на символічний капітал міста.

Революційний 1918 рік став випробуванням цієї моделі. Участь Єротея Пігуляка в організації Буковинського віча 3 листопада 1918 року засвідчила готовність українців заявити про політичну суб'єктність у найскладніший час. Репресивна реакція і подальша еміграція не знецінили попереднього досвіду: навпаки, вони актуалізували уроки публічної самоорганізації, нагромаджені у Чернівцях протягом попередніх десятиліть.

Як культурний посередник Пігуляк працював із «місцями пам'яті»: адресами, залами, школами, просторами, у яких народжувалися публічні дискусії. Топографія його життя — від Народного дому до приватної вілли — дає сьогоднішній публічній історії наочний матеріал для екскурсій, виставок і освітніх маршрутів. Матеріальний шар міського простору дозволяє пов'язати індивідуальну біографію з історією чернівецької громади та з еволюцією форм громадянської участі.

Методологічно кейс Пігуляка вимагає міждисциплінарного підходу. Поєднання інституційної історії політики з історією повсякдення, урбаністикою та антропологією дозволяє побачити «довгу тривалість» громадянських практик. Особливе значення мають преса, автобіографічні нариси, протоколи засідань і мемуаристика діячів різних громад. Доцільним є також цифрове мапування мереж — від співпраці у товариствах до коаліцій у виборчих кампаніях.

З огляду на освітню місію університету, досвід Пігуляка корисний і сьогодні. Він показує, як університетські спільноти і міські культурні інституції можуть спільно формувати середовище відповідального громадянства. Педагогічна логіка порядку, довіри та ясної комунікації, яку демонстрував Пігуляк, є фундаментом для стійкості громад у кризових контекстах — від воєнних загроз до інформаційних викликів.

Практичний результат дослідження може включати: створення відкритої цифрової просопографії буковинських парламентарів та активістів; публічну карту «місць Пігуляка» у Чернівцях; електронний корпус текстів (публіцистика, виступи, автобіографічні матеріали); серію міждисциплінарних семінарів для студентів і мешканців міста. Такі інструменти поєднують академічну роботу з публічною гуманітаристикою й повертають історичним постатям сучасну дієвість.

Підсумовуючи, Єротей Пігуляк постає як фундатор українського парламентаризму на Буковині й культурний посередник, що зумів поєднати інституційну працю з міською культурою. Через його практики бачимо, як локальна дія створює інституційну тяглість і національну суб'єктність, а Буковина — як прикордонний регіон — стає простором народження модерного українського громадянства.

Кулешір Марія *(Київ)*

ЄВГЕНІЯ ЯРОШИНСЬКА В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ БУКОВИНИ

Євгенія Ярошинська (1868–1904) посідає особливе місце в історії культурного життя Буковини кінця XIX — початку XX століття. Вона належить до тих українських інтелігенток, які, попри складні суспільно-політичні обставини й обмежені можливості для жінок у тогочасному австрійському суспільстві, змогли проявити себе, і вона знана в українській культурі як активна письменниця, перекладачка, просвітителька та громадська діячка. Її життєвий і творчий шлях репрезентує не лише індивідуальні зусилля талановитої особистості, але й ширші процеси формування модерної української культури на західноукраїнських землях.

Народжена в селі Чуньків на Заставнівщині, Ярошинська змалку увібрала народну традицію та багатство фольклору, які пізніше стали важливими мотивами її творчості. Освіту вона здобула в Чернівцях, де активно долучилася до українського

культурного середовища, підтримуваного товариствами «Руська Бесіда» та іншими інституціями. Попри соціальні й гендерні обмеження, вона швидко заявила про себе як обдарована авторка, чия проза і публіцистика поєднували літературну майстерність із виразним суспільним звучанням.

У літературній діяльності Ярошинська проявила себе передусім у жанрі малої прози. Її оповідання відзначаються увагою до життя селян, описом жіночої долі, проблемами бідності, освіти й культурного відчуження. Вона намагалася показати складний соціальний зріз буковинського суспільства, водночас підносячи образ українського селянина як носія духовної сили та потенціалу для національного розвитку. У цьому сенсі її творчість перегукується з тенденціями загальноукраїнської літератури кінця XIX ст., зокрема із соціально-побутовою прозою Івана Франка та Ольги Кобилянської, з якою Ярошинська була близько знайома. Її твори з'являлися на сторінках українських та австрійських періодичних видань, зокрема у «Зорі» та «Буковині», що свідчить про інтегрованість авторки в літературний процес.

Важливою сферою її діяльності була просвітницька робота. Ярошинська перекладала німецькомовні твори українською, прагнучи розширити світогляд українського читача та збагатити його доступом до європейської літературної класики. Водночас вона активно популяризувала українську культуру серед німецькомовного середовища, виконуючи роль своєрідного культурного посередника. Така діяльність була надзвичайно важливою в мультикультурному просторі Буковини, де українці змагалися за рівноправне місце серед інших етнічних груп.

Участь Ярошинської в громадському житті проявлялася у співпраці з товариствами, що ставили за мету культурне й освітнє піднесення українців. Вона займалася організацією читалень, популяризацією освіти серед селян, підтримкою жіночого руху. Ця просвітницька робота була органічно пов'язана з її літературною творчістю, оскільки в оповіданнях та статтях письменниця торкалася тих самих тем: значення школи для села, проблеми доступу жінок до освіти, соціальної нерівності. Очевидно, її творчий доробок відображає глибоку єдність між особистою позицією та суспільною активністю.

Особливої уваги заслуговує зв'язок Ярошинської з іншими діячами української культури. Її дружба й співпраця з Ольгою Кобилянською є показовими для розуміння формування жіночого інтелектуального середовища на Буковині. Обидві письменниці, попри різні акценти у творчості, виступали за розширення прав жінок, зокрема права на освіту й професійну реалізацію. Ярошинська, на відміну від Кобилянської, більшою мірою зверталася до народницької традиції, однак у їхньому діа-

лозі виявляється широкий спектр літературних і суспільних стратегій, характерних для української культури рубежу століть.

Творчість і діяльність Ярошинської мають вагоме значення для дослідження процесів національно-культурного відродження в умовах Австро-Угорської імперії. Її доробок відображає взаємодію локального (буковинського) та загальноукраїнського контекстів. З одного боку, вона чітко артикулювала проблеми свого краю, з іншого — долучалася до ширшого українського культурного руху, який прагнув інтеграції в європейський культурний простір. Така позиція робила її не лише письменницею й громадською діячкою, а й символом нової української інтелігенції, що поєднувала національне з європейським.

Хоча життєвий шлях Євгенії Ярошинської був коротким, її внесок у літературний і культурний розвиток Буковини є незаперечним. Вона належить до тієї генерації діячів, які заклали підвалини для подальшого культурного розквіту краю, сформували уявлення про українську ідентичність у багатонаціональному середовищі та сприяли розвитку жіночої освіти й літературної творчості. Її спадщина вимагає подальшого дослідження, особливо у контексті порівняльного аналізу з іншими дієвцями того часу, а також у зв'язку з процесами національної модернізації. Закономірно, Ярошинська постає не лише як видатна буковинка, а як постать, чия діяльність виходила далеко за межі локального значення, вбудовуючись у ширші процеси українського культурного руху кінця XIX — початку XX ст.

Рожкова Людмила *(Суми)*

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА БУКОВИНІ В 1920-Х —1930-Х РР.

1918

Минає чад братерських уз,
Бої навколо... Все гуде...
В нове ярмо, в новий союз
Ніхто з Москвою не іде.
Москва лютує... Байдуже.
Подій не в силах зупинить.
Над Україною уже
Державний прапор майорить...

Дмитро Івашина (Геродот),
зі збірки «Тернистий шлях», Чернівці, 1929

У листопаді 1918 р. Північна Буковина, населена переважно українцями, була окупована румунськими військами і включена до складу Румунського королівства. Внаслідок адміністративної уніфікації на Буковині було утворено п'ять провінцій. Внутрішня політика румунської влади не враховувала національний склад приєднаних земель, спрямовувалася на денаціоналізацію населення Північної Буковини. На посади в уряді та органах місцевої влади призначалися лише румуни. Обмежень та переслідувань зазнавала українська мова і культура. До 1927 р. на румунську мову викладання були переведені усі початкові школи, які існували до окупації краю, закриті гімназії та професійні школи з українською мовою викладання. Заборонялося користуватися українською мовою в адміністративних установах та інших громадських місцях. У Чернівецькому університеті викладання велося виключно румунською мовою, доступ до навчання у ньому українській молоді був майже закритий.

Дискримінаційна політика румунської влади викликала опір з боку патріотично налаштованої інтелігенції та молоді. Осередком українського культурного життя у Чернівцях було товариство «Народний дім», довкола якого гуртувалися молодіжні та студентські організації. Учні старших класів, гімназисти утворили товариство «Пороги», воно займалося патріотичним вихованням школярів та готувало їх до активного суспільного життя. Цінним джерелом для вивчення українського культурного та громадсько-політичного руху на Буковині у міжвоєнний період є спогади уродженця Чернівців, одного із засновників та провідних діячів ОУН у краї, активного діяча української діаспори у Канаді Миколи Суховерського (1913–2008). Традиції українського козацтва на Буковині плекала студентська організація «Запороже». Вступаючи до товариства, юнаки та дівчата проходили кілька етапів вишколу, у спогадах М. Суховерського вони названі «палатами». Перша з них передбачала опанування майбутніми «козаками» історії та культури України, підготовку рефератів та участь в освітніх заходах. На другому етапі члени товариства багато тренувалися, мали оволодіти шаблею. Третя — «палата батьків» — складалася зі старших членів товариства, які виконували функції наставників. Організація була побудована за демократичним принципом, усі члени товариства мали право брати участь у загальних радах, обирати керівників і висловлювати власні думки. Культурно-освітню діяльність здійснювали також товариства «Чорноморе», «Українська школа», працювали читальні, аматорські музичні та театральні колективи влаштовували вистави та вечорниці. Напередодні Другої світової війни румунський уряд заборонив усі українські культурно-освітні товариства.

Можливість легальної діяльності зберігалася лише для спортивних організацій, таких як засноване на початку 1920-х років товариство «Довбуш». З ним пов'язаний розвиток футболу на Буковині та патріотичне виховання молоді. У змаганнях, організованих товариством, брали участь українські, німецькі, румунські команди. Згодом було створено спортивне товариство «Іван Мазепа». У селах діяли товариства під назвами «Гонта», «Залізняк», «Богун». У своїй діяльності вони багато уваги приділяли проблемам збереження здоров'я молоді, протидії поширенню шкідливих звичок.

Важливі культурні події відбувалися за участю представників української еміграції у Румунії. Зокрема, з метою підготовки до 40-ї річниці літературної діяльності письменниці Ольги Кобилянської був створений ювілейний комітет. Урочистості були заплановані на 27 листопада (день народження письменниці) 1928 р., але через раптову смерть прем'єр-міністра Румунії Іонела Братіану, їх довелося перенести на 18 грудня. Проте 27 листопада О. Кобилянську привітали представники української громади з Бухареста на чолі з головою ювілейного допомогового комітету Дмитром Геродотом (один із літературних псевдонімів письменника та громадського діяча Дмитра Івашини). Про цю подію, а також про організацію культурно-спортивним товариством «Буковина» свята на честь письменників Юрія Федьковича та Ізидора Воробкевича, згодом повідомляв літературно-мистецький тижневик «Тризуб», який публікувався у Парижі в 1925-1940 рр. Завдяки підтримці українських емігрантів у міжвоєнний період на Буковині виходили журнали «Хлібороб», «Промінь», «Час», «Рідний край». Наприкінці 1920-х рр. у західноукраїнських землях активізувався суспільно-політичний рух, відбувалося розмежування політичних сил, що призвело до формування кількох течій. У 1927 р. утворилася Українська народна партія (УНП) на чолі з Володимиром Залозецьким, яка висувала своїх кандидатів до парламенту і сенату Румунії. Партія діяла легальними методами, намагалася шляхом компромісу з урядом поліпшувати становище українців. Після виборів до парламенту Румунії в 1929 р. до складу уряду на чолі з прем'єр-міністром Юлієм Маніу увійшли по одному представнику Буковини та Бессарабії. Декларована урядом політика «нової ери» передбачала наміри вирішення національного питання, зокрема на території новоприєднаних провінцій. Передусім йшлося про задоволення потреб мадярів (угорців) та поляків, українці, натомість, вважалися недержавною нацією, тому їхні культурні та мовні потреби не враховувалися, асиміляція тривала.

Окрім легальних політичних об'єднань, на Буковині створювалися підпільні націоналістичні організації. Їхню діяльність координував провід Організації Українських Націоналіс-

тів, що постала 1929 р. Як згадує М. Суховерський, в 1934 р. на Буковину прибув член проводу Ярослав Барановський (після розколу ОУН він долучився до прихильників А. Мельника). Основу крайового проводу склали члени студентських товариств, очолив його Орест Зибачинський. Українські націоналісти поділяли ідеї Д. Донцова, рішуче відмовлялися від співпраці з румунськими властями, пильно стежили за подіями у Галичині, підтримували зв'язки з групами української націоналістичної молоді в інших державах. М. Суховерський був обраний членом крайової екзекутиви (виконавчого комітету) ОУН на Буковині. Після приєднання Північної Буковини до УРСР в 1940 р. комуністична влада ліквідувала усі культурні товариства та політичні об'єднання. На нелегальному становищі продовжували існувати лише націоналістичні організації, членами яких були переважно молоді люди, що прагнули до активної революційної діяльності.

Курущак Лариса *(Чернівці)*

ОБРАЗ ІЗИДОРА ВОРОБКЕВИЧА У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ З ФОНДІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Упродовж понад десятиліття Чернівецький художній музей реалізує міждисциплінарний виставковий проєкт «Літературно-мистецька Буковина», покликаний продемонструвати взаємодію слова й образотворчого мистецтва, підкреслити роль письменників і художників у збереженні культурної спадщини та формуванні української національної ідентичності. Особливе місце в цьому контексті належить постаті Ізидора (Сидора) Воробкевича (1836–1903) — відомого буковинця, який поєднав у своїй діяльності літературну, музичну, просвітницьку та духовну місію. Його творчий доробок, створений на основі народних мотивів та історичних сюжетів, сприяв формуванню національної свідомості й утвердженню українського слова.

Музейна колекція Чернівецького художнього музею нині налічує понад двадцять творів та архівних предметів, що створені в період від першої третини ХХ століття до сучасності. Основну частину колекції становлять два жанрові напрями: портрети діяча і зображення Резиденції митрополитів Буковини та Далмації — архітектурної пам'ятки, нині центрального корпусу ЧНУ ім. Ю. Федьковича, де Ізидор Воробкевич працював на теологічному факультеті понад чверть століття.

Цікаво, що більшість портретів з музейної збірки створено 1986 року до 150-річного ювілею Ізидора Воробкевича. Серед

авторів, котрі інтерпретували образ письменника, варто виокремити низку провідних буковинських митців: графіки — Леон Копельман, Орест Криворучко, Іван Балан, скульптор Володимир Гамаль, живописець Василь Кушнірюк, майстер художньої обробки по дереву Роман Стратійчук.

Окремого аналізу заслуговує нещодавно виявлений твір із приватної колекції — живописний портрет Ізидора Воробкевича роботи о. Федора Клим'юка (1911–1982). Твір був створений у 1950-ті роки, коли радянська ідеологія обмежувала наукове осмислення спадщини письменника. Це робить портрет унікальним свідченням збереження культурної пам'яті в середовищі буковинців навіть у часи ідеологічних заборон.

Іншу частину музейної добірки репрезентують зображення архітектурних споруд резиденції — простору, тісно пов'язаного з педагогічною діяльністю Ізидора Воробкевича. Тут варто відзначити полотна Анатолія Лимара та Марини Рибачук, графічні роботи Ореста Криворучка, Леона Копельмана, Олега Любківського, а також декоративну композицію Лесі Токарської. Доповнюють цей пласт філокартичні матеріали — румунські видові листівки 1928 року, що виступають цінним документальним джерелом.

У сучасному культурному просторі образ Ізидора Воробкевича набуває нових інтерпретацій. Показовим прикладом є артоб'єкт харківської художниці Віри Дегтярьової, створений на основі графічного портрета роботи Ореста Криворучка з використанням технології доповненої реальності (AR). Цей проєкт продемонстрував можливість інтеграції класичної спадщини й новітніх технологій, наблизивши постать митця до молодої аудиторії та розширивши способи сприйняття музейної колекції.

Отже, тематична добірка у збірці Чернівецького художнього музею розкриває кілька важливих аспектів: міждисциплінарність діяльності Ізидора Воробкевича — поєднання літератури, музики, педагогіки й духовного служіння; неперервний інтерес художників різних поколінь, що засвідчує живучість культурної пам'яті; актуалізацію в новітніх експозиційних практиках — завдяки інтеграції технологій доповненої реальності та міждисциплінарних підходів.

Виявлений портрет роботи о. Федора Клим'юка не лише розширює іконографію письменника, а й поглиблює розуміння процесів збереження пам'яті про нього в другій половині XX століття. Загалом музейна добірка постає як потужне джерело дослідження української культурної традиції та підтверджує значення Ізидора Воробкевича як символу духовного світла й національної ідентичності, що й сьогодні надихає митців і глядачів.

Малиновський Тарас *(Чернівці)*

БУКОВИНСЬКІ КОРЕНІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ БІОГРАФІЇ РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

Роман Степанович Смаль-Стоцький (1893-1969) — видатний український мовознавець, дипломат та громадський діяч, чия інтелектуальна біографія нерозривно пов'язана з буковинським середовищем, що формувало його особистість упродовж перших двадцяти років життя. Народжений 8 січня 1893 року в Чернівцях, Роман увійшов до світу, просякнутого духом багатокультурності, наукових традицій та високих інтелектуальних стандартів, які визначили траєкторію його майбутньої діяльності.

Центральною фігурою у формуванні світогляду молодого Романа був його батько — Степан Йосипович Смаль-Стоцький (1859-1938), який на час народження сина вже понад вісім років обіймав посаду професора української мови та літератури в Чернівецькому університеті імені Франца Йосифа.

Батько Романа втілював у собі ідеал «віденської школи точності й відповідальності у філологічній праці», яку він здобув під керівництвом видатного славіста Франца Міклошича у Віденському університеті. Ця наукова школа, що поєднувала емпіричну точність з філософською глибиною, стала основоположним принципом не лише для Степана, але й успадкованим інтелектуальним капіталом для його сина.

Чернівці кінця XIX — початку XX століття являли собою унікальний культурний феномен. Місто, яке австрійський письменник Пауль Целан пізніше назве «ландшафтом з людьми і книгами», стало для молодого Романа справжньою інтелектуальною лабораторією.

Роман з дитинства був оточений атмосферою міжнародного наукового спілкування. В домі професора регулярно збиралися колеги-славісти, політичні діячі, письменники. Серед постійних відвідувачів були такі видатні постаті як Омелян Калужняцький (професор слов'янської філології), Євген Козак (його наступник), Сидір Воробкевич (композитор та письменник). Ця атмосфера «республіки вчених» формувала у юного Романа розуміння науки не як ізольованої дисципліни, а як живого інструменту суспільного служіння.

Багатомовне середовище Буковини відіграло ключову роль у формуванні лінгвістичних зацікавлень майбутнього славіста. У Чернівцях офіційною мовою була німецька, у університеті викладання велося німецькою, водночас функціонували кафедри української та румунської мов і літератур. У повсякденному

житті переплітались українська, румунська, німецька, польська, їдиш та інші мови.

Для Романа, який виростав у родині, де батько був одним із творців нормативної української мови (автором першої шкільної граматики української мови, яка витримала чотири видання), така багатомовність стала не джерелом плутанини, а школою лінгвістичної чутливості. Він міг спостерігати, як відбуваються процеси мовної взаємодії, запозичення, калькування — всі ті феномени, які пізніше стануть предметом його наукових досліджень.

Особливо важливим було те, що батько послідовно демонстрував достоїнство української мови, її здатність функціонувати у найвищих сферах інтелектуальної діяльності.

Парадоксально, але буковинська багатонаціональність не розмивала українську національну ідентичність Романа, а навпаки — загострювала її. Спостереження за співіснуванням різних етнічних груп, кожна з яких мала свою мову, культуру, релігію, навчало розрізняти специфічне й універсальне, національне й загальнолюдське.

Степан Смаль-Стоцький був не лише вченим, але й одним із лідерів українського національного руху на Буковині. Він очолював товариство «Руська школа», «Руська бесіда», був депутатом Буковинського сейму та австрійського парламенту. Роман виростав у родині, де національна справа не була абстрактною ідеєю, а повсякденною практикою організованої інтелектуальної праці.

Уже в гімназійні роки Роман отримав можливість познайомитись із найкращими зразками європейської освіти. У 1911-1914 роках він навчався у трьох найпрестижніших університетських центрах Центральної Європи: Відні, Лейпцигу та Мюнхені. Цей досвід став можливим завдяки репутації його батька в академічних колах та тим зв'язкам, які Степан Смаль-Стоцький встановив під час власного навчання у Відні.

У Відні Роман мав можливість навчатися у В. Вондрака — учня того ж Франца Міклошича, що був учителем його батька. У Лейпцигу він працював з А. Лескіном, одним із засновників порівняльного мовознавства. У Мюнхені його наставником став Е. Бернекер, визнаний авторитет у галузі балто-слов'янського мовознавства. Така наукова генеалогія свідчить про високий рівень інтеграції родини Смаль-Стоцьких у європейський академічний простір.

У 1915 році, у віці всього 22 років, Роман захистив у Мюнхені докторську дисертацію на тему «Нарис словотвору українських прикметників». Тема роботи засвідчує пряму спадкоємність з науковими зацікавленнями батька, який приділяв велику увагу граматичній структурі української мови. Водночас вибір са-

ме словотвору як предмета дослідження свідчив про прагнення молодого вченого рухатися у напрямку більш теоретичних, універсальних проблем лінгвістики.

Буковинські корені в інтелектуальній біографії Романа Смаль-Стоцького виявляються у кількох ключових аспектах. По-перше, це спадкування наукової методології — поєднання емпіричної точності віденської лінгвістичної школи з українським патріотизмом. По-друге, це формування в багатомовному середовищі особливої лінгвістичної чутливості, що дозволила йому стати одним із провідних славістів свого часу. По-третє, це виховання в дусі європейського космополітизму за збереження твердої національної ідентичності.

Чернівецький період (1893-1914) можна розглядати як фундаментальний для всієї подальшої діяльності Романа Смаль-Стоцького. Саме тут сформувались основні риси його інтелектуальної особистості: синтез наукової строгості з громадянською відповідальністю, поєднання глибокої українськості з європейським універсалізмом, розуміння мови як інструменту не лише комунікації, але й національного самоствердження.

Феномен Романа Смаль-Стоцького засвідчує, що Буковина початку XX століття була не периферією, а одним із центрів формування модерної української інтелектуальної еліти. Чернівецький університет, попри свою відносно коротку історію, зумів створити унікальне середовище, яке поєднувало найкращі традиції німецької університетської освіти з потребами національного розвитку народів Східної Європи. Роман Смаль-Стоцький став одним із найяскравіших плодів цього синтезу, продовживши справу свого батька на новому, міжнародному рівні.

Мустеца Василь *(Чернівці)*

ОПІР ОУН ЗАХОДАМ ВЛАДИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ГОЛОДУ 1946-1947 РОКІВ НА БУКОВИНІ

Військові операції проти повстанського руху в першій половині 1945 року призвели до суттєвого зменшення кількості повстанських з'єднань на території області. Внаслідок цього влада вирішила, що повстанський рух найближчим часом буде повністю ліквідовано, а отже, на порядок денний виходило питання проведення колективізації та інших радянських перетворень на селі. За вже апробованою радянською практикою,

колективізації мав передувати Голод, за організацію якого взялися з весни 1946 року.

Голод охопив практично всю Україну, окрім західних її областей, де активно діяла ОУН. Лише Буковина була територією, де діяло підпілля ОУН, та яку охопив голод 1946-1947 років.

У зв'язку з цим перед ОУН Буковини постали наступні завдання: власне ідентифікувати політику радянської влади як спрямовану на організацію Голоду на Буковині, визначити учасників реалізації злочинної політики та документувати її хід, продумати шляхи протидії, перш за все у сфері агітації і пропаганди, організувати фізичну ліквідацію осіб, які займались організацією Голоду, проводити диверсії з метою зашкодити реалізації намірів органів влади, а також провести заходи на допомогу голодуючим, доносити інформацію про Голод до Проводу ОУН та через нього до міжнародного співтовариства.

Відстежувати організацію владою Голоду на Буковині допомагала практика підготовки проводами ОУН щомісячних суспільно-політичних звітів про ситуацію в області. В архівах збереглися звіти за червень, серпень, вересень, жовтень, листопад і грудень 1946 року та за січень, лютий, березень 1947 року, які є важливим джерелом до вивчення Голоду 1946-1947 рр. на Буковині.

У повстанських звітах фіксуються ключові етапи реалізації політики із організації Голоду — численні організовані владою мітинги з вимогами виконання планів хлібоздач; наводяться імена засуджених за невиконання хлібоздач; випадки конфіскації майна; стихійні селянські протести з вимогами перегляду планів хлібоздач; організація колективних обмолотів врожаю безпосередньо на полях; прибуття до області додаткових підрозділів внутрішніх військ, які залучаються до реквізицій хліба та пошуку захованого населенням зерна; конфіскація у населення будь-яких продуктів харчування — картоплі, «останнього баняку бобу», корів, господарського реманенту; факти пограбування селянами колгоспних комор; із листопада 1946 року фіксуються масові випадки спухання та смерті від голоду; із грудня 1946 року — початок активної кампанії з закликами до населення записуватись до колгоспів. Повстанський звіт за 1 квартал 1947 року містить також надзвичайно цінну інформацію про проведення повстанцями акцій (3) з грабунку різноманітних складів і роздачу зерна місцевому голодуючому люду.

Окрім такої інформаційної роботи, повстанці проводили роботу з **фізичної ліквідації осіб, причетних до організації Голоду на Буковині**. Під час найбільш резонансних акцій 1946-1947 років повстанцями на Буковині ліквідовані (в т.ч. важко поранені) двоє слідчих районних прокуратур, заступник голо-

ви Кіцманського райвиконкому, голова Вашківської міської ради, другий секретар Вижницького райкому ВЛКСМ, секретар Вижницької районної ради, інспектор Вижницького райфінвідділу, директори двох МТС, начальник штабу винищувального батальйону одного із районів області.

Крім того, ліквідовано 3-х оперативних співробітників райвідділів МГБ, 16 співробітників МВД, 13 голів сільрад, їх заступників та секретарів, 7 голів колгоспів, 3голів земельних комісій, 8 уповноважених райкому партії та Міністерства заготівель, 2 уповноважених із передплати на позику та 3-х секретарів комсомольських організацій. Спалено 4 сільради та знищено документи ще в одній із сільрад. Також повстанці провели низку (до 10-ти) акцій із роззброєння «істребків» у селах області. Окрім власне акцій з ліквідації ворогів і організаторів Голоду, повстанці вдавалися також до диверсій (8).

Ще одним важливим напрямком роботи підпілля ОУН стала **пропагандистська робота,** перш за все виготовлення і поширення серед населення листівок із закликами саботувати хлібопоставки, здійснювати диверсійні акти з розгрому зерносховищ, чинити опір організації колгоспів та не вступати в останні. Загалом лише за період із 1.03.47 р. до 20.11.47 р., відповідно до підрахунків УМГБ, зареєстровано 13 випадків розповсюдження повстанцями листівок та перехоплення приготовлених до розповсюдження 620-ти листівок. Низка листівок із закликами до населення опиратись хлібозаготівлям повстанцями виготовлено і поширено **румунською мовою** серед населення Садгірського та Новоселицького районів краю.

Згадаймо також ще одну унікальну сторінку боротьби ОУН Буковини із Голодом — влітку 1947 року повстанці **фотографували виснажених та опухлих від голоду місцевих мешканців** з метою передачі фото через повстанську мережу на Захід для демонстрації Голоду в СРСР (наявні дані про щонайменше 8 таких фото, одне з яких збереглося).

Загалом, за нашими підрахунками, **в 1946 році в Чернівецькій області зафіксовано 150 проявів повстанської активності** у 85-ти населених пунктах краю, з них 107 — впродовж другої половини 1946 року (у липні-серпні 1946 р. — **53** акції, у вересні-жовтні — **29**, у листопаді-грудні — **25**). Впродовж 1947 року вчинено ще **97** акцій у **71**-му населеному пункті. Фактично кожного другого дня в другій половині 1946 року та кожного третього дня у 1947-му.

Голод 1946-1947 років, особливо на новоприєднаних до СРСР землях Буковини та Бессарабії, на нашу думку, був продовженням геноцидної практики радянського керівництва щодо нищення українського народу — надто багато спільних рис із організацією Голодомору-Геноциду 1932-33 рр.

Найдюк Ростислав *(Івано-Франківськ)*

БУКОВИНА В ЖИТТІ ОСИПА БУКШОВАНОГО (1890 — 1937)

В житті кожного історичного діяча є той чи інший етап, місто чи окремий регіон, який має своє значення. В когось це місце перших спроб увійти в політику чи у військову справу, для когось локація успіхів чи невдач у бізнесі або особистому житті. Для багатьох українців таким регіоном була і Буковина, яка була як місцем народження, так і місцем високих злетів у кар'єрі або трампліном перед головними життєвими успіхами чи невдачами. У випадку з життєписом командира Легіону (з 1919-го — 1-ї бригади) Українських січових стрільців Осипа-Петра Букшованого (1890 — 1937) з селища Жаб'є (тепер селище Верховина у Івано-Франківській області), Буковина двічі зіграла свою роль.

Вперше це відбулося восени 1918 р. Справа в тім, що з початку жовтня того ж року українські легіонери прибули з Наддніпрянщини на квартирування в Чернівці. Для УСС, які лише нещодавно повернулись з Гетьманату Скоропадського, це був недовготривалий відпочинок. Підрозділ, де О. Букшований займав посаду командира сотні, щиро прагнув повернутись в бої. Окрім цього, в легіоні панувала думка про можливість реальної територіальної злуки підавстрійського Заходу України із Гетьманатом. Однак в ситуації, яка склалась після того як Українська національна рада у Львові висловила вірність австрійській короні, січовики зайняли вкрай протилежну позицію.

Не маючи намірів зберігати австрофільську позицію, 24 жовтня 1918 р. замість діючого команданта полку УСС і відвертого австрофіла Осипа Микитки на зборах старшин УСС в Чернівцях було обрано Осипа Букшованого. В резолюції зборів було підкреслено, що головна мета для підрозділу у визвольних змаганнях — це соборна, вільна і незалежна Українська республіка. Букшований як новий командир полку користувався великим авторитетом серед стрільців і на відміну від попередніх командирів не був конфліктним.

Отримавши з певним запізненням через відсутність Букшованого та інших старшин у Чернівцях наказу від Української генеральної команди про негайне прибуття полку у Львів 1 листопада 1918 р., стрільці сприйняли звістку двозначно. Одна частина підрозділу була готова негайно вирушати на поміч своїм товаришам по зброї. Інша частина була проти виконання наказу УГК, адже вважала, що полк повинен зайняти оборону Буковини від потенційних румунських загарбників. Незважаючи на розбіжності всередині частини, перша група стрільців на чолі з Букшованим вирушила у Львів у другій половині дня

1 листопада і прибула на Львівській вокзал 2 листопада. В ніч з 3 на 4 листопада 1918 р. прибула друга частина полку. Опісля боїв за Львів у листопаді — грудні 1918 р., на початку 1919 р. О. Букшований сформує на базі свого колишнього полку 1-шу бригаду УСС УГА і увійде в історію як кращий з бойових командирів Галицької армії доби визвольних змагань.

Вдруге Буковина повстала в житті Букшованого у квітні 1926 р. Тоді він уже з досвідом роботи в органах ЦК Компартії Східної Галичини (в 1923 р. перейменована на Комуністичну партію Західної України) прибув до краю з метою розбудови мережі Комуністичної партії Буковини. На Буковину Букшованого делегував II з'їзд КПЗУ, який відбувся в Москві восени 1925 р. З його ж спогадів, які він розповів на допиті слідчому ОДПУ Віктору Блюману в Харкові в 1933 р., для створення за завданням ЦК КПЗУ мережі компартійного підпілля Букшований знайшов групу із кількох місцевих функціонерів із УСДП. Діючи під вивіскою УСДП, Букшований і кілька місцевих прибічників комунізму підготували ряд планів зі створення місцевих та повітових комітетів для відновлення діяльності Комуністичної партії Буковини.

Окрім активного поновлення діяльності комуністичного руху на Буковині, розробки програмних документів та запрошення делегатів на запланований на 1926 р. конгрес Західної України, Закарпатської України, Буковини, Північноамериканських Сполучених Штатів, Канади і Південної Америки в одному із міст Заходу Європи, О. Букшований продовжував займатись розвідувальною діяльністю на користь відділу розвідки УВО РСЧА.

Підпільна діяльність Осипа Букшованого на Буковині була припинена через облаву сигуранци на підпільну квартиру члена ЦК КПБ Іллі Клевчука в с. Нові Мамаївці (тепер Мамаївці Чернівецького району Чернівецької області) 18 липня 1926 р. Під час обшуків співробітники румунської служби безпеки змогли віднайти архів ЦК КПБ, друкарську машинку, 100 доларів США, резолюції та протоколи засідань ЦК КПБ, а також печатку цієї політсили. Арештувавши І. Клевчука, сигуранца отримала невірні відомості про те, що секретар ЦК КПБ «Іванович» (партійний псевдонім Букшованого) має прізвище Семенюк. За таких обставин румунські спецслужби мусили піти по хибній стежці.

Опісля того як секретарі ЦК КПБ Осип Букшований, Володимир Гаврилюк та зв'язкова ЦК КПБ Євдокія Басараба змогли відірватись від сигуранци, ними ж було прийняте рішення про перехід в УРСР. Плани щодо повернення в УРСР не увінчались успіхом і вже 25 липня 1926 р. Букшований та Гаврилюк були схоплені польськими прикордонниками на південному сході Тернопільщини. З тих пір для Букшованого розпочався зовсім

інший етап у житті. Востаннє Осип Букшований зустрінеться з буковинським комуністом і водночас своїм другом по спільній пригоді Володимиром Гаврилюком (1901 — 1937) — вони зустрінуться у квітні 1933 р. в Харкові. Дещо менше як за місяць, 10 травня 1933 р. в П'ятигорську буде арештований О. Букшований. 27 липня 1937 р. в Харкові заарештували В. Гаврилюка, а 27 вересня — Євдокію Басарабу, яка була його дружиною. В 1937 р. Гаврилюк та Букшований були розстріляні. В 1957 р. був посмертно реабілітований Гаврилюк, а в 1959 р. — Букшований.

У 2015 р. на честь Осипа Букшованого у Чернівцях в рамках декомунізації була перейменована вулиця Пархоменка і три дотичні до неї провулки. Це рішення міськради можна сприймати двозначно через вищеописані події з життя О. Букшованого як члена ЦК КПСГ/КПЗУ і ЦК КПБ.

Отже, в життєписі Осипа-Петра Букшованого Буковина двічі зіграла свою роль — в 1918-му та в 1926-му. В першому випадку — це його обрання командантом полку УСС у Чернівцях 24 жовтня 1918 р. У другому — невдала спроба поновлення діяльності ЦК КПБ у квітні — липні 1926 р.

Петрова Озель Лілія *(Харків)*

МОВОТВОРЧІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ (КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

У сучасному гуманітарному, зокрема українознавчому дискурсі, дедалі більш пильну наукову увагу привертають дослідження, присвячені вивченню локальних особливостей історико-культурних регіонів України через системний аналіз мовно-комунікативних особливостей мешканців різних країв, областей, міст, населених пунктів.

Особливо плідним ґрунтом для вивчення та усвідомлення етнокультурної специфіки країв і регіонів України, популяризації їх самобутньої історії постають художні тексти, орієнтовані як на панорамне, так і на деталізоване зображення самобутніх ознак української культури з її колоритними місцевими проявами.

Лінгвокраєзнавчим особливостям Буковини як історико-культурного та етнографічного регіону присвячені праці Людмили Ткач («Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX — на початку XX ст.», 2007), Валентини Прокопенко («Лексика буковинських говорів (на матеріалі обстеження північно-східних районів Чернівецької області), 1961», «Про дієслівну ле-

ксику буковинських говірок», «Матеріали до словника буковинських говірок» (6 випусків), Ніни Гуйванюк («Словник буковинських говірок», 2005).

Спираючись на дослідження Павла Гриценка, Ніни Гуйванюк, Світлани Єрмоленко, Олени Семеног, Жанни Колоїз, Ніни Данилюк, Олени Маленко, Руслана Сердеги, Ігоря Муромцева, Ольги Муромцевої, лінгвокраєзнавство визначаємо як розділ мовознавства, що реалізує кумулятивну функцію мови, тобто здатність лінгвістичного матеріалу до відображення й збереження у мовних системах (лексико-семантичній, синтаксичній, стилістичній, комунікативній, історичній) інформації про локально-культурну спадщину народу як носія етнонаціонального світогляду, менталітету, системи морально-етичних та естетичних цінностей.

Вивчення локальних особливостей лінгвокультури народу передбачає екскурси до етногенезу, історичної спадщини краю, відстеження його звичаїв, традицій, фольклорних надбань, географічної й геополітичної специфіки, адміністративно-територіального устрою, духовного контексту й матеріально-економічного підґрунтя, тобто потребує більш системного й комплексного лінгвістичного дослідження історико-етнографічних регіонів із оригінальними ознаками світогляду, менталітету, способів комунікації як у межах спільноти, так і на рівні міжкультурних контактів.

Важливого значення для аналізу лінгвокраєзнавчого дискурсу набуває дослідження мовної специфіки, докладне вивчення діалектів, говорів, говірок, тобто специфічної місцевої лексики: діалектизмів, історизмів, архаїзмів, етнографізмів, екзотизмів, власних назв (антропонімів, топонімії, гідронімів, оронімів, ідеонімії), етнонімів, катойконімів, інших типів номінацій на позначення оригінальних та самобутніх артефактів як народної культури, так і авторських робіт, зокрема текстів представників різних країв і місцевостей, які творять спільну українську національну етнокультуру.

Дослідники мовно-літературних та історико-краєзнавчих особливостей, окреслюючи коло буковинських письменників, називають найперше Юрія Федьковича, Ольгу Кобилянську, Осипа Маковея, Михайла Івасюка, Сидора Воробкевича, Михайла Ткача, Марію Матіос, Юрія Чорнея, Максима Дупешка, Андрія Тужикова, Інґу Кейван, Володимира Бабляка, Параску Амбросій, Віталія Демченка, Віталія Колодія, Іона Кілару, Галину Тарасюк, Тамару Севернюк, Оксану Гнатчук, Мойшу Альтмана, Йосипа Бурга, Василя Левицького, Анатолія Крима, Зірку Мензатюк, німецькомовних письменників Розу Ауслендер, Йону Грубера, Георга Дроздовського, Маргіт Бартфельд-Феллер,

Зельму Меербаума-Айзінґера, Ернеста-Рудольфа Нойбауера, Пауля Целана та інших.

Функціонування діалектизмів як одного із найбільш яскравих індивідуально-авторських стилетвірних чинників у поезії й прозі Марії Матіос аналізують Жанна Колоїз («Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»), Любов Пена («Гуцульські діалектні риси в поезії Марії Матіос»), Галина Гримашевич («Діалектизми в романі Марії Матіос «Мами»), а також Тетяна Мислива, Оксана Зелінська, Тетяна Тищенко, К. Селіверстова, В. Павлічко.

На основі розгляду діалектної лексики у романі-панорамі Марії Матіос «Букова земля» визначаємо такі лексично-семантичні групи буковинізмів як маркерів етнокультурних особливостей краю:

1) назви предметів побуту, інтер'єру та екстер'єру житла: *ґа́рець, залі́зко*; *карабу́шка: «Замкнутий у вельми коштовній мідній карабу́щі, верх якої обтягнуто найтоншою телячою шкірою із витиснутим родинним гербом Васильків»* (М. Матіос), *джéрга*: «*Вогкий одяг дужче холодив і без того змерзле тіло — і Александер швидко ускочив під дах фіакру, обгорнувши джергою замерзлі ноги*» (М. Матіос); *засколо́ба, баранúця, клябу́ка, пага́р, лагуміни*: «*...а на додачу завжди давала якісь лагуміни — крихітний пагарчик настою смерекових китиць чи кілька ложок ружевого повидла...*» (М. Матіос);

2) назви аніміалістичної та флористичної семантики як знаки неповторних ландшафтних характеристик Буковини й сусідніх регіонів: *маржúна, курмéй, дик, половúк, свербúвус, матриґа́н, кану́пер, гадяри*;

3) номінаціїдля зображення багатої й різноманітної буковинської кухні та іноетнічних кулінарних традицій: *стру́г, барабу́ляна кулéша, будз, ма́їна*, *по́таш, чір*;

4) назви національних строїв, ювелірних виробів, аксесуарів: *футéрко, лудíння, пацúркú, бу́ндасарда́к, когуткú, блу́ми, ледерхо́зен, турпаник, си́лянка, дзиґа́рок*;

5) лексеми, що репрезентують світоглядні уявлення й вірування, зокрема на позначення магічних персонажів, демонологічних істот, звичаєво-обрядових ритуалів: *антипо́к, шляхтува́ти*, *примівни́к.*

Дослідження локальних лексичних колоритів дозволяє більш системно описати й проаналізувати склад і мовну специфіку буковинських говірок та усвідомити їхнє стилістичне навантаження в контекстах роману-панорами Марії Матіос «Букова земля», що водночас уможливлює виявлення унікальних рис мовної спадщини Буковини як краю із самобутніми та оригінальними культурними особливостями.

Сиротюк Назар *(Тернопіль)*

БУКОВИНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ «РУСЛАН» НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

Часопис «Руслан» наприкінці XIX ст. відігравав ключову роль у висвітленні та формуванні українського національного дискурсу на Буковині. Публікації підкреслювали важливість культурної активності як дієвого інструмента протидії асиміляційним процесам, що особливо виражено проявлялося у виступах редактора О. Маковея. Отже, «Руслан» не лише виконував інформаційно-комунікативну функцію, а й виступав чинником мобілізації українського населення до активного культурного та національного самоусвідомлення.

На шпальтах часопису «Руслан» відображено ключові напрями діяльності українського народовського руху на Буковині, серед яких особливе місце посідали ініціативи, спрямовані на інституційне зміцнення економічних, культурних та освітніх позицій громади. Створення «Руської Каси» було проявом прагнення до економічної самоорганізації, хоча цей проєкт гальмувався обмеженістю ресурсів та низьким рівнем кооперативної культури. Часопис також підкреслював важливість активного товариського життя, що знайшло втілення в діяльності оновленого драматичного товариства, яке виконувало не лише культурно-просвітницьку, а й соціалізуючу функцію, залучаючи українське жіноцтво до громадської активності. Видання вело чітко артикульовану полеміку з москвофільським табором та боролося за політичне представництво інтересів буковинських українців, зокрема у справі призначення українського викладача на теологічний факультет Чернівецького університету. Ці матеріали свідчать про багатовекторність і комплексність стратегії народовців, спрямованої на національне утвердження українців Буковини. «Руслан» також прагнув подолати інформаційний вакуум між українськими громадами Галичини та Буковини, акцентуючи на необхідності взаємного пізнання та консолідації в межах загальноукраїнського національного руху. Публікації констатували недостатню обізнаність галичан із реаліями Буковини, що ускладнювало вироблення спільної стратегії.

Політична боротьба на Буковині напередодні парламентських виборів, висвітлена в «Руслані», ілюструє складну конфігурацію ідеологічних протистоянь. Москвофільський табір, прагнучи прихильності адміністрації, тимчасово інтегрував до своєї риторики програмні гасла народовців, зокрема визнання Тараса Шевченка національним поетом. Ця тактика викликала критику з боку народовців, які розцінювали її як прояв полі-

тичного опортунізму. Народовці, спираючись на підтримку селянства, захищали як національно-культурні, так і соціально-економічні інтереси громади.

Однією з ключових проблем, висвітлених у «Руслані», була системна дискримінація у сфері освіти. Відсутність української народної школи в Чернівцях наприкінці XIX — на початку XX ст. розцінювалася як показник домінування німецького адміністративного гегемонізму. Понад півтори тисячі українських дітей були позбавлені можливості навчатися рідною мовою в адміністративному центрі Буковини. Хоча Австро-Угорська монархія декларувала рівність національностей, німецькомовне населення Чернівців, чисельно поступаючись українцям, користувалося шістьма німецькими та десятьма мішаними школами, тоді як українці не мали жодного аналогічного закладу. Для українського народовського руху освітнє питання мало стратегічне значення, оскільки безпосередньо пов'язувалося зі збереженням національної ідентичності. Боротьба за українську школу виходила за межі локальної проблеми, перетворюючись на складову ширшого процесу інституційного утвердження українців. Часопис акцентував на зміні тактики, коли українська громада вирішила звертатися безпосередньо до вищих урядових інстанцій у Відні, оминаючи бюрократичні механізми крайового рівня. Відзначався також кадровий дефіцит: вчителі, атестовані як викладачі з українською мовою, здобували професійну освіту переважно німецькою, що призводило до неможливості повноцінного викладання точних наук українською. Вимоги щодо поділу вчительських семінарій за мовною ознакою набували стратегічного значення для збереження мовної ідентичності.

«Руслан» також фіксував конфесійне напруження, зокрема у взаєминах між православною та греко-католицькою громадами. Видання акцентувало на потребі заснування окремої греко-католицької бурси, розглядаючи її як елемент національно-культурного відродження. Однією з найгостріших проблем, висвітлених у часописі, було національне відступництво серед молоді. Публікації наголошували на стрімкому зростанні кількості учнів, які, походячи з українських родин, декларували себе як румуни або німці. Особливе занепокоєння викликала участь церковних і освітніх інституцій у процесі румунізації. «Руслан» закликав до організованої протидії, зокрема до створення українських бурс та поділу православної церкви на руську і румунську єпархії.

На шпальтах «Руслана» відображено також проблему еміграційних процесів на Буковині, які демонстрували виразну тенденцію до зростання. Масовий виїзд селян до Канади не зумовлювався виключно матеріальною скрутою, оскільки в краї ще

залишалися придатні для обробітку землі та були можливості для сезонного заробітку. Динаміка еміграції свідчила про багатофакторну мотивацію, де економічні стимули поєднувалися з прагненням вийти з-під впливу феодальних пережитків, уникнути соціальної стагнації, здобути власну землю або реалізувати підприємницькі ініціативи. Еміграційний рух стає індикатором модернізаційних зрушень у традиційному сільському середовищі.

Отже, на шпальтах часопису «Руслан» наприкінці XIX ст. буковинська проблематика постає як багатовекторний комплекс викликів, що стосувалися не лише політичної боротьби, а й глибоких соціальних, культурних та освітніх процесів. Видання виконувало функцію не лише інформаційного рупора, а й ідеологічного центру, що прагнув консолідувати українське населення, мобілізувати його до активного національного життя та протистояти асиміляційним впливам.

Федунь Марія *(Івано-Франківськ)*

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ, НАУКОВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕМУАРНОЇ СПАДЩИНИ МИНУЛОГО

Степан Смаль-Стоцький, велика частина життєвого шляху якого пов'язана з Буковиною, народився в Галичині (село Немолів на Львівщині), жив і творив для української справи. І хоча до його життєтворчості вже зверталися дослідники (В. Даниленко й О. Добржанський, Л. Ткач, Б. Мельничук та ін.; ми теж писали про нього у журналі «Дивослово», книзі «Тарас Шевченко і Західна Україна» (Івано-Франківськ, 2014) тощо), однак є ще спомини, які потребують популяризації та аналізу. Варто зупинитися на спадщині, яка стосується триєдиного вияву визначного українця: мово- і літературознавчої праці та громадсько-політичної діяльності. У цьому **актуальність** нашого дослідження.

Серед мемуарів перших десятиліть XX століття виокремлюються осібно спогади Смаль-Стоцького. Йому ж присвятили увагу в мемуарах-згадках сучасники, як-от Юрій Луцький, Василь Сімович, Лука Луців, Василь Королів-Старий та інші. Завдяки спогадовому доробку С. Смаль-Стоцький постає як людина непересічного характеру та учений, який займався проблемами мови і літератури, чимало часу віддавав громадсько-політичній діяльності.

Мемуарний вияв самого діяча не лише подає інформацію про тих, хто оточував його, з ким він спілкувався, але й розкриває його уподобання, риси характеру тощо. Спогадова сильветка «Бодуен де Куртене як язикознавець і чоловік» Смаль-Стоцького була виголошена на зібранні Українського історично-філологічного товариства у Празі, — це синтез наукового викладу та споминів. Попри суто наукове тло діяльності Бодуена де Куртене, яке лягло в основу мемуарної рецепції, С. Смаль-Стоцький робив акцент на людських рисах портретованого, давав зрозуміти, що людське в людині для нього, мемуариста, є головним. «Гідність чоловіка і його право бути тим, чим сам хоче», які спостеріг у де Куртене, приваблювали і його. Домінанта національно-духовного, наріжна у мемуарах про мовознавця, була основою поглядів С. Смаль-Стоцького, що свідчать його спомини «Немолів» та В. Сімовича «Степан Смаль-Стоцький як шкільний діяч і педагог» (Львів, 1939).

У вказаній щойно праці підкреслено внесок науковця в термінологію української лінгвістики. З легкої руки С. Смаль-Стоцького до нас прийшли, на зміну церковнослов'янізмам, сучасні означники частин мови, він теоретично обґрунтував три відміни іменника, однину і множину тощо. Заслугою мовознавця було й те, що у співавторстві з Гартнером він видав «Граматику» (1893), яка стала шкільним підручником і витримала чотири перевидання (останнє 1928 р.). Засади, які пропагував С. Смаль-Стоцький стосовно вивчення чужої (іноземної) та рідної мови такі: 1) українську мову треба вчити виключно зі становища українського: 2) чужої мови треба навчати теж виключно зі становища українського: 3) до науки рідної мови необхідно підходити з практичного становища. Не залишився поза увагою мемуариста і внесок професора у шкільну справу Буковини: відкриття українських гімназій у Кіцмані та Вижниці, українського відділу учительської семінарії у Чернівцях. В. Сімович робив слушний висновок про діяльність С. Смаль-Стоцького як педагога у широкому розумінні («народний робітник і провідник народу») та вузькому (професор, учитель у вищій школі). Підсумовуючи багатогранну діяльність С. Смаль-Стоцького, мемуарист не забарився зазначити: «Не було ж ділянки національного життя на Буковині, куди б він не вкладав своєї праці...», професор завжди дбав про «глибінь праці», «вмів потонути в ній з головою». А про глибину свідчили наступні факти і цифри: десять років працював над реформою правопису, тридцять — над інтерпретаціями творів Тараса Шевченка.

Отож, наука про літературу... Якщо крізь призму мемуаристики вести мову про літературознавчу діяльність С. Смаль-

Стоцького, то варто звернутися до спогадової сильветки Василя Королів-Старого «На могилу достойної людини» (1938), яку ми презентували у книзі «Тарас Шевченко і Західна Україна». Задля того, щоб повноцінно заявити про інтерпретатора творів Кобзаря, письменник не лише розповідав про С. Смаль-Стоцького, але й вдавався до цитувань із творів Т. Шевченка, слушно вводячи у текст споминів уривки з його поезії. Мемуарист ніби делегував йому, літературознавцю і патріоту, Шевченкові характеристики, коли писав: «Якось на одному засіданні "Українського Клюбу в Празі", а головою його був проф. Ст. С[маль]-Стоцький, глянув я на нього збоку — і став мені перед очима живий

Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий...

І з того часу завжди бачив я перед собою не професора, не робітника пера, а військового запорозького старшину...». В. Королів-Старий в уяві малює полковника Степана Смаля: як той веде військо, а коли вгледів, що немає небезпеки, наказує втнути пісню. І враз — «десь далеко "курить доріженька"... і гукнув полковник Смаль:

– Гей ну, хлопці, до зброї...
Нехай ворог гине!..»

Про такого ж свідомого українця писав і Андрій Жук. У замальовці «Зі споминів про проф. С. Смаль-Стоцького» мемуарист вів мову про першу їхню зустріч, згадував події, пов'язані з роботою портретованого у Фрайштадті, писав про його погляди на Легіон УСС. С. Смаль-Стоцький запам'ятався мемуаристу батьківською любов'ю до полонених, перед якими він «поклав неоцінені заслуги для пробудження національної свідомости». Автор запізнав професора як «незвичайно симпатичну і віддану національній справі людину, доброго педагога і великого народолюбця», «постать з великим летом думки», «великого українського патріота і державника». Не оминув мемуарист і ролі С. Смаль-Стоцького у Легіоні УСС, створенні Сірої Дивізії... Про його внесок у військову справу писав і Никифор Гірняк (див.: «Проф. др. Смаль-Стоцький на чолі Центральної Управи УСС» («Діло», 1938)).

Діяльність С. Смаль-Стоцького, відомого мово- та літературознавця і громадсько-політичного діяча, мала україноцентричне підґрунтя.

Макар Віталій, Макар Юрій *(Чернівці)*

ПУБЛІКАЦІЇ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЦІВ БУКОВИНИ У ВИДАННІ КРАЄЗНАВЦІВ ХОЛМЩИНИ

Науковці Факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича впродовж багатьох років співпрацюють з колегами польських навчальних закладів в освітній діяльності та наукових дослідженнях, у тому числі й в галузі опублікування їх результатів. Переконливим доказом сказаного служить факт надання нам можливості постійно публікувати наші наукові розвідки на сторінках регіонального наукового часопису *Холмський Щорічник (Rocznik Chełmski)*, який є виданням Державної академії прикладних наук у Холмі.

У *Холмському Щорічнику* для науковців ЧНУ виділена спеціальна рубрика *З закордону (Z zagranicy)*, у якій протягом 2014-2025 років опубліковано 69 наших робіт. Доволі швидко інформація про рубрику *З закордону* поширилася серед інших університетів України, а їх науковці виявили бажання також подавати свої матеріали для публікації у *Холмському Щорічнику*. Готуючи матеріал для доповіді на черговій міжнародній Буковинській конференції ми вирішили запропонувати власне тему про багаторічну публікаторську співпрацю з польським виданням і здійснили для того деякі підрахунки.

Отож хочемо з того приводу навести результати тих обчислень. З 69 наших публікацій в рубриці *З закордону Холмського Щорічника* 44 вийшли українською мовою, по 12 англійською і польською мовами та одна німецькою. З загальної кількості статей знову ж таки 44 написані одним автором. Натомість 15 виконані двома авторами. Авторами 50 статей, поданих до *Холмського Щорічника*, виступили суспільствознавці ЧНУ. Щоправда, у написанні трьох взяла участь доцентка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Людмила Новоскольцева, подавши крім того одну одноосібну статтю. Разом з нами в *Холмському Щорічнику* вийшли друком також праці українських колег з університетів Дніпра — 2 статті, з Івано-Франківська — 5, з Києва — 3, з Луганська — 4, з Луцька — 4 і з Тернополя — одна, разом — 19. Загалом 29 українських суспільствознавців стали авторами наших дописів у польському часописі. З Чернівецького університету, крім авторів тез, на його сторінках друкувалися Добржанські — Олександр та Сергій, Струтинські — Владислав і Людмила, Федуняки — Сергій і Михайло, Василь Карпо, Ігор Піддубний, Наталія Ротар та інші працівники Факультету історії, політології та міжнародних відносин.

Якщо ж говорити про тематику наших публікацій у *Холмському Щорічнику*, то вона доволі різноманітна — від загальних проблем міжнародних відносин і світової політики до конкретних питань історичного характеру, зокрема в галузі українсько-польських міжлюдських та міждержавних відносин тощо. Оскільки мова зайшла про українсько-польські взаємини, то варто б очевидно перш за все сказати про публікацію у польському часописі матеріалів щодо розвитку *Полоністики* в Чернівецькому університеті як одного з напрямків освітньої діяльності і наукових досліджень. У *Полоністиці* нас насамперед цікавить її суспільно-політична спрямованість. Філологічною її проблематикою в ЧНУ успішно займається Філологічний факультет. Слід нагадати, що дослідження в галузі суспільно-політичної *Полоністики* у Чернівецькому університеті започатковані ще у 50-х — 60-х роках минулого століття. Проте вони набули системного розвитку з 70-х років, а повномасштабного — з часу розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності. У зв'язку з підготовкою до 150-річчя Університету написана і видана колективна монографія про формування його науковцями концепції та змісту історичної науки від його заснування до сьогодення, одним з розділів якої і є розвиток суспільно-політичної *Полоністики* на Буковині.

Розділ у колективній монографії став своєрідним підсумком наших колективних наукових пошуків у цій галузі знань. Про *Полоністику* в Чернівецькому університеті його науковці ще на самому початку 2000-х років публікували статті у часописах Варшави, Люблина, Кракова, Жешова та інших міст Польщі. Крім авторів даної доповіді, публікації з даної проблематики дотепер здійснювали: завідувач Кафедри історії України Олександр Добржанський, доценти Кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Андрій Стецюк та Владислав Струтинський, зрештою й інші колеги.

У томі *Холмського Щорічника* за 2025 рік виходить стаття авторів доповіді, у якій підсумовано нашу публікаторську співпрацю з часописом. Рубрику *З закордону* відкриває стаття декана Факультету історії, політології та міжнародних відносин Василя Карпа про значення міжнародної співпраці для підготовки фахівців у Чернівецькому університеті, зокрема на кафедрах нашого Факультету. Автор зокрема наголошує на значимості для нас взаємодії з польськими навчальними закладами, аргументуючи свої висновки прикладами взаємодії з Варшавським, Люблинським, Ягеллонським та іншими університетами, включно з Краківським університетом Ігнаціанум, з яким зовсім недавно укладено угоду про співпрацю.

Говорячи про розвиток *Полоністики* в Чернівецькому університеті не можна не згадати про роль у цій справі *Східної школи польських студій імені Антона Кохановського*, яку з часу заснування очолює Владислав Струтинський. Станом на сьогодні в цьому осередку ми зосереджуємо наші зусилля для подальшого розвитку *Полоністики*, включно з навчальною роботою і науковими дослідженнями. Основним завданням Східної школи польських студій залишається підтримання на належному рівні співпраці з польськими університетами і академіями прикладних наук, якими стали нещодавні вищі школи — державні чи приватні. При цьому маємо на увазі Державну південно-східну академію прикладних наук у Перемишлі, Державну академію прикладних наук у Холмі та Академію прикладних наук імені Юзефа Голуховського в Островцю Свєнтокшиському. Якщо ж деталізувати роботу осередку, то Східна школа польських студій охоплює обмін студентами, викладачами, стажистами, організацію та проведення спільних конференцій, включно зі студентськими та аспірантськими. Значну користь для розвитку *Полоністики* на Факультеті історії, політології та міжнародних відносин приносить той факт, що доцент Владислав Струтинський рівночасно очолює Чернівецьке обласне товариство польської культури імені Адама Міцкевича, що дає нам можливість поглиблювати контакти не лише з навчальними закладами, але й виходити на польські урядові структури і громадські організації.

Власне кажучи, поєднання зусиль у міжвузівській співпраці з громадською діяльністю Товариства польської культури дало можливість суспільствознавцям Чернівецького університету доволі ефективно долучитися до такого важливого для буковинців дійства як *Буковинські зустрічі*, яке триває четвертий десяток років. Це Міжнародний фольклорний фестиваль буковинців, яких доля розкидала світами. Значна частина з них внаслідок переселень по Другій світовій війні опинилась у Польщі. Тут і зародилася ідея фестивалю. Її носіями стали відомий польський етнограф Збігнєв Ковальський і професор Варшавського університету Казімєж Фелєшко, уродженець Чернівців, Останній і очолив наукове забезпечення Фестивалю, що підтримали науковці ЧНУ за посередництвом Товариства польської культури в Чернівцях. Про той багаторічний Фестиваль та наукові буковинознавчі конференції, що відбуваються під час його проходження не лише на території Польщі. де він зародився і поширився на Україну, але й охопив терени сусідніх держав, де проживають буковинці. Гаслами, під якими проходили усі конференції стали буковинські поєднавчі гасла: такі як — *Буковина спільнот і культур, Буковина — Європа в мініатюрі,*

Буковина. Разом чи окремо? Буковина — традиції та сучасність тощо. Про Фестиваль загалом і про наукові конференції, що на ньому відбуваються, чимало написано у наукових виданнях. Ряд матеріалів на цю тему опублікував на сторінках *Холмського Щорічника* Владислав Струтинський.

Проблематика українсько-польських стосунків, історії України, Польщі чи інших держав, тематика суспільно-політичного спрямування розглядалася в дописах вище названих колег та не названих працівників Чернівецького, Волинського. Карпатського (донедавна — Прикарпатського), Київського імені Тараса Шевченка чи котрогось іншого українського університету, які разом з нами заповнювали рубрику З закордону Холмського Щорічника.

На закінчення слід наголосити, що дванадцятирічний термін нашої публікаторської співпраці з часописом *Холмський Щорічник* становить значний науковий доробок для нас, а для Редакції журналу є суттєвою підтримкою з боку відомого у Європі та світі Чернівецького університету.

МИНУЛЕ В ЛАНДШАФТІ: АРХЕОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

Хададова Марина *(Житомир)*

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ТА РЕМЕСЛА ДРЕВЛЯН В IX–X СТ.

Древлянська археологія, як окремий напрямок досліджень, визначилася відносно недавно. В давньоруських літописах древляни згадуються у зв'язку з подіями IX–X ст., у контексті протистояння з київськими князями Олегом та Ігорем та остаточного їх підкорення княгинею Ольгою. Остання згадка про древлян в Іпатіївському літописі датується 1158 роком.Літописи не дають уявлення про рівень розвитку древлянських племен, або містять інформацію, яка представляє їх дикунами, які «живях у звер'їм образом». Однак результати археологічного вивчення пам'яток повністю спростовують ці оповіді, що мали на меті принизити древлян як небезпечних конкурентів Києва.

Визначити коло археологічнихпам'яток, пов'язаних з літописними древлянами, намагались В.Антонович, В.Хвойка, І.Русанова, П.Толочко, П.Третьков, М.Кучера. Але в повному об-

сязі це вдалося Б.Звіздецькому, якого, власне, і вважають основоположником древлянської археології. Результати його археологічних досліджень дозволили визначити племінну територію древлян, хронологію і типи древлянських городищ, облаштування оборонних споруд. Дослідження древлянських старожитностей в подальшому проводили учасники Житомирської археологічної експедиції ІА НАН України під керівництвом А.Петраускаса. Знахідки, отримані під час археологічних розкопок 2007-2019 рр., дають уявлення про розвиток ремесел та побут жителів древлянських ґрадів.

Показовим для розвитку будь-якого середньовічного суспільства є металургія та гончарне виробництво. Наявність металургійних комплексів фіксувалась на древлянських городищах в Малині, Звяголі, Райках, Колодяжному, Іскоростені та ін. З пам'яток на території Житомирської області походить велика кількість залізних виробів місцевого виробництва, а також шлаків та криць.

Центрами гончарного виробництва довгий час вважався Київ та найближчі до нього поселення, зокрема Вишгород. З культурного шару городища №1 на території м. Коростеня, який містить виключно матеріали середини X ст., походять зразки кераміки, які у Вишгороді з'являються в шарах початку XI ст. Вірогідно їх творцями були полонені древлянські майстри, що з'явилась у вотчині княгині Ольги після спалення Іскоростеня. Асортимент керамічних виробів — горщики, корчаги, глечики, миски, сковорідки, кубки. В IX–X ст. посуд виготовлявся на ручному гончарному колі, пізніше на ніжному.

Дослідження, проведені на древлянських городищах Житомирщини, зокрема в м. Коростень, дозволяють зробити висновки про доволі високий рівень місцевого ювелірного виробництва та індивідуальні ознаки, притаманні виробам древлянських ювелірів. Такими є золоті та срібні скроневі кільця. Вони виготовлені в техніці лиття по восковій моделі. Складаються з дугоподібної основи з 4-5 променями. В центрі композиції птах з розкритими крилами, або зображення птаха в профіль.

В 2014 році перед напільним валом Північного городища літописного Возвягля було знайдено скарб, який містив ювелірні вироби, датовані X ст. У складі скарбу, серед іншого, були скроневі кільця, срібні позолочені сережки волинського типу та намистини, золота лунниця. Всі прикраси виконані в техніці зерні, вірогідно місцевими майстрами.

Але часто вироби місцевих ремісників-кустарів лише наслідували складні ювелірні техніки, спрощуючи їх. Такими, зокрема, є характерні для древлянських пам'яток ювелірні вироби — бронзові намистини з псевдо зерню та штамповані срібні колти з каймою — імітацією філіграні.

Також варто відзначити наявність речей-гібридів. Це речі зроблені місцевими майстрами по іноземним зразкам. Вони частіше побутували дружинному середовищі. Це переважно металеві накладки на пояси, елементи кінської збруї, амулети.

Найбільш поширеними прикрасами були наборні намиста. Самі намистини були як імпортного походження, так і місцевого виготовлення. Привозними є сердолікові намистини кольору мушмула циліндричної або округлої форми, які походили з родовищ Іранського нагір'я, та скляні намистини сірійського походження. Звідти походили і популярні у древлян скляні пронизки синього, жовтого та зеленого кольорів. Із місцевого матеріалу — пірофіліту виготовляли багатогранні намистини округлої форми.

Вироби із пірофіліту були надзвичайно поширені серед древлянського населення. Це пов'язано з наявністю на древлянській території унікального родовища пірофілітових сланців, розташованого на Словечансько-Овруцькому кряжі. Навколо родовища утворилася ціла мережа виробничих поселень, населення яких спеціалізувалось на виготовленні окремих видів виробів із пірофіліту — пряселець, намистин, жорен та ін. Після підкорення древлян київські князі взяли під свій контроль і видобуток та обробку пірофіліту, а також продаж готових виробів.

Отже, розвиток ремесел та матеріальна культура древлянських племен перебували на доволі високому рівні та мали значний вплив на сусідні племінні союзи. Наявність на древлянських пам'ятках великої кількості імпортних речей також доводить наявність розгалужених торговельних зв'язків зі Сходом та Заходом.

Пивоваров Сергій *(Львів)*
Калініченко Віталій *(Чернівці)*

КРИШТАЛЕВІ ОВАЛЬНІ МЕДАЛЬЙОНИ У СРІБНІЙ АЖУРНІЙ ОПРАВІ З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА XIII СТ.

Серед прикрас жіночого костюма, виявлених під час досліджень Чорнівського городища XIII ст., закономірний інтерес викликають кришталеві овальні медальйони у срібній ажурній оправі. Вони представлені 4 екземплярами й трапилися у різних частинах замку. Три з них мають дротяне петельчасте обрамлення й вушко для підвішування у верхній частині. Одна

знахідка 2021 р. не має оправи (вставка чи заготовка?), її поверхня вкрита тріщинами, очевидно, від перебування у вогні.

На городищі під час розкопок І.П. Возним уже було виявлено стільки ж подібних артефактів: 3 медальйони й одна вставка без оправи. Отже, на теперішній час відомо про 8 виробів (6 медальйонів і 2 вставки) з території городища. Це найбільша кількість такого роду прикрас, знайдених на одній пам'ятці. Картографуванням місць знахідок кришталевих медальйонів на території Русі-України встановлено, що вони локалізуються в межах історичної Болохівської землі (верхів'я рік Південного Бугу, Случі й Горині), Галицько-Волинського князівства (басейн Середнього Дністра та Верхнього Пруту) та в похованнях кочівників. Вважається, що медальйони й вставки виготовлені із прозорого каменю гірського кришталю. Цей мінерал — різновид кремнезему, має твердість 7 і цінується в ювелірній справі.

Гірський кришталь був добре відомий у давньоукраїнський час. Із нього найчастіше виготовляли різноманітної форми намистини, вставки та підвіски. У добу середньовіччя цей мінерал досить високо цінувався за твердість та прозорість і навіть сам слугував знаряддям для полірування коштовного каміння. Крім того, гірський кришталь здавна вважався каменем із магічними властивостями: лінзами з нього запалювали вогонь на жертовниках, припалювали рани й здійснювали магічні дії. В уявленнях середньовічного населення гірський кришталь мав чарівну енергію, а його дотик до хворих частин тіла приносив зцілення.

Джерелом надходження гірського кришталю на територію давньої України, на думку одних дослідників, слугували родовища країн Південно-Східної та Центральної Азії, а за твердженням інших — західноєвропейські держави. Родовища цього каменю є й на українських землях, зокрема в районі Коростеня, тому не можна виключати й місцеве його походження.

Знайдені на території Русі-України медальйони зі вставками з гірського кришталю походять зі скарбів і поодиноких знахідок. Всі вони виявлені на пам'ятках, більшість із яких загинула під час нападу монголо-татар чи каральних походів Данила Романовича на болохівців і датуються переважно 40-50-ми роками XIII ст.

Медальйони та вставки знайдені на таких пам'ятках: Великому Шепетівському городищі (літописне місто Ізяславль?) — 3 медальйони і 1 вставка; на Згарському городищі (літописне місто Божськ?) — 1 медальйон; на городищі-святилищі Звенигород на р. Збруч — 1 медальйон і 1 вставка; на городищі міста Звенигород на р. Білці — 5 медальйонів; на території м. Галича

— 2 медальйони; у складі скарбу на горі Цецино біля Чернівців – 1 медальйон; у підплитовому похованні № 76 Сокілецького могильника – 2 медальйони (вставки?). Всього з цих пам'яток походить 17 виробів із гірського кришталю (15 медальйонів та 2 вставки).

Схожі кришталеві вироби відомі і в старожитностях кочівників на землях України, зокрема в похованнях половців біля сіл Родіонівка, Новоіванівка та Россава, але окремі з них мають інше (зубчате) металеве обрамлення. Аналогічний кришталевий медальйон знайдений і в захороненні знатної половчанки в Балатапуста (Мала Південна Куманія) на території Угорщини, яке датується візантійською монетою серединою XIII ст.

Аналіз поховального інвентарю із кочівницьких поховань засвідчує, що кришталеві медальйони могли використовувалися двояко: як підвіска — центральна прикраса у низці намиста (могильник Лучки біля с. Россава), або ж як деталь специфічного половецького головного убору «очілля у вигляді рогоподібних прикрас», характерного для кочівницької еліти східноєвропейських степів.

Детальне вивчення техніки виготовлення петельчастого обрамлення для кришталевих медальйонів, численних прикрас і виробів із половецького поховання Балатапуста дозволили Г.О. Песковій та С.С. Рябцевій припустити, що такі прикраси могли виготовлятися на спеціальне замовлення на території Угорщини.

Знайдені нами на Чорнівському городищі кришталеві медальйони різні за розмірами, формою вставок і супровідними знахідками. Про функціональне призначення кришталевих медальйонів у побуті мешканців городища сказати складно, позаяк усі знахідки виявлені розрізнено. Цілком погоджуємося з С.С. Рябцевою та Г.О. Песковою, що ці речі могли використовуватися як підвіски до низки намиста та прикрашати жіночі головні убори. Проте знахідка медальйона із ланцюжком не виключає їх використання як скроневих кілець, прикріплених до очілля чи іншого типу головного убору.

Знахідки медальйонів із кришталевими вставками на городищі ще раз наочно засвідчують тісні контакти населення регіону із кочівницьким світом і взаємовпливи у формуванні парадного вбрання представниць місцевої феодальної знаті.

Булига Олександр, Булига Віктор *(Рівне)*

ПОШАНУВАННЯ СВЯТОГО ЙОАНА НОВОГО СУЧАВСЬКОГО. УКРАЇНСЬКИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ СЕГМЕНТ

Постать святого Йоана Нового Сучавського знана та шанована у православному світі, головним чином на території Румунії, де сьогодні перебувають його нетлінні мощі, а також в Україні (реліквія перебувала тут у різний час у трьох локаціях), у Молдові, Росії та на американському континенті в місцях проживання вихідців із цих держав. Культ святого Йоана Нового Сучавського, сформований у XIV–XV ст., набув особливого поширення не лише в межах румунського простору, але й на українських землях, проте це питання не стало предметом міждисциплінарного аналізу. Дослідники торкалися його епізодично, не формуючи повноцінного образу святого в українській релігійній культурі. Тому спробуємо окреслити часові проміжки перебування мощей Йоана Нового Сучавського на теренах сучасної України, локації, пов'язані з ним, та означити вітчизняні джерела, дотичні до сакралізації цієї історичної постаті.

Прославлення жителя візантійського міста Трапезунд (сучасний турецький Трабзон), купця Йоана як православного святого бере свій початок у першій половині XIV ст. Воно було зумовлене подіями, що відбувалися на території тогочасного Білгорода (сучасного Білгород-Дністровського Одеської області) — міста у Нижньому Подністров'ї, яке було важливим центром міжнародної торгівлі. Згідно зі свідченням агіографічного джерела, через відмову зректися християнської віри Йоана було вбито. Його поховали на території місцевого храму, де й розпочалося пошанування святого великомученика. У перші десятиліття XV ст., коли Білгород опинився у складі Молдавського князівства, мощі Йоана були перенесені до Сучавської митрополії. Відтоді цей святий став патроном господаря і покровителем Молдови з подальшим іменуванням Сучавського. У 1686 р. реліквію перевезено до Стрия, а в 1690 р. — до Жовкви. Якщо ініціатива перенесення мощей із Бессарабії на Буковину виходила від молдавського господаря Олександра Доброго, то з Буковини до Галичини — від польського короля Яна III Собеського. У Сучаву вони були повернуті 1783 р. за наказом і підтримкою австрійського імператора Йосифа II. Дотепер реліквія великомученика Йоана Нового Сучавського міститься в однойменному місцевому монастирі.

Мощі перебували в Білгороді близько сімдесяти років (1330-ті? — 1402 рр.). У сучасному Білгород-Дністровську на основі історичної пам'яті сформувався комплекс культових локацій цього святого: Вознесенський собор, криниця святого,

місце мучеництва біля фортеці, гробниця біля грецької церкви, храм Йоана Нового. Під час короткочасного перебування у Стрию (1686–1690 рр.) мощі зберігалися у церкві Стрийської фортеці. Відомі імена трьох ченців, які транспортували реліквію разом із митрополитом Сучавським Досифеєм та залишилися жити в Галичині як її охоронці. У Жовкві (1690–1783 рр.) мощі святого перебували у храмі Різдва Христового, куди були перенесені Собеським. Вони сприяли його відбудові після пожежі, що сталася 1691 р. У візитаційному описі цієї церкви 1740 р. зазначено про зберігання в ній реліквії Йоана Нового, яка перебувала у скрині (раці), окутій срібними бляхами. Також згадується про ікону святого, що містилася в іконостасі та мала цінні оздоби: корону, хрест і срібну пальму. Опис 1763 р. свідчить, що над мощами відбувалися відправи.

У Національному музеї у Львові зберігається ікона Йоана Нового, що походить із Жовківського василіянського монастиря, якому належав місцевий храм Різдва Христового. Дослідники припускають, що вона може бути тотожною тій, яка згадується у візитаційному описі 1740 р. Серед восьми підтверджених ікон, присвячених Йоану Новому, у цьому львівському музеї зберігаються також два образи з Буковини, передані Чернівецьким краєзнавчим музеєм 1965 р. Місцеперебування сучавської реліквії в Галичині відгукнулося й появою гравюри, на якій разом з іншими святими зображено Йоана Нового Сучавського. Це титульна сторінка акафістів, виданих у Львові 1699 р. Її автором був Никодим Зубрицький — відомий український гравер, який працював у Крехові, Львові, Почаєві, Києві, Чернігові.

Повернення реліквії до Сучави 1783 р. відображене на одній із згаданих буковинських ікон із Національного музею у Львові. На ній зображено урочисту процесію з мощами святого на чолі з єпископом Чернівецьким і Буковинським Досифеєм Хересскулом та тодішнім головою військової адміністрації Дистрикту Буковина — генералом Карлом фон Енценбергом. 30 червня 1783 р. василіянські ченці у Жовкві опечатали раку й винесли її з храму. Того ж вечора підвода з реліквією дісталася Львова. Згідно з народними переказами, другою локацією, де зупинялися мощі Йоана на шляху до Сучави, був храм у Лужанах. Від початку липня до 7 вересня 1783 р. реліквія перебувала у Чернівцях у Троїцькій церкві для загального поклоніння під охороною архимандритів Мелетія і Йосифа.

Загалом на території сучасної України мощі Йоана Нового Сучавського перебували близько ста сімдесяти років. Найдовший час їхнє пошанування відбувалося у Білгороді та Жовкві. Хоча не збереглися безпосередні джерела про культ Йоана в колишньому торговому центрі Нижнього Подністров'я, проте пам'ять про нього зберігається в сучасних локаціях Білгород-

Дністровського. Немає відомостей про сьогоднішнє пошанування святого у Стрию та Жовкві, проте джерела XVIII ст. з василіянської Жовківської обителі свідчать, що мощі святого формували довкола себе сакральний простір: місце їхнього збереження ставало місцем паломництва, об'єктом поклоніння, а іноді й чудес.

Подальший комплексний аналіз різноманітних джерел, співвідносних із культом Йоана Нового Сучавського, дасть змогу глибше простежити особливості його шанування на українських землях і виявити процеси творення характерної атмосфери довкола реліквії святого. Перспективним напрямом є порівняльне дослідження з культом Йова Желіза Почаївського у василіянському середовищі XVIII ст., що допоможе зіставити унійний ритуал, пов'язаний із цими православними святими. Репрезентація образу Йоана Нового Сучавського в іконографії та історичній пам'яті підтверджує його вагоме місце у духовній спадщині України та зумовлює потребу подальшого інтегрованого вивчення цієї проблематики.

Васьків Тарас *(Івано-Франківськ)*

СВЯТКУВАННЯ РІЗДВА 1915 РОКУ УКРАЇНСЬКИМИ СІЧОВИМИ СТРІЛЬЦЯМИ

Святкування Різдва завжди було визначальною подією серед галицьких українців. Це свято не припиняли святкувати і в роки Першої світової війни. Воно відзначалось як цивільними, так і військовими. В перший рік війни Різдво також відігравало важливу роль в побуті військових. Ми знаємо про «Різдвяне перемир'я» на Західному фронті. Тоді англійські, французькі та німецькі солдати взаємно вітали зі святом один одного. Про те, як проходило перше фронтове Різдво серед Січових стрільців на Східному фронті, достеменно невідомо.

Взимку 1914-1915 рр. легіон УСС був розташований уздовж лінії фронту, котра проходила через Карпати. Зі спогадів С. Шухевича, коменданта III півкуреня, відомо, що він 2 січня 1915 р. звернувся до командування 55-ї піхотної дивізії генерала Фляйшмана з проханням дати можливість відсвяткувати Різдво легіонерам. Командування дало на це згоду усьому легіону. Основна частина півкуреня на той час була розквартирована у селі Кісвадас, що на Закарпатті. Підготовкою до свята займались всі, хто міг. Для цього в роях було обрано окремих пред-

ставників, котрі мали підготувати все необхідне до Святвечора, поки інші ходили у розвідчі стежі.

Командний склад легіону також брав участь у підготовці до свята. На зібранні було прийнято рішення запросити і генерала Фляйшмана. Тоді до Мукачева було відправлено старшину для закупівлі необхідних продуктів. Сотник В. Дідушок умовив свого кухаря підготувати необхідні страви для Святвечора. Інтендантна служба Австро-Угорської армії також допомагала УСС у підготовці до Різдва. Вони передали командному складу по бочці лікерів «Мока» та «Кюрасао» й кілька пляшок вина. Стрільці активно зайнялись підготовкою до свята. Д. Вітовський стосовно цієї метушні жартував: «Не мала баба клопоту і купила собі теля».

Українська Бойова Управа, яка розхташовувалася у Відні, також посприяла в підготовці до свята й відправила одного зі своїх членів, І. Боберського, до УСС. Він прибув у розташування командування 6 січня та привіз стрільцям листи від рідних і гостинці. Крім Бойової Управи, у створенні святкового настрою сприяли й інші українські організації у Відні. Український жіночий комітет зайнявся підготовкою подарунків: газети, книжки, тютюн, шоколад, продукти до Святвечора. А також організували різдвяну ялинку (смерічку), листи з дому, красиві листівки, щоб стрільці могли їх вислати рідним, та інше. Крім того, вони передали теплу білизну, головні убори та сорочки.

Протягом дня 6 січня 1915 р. проходила підготовка до Святвечора. М. Гузар, стрілець сотні Д. Вітовського, згадував, що хоч стрільці зневажали куховарів і називали їх шмираками, «та в цей день багато з них стали «шмираками», помагаючи в кухні». Інші готували шкільний зал до урочистої події. На вечерю зібрався майже весь півкурінь. Виголошувалися святкові промови, вітання зі святом та всі проводили спільно час.

Наступного дня, на Різдво, до старшин на вечерю прибули запрошені. С. Шухевич у спогадах писав, що там були І. Боберський, генерал Фляйшман, інтендант дивізії та ще один офіцер австро-угорської армії. Стрільці також мали гостей до вечері. Деякі сотники, як Д. Вітовський, запросили до себе в гості полонених українців, які служили в армії Російської імперії. Р. Купчинський у третій частині повісті «Заметіль» описав такий випадок зі спільної вечері: спершу кубанські козаки поводились насторожено і закрито, але після колядки «Бог Предвічний» ситуація змінилась: «Козаки стояли, слухали і видно було, що тануть на їх серцях останні льоди, які ще держалися досі». С. Шухевич згадував, що з цієї причини у сотні Д. Вітовського на Різдво було найвеселіше.

О. Думнін писав, що Різдво 1915 р. було найсумнішим в час Першої світової війни. Хоч легіон УСС у той час перебував на За-

карпатті, своїй рідній землі, але для стрільців Галичина чи Буковина були домівкою, де залишились усі рідні.

Загалом відзначення Різдва 1915 р. було необхідним для підтримки бойового духу УСС. Воно показало прагнення українців з обох воюючих сторін до єдності. Такі моменти побуту створюють образ Українського Січового Стрільця як звичайної людини, котра цінує рідні звичаї, традиції та прості радощі життя.

Сивук Софія *(Київ)*

ПРОБЛЕМА НЕЛЕГАЛЬНИХ ЗНАХІДОК ТА ОБІГУ ПРЕДМЕТІВ АРХЕОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ РИМСЬКОГО МЕТАЛЕВОГО ПОСУДУ)

На сучасному етапі розвитку української археологічної науки особливо гостро постає проблема нелегального обігу знахідок, що значною мірою пов'язана з поширенням металопошуку. З кожним роком зростає кількість спільнот і неформальних об'єднань, діяльність яких орієнтована на подібні практики, що завдає відчутної шкоди розвитку науки. Ситуацію ускладнює популяризація таких дій через соціальні мережі та відеохостинги, що, у свою чергу, підтримує функціонування масштабного «чорного ринку» предметів археології. В свою чергу це створює серйозні труднощі у дослідженні цілої низки наукових тем, зокрема і у вивченні римського металевого посуду.

Ці знахідки можна умовно поділити на дві основні категорії. Перша — предмети, що передані пошуковцями до музеїв, заповідників та інших наукових установ; друга — знахідки, про існування яких стає відомо завдяки відстеженням онлайн-аукціонів. У випадку з першою категорією важливою перевагою є можливість безпосереднього огляду артефактів дослідниками. За таких умов їх можна детально описати, провести вимірювання, зважування, визначити тип металу тощо. Проте водночас відсутність достовірних даних про контекст їхнього виявлення створює суттєві наукові обмеження. Навіть якщо під час передачі було вказано місцезнаходження, не існує гарантії, що предмет походить саме звідти. Крім того, бракує інформації про супутні старожитності (кераміку чи інші речі), що унеможливлює точне визначення культурної належності, пам'ятки (поселення, могильник, скарб), особливостей поховального обряду (інгумація, кремація), орієнтації поховання та інших важливих деталей. Таким чином, випадковість надхо-

дження цих предметів у колекції суттєво знижує їхній науковий потенціал і ускладнює реконструкцію історико-культурного контексту.

Ще більшою проблемою є нелегальні знахідки, що не потрапили до фондів відповідних установ, адже вони стають фактично втраченими для науки. Одним із найбільш популярних ресурсів для колекціонерів де розміщено досить багато предметів, що мають археологічне походження, є сайт «Violity». У межах нашого дослідження ми спробували проаналізувати кількість лотів, пов'язаних із римським металевим посудом, представлених на цій платформі. Попри наявність дискусійних випадків, з певною часткою впевненості можна говорити щонайменше про п'ять позицій.

Найбільш певною серед виявлених є знахідка казанка з території Вінницької області. На основі фотоматеріалів було здійснено його попередній опис. Поверхня посудини збереглася майже повністю, вкрита зеленою патиною, місцями простежуються окалина рудого кольору, що свідчать про вплив високої температури. Чітко помітні розриви листа. Відсутня частина вінця та одне вушко. Безпосередньо під вінцями вдавленням нанесено кільцеву смугу. Особливу увагу привертає ручка посудини. «Дзьобики» на «лебединих голівках» обламані, сама ручка розрубана на дві частини. У перетині вона має чотирикутну, подовжену, дещо нетипово приплюснуту форму, що значно вирізняє її серед аналогій. Денце — на кільцевому піддоні. За типологією посудина відповідає типу Еггерс 63. Інформація щодо супутніх знахідок відсутня.

Не менш цікавою є колекція, виявлена на території Тернопільської області. До її складу входили казанок, денце від казанка, фрагмент ручки з «лебединою голівкою», два фрагменти атташа з ручками, а також пряжка та дві металеві пластини. За інформацією з сайту колекція пов'язана з пам'яткою черняхівського типу. Казанок, імовірно бронзовий, зберігся майже повністю, поверхня вкрита зеленою патиною. Добре простежуються розриви листа — відсутні частина вінця та одне вушко, інше збереглося частково, із пошкодженнями. Нижче вінця вдавленням нанесено чотири кільцеві смуги з тонких ліній. Денце — на кільцевому піддоні. Посудина відповідає типу Еггерс 63. Денце та фрагмент ручки з лебединою голівкою, ймовірно, також належать до цього ж типу. Два фрагменти атташа з ручками, вірогідно, походять від бронзового тазу типів Еггерс 87 або 84.

Ще одна важлива знахідка казанка не має достовірних відомостей щодо місця походження. Судячи з наявних фотографій, посудина була деформована й сплющена майже до листоподібного стану, після чого пошукач, що виявив її, здійснив

непрофесійну спробу «реконструкції» — випрямлення посудини. За типологією казанок відповідає типу Еггерс 63. Інформація про супутні знахідки відсутня.

Крім того, відомі ще два фрагменти, які можна співвіднести з римськими металевими казанками з території Вінницької та Хмельницької областей. Вони походять із лотів металопластики, які продавці пов'язують із пам'ятками черняхівського типу. Йдеться про фрагменти гранених ручок, які за подібністю морфологічним ознакам можна віднести до цієї категорії посуду. Імовірно, як і більшість попередніх знахідок, вони можуть належати до казанків типу Еггерс 63.

Водночас, як бачимо навіть за умови виявлення цих матеріалів дослідниками на відповідних сайтах, їхнє введення до наукового обігу не вирішує ключових проблем джерельної бази. На нашу думку, вона передусім полягає у тому, що навіть за умови доступності фотоматеріалів, вони дозволяють провести лише попередню ідентифікацію типів посудин. У результаті маємо ситуацію, коли кількість джерел постійно розширюється, але реальні знання про функціонування та поширення римського металевого посуду на території України залишаються вкрай обмеженими. Ми фактично не маємо інформації про місце, контекст, розміри, супутні матеріали та обставини виявлення цих знахідок, що робить їх практично втраченими для науки. До того ж варто враховувати, що значна частина подібних знахідок узагалі залишається поза відкритим доступом і недосяжною для фахового опрацювання.

Отже, одним з основних завдань сучасної археології є актуалізація проблеми втрати археологічного контексту та формування механізмів, які дозволять мінімізувати подальші втрати матеріалу. У зв'язку з чим лише завдяки суворому дотриманню вимог охорони археологічної спадщини можна поступово подолати існуючі прогалини у вивченні давньої історії України.

Ільків Микола *(Чернівці)*

150-РІЧНИЙ ПОСТУП АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: МОБІЛЬНІСТЬ НАУКОВЦІВ, НАПРЯМИ ТА ГЕОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Археологічними студіями в Чернівецькому університеті розпочали займатися одразу після його відкриття в 1875 р. На початках функціонування закладу була майже виключно дидак-

тична складова, а в подальшому — масштабні польові наукові дослідження. Новостворений університет мав потребу в кваліфікованих науково-педагогічних кадрах, які на початках закономірно були у переважній більшості не місцевого походження. Багато з них проходили навчання або вже мали досвід роботи у вищих навчальних і наукових закладах Австро-Угорщини та Німеччини: найчастіше Відня, а також Берліна, Праги, Лейпцига, Страсбурга, Марбурга, Єни, Фрайбурга, Тюбінгена, Львова й ін., інколи з дуже насиченою «науковою траєкторією». Значна частина науковців вимушено чи в кар'єрних цілях переїхала в подальшому працювати в університети чи рідше інші установи Інсбрука, Лейпцига, Страсбурга, Єни, Ґраца, Ерлангена, Сучави. Через одне-два десятиліття уже з'явилися власні випускники, які продовжили розвивати в університеті археологічні студії, наприклад, Р. Ф. Кайндль.

Отже, зародження археологічних студій в університеті австрійського періоду відбувалося з моменту його відкриття та розвивалося одразу в кількох автономних напрямах, які умовно можна назвати: теологічний, антикознавчий (класичний) та краєзнавчий. Перший, пов'язаний із біблійною археологією, переважно мав навчальний характер і сформувався на богословському факультеті (І. Ончул), тоді як останні два супроводжувалися польовими експедиційними дослідженнями та розвивалися на філософському факультеті. Завдяки викладачам із провідних університетів Європи сформувався універсальний підхід до класичної античності, який передбачав тісний зв'язок давньої історії, археології та філології (Е. Калінка, Ю. Ютнер, В. Юдайх, Й. Кромаєр). Основними об'єктами досліджень були античні пам'ятки Середземномор'я, зокрема Балкан, Малої Азії, Італії та Північної Африки. Пізніше під їхнім впливом, а також завдяки новим науковим віянням почалося вивчення місцевих старожитностей Буковини, Ґаличини та Поділля (Р. Ф. Кайндль, В. Мількович). Примітно, що вже на рубежі XIX–XX ст. були закладені основи вивчення палеоліту, енеоліту, епохи бронзи, скіфської археології, старожитностей римського часу, середньовічної та ранньомодерної археології.

У міжвоєнний період тенденція до збільшення науково-педагогічних кадрів із власних випускників посилилася. До теологічного (В. Тарнавський) й антикознавчого (Т. Саучук-Севяну) напряму додався також природничий (Ч. Амброжевич). Останній виявився особливо продуктивним щодо виявлення та дослідження нових пам'яток палеоліту, енеоліту і середньовіччя. З метою підвищення кваліфікації або ж рятуючись від лихоліття війни викладачі тимчасово чи на постійній основі проводили наукові дослідження у Відні, Берліні, Бухаресті, Вроцлаві, Сібіу тощо.

У радянські часи та період державної незалежності України на історичному факультеті поступово сформувалася потужна археологічна школа, насамперед завдяки науковій та педагогічній діяльності Б. Тимощука. Значний внесок у її подальший розвиток зробили І. Винокур, Л. Михайлина та С. Пивоваров. Вагомих наукових результатів в археології досягли також немало випускників: Д. Телегін, Л. Вакуленко, О. Приходнюк, В. Маркевич, І. Герета, Б. Томенчук, В. Войнаровський, М. Филипчук, С. Терський, М. Ягодинська, І. Возний, Ю. Мисько, О. Манігда й ін. Тенденція докорінно змінилася: якщо раніше був значним відсоток приїжджих науковців, то в цей період, навпаки, вихідці з історичного факультету (ФІПМВ) Чернівецького університету займаються археологією в провідних наукових і науково-освітніх закладах Києва, Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Кам'янця-Подільського. Співробітники та випускники факультету охопили науковими інтересами чи не всі археологічні періоди, але особливо значних здобутків було досягнуто в галузі археології римського часу та в слов'яноруській археології.

Завдяки давнім традиціям і вагомим здобуткам багатьох поколінь вчених Чернівецький університет став потужним осередком науково-дослідницької та освітньої діяльності у царині археології.

Чугуй Тарас *(Київ)*

АДМІНІСТРАТИВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ РОМАНА МСТИСЛАВОВИЧА

Актуальність теми пов'язана з необхідністю об'єктивного дослідження адміністративних трансформацій в Галицько-Волинському князівстві часів правління Романа Мстиславовича.

В історіографії цьому питанню приділено вченими недостатньо уваги. Історична наука має обмежену кількість вагомих праць із цього приводу — «Князь Роман Мстиславич та його доба: нариси з історії політичного життя Південної Русі XII — початку XIII століття» О. Головка, «Галицько-Волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат» О. Майорова і «Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах» А. Горовенка.

Мета автора — неупереджено дослідити адміністративні трансформації в Галицько-Волинському князівстві часів правління Романа Мстиславовича на основі вивчення джерельної бази і наукової літератури.

На нашу думку, знаковою подією в історії Європи стало друге запанування волинського князя Романа Мстиславовича в Галичі 1199 р. Приєднання Галицької землі до Волині спонукало нового могутнього володаря — князя Романа захищати південні рубежі нового державного утворення — до Дунаю і Понту Евксинського. Для проведення ефективної політики на Русі Роман Мстиславович багато уваги приділив Києву.

Наприкінці 1200 — на початку 1201 р. великий князь київський Рюрик Ростиславович разом із чернігівськими Ольговичами вирішили йти військовим походом проти князя Романа. Але Роман Мстиславович, зібравши галицькі та волинські війська, рушив походом на Київ. Його підтримали Володимировичі і чорні клобуки. Коли Роман Мстиславович підійшов до Києва, народне віче проголосило Романа своїм князем.

Встановлення влади князя Романа над Києвом було наслідком політичної угоди, згідно з якою Ольговичі повернулися на Чернігівщину, а Рюрик — зрікся Києва та поїхав до Вручия. Роман Мстиславович вирішив не залишатися у Києві, а повернувся до Галича. «Суздальський літопис» виважено повідомляє про те, що князі Всеволод Велике Гніздо і Роман Мстиславович офіційно посадили князем у Києві двоюрідного брата Романа, луцького князя Інгваря Ярославовича. «Густинський літопис», маючи на собі відбиток пізніших часів, прямо іменує князя Інгваря намісником Романа.

Для захисту своїх володінь князю Роману довелося здійснити військові походи на половців. Узимку 1200–1201 рр. Роман Мстиславович наздогнав половців за р. Рось, взявши боєм половецькі вежі й привівши багато полонених. Князь також відібрав у половців дуже багато невільників-християн. Важливо те, що похід князя Романа відбувся без підтримки інших впливових князів Русі, продемонструвавши могутню силу нового європейського володаря.

На наш погляд, в науці має існувати Закон протиріч. Ми готові наочно довести його дієздатність. Князь Роман Мстиславович був складовою дії цього Закону протиріч. Його суть полягає у тому, що на початку XIII ст. одночасно відбувалися два історичні процеси: перший — територіальне розширення держави князя Романа, другий — територіальне зменшення Візантійської імперії.

Однією з причин військового походу руського князя на половців були дружні відносини з Візантією. Так, у травні 1200 р. в Константинополі перебувало посольство від галицько-

волинського князя, яке очолював боярин Твердята Остромирич. О. Майоров має рацію, коли стверджує те, що князь Роман у цей час вдруге одружився. Його обраницею була родичка візантійського імператора Олексія III Ангела — Єфросинія. Ще однією важливою причиною військового походу Романа Мстиславовича на половців було перекриття ними на Пониззі торговельного «Бурштинового шляху» від Балтійського моря до Понту Евксинського.

Незалежно від сукупності причин, що зумовили військовий похід, він иявився вдалим. До Галицько-Волинського князівства знову були приєднані території Пониззя, також вдалося відвернути половецьку загрозу від Візантії. Політичний авторитет князя Романа значно виріс — на Русі та за її межами.

На розширення меж держави князя Романа Мстиславовича обурливо реагував його головний конкурент щодо Києва — Рюрик Ростиславович. На початку січня 1203 р. він разом із чернігівськими Ольговичами і половцями зайняв, пограбував і попалив Київ. Після погрому міста князь Рюрик не залишився у Києві, а відправився у Вручий.

16 лютого 1203 р., у Вручаї, Романом Мстиславовичем і Рюриком Ростиславовичем булоукладено угоду, згідно з якою князь Рюрик став правителем Києва, відмовившись від союзу з Ольговичами і половцями. На міжнародній арені, зокрема у Візантії, Романа Мстиславовича визнавали великим князем (igemon), а Рюрика — лише правителем (diepon) Києва.

Саме так проявилася мудрість, витривалість і гнучкість галицько-волинського князя Романа, його прагнення встановити мир у Руській землі. Союз Рюрика Ростиславовича з Ольговичами і половцями було зруйновано, а вже в першій половині 1203 р. відбувся спільний військовий похід Романа Мстиславовича, Рюрика Ростиславовича разом з племінниками Мстиславовичами і Ярослава Переяславського — на половців. Похід закінчився повною перемогою та взяттям у полон великої кількості половців і визволенням невільників.

Далі, на раді у Треполі, князь Роман забрав у Рюрика всі його волості в Руській землі. Після другого підпорядкування своїй владі Києва князь Роман Мстиславович пробув у ньому лише два тижні й відправився до Галича, залишивши знову правителем у Києві Інгваря Ярославовича. Синів Рюрика — Ростислава і Володимира Роман Мстиславович тримав у себе, як політичних заручників.

Під 1205 р. Я. Длугош згадує про короткочасне зайняття київського престолу смоленським князем Святославом Мстиславовичем, який нібито отримав схвалення киян. Але Роман Мстиславович прийшов із військом до Києва і вигнав Святослава Мстиславовича, посадивши на київському столі Рос-

тислава Рюриковича, якого на прохання Всеволода Велике Гніздо випустив із полону. Також випустив із полону Володимира Рюриковича, щоб був більшим розголос про могутність та милосердя князя Романа і щоб зростала повага до його імені, щоб легше було здійснити похід проти Польщі, до якого він того року готувався.

«Галицько-Волинський літопис», з огляду на світогляд сучасників, називає Романа Мстиславовича «великим князем», «вікопомним самодержцем усієї Русі». П. Толочко і О. Толочко праві у тому, що відновлення політичної єдності Південної Русі від Карпат і Дунаю до Дніпра — «було видатною подією в її державному житті, хоча й не здавалося Романові кінцевою метою його державницьких амбіцій».

Територіальні зміни Галицько-Волинської держави могли відбутися й внаслідок західних походів князя Романа. 1204 р. у Романа Мстиславовича і малопольського князя Лешка Білого виник конфлікт. Дізнавшись про смерть Мешка III, князь Роман захотів отримати винагороду від Лешка Білого — за попередню допомогу. Але той був проти. Того ж року відбувся військовий похід галицько-волинського князя до Сандомира.

Другий похід князя Романа до Сандомира був викликаний тим, що на запрошення краківської громади Лешко Білий відмовився повернутися до Кракова, спричинивши гнів у князя Романа. Галицько-волинський правитель вирушив до Сандомира. Малопольському князю необхідний був мир, але Роман Мстиславович вимагав заплатити сріблом або віддати Люблінщину.

Отже, кордони Галицько-Волинського князівства за часів правління Романа Мстиславовича простягалися від Карпат і Сяну — на заході до Дніпра — на сході, від Дорогичина — на півночі, до Дунаю — на півдні. Загальна площа Галицько-Волинської держави становила близько 400 тис. квадратних кілометрів, що ставило її в один ряд із найбільшими тогочасними європейськими державами — Священною Римською імперією і Угорським королівством.

Роман Мстиславович продовжив активну зовнішньополітичну діяльність, здійснивши 1205 р. ще один військовий похід на захід, маючи тісні стосунки зі Священною Римською імперією. Французький хроніст середини XIII ст. –Альбрікз монастиря Труа Фонтен, писав про те, що король Русі Роман — вирушив зі своїх володінь, прагнучи через Польщу попрямувати до Саксонії, але два брати — Лешко і Конрад, над річкою Вісла — з волі Божої, перемогли його і вбили.

Я. Длугош правильно виводив причину конфлікту між галицько-волинським і польськими князями — з бажання Романа Мстиславовича приєднати до своїх володінь Люблінщи-

ну, яку він прагнув отримати від Лешка Білого через несплату боргу за попередню допомогу. Свідченням цього була місячна облога Любліна.

Отже, адміністративні трансформації в Галицько-Волинському князівстві спонукали Романа Мстиславовича заявити про свої права на Київ і об'єднати землі Русі-України від Карпат — до Дніпра і Дунаю. У нашій свідомості князь Роман — це хоробрий військовий полководець і державний діяч. Підтвердженням могутності галицько-волинського правителя є те, що сусідні правителі та народи прагнули підтримувати з ним добрі відносини. Сила меча князя Романа Мстиславовича змусила підкоритися його волі фактично всіх ворогів.

Терещенко Олексій *(Кривий Ріг)*

НАЙДАВНІШІ ТРАДИЦІЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ НА КРИВОРІЖЖІ ТА В ІНГУЛЬСЬКІЙ ПАЛАНЦІ

Як відомо, Кривий Ріг був у складі Інгульської козацької паланки Запорізької Січі і мав постійний зв'язок із Запорізькою Січчю, яка здобула світове визнання. Запорізькі козаки майже безперервно вели важку збройну боротьбу за свободу, віру і незалежність українського народу, шанували демократію, а для цього потрібно було мати силу та мужність. За описами сучасників, запорізькі козаки були «більшістю зросту середнього, плечисті, статні, міцні, сильні, повновиді ... вся фігура його дихала мужністю, відвагою, заразливою веселістю і незрівнянним гумором....був здоровим, вільним від хвороб, помирав більше на війні, ніж вдома».

Ні для кого не секрет, що запорізькі козаки виховували підростаюче покоління у військовому дусі: щоб душа була чутливою, воля — стальною, сила богатирською. Про це яскраво свідчать козацькі літописи та етнографічні матеріали. Козаки використовували цілу систему рухливих ігор, у процесі виконання яких молоді козаки демонстрували свою фізичну силу, витримку, загартованість за різних природних умов і явищ: спека, холод, дощ, хуртовина. За переказами, на Запорізькій Січі, дітей спочатку возили на коні, занурювали в річку, а вже потім навчали ходити.

Козацькі традиції гартування та фізичного вдосконалення на Криворізькій землі нараховують більше 300 років. Як ствер-

джує професор П.Л. Варгатюк територію Криворіжжя активно почали заселяти у XVII — XVIII століттях. За стародавньою легендою, засновником м. Кривого Рогу був запорізький козак Ріг, який у боях позбувся правого ока. Він був середнього зросту, плечистий, міцний, витривалий та сильний (кажуть, що гнув п'ятака однією рукою). Мав він іменну зброю: рушницю, шаблю, спис, лук та стріли. Але це — лише легенди, бо населений пункт під назвою Кривий Ріг існує ще із XIII століття. І тут завжди жили й діяли сильні люди, а як відомо, навколо сильного гуртуються інші люди. Не випадково і чумаки, які везли сіль з Криму, завжди заїжджали до Кривого Рогу. Ця дорога в історичних літописах значиться як Кизикерменський або Чумацький шлях, який, як відомо, пролягав від села Широкого на лівому березі Інгульця до бродів Саксагані і далі на Ганнівку, Зибкове та Кременчук. Мир, спокій та безпеку чумакам могли забезпечити лише сильні, мужні люди.

Їм доводилося переносити свої вози на довгих мотузках через брід річки Саксагань з одного берега на інший, а потім — привал, відпочинок. В такий період річки служили місцем відпочинку та розваг місцевого населення. Всі чумаки добре плавали, вміли пірнати та гарно веслували на човнах. Хто знає, можливо, саме на цих привалах-зустрічах чумаків з місцевими жителями і відбувались перші Інгульські ігри. Виходячи із наведених історичних відомостей, можна стверджувати, що козаки на Криворіжжі сприяли розвитку таких видів спорту, як плавання, веслування, кінні перегони, кулачні бої, стрільба із лука і т. ін.

Місця на березі Саксагані, Інгульця приваблювали чумаків, козаків, селян України не лише як місце для відпочинку, и для тривалого проживання. З часом тут з'являлися козацькі хутори. Тому обжите місце добре було відомо із середини XVII століття.

Відомо, коли гетьману П. Калнишевському російське військове командування доручило визначити місце для поштового зв'язку, він врахував обжитість нашого краю, що лежав на відомому Кизикерменському шляху. 27 квітня (8 травня) 1775 року тут було відкрито поштову станцію Кривий Ріг (на злитті двох річок Інгульця та Саксагані). Це значна подія в історії Криворіжжя.

Цілком природно, що коли було зруйновано Запорізьку Січ (червень 1775 р.), козаки почали освоювати нові землі. Вони гідно оцінили кліматичні умови та географічне положення Криворіжжя. Тут були сприятливі умови для інтенсивного хліборобства, млинарства, бджільництва, полювання, винокуріння.

На Криворіжжі поселенці займалися скотарством, в якому пріоритетне місце посідало конярство. Кінь допомагав у нелегкій праці, адже кажуть, що відставний козак без коня, що дові-

дка без печаті. Це дуже вдало описав П.Л. Варгатюк, а експонати краєзнавчого музею підтверджують, що у давніх мешканців Криворіжжя фізичне виховання було одним із основних видів щоденної діяльності, обрядів, підготовки до праці, виконання оборонних дій.

За переписом 1859 року, в Кривому Розі налічувалося 554 двори і 3644 жителі. А якщо враховувати найближчі населені пункти: Інгулець (165 дворів), Олександродар (151 двір), Довгинцеве (64 двори), Вечірній Кут (35 дворів) та Веселі Терни (85), то скільки жителів усіх цих поселень збиралося під час проведення якогось свята чи обряду чи то влітку, чи то взимку...

Якщо уважно прочитати твори відомих вчених: академіка Ф.Зуєва (1781), Д.І. Яворницького (1892-1897), В.О. Комарова (1998), що вивчали історію Криворіжжя, можна помітити, що більшість із них не зосереджували свою увагу на народних рухливих іграх, фізичних вправах, спорті, зате відзначали, що в свою чергу люди використовували фізичну силу у важкій господарській праці.

Якщо порівняти сучасні фізкультурно-оздоровчі заходи в нинішній криворізькій школі з народними іграми і з козацькими іграми Інгульської паланки, то можна переконатися, що більшість сучасних ігор і видів спортивних змагань сягають своїми корінням у сиву давнину. Система козацько-спортивного виховання, яка склалася в Інгульській паланці, це не цілком самостійне явище, відірване від родинних традицій, велику роль відігравали батьківська і материнська народна педагогіка. Вона цілеспрямовано відповідно до усталених традицій і згідно зі своєрідністю місцевого колориту готувала дітей до життєвих труднощів, застосовуючи різноманітні засоби народної фізичної культури з елементами гри, що впливало не лише на фізичний розвиток, а й на емоційно-психологічний стан особистості.

Constantinov Valentin, Blidari Maxim *(Chișinău, Moldova)*

JUSTIȚIE ȘI PROTECȚIONISMUL ÎN POLONIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA. CAZUL FIULUI LUI LUCA STROICI MARE LOGOFĂT AL MOLDOVEI

Cazul petrecut în Polonia în anul 1599 este, fără îndoială, unul deosebit. Pe scurt, ceea ce s-a întâmplat atunci a fost următorul fapt: fiul lui Luca Stroici, marele logofăt, l-a ucis pe un nobil polonez,

motiv pentru care a fost închis. La rândul său, Luca Stroici a depus toate eforturile pentru a-și salva fiul. Și, având înalta protecție a marelui cancelar și marelui hatman al Coroanei, Jan Zamoyski, a reușit până la urmă, deși fiul său a petrecut câteva luni în temnița poloneză. Până la noi au ajuns câteva scrisori, din care se poate înțelege cum a decurs această afacere și ce pași a făcut marele logofăt al Moldovei pentru a-și elibera fiul.

Trebuie remarcat că nu știm care dintre cei doi fii ai lui Luca Stroici a comis omorul și a fost închis în Polonia. Cunoaștem doar că acesta avea doi fii: Ionașko și Vasile. Despre cel din urmă știm că a fost ucis în vremea lui Ștefan Tomșa al II-lea, fapt menționat de Miron Costin în cronica sa, cu referire la urmările bătăliei de la Roza lui Sas. Editorul documentelor poloneze, Ilie Corfus, presupunea că anume Vasile Stroici a fost comandantul oștii moldovenești care, în 1607, a intervenit în «războiul civil», sprijinindu-l pe Mihăilaș Moghilă, fiul lui Simion Moghilă, împotriva armatei ce îl susținea la domnie pe Constantin Moghilă, fiul lui Ieremia Movilă. Acea armată era sprijinită în special de frații Potocki, înrudiți cu ramura lui Ieremia Movilă. Totuși, în sursa respectivă era amintit doar «Stroici», fără prenume.

Revenind la anul 1599, constatăm că unul dintre fiii lui Luca Stroici l-a ucis pe un nobil polonez și a fost închis. Probabil că Luca Stroici a depus mari eforturi pentru a-l elibera. Într-una din scrisori el nota: «Prin pierderea și pedepsirea fiului meu nu se va răscumpăra moartea celui ucis, și ceea ce s-a făcut nu poate fi șters. Nu laud fapta vinovată a fiului meu și nimic n-aș fi spus despre ea, de n-ar fi biruit în mine dragostea părintească, aducându-mi aminte că el e sânge din sângele meu».

Din această scrisoare aflăm că logofătul moldovean s-a adresat încă o dată unui magnat polonez: «de aceea iarăși te rog din suflet, stăpâne...». Nu știm câte daruri a dat boierul moldovean, care din 1593 avea și indigenat polonez, dar textul arată că Stroici «va fi mereu dator să slujească» acelui magnat. Scrisoarea era adresată starostelui de Wieluń, Aleksander Koniecpolski.

Aleksander Koniecpolski, din neamul Pobóg, era apropiat de Jan Zamoyski, iar pe timpul rokoszului lui Zebrzydowski a stat de partea regelui. El a fost și tatăl lui Stanisław Koniecpolski, care în 1632 avea să devină mare hatman al Coroanei. Revenind la Aleksander Koniecpolski și la cererea lui Luca Stroici, trebuie adăugat că această scrisoare a fost trimisă și lui Jan Zamoyski, cel ce conducea cele mai importante treburi ale Republicii nobiliare și putea, prin autoritatea sa, să rezolve asemenea cazuri, chiar și împotriva legilor poloneze.

Un om foarte important cerea îndurare polonezilor, iar Jan Zamoyski avea nevoie de Luca Stroici atât pentru consolidarea influenței Republicii — și a sa personală — în Moldova, cât și pentru

menținerea acesteia în sfera de influență poloneză, un statut pe care Polonia, probabil, nu îl mai avusese până atunci în Moldova.

Trebuie amintite și vremurile extrem de neliniștite: asupra Moldovei își revendicau pretenții, pe lângă polonezi, și otomanii și Habsburgii. Doar iscusita politică a lui Jan Zamoyski a făcut ca Moldova nu doar să intre în sfera de influență poloneză, ci și să legalizeze statutul de dublă suzeranitate polono-otomană. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât din 1593 se desfășura Marele conflict turco-habsburgic, în care Moldova fusese atrasă direct, până când Jan Zamoyski l-a așezat pe tron pe Ieremia Movilă și a inclus Moldova în orbita poloneză.

Între timp, tot în acel an 1599, Luca Stroici a împrumutat lui Ieremia Movilă 1000 de zloți pentru a fi trimiși Stavropighiei din Liov, ca să continue construcția bisericii Adormirea Maicii Domnului. Aleksander Koniecpolski, amintit mai sus, încercând să împace moldovenii, i-a scris domnului despre supușii săi care fugiseră în Moldova și i-a cerut să îi trimită înapoi. Ieremia Movilă a răspuns că, potrivit tratatelor, nici moldovenii fugiți în Polonia, nici polonezii fugiți în Moldova nu se extrădau, dar a adăugat că va încerca să-i caute și, dacă îi va găsi, îi va trimite. Desigur, nimeni nu a fost căutat și nimeni nu a fost înapoiat.

La 30 septembrie 1599, fiul lui Luca Stroici era deja liber. Marele logofăt îi scria cancelarului polonez, mulțumindu-i pentru intervenția pe lângă voievodul de Bratslav. Datorită acestor intervenții, fiul lui Stroici a fost eliberat. Trebuie menționat că voievodul de Bratslav era nimeni altul decât Janusz Zbaraski, tatăl lui Krzysztof Zbaraski, solul polonezilor la Poartă în anii 1622–1623, pentru confirmarea păcii cu otomanii încheiate la Hotin în 1621. Celălalt fiu al său a fost Jerzy Zbaraski, de asemenea mare magnat polonez.

Așadar, această istorie, începută la începutul anului 1599, s-a încheiat cu mari neliniști pentru Luca Stroici, cel mai înalt boier în ierarhia politică a Moldovei de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea. Deși fiul său a săvârșit o crimă pentru care putea fi aspru pedepsit, el a scăpat de pedeapsă datorită intervenției celor mai de seamă dregători polonezi.

Кузьменко Наталія *(Суми)*

КАРАЇМСЬКА ГРОМАДА СУМ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Караїми — представники одного із корінних народів Кримського півострова, назва якого походить від арамейського «караїм» — читець. Караїмізм — різновид іудаїзму, який визнає

лише писаний Старий заповіт і заперечує Талмуд. Перше свідчення про перебування караїмів у Криму датується 1278 роком. Найбільшим поселенням кримських караїмів була фортеця Чуфут-Кале –столиця Кримського ханства з XIV по XVI ст., про що свідчить ханська гробниця Дюрбе Джанике-ханум. Починаючи з XIV — XV століть поселення караїмів були у Галичі, Львові, Самборі, Києві.

Про точний час появи караїмів у Сумах нам невідомо, але у сусідній Полтавській губернії, згідно з переписом населення 1897 р., проживали караїмські родини. У списку родин караїмів губернського міста Полтави та повітового міста Кременчука знаходимо дані про «Перекопського міщанина Єфраїма Туршу, його дружину, дітей — син Ілля і доньки... ». Можливо, йдеться про дві гілки давнього роду Туршу (доволі поширене прізвище серед караїмів). Наприкінці XIX — на початку XX століття у Сумах мешкало близько 20 сімей караїмів, найбільш відома з них — родина Іллі Ефраїмовича Туршу (1853-1909), підприємця та мецената. І. Туршу володів тютюновими плантаціями та фабрикою з виробництва тютюнових виробів. Підприємство розпочало роботу 1880 р., де виготовлялися цигарки, переважно з місцевої сировини, а також тютюн для паління. 1895 р. на сільськогосподарській виставці продукція отримала нагороду. 1897 р. на фабриці І. Туршу працювало 282 робітники: 40 чоловіків, 100 жінок, багато молоді. У місті родина мала три магазини. Цигарки «Демон», які вироблялися на фабриці Туршу, були найбільш популярними у Харківській губернії. 1902 р. на підприємстві був створений осередок революційної організації соціал-демократичного спрямування «Факел», рік потому організація була розкрита, її керівники віддані під суд. Фабрика працювала до її націоналізації радянською владою.

І. Є. Туршу був одним із шести купців першої гільдії у місті (інші — євреї). Підприємця обирали гласним (депутатом) Сумської міської думи. Він був меценатом, підтримував міський театр «Швейцарія», у виставах брали участь члени караїмської громади. Олександр Купрін, який відвідав Суми, описав свої враження в оповіданні «Як я був актором». У виставі «Смерть Івана Грозного» караїми грали ролі бояр. «Ці бояри були чарівні. Усі вони були набрані з молодих караїмчиків, які служили на місцевій тютюновій фабриці. Я виводив їх на сцену. Я невеликого зросту, але найвищий з них діставав мені до плеча». Окремі члени караїмської громади продовжили свою артистичну діяльність.

Один із членів родини підприємця, В. Туршу, був голкіпером сумської футбольної команди «Спарта». 1913 р. міська газета «Сумской вестник» повідомляла про матч Сумської команди і команди м. Лебедина, особливо відзначивши гру воротаря та

кількох захисників. Діти І. Є. Туршу Сава і Агрифена (Груня) брали участь у діяльності Сумського товариства «Просвіта». 1919 р., у період денікінської окупації Сум, Груня разом з братом Савою зазнали арешту за українську агітацію та просвітницьку діяльність. Сава Туршу у заяві про поновлення виборчих прав, яких його позбавила нова влада в 1920-х роках, писав, що працював актором. За деякими свідченнями, караїмська громада у Сумах на початку ХХ ст. мала свій національний культурно-освітній центр, який проіснував до 1930-х рр.

У наш час про караїмську громаду у Сумах нагадує будинок на розі вулиць Кузнечної та Магістратської (на початку ХХ ст. — вул. Думська), де розташовувалася тютюнова фабрика І. Є. Туршу, а також кілька надгробних пам'ятників на міському кладовищі. На могилі І. Є. Туршу встановлено невисоку піраміду, на верхів'ї якої розміщено кулю. Дослідник сумських некрополів В. Токарєв висловлював думку про те, що «падаюча куля» — ознака караїмських пам'ятників. Однак огляд караїмського некрополя у Галичі, який нараховує кілька десятків пам'ятників, не підтверджують такої гіпотези. Натомість можна простежити подібність караїмських і єврейських надмогильних пам'ятників. Авторка дослідження про Личаківський некрополь Роксоляна Загайська вважає «крилату кулю» символом рухливої купецької вдачі, що вказує на поховання успішного підприємця або банкіра. Поруч з могилою І. Є. Туршу міститься поховання інших представників його родини. Нащадки підприємця та мецената І. Є. Туршу проживають у різних країнах.

Константинов Валентин, Дандара Віорел *(Кишинів, Молдова)*

ВЕЛИКИЙ ЛОГОТЕТ ЛУКА СТРОЇЧ У ЛИСТУВАННІ З ПРАВОСЛАВНИМ БРАТСТВОМ ЛЬВОВА

Молдавський логотет неодноразово демонстрував свою активну роль у забезпеченні фінансування будівництва церкви Успіння у Львові, звертаючись до господаря з проханнями про надання необхідної допомоги. Важливо відзначити, що Лука Строїч розпочав діяльність великого логотета ще за часів Петра Шиопула, який вступив на престол Молдови у 1574 році. Для спорудження святині на території Польщі молдаванам було необхідно отримати королівський дозвіл. 15 травня 1598 року сам господар повідомив львів'ян, що отримав дозвіл короля на будівництво церкви: «Бо й тут, у краї, багато церков, фортець

та господарських дворів стоять порожніми, що потребує значних витрат, проте, бачачи цю святу церкву у такому важливому місці, яке не слід залишати без нашої підтримки, вона є витвором попередніх молдавських господарів».

У своєму листі господар повідомляв про надсилання 500 гельбенів через старосту Чернівців та Оріша, а також наголошував, щоб писар зазначав деталі витрат кожного гроша. Крім того, господар закликав членів братства помиритися з єпископом Гедеоном Балабаном.

Зі схожим змістом листи надсилали й логотет Лука Строїч та Симеон Мовіла, гетьман і пярклаб Сучави, під час початку другої фази будівництва церкви Успіння. Однак виникли нові труднощі: коли стало відомо, що члени братства знесли цегляну стіну для зведення нової з обробленого каменю, Лука Строїч та Іанахі Кіріца Палеолог висловили своє глибоке невдоволення, наголошуючи на додаткових витратах і подовженні часу будівництва. Великий логотет зазначав: «Милосердя господаря спрямоване й на інші значні потреби, і є що будувати та зводити».

Важливо, що листи Луки Строїча до Львівського братства часто дублювали листи господаря Ієремії Мовіли, що свідчить про високий статус логотета, порівняний із роллю, яку займав у Польщі його друг Ян Замойський. Так, 12 березня 1599 року Ієремія Мовіла повідомив православних львів'ян про надсилання ще 500 угорських гельбенів і висловив сподівання, що протягом року церква буде завершена. Того ж дня лист із таким самим змістом надіслав і великий логотет Лука Строїч, який, окрім обіцянки подальшої допомоги, зауважував: «Через численні наші гріхи Бог відвідав нас великою скорботою й журбою». Він також підтверджував готовність і надалі сприяти, поряд із коштами, надісланими господарем.

Через кілька місяців нова делегація до господаря Молдови від братства Ставропігії мала отримати від Ієремії Мовіли 1000 польських злотих. Він пообіцяв, у разі потреби, позичити у пана Богдана кілька сотень або навіть тисяч злотих, аби лише побачити завершеною церкву. Через кілька днів, 6 липня 1599 року, зі села свекра господаря Молдови — Лозна, Лука Строїч писав львів'янам з тією ж проблемою: ці 1000 польських злотих він сам позичив господарю та видав двом священникам по 12 злотих і по 20 злотих на харчі.

У наступному листі, надісланому львів'янам, Ієремія Мовіла повідомляв, що надсилає їм еквівалент 160 польських злотих для продовження будівництва церкви. У цьому ж листі господар Молдови згадував і про певні проблеми, з якими зіткнулася православна громада Львова під час будівництва. Він зазначав, що не може допомогти з цими питаннями, адже «хто сильний та

могутній, той хай їх захищає». Водночас Ієремія Мовіла обіцяв звернутися до короля щодо проблем, що виникли у громади.

Ієремія Мовіла мав рацію, радячи львів'янам завершити будівництво церкви того ж року. На Молдову обрушилися численні труднощі: у результаті блискавичної кампанії Мігай Хоробрий, господар Валахії, окупував Трансильванію. Було ясно, що наступною на черзі була Молдова, особливо враховуючи, що стосунки між двома господарями були натягнутими. Ієремія Мовіла вжив заходів, щоб убезпечити себе від намірів господаря Валахії. Тому, коли наступні делегації зі Львова приїхали за коштами для завершення церкви, вони були змушені повернутися ні з чим. Попри це, Ієремія Мовіла запевняв львів'ян, що після стабілізації ситуації він відновить владу в Молдові та продовжить фінансування будівництва церкви.

Складне становище Молдови не дозволяло господарям активно брати участь у відновленні святині. Лише в третьому десятилітті, у 1628 році, церква була завершена й сьогодні є однією з імпозантних та визначних святинь Львова, поряд із вежею Константіна Корнякта — грека-торговця з Молдови, який зрештою отримав польське підданство й відіграв важливу роль у економічному та духовному житті міста.

У травні 1600 року Ієремія Мовіла втратив трон. Коли до Молдови вступила армія Мігая Хороброго, вона мала за плечима роки боротьби з османами та недавню кампанію в Трансильванії. Незважаючи на попередження Ієремії Мовіли про неминучу військову загрозу, його поради залишилися без уваги. Господар Валахії окупував Молдову та прагнув легітимізувати свою владу у трьох румунських країнах. Ієремія Мовіла спершу відступив до Хотина, а згодом до своєї маєтності в Усті. Звідти він писав львівським православним, що наразі не надсилає коштів для продовження будівництва, але дозволяє їм брати позики на свій рахунок.

11 вересня 1600 року, незадовго до кампанії з відновлення влади Ієремії Мовіли, Лука Строїч звернувся до львів'ян, дякував за отриманий лист і висловив готовність допомогти. Проте наразі він не міг надати жодної підтримки через проблеми, що спіткали господаря.

Наступні роки були знову ознаменовані труднощами, розчаруваннями та, найголовніше, браком коштів. Кампанія Мігая Хороброго призвела до руйнування частини країни. Коли Ієремія Мовіла відновив владу, йому довелося брати участь у плані щодо посадження свого брата, Симеона Мовіли, на трон Валахії — плані, який виявився утопічним і негативно позначився на економічній стабільності господарства Ієремії Мовіли. Поразку плану 1602 року доповнив бунт польських найманців, які вимагали своєї платні. Хоча в підсумку вони отримали

менше половини належної суми, як хвалився полковник Станіслав Жовкевський, Молдова постраждала від грабежу цих найманців.

Відносна стабілізація ситуації настала лише близько 1604 року, коли стало можливим відновити фінансування будівництва церкви у Львові. Незабаром, проте, Ієремія Мовіла помер, так і не побачивши завершеної церкви. Його дружина, Елізабета Мовіла — амбіційна пані, яка доклала великих зусиль, аби бачити своїх синів на престолі, — потрапила в турецьке полонення у 1616 році. Сам Лука Строїч, впливовий молдавський боярин, помер у 1610 році. Лише після того, як Мирон Барновський втратив владу, церква Успіння у Львові, також відома як «волоська церква», була завершена та розписана.

Православна солідарність стала живим свідченням зміцнення віри у часи, коли вона зазнавала нападів з усіх боків.

Казюк Микола *(Тернопіль)*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СИДОРА ВИННИЦЬКОГО

Парламентська діяльність Сидора Винницького становить важливий етап у розвитку українського національно-політичного руху на Буковині наприкінці XIX — на початку XX ст. Як депутат Австрійського парламенту (1897–1901), він репрезентував інтереси української громади, поєднуючи правничу компетентність із досвідом громадської праці в «Руській Раді» та «Руському народному домі» в Чернівцях. У парламентських виступах Винницький акцентував увагу на питаннях захисту прав українського населення, рівноправного представництва у місцевих органах влади та розвитку національно-культурних інституцій. Його діяльність сприяла посиленню політичної суб'єктності українців у багатонаціональному середовищі Буковини та віддзеркалювала загальні тенденції модернізації українського руху в межах Австро-Угорської монархії. Значення С. Винницького полягає не лише у відстоюванні окремих законодавчих ініціатив, а й у формуванні політичної традиції парламентської репрезентації українців, що стало складовою частиною національно-визвольного процесу.

Промова Сидора Винницького, виголошена на засіданні австро-угорської делегації в січні 1900 року, є цінним джерелом для вивчення його парламентської діяльності та позиції щодо зовнішньої і внутрішньої політики Австро-Угорщини на рубе-

жі століть. С. Винницький, як делегат від Буковини, підкреслював важливість підтримки загального миру в Європі, що є ключовим для стабільності та розвитку держави. Він висловлював повну згоду з діяльністю міністерства закордонних справ, спрямованою на збереження миру, оскільки це створювало сприятливі умови для культурного та економічного розвитку всіх народів монархії. Отже, С. Винницький продемонстрував свою прихильність до поміркованої та конструктивної політики на міжнародній арені, що відповідало інтересам його виборців і всього регіону. Він підкреслював, що такий курс відповідав інтересам його виборців і всіх народів монархії, оскільки забезпечував сприятливі умови для культурного та економічного розвитку. Крім того, він зазначав, що співпраця з Російською імперією в питаннях політичного та економічного зміцнення балканських держав могла сприяти мирному вирішенню так званого «східного питання» та зміцненню позицій монархії на Сході. Така позиція свідчить про його розуміння взаємозв'язку між успішною зовнішньою політикою та внутрішнім благополуччям.

У своїй промові С. Винницький також звернув увагу на критичну ситуацію всередині країни, де він бачив «пристрасну війну» між народами. Він стверджував, що ця внутрішня боротьба перешкоджала успішній діяльності народних представників, ускладнювала державне управління і шкодила добробуту народу. С. Винницький закликав до справедливого розв'язання національних і соціальних конфліктів, наголошуючи на необхідності допомоги найбіднішим та захисту слабших народів. Його позиція свідчить про глибоке розуміння того, що внутрішній мир був не менш важливим, ніж зовнішній, і що благо держави залежало від добробуту всіх її народів.

С. Винницький також зосереджується на внутрішніх проблемах імперії. Він висловлює стурбованість «запеклою війною» між націями всередині країни, що, на його думку, перешкоджала діяльності народних представників і шкодила добробуту народу. Особливу увагу він приділяв питанню еміграції, зазначаючи, що еміграційний рух серед українського населення Галичини та Буковини набув «страшних розмірів». С. Винницький вказував, що основною причиною цього явища були несприятливі економічні умови, які стали «найгіршими в цілій монархії». Він висловлював задоволення, що міністерство внутрішніх справ приділяло цьому питанню належну увагу, та закликав до радикальних заходів для поліпшення становища. Це демонструє, що С. Винницький був не лише прихильником мирної зовнішньої політики, а й послідовним захисником со-

ціально-економічних інтересів українського народу в межах Австро-Угорщини.

Отже, можна зробити висновок, що парламентська діяльність С. Винницького була багатогранною та відповідала як загальнодержавним інтересам, так і специфічним потребам українського народу. С. Винницький виступав як прагматичний політик, який підтримував курс на збереження європейського миру та вважав співпрацю з Російською імперією ключовим фактором для стабілізації «східного питання». Його позиція свідчить про глибоке розуміння того, що зовнішньополітична стабільність є необхідною передумовою для внутрішнього культурного та економічного розвитку всіх народів монархії.

Водночас С. Винницький був рішучим захисником внутрішніх інтересів своєї нації. Він не боявся порушувати гострі питання, такі як масова еміграція українців з Галичини і Буковини. Його заклик до уряду звернути увагу на катастрофічні соціально-економічні умови, що спричиняли виїзд населення, демонструє його зосередженість на вирішенні нагальних проблем своїх виборців. Отже, парламентська діяльність Сидора Винницького може бути охарактеризована як поєднання лояльності до Австро-Угорської держави з наполегливим і послідовним відстоюванням прав та інтересів українського народу на найвищому політичному рівні.

Залуцький Ярослав *(Чернівці)*

ТОВАРИСТВО ВЗАЄМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ «ДНІСТЕР» (1892–1920 РР.): РОЛЬ У ФІНАНСОВОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ

Перша світова війна стала потужним викликом для всіх інституцій Галичини, проте діяльність «Дністра» у фінансовій сфері забезпечувала українським організаціям надійну опору. У цей період товариство зосередилося на кількох ключових напрямках:

Фінансова стабільність у кризові часи. Попри загальну економічну дестабілізацію, «Дністер» зберіг платоспроможність завдяки консервативній фінансовій політиці, наявним резервам та зв'язкам з австро-угорськими банками, що дозволило уникнути банкрутства.

Адаптація страхових продуктів. В умовах нових ризиків, пов'язаних із війною, таких як пожежі, реквізиції та знищення майна, товариство розширило спектр страхових послуг. Було запроваджено спеціальні умови для страхування сільськогосподарських об'єктів, церковного майна та кооперативних складів.

Підтримка українських кооперативів. «Дністер» активно співпрацював із такими організаціями, як «Сільський господар» та «Народна торгівля», надаючи страхове покриття та фінансові консультації.

Соціальна місія. Товариство надавало допомогу родинам військових під час мобілізації та евакуацій, підтримувало українські шпиталі та благодійні фонди.

Особливе значення мала взаємодія товариства з Українськими січовими стрільцями (УСС) — першою організованою українською військовою формацією в складі австро-угорської армії. Приміщення «Дністра» використовувалося для зборів, фандрейзингових акцій та культурних заходів на підтримку стрілецького руху. Деякі члени правління, зокрема Кость Левицький, брали участь у координації допомоги стрільцям, включно з медичним забезпеченням і страхуванням родин загиблих.

Незважаючи на війну, товариство не припиняло підтримки культурних ініціатив. Воно фінансово сприяло діяльності «Просвіти», «Рідної школи», «Союзу українок» та інших національних товариств, що займалися просвітництвом, допомогою біженцям та моральною підтримкою фронту. У будівлі товариства на вул. Руській, 20 проводилися літературні вечори, лекції та виставки, присвячені українській історії та культурі. Також «Дністер» страхував майно українських культурних установ, бібліотек і шкіл, що було особливо актуально в умовах воєнної загрози.

Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 року «Дністер» став одним із фінансових стовпів нової держави. Приміщення на вул. Руській, 20 використовувалося для засідань українських адміністративних органів. Товариство надавало кредити урядовим структурам ЗУНР для закупівлі амуніції, медичних засобів та забезпечення діяльності Української Галицької Армії (УГА).

Кадрова участь у державотворенні також була значною: Кость Левицький, один із засновників «Дністра», очолив уряд ЗУНР, а інші члени правління брали участь у дипломатичних місіях, адміністративному управлінні та економічному плануванні. Ідеологічно «Дністер» демонстрував здатність української інституції до самоуправління, фінансової дисципліни та

стратегічного мислення, що сприяло формуванню довіри до нової держави.

Отже, «Дністер» був не лише страховою компанією, а й символом української економічної самостійності. Товариство протистояло польським та москвофільським фінансовим структурам, підтримувало розвиток українського культурного, освітнього та економічного життя Галичини й Буковини. Його діяльність сприяла формуванню фінансової культури серед українців та залишила значний слід у національній пам'яті як інструмент економічного самозахисту. Завдяки далекоглядності та розсудливості керівництва, «Дністер» зберіг стійкість українських інституцій у воєнний період, пережив поразку і продемонстрував ефективність своєї діяльності в міжвоєнний період польської окупації.

Литвин Микола *(Львів)*

МИРОН КОРДУБА І ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ВОЄННИХ МОГИЛ У ЛЬВОВІ

Відомий науковець і громадський діяч Мирон Кордуба (1876-1947) не лише досліджував історію України та Центрально-Східної Європи, але й підтримував пам'ятко-охоронну роботу на західних землях України. В його родинному архіві зберігся альбом Товариства охорони воєнних могил, яке діяло у Галичині в міжвоєнний період ХХ ст., вшановуючи пам'ять про велич і трагедію Українських визвольних змагань першої чверті ХХ ст. Ймовірно, цей альбом він отримав у радянську добу від когось із керівників цього товариства. Його статут затвердило Львівське воєводство 25 березня 1927 р., а діяльність розв'язала радянська адміністрація восени 1939 р., заборонивши функціонування у «возз'єднаному» краї всіх українських партій, громадських, освітніх, музейних, кооперативних структур.

Головна рада товариства розмістилася у Львові на вулиці Руській, 18 (1 поверх), поруч офісів «Просвіти», Українського національно-демократичного об'єднання, товариств «Дністер», «Сокіл», НТШ, тобто головних українських структур краю. Очолив товариство 52-річний правник і господарник Броніслав Янів, який здобув перший управлінський досвід, очолюючи українські товариства — страхувальне «Карпатія» і педагогічне «Рідна школа». Паралельно він очолював товариство «Український театр», кошти від праці якого йшли на істо-

рико-меморіальну працю. Як бачимо, досвід роботи в бізнесі, структурах соціального захисту та культурній сфері дозволили Броніславу Яневу досить енергійно організовувати пам'ятко-охоронну працю в регіоні. Заступником голови товариства працював громадський діяч Олександр Карпінський, а секретарем — Іван Німчук, талановитий журналіст, згодом редактор «Діла», член ЦК УНДО. Метою товариства, як стверджував статут, було «плекати і поширювати між членами товариства ідеї пієтизму і пошани для могил борців, які полягли у війні і похоронені на території Польської держави». Як бачимо, в умовах польської займанщини українські правники не ризикнули (або їм не дозволили цензори) ствердити, що йдеться насамперед про вшанування пам'яті жертв польсько-української війни 1918–1919 рр., загиблих діячів ЗУНР і УНР, стрільців і старшин легіону УСС, Галицької армії. Вказану працю активісти товариства вважали не лише християнським, але й національним обов'язком. Реалізація цієї мети здійснювалася шляхом: упорядкування цвинтарів, могил, курганів і пам'ятників; перенесення тлінних останків полеглих борців з полів, городів, лісів на цвинтарі; будівництво нових пам'ятників, встановлення пропам'ятних таблиць; надання інформаційної та матеріальної допомоги родинам померлих у пошуку воєнних могил; підготовки тематичних листівок і плакатів, які тиражувалися на сусідній Бляхарській вулиці в друкарні Ставропігійського інституту; влаштування заупокійних Богослужінь.

Свою статутну працю товариство проводило через 32 філії, які відкрито у воєводських і повітових містах, містечках і деяких селах краю (Перемишль, Тернопіль, Бережани, Бучач, Теребовля, Підгайці, Чортків, Станиславів, Надвірна, Калуш, Коломия, Рогатин, Ходорів, Стрий, Жовква, Яворів та ін.). Одну з філій засновано навіть у Кракові, де мешкала велика українська громада, діяло підпілля ОУН.

Конкретну пам'ятко-охоронну діяльність товариства висвітлюють матеріали неопублікованого документального альбому цього товариства. Він включає світлини пам'ятних заходів, графічні малюнки, історичні поштівки, пам'ятні листівки, проєкти пам'ятників і екслібрисів, Статут ТОВМ.

Стрілецькі поштівки, які поширювались у галицьких родинах, розповідають про збройну боротьбу двохтисячного легіону УСС проти російських окупаційних військ у роки Великої війни. Збір коштів від їх продажу, як правило, йшов на влаштування цвинтарів та окремих поховань стрільців і старшин легіону УСС на Прикарпатті та Надзбруччі. Зокрема, за сприяння товариства споруджено величний стрілецький меморіал на горі Маківка, яким опікувався парамілітарний «Пласт»; особливо масо-

вими були зеленосвяточні походи молоді до могил українських героїв.

Активісти товариства насамперед намагалися впорядкувати поодинокі могили і меморіали легіону УСС на полях боїв Першої світової війни у Карпатах та Надзбруччі. Зокрема, в альбомі подано світлини Пам'ятника-хреста Українським січовим стрільцям на горі Ключ у час війни і міжвоєнний період — у серпні 1933 р., коли він був по-варварськи сплюндрований польськими шовіністами. Зафіксовано в альбомі й вигляд перших стрілецьких поховань на горі Маківка, де жорстокі бої тривали навесні 1915 р. Ними тривалий час опікувалися різні курені «Пласту». Подано також технічний проєкт будівництва стрілецького пам'ятника у с. Августівка на Тернопільщині. Оригінальною є світлина цвинтаря Українських січових стрільців у селі Посухів під Бережанами, де поховано загиблих січовиків на горі Лисоні влітку 1916 р. у боях з росіянами.

Основна маса документальної хроніки альбому присвячена спорудженню Стрілецького меморіалу (меморіалу стрільців і старшин легіону УСС і Галицької армії) на Янівському цвинтарі у Львові. Його проєкт розробили талановиті митці — малярі Петро Холодний, Лев Лепкий, архітектор Євген Нагірний. Він включав облаштування на 38 полі в 1933–1934 рр. 648 бетонних могил. Камера фотографа зафіксувала перші цвинтарні поля з дерев'яними хрестами ще у 1921–1924 рр., зокрема під час проведення зеленосвяточних панахид.

Товариство охорони воєнних могил зібрало колекцію світлин про відвідання стрілецького меморіалу на Янівському цвинтарі делегаціями зі США, зокрема у липні 1933 р. представниками Першої сотні Чорноморської січі з Нью-Йорку, які склали благодійні пожертви на діяльність товариства.

За сприяння капеланів, української громадськості, активістів товариства облаштовано могилу летунів Летунської сотні Галицької армії у Красному на Львівщині. Власне неподалік залізничної станції у 1919 р. розташовувався військовий аеродром Галицької армії, звідки регулярно робилися розвідувально-бойові вильоти у стан ворога. Летунською сотнею, як відомо, командував син Каменяра — Петро Франко, добре знаний у стрілецькому середовищі.

Борцям за волю України, творцям і захисникам ЗУНР встановлено пам'ятники у Тернополі, Самборі, а згодом Чорткові, звідки у напрямі Львова розпочалася у червні 1919 р. знаменита Чортківська офензива Галицької армії. Святочно відзначала українська громадськість подвиг легіону УСС і Галицької армії в Угневі на Львівщині, де у липні 1921 р. відкрито Пропам'ятний

стрілецький хрест. Масові зеленосвяточні та першолистопадові походи щороку (до 1939 р.) проходили у Бережанах на Тернопільщині, де на міському цвинтарі споруджено Стрілецький меморіал, який пережив польську і радянську займанщину. До речі, поруч із українським меморіалом у міжвоєнний період споруджено польський військовий меморіал, який теж зберігся до наших днів.

Завершує уже згаданий альбом листівка «Пам'ятка з Зелених свят», яка закликала громадськість Галичини вступати до Товариства охорони воєнних могил, допомагати його пам'ятко-охоронній праці. На жаль, цей заклик до благодійності залишається актуальним і нині.

Богдан Ярослав *(Тернопіль)*

ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1914–1916 РР.)

Фінансова політика російської окупаційної влади у роки Першої світової війни належить до малодосліджених питань української історіографії. Якщо політичні та військові аспекти окупації знайшли відображення у працях вчених, то проблематика витрат і механізмів розподілу коштів адміністрацій залишалася поза увагою. Недостатність системних студій зумовлює потребу у вивченні конкретних прикладів, зокрема діяльності цивільної адміністрації в Тернопільській губернії.

Після захоплення Західної України у 1914 р. російська влада створила Тернопільську губернію, підпорядковану генерал-губернаторству. Окупаційні структури відповідали за фінансове, адміністративне та соціальне управління. Витрати концентрувалися на утриманні апарату, господарських потребах та забезпеченні чиновників. Водночас війна та інфляція ускладнювали фінансовий стан, а бюрократія й неефективність управлінців призводили до перевитрат та нестачі ресурсів.

Архівні документи засвідчують численні труднощі у фінансовому забезпеченні. Уже наприкінці 1915 р. начальники повітів інформували губернатора про відсутність коштів навіть на базові канцелярські потреби (папір, чорнило, опалення). Звіти регулярно поверталися на доопрацювання через відсутність підтвердних документів або підписів постачальників. Навіть дрібні витрати (ремонт дзвінків, засклення вікон після обстрілів) фіксувалися з труднощами. Брак коштів змушував вико-

ристовувати борги перед лісовими господарствами чи магістратами для придбання дров і палива.

Особливу проблему становили виплати чиновникам. Через хаотичність фінансування нерідко виникали борги із виплатою зарплаті, тому компенсації здійснювалися за рахунок інших фондів (наприклад, земельних податків). Додаткові складнощі викликали переведення працівників між повітами, що затягувало виплати й породжувало бюрократичні перепони. Водночас існували встановлені норми добових та «столових» для канцелярських службовців, які не завжди відповідали реальним потребам. Різниця в окладах між посадовцями та найманими працівниками створювала соціальну напругу.

Фінансові труднощі відчували й родини службовців. Для їх утримання виділялися додаткові кошти, однак часто із запізненням. Збереглися документи про звернення губернатора до Київського управління квартирного забезпечення військ щодо компенсації витрат на опалення та освітлення. Виплати часто затримувалися, а окремі кошти на телеграми чи підковування коней перевищували встановлені ліміти, що спричиняло службові перевірки. Характерним явищем було й нераціональне використання ресурсів: перевитрати на відправлення телеграм, неузгоджені витрати на потреби чиновників, непрозорі закупівлі палива. Регулярні порушення фінансової дисципліни засвідчували низький рівень управлінської культури та брак чітких механізмів контролю.

Варто підкреслити, що фінансова політика російської окупаційної влади була невід'ємною частиною ширшої стратегії інтеграції окупованих територій у правову й господарську систему імперії. Проте відсутність належної координації між центральними і місцевими органами влади зумовлювала хронічний дефіцит коштів, який унеможливлював ефективне функціонування адміністративного апарату. Брак прозорих бюджетних процедур та системного контролю сприяв появі практик зловживань і довільного витрачання ресурсів.

Водночас політика російської окупаційної влади справляла значний соціальний ефект. Нерегулярність виплат, перевитрати та затримки із забезпеченням базових потреб створювали атмосферу невизначеності, яка підривала довіру місцевого населення до влади. Фактично ресурси скеровувалися на утримання управлінського апарату та забезпечення службовців, тоді як господарські та суспільні потреби краю залишалися незадоволеними. Це посилювало економічну кризу та закріплювало сприйняття окупаційної адміністрації як чинника дестабілізації, а не стабілізації регіону.

Отже, фінансова діяльність російської окупаційної влади в Тернопільській губернії мала хаотичний і малоефективний характер. Основні ресурси скеровувалися на підтримку апарату управління, тоді як економічний розвиток краю залишався поза увагою. Інфляція, нестача коштів і бюрократичні зловживання посилювали кризу. Нерегулярність у виплатах, зловживання службовців та перевитрати спричинили поглиблення соціально-економічних проблем. Загалом фінансова політика російської окупаційної влади упродовж 1914–1916 рр. виявилася деструктивним чинником для життя населення та господарства регіону, наслідки чого відчувалися й після завершення війни.

Білик Надія *(Тернопіль)*

ТЕРНОПІЛЬ У СПОГАДАХ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТА БОГДАНА ОСТАП'ЮКА

До джерельної бази досліджень регіональної історії та краєзнавства належать спогади як відображення духовного життя суспільства. Спогади (мемуари) допомагають відтворити конкретні історичні події та факти, які не зафіксовані в інших документах. Як джерела особового погодження спогади містять інформацію про минуле через призму індивідуального досвіду. З огляду на це спостерігаємо інтерес до публікацій мемуарів представників різних прошарків суспільства.

Зважаючи на ці тенденції, метою нашої студії є дослідження спогадів українського емігранта Богдана Остап'юка (1907–1988) про місто Тернопіль. Об'єктом вивчення є видання «Давній Тернопіль», опубліковане в 1984 р. у Торонто (Канада) за фінансової підтримки Земляцького об'єднання «Тернопільщина» у Філадельфії (США).

Українська діаспора США та Канади видала низку краєзнавчих видань, серед яких виділяється книга Б. Остап'юка «Давній Тернопіль». У передмові Романа Завадовича йдеться про мету проєкту — зібрати воєдино статті-спогади Б. Остап'юка про життя тернопільських міщан, надруковані в українських еміграційних часописах «Свобода», «Новий шлях» і «Вільне слово». У них описано Тернопіль та його минуле, завдяки цим спогадам колишні мешканці міста та їхні нащадки пам'ятатимуть про «золоту спадщину предків».

Богдан Остап'юк народився в 1907 р. у Тернополі в міщанській сім'ї, впродовж 1920–1927 рр. навчався в українській державній гімназії. По завершенні університетських студій у Кракові та Ґраці проживав у галицькому місті до 1944 р. У Тернополі діяч належав до товариств «Молода громада», «Просвіта», «Рідна школа», «Сокіл» тощо. Під час Другої світової війни він виїхав до Німеччини, а в 1950 р. емігрував до США. Оселившись у штаті Флорида, працював фармацевтом у Маямі впродовж 1954–1977 рр.

Серед представників української діаспори в США Богдан Остап'юк вирізнявся активною суспільно-культурною діяльністю: очолював Комітет українських громадських організацій у м. Маямі, був секретарем Церковної ради та членом Спілки українських журналістів США, належав до редакційної колегії регіонального збірника «Шляхами золотого Поділля». Як позаштатний кореспондент газети «Свобода» писав статті про життя української громади. Поштовхом до написання мемуарів була туга за втраченою «малою батьківщиною» — містом Тернополем.

Зміст книги Б. Остап'юка «Давній Тернопіль» складають три розділи. Перший розділ під назвою «Історичні нариси — постаті — документи» містить розповіді про заснування Тернополя, життя та побут тернопільських міщан, діяльність «Міщанського братства», першу галицьку етнографічну виставку в Тернополі у 1887 р., а також цінні спогади про Тернопільські театральні вечори в 1915–1917 рр. Описуючи перший бій Українських січових стрільців у 1914 р., автор згадує участь у ньому своїх земляків. Окремі нариси присвячено створенню української гімназії та діяльності «Молодої громади» у Тернополі. Серед відомих тернополян Богдан Остап'юк виділяє постаті Олександра Барвінського, Миколи Бенцаля, Василя Вацика, Романа Мороза, Миколи Ракуша.

Другий розділ присвячено темі «Образи хліборобської праці — традиційні святкування». Дослідник описує особливості матеріальної культури українців, зокрема обряд жнив на тернопільських полях. Особливо цінними є спогади про святкування Різдва та Водохреща в Тернополі та околицях у 1930-х рр. Як глибоко релігійна людина автор аналізує значення «відпусту». До традиційних святкувань віднесено Шевченківські концерти в Тернополі.

Третій розділ має назву «Спогади», в ньому зібрано дописи про відомих діячів української культури. Кілька статей присвячено «славній» оперній співачці Соломії Крушельницькій. Також цінними є спогади про відвідини міста Тернополя відомими письменниками Пантелеймоном Кулішем, Василем

Стефаником і Богданом Лепким. З особливою теплотою описано враження від знайомства з автором історичної епопеї «Мазепа» та виступу митця в будинку Міщанського братства в 1929 р. Неймовірною теплотою сповнені особисті спогади Б. Остап'юка про дитячі та юнацькі роки, про дозвілля молоді над річкою Серет, а також про приятеля з гімназійних часів Романа Завадовича. На противагу їм постають розповіді автора про «москалів», які окупували Тернопіль у серпні 1914 р. під час Першої світової війни, про більшовицьке «визволення» у 1920 р. та «жахливі спогади» про події Другої світової війни. Завершує розділ допис, що став своєрідною мандрівкою вулицями Тернополя з описом найважливіших споруд міста та активного громадського життя тернополян між двома світовими війнами.

Видання «Давній Тернопіль», присвячене 75-літтю Богдана Остап'юка, виступає яскравим прикладом збереження історичної пам'яті серед представників української еміграції в США. Спогади дають уявлення про особистість автора, виступають важливим джерелом у вивченні біографії та формуванні світогляду уродженця Тернополя. Водночас ці спогади дають можливість уточнити перебіг подій, свідком яких був автор, і в цьому аспекті вони є важливим історичним документом у дослідженні життя та побуту мешканців міста, взаємостосунків тогочасної галицької еліти.

Галемчук Світлана *(Івано-Франківськ)*

САНАТОРНО-КУРОРТНА СПРАВА НА ЯРЕМЧАНЩИНІ В КІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Кінець XIX — початок XX ст. в Австро-Угорській імперії ознаменований не тільки процесами піднесення національно-визвольних рухів народів, які перебували в її складі, а також інтенсифікацією соціально-економічного розвитку, що торкнувся і віддаленої частини території Галицької Гуцульщини, як Яремчанщина, що в той час входила до складу Надвірнянського повіту.

Жителі Яремчанщини всілякими способами намагалися сприяти розвитку туристичної справи в цьому регіоні. Так, представники польської етнічної спільноти у 1896 р. заснували «Клуб Яремчанський», метою якого стало створення комфор-

тних умов для відпочивальників. У 1897 р. в с. Яремче Надвірнянського повіту до послуг туристів був відкритий ресторан, цукрарня та кав'ярня Болеслава Скшинського, розташовані навпроти залізничного вокзалу.

Яремче поступово ставало популярним центром відпочинку для гостей. На початку XX ст. польськомовна газетна періодика порівнювала це село з польським курортом у місті Закопане, яке набуло європейського вигляду: по обидві частини центральної дороги вишикувались численні вілли, готелі та ресторани, а продаж землі під забудову здійснювався гуцулами за «великі гроші».

Відкриття у 1894 р. залізничної гілки Станиславів — Вороненка (Ворохта) сприяло активізації будівельних робіт, пов'язаних з відпочинково-санаторними закладами. Одним з перших водолікувальних закладів у с. Яремче була здравниця лікаря Градера. Санаторій функціонував на 120 ліжок, половина розрахована на бідних пацієнтів, а решта відвідувачів мали оплачувати за своє перебування від трьох до шести корон. Водолікувальний заклад лікаря Градера поряд із санаторіями лікаря Жураківського у с. Татарів та лікаря Міхаліка у с. Ворохта вважався першокласним з дотримання гігієни та комфорту.

Газета «Кур'єр Станиславівський» у 1908 р. виокремлює прізвище забудовника, пана Макаревича, який розпочав у с. Яремче спорудження в європейському стилі пансіонату на двадцять шість номерів з їдальнями та салонами для відпочинку. Вілла цього «художника» мала вигляд палацу, а її стиль відповідав польському закопанському стилю в поєднанні з гуцульськими мотивами. У цьому гірському населеному пункті здійснювалося будівництво менших вілл, зокрема, адвоката Сроковського зі Львова, радника Вієрзейського панів Меруновича та Ламма зі Станиславова. Протягом 1894–1907 рр. у с. Яремче було збудовано сімдесят вілл, на спорудження яких витрачено пів мільйона корон урядовцями, купцями, промисловцями різних етнічних спільнот краю.

Вигідно вирізнялося для відпочинку і оздоровлення село Татарів Надвірнянського повіту. Один із тогочасних відпочивальників вважав його своєрідним «королем серед кліматичних курортів в Східних Бескидах». Особливою популярністю серед заможних туристів користувався водолікувальний санаторій лікаря Журавського, відкритий для відвідувачів тут у 1911 р. Він розташовувався на висоті 794 м над рівнем моря, мав на південно-західній стороні два великі ганки, що сприяло сонячному освітленню будинку. Санаторій налічував двадцять сім просторих номерів з електричним освітленням, «повних

світла і повітря», три купелеві кабіни та містив простору їдальню, яка могла одночасно розмістити 70 осіб.

У м. Делятин Надвірнянського повіту 22 травня 1910 р. відбулося урочисте відкриття бальнеологічного курорту, який спеціалізувався на лікуванні відпочиваючих солоною водою. У ньому були ванни двох видів (з насиченням вуглекислого газу й без нього) та інгаляторний зал, які були споруджені за кошти місцевої влади. З відкриттям цього закладу постала проблема розміщення більшої кількості відпочивальників. Місцева влада розглянула проєкт будівництва великого готелю біля соляних ванн, який би містив у собі ресторан та кафе. Також велика увага надавалась транспортному сполученню до цього закладу. В 1911 р. уведений в дію окремий потяг, який відправлявся з с. Яремче до м. Делятин зранку і чекав дві години своїх пасажирів, які приїхали на лікувальні процедури у цьому бальнеологічному курорті.

Ще один водолікувальний заклад почав працювати в с. Ворохта Надвірнянського повіту. Так, у травні 1912 р. анонсувалося відкриття тут санаторію доктора Фр. Міхаліка. Він спеціалізувався на лікуванні захворювань серцево-судинної та нервової (іпохондрії, неврастенії, істерії, неадекватної поведінки) систем. Наголошувалось, що санаторій особливо зацікавлений у пацієнтах, яким треба було відновитись після важкої розумової праці. У цьому закладі лікування могли пройти одночасно 50 пацієнтів. Узагалі с. Ворохту вважали дуже зручним населеним пунктом для початку туристичних мандрівок, які могли проходити аж до угорської частини кордону дуалістичної монархії, зокрема до містечка Керешмезе (нині селище Ясіня Ясінянської селищної територіальної громади Закарпатської обл.), з виходом на гірські вершини і масиви Близниця, Свидовець, Піп Іван у Мармароських Карпатах.

Існувала практика запрошення в санаторії для консультацій відомих лікарів. Зокрема, під час літнього сезону 1912 р. у водолікувальному закладі Градера консультації надавав відомий на той час лікар Померанзем, який перебував у с. Яремче на запрошення власника цього курорту.

Розвиток туристичного руху на Яремчанщині почав розвиватись і в зимовий сезон, з'являлися готельні заклади, в яких було пічне опалення, що забезпечувало комфортне проживання відпочиваючим. Одним з таких закладів був «зразковий» пансіонат Макаревичів у с. Яремче, проживання в якому коштувало шість корон за особу, а гості могли розміститись У двадцяти шести просторих номерах. В іншому готелі, котрий розміщувався навпроти місцевого залізничного вокзалу, теж було

кілька номерів, котрі опалювались. Власник цього готелю Болеслав Скшинський ретельно дбав про його репутацію. В 1910 р. у готелі був зроблений капітальний ремонт, після якого особливо вражала своєю зручністю велика тераса, де одночасно могло розміститись до 200 осіб.

Отже, наявність у кінці XIX — на початку XX ст. водолікувальних санаторіїв на Яремчанщині в місті Делятин та селах Яремче, Татарів, Ворохта, надання послуг харчування, консультування в них відомих лікарів, існування продуманої системи акційних знижок на залізничні квитки на потяги як у літній, так і в зимовий період, приваблювало все більшу кількість відпочиваючих та приносило чималі кошти власникам вілл і санаторіїв та одночасно спонукало місцеву владу покращувати наявну інфраструктуру.

Доброчинська Валентина (*Рівне*)
Ленартович Олег (*Луцьк*)

ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ В ШКІЛЬНИЦТВІ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1921–1939)

Національна система освіти Другої Речі Посполитої формувалася із перших днів її державності. На з'їзді учителів у Варшаві 1919 р. відбулося обговорення загальних принципів шкільної освіти. Запропонована педагогами модель передбачала демократичний характер освіти в царині виховання та формування релігійного світогляду незалежно від конфесійної належності учнів. Однак напередодні 1921 р. в Польщі поширився громадський рух проти запровадження уроків релігії у школах, а також державної підтримки фінансування таких шкіл. Його прихильники гостро критикували релігійний характер освіти, бо, на їхнє переконання, це суперечило формуванню наукового світогляду молоді.

Польське суспільство такі ідеї не підтримало, і в ухваленому основному законі держави — Конституції від 17 березня 1921 р. — у 110-й і 111-й статтях було задекларовано релігійну толерантність: громадянам гарантували свободу віросповідання, а національним меншинам — створення власним коштом релігійних товариств та шкіл із рідною мовою навчання і сповідування своєї релігії. У 120-й статті визначено обов'язкове вивчення релігії учнями до 18 років, тоді як нагляд за дотриман-

ням цього положення належав до компетенції власного конфесійного осередку й державного шкільного керівництва.

На відміну від США і західноєвропейських країн із світським характером шкільництва — Франції, Великої Британії, Італії, Швейцарії, Португалії, Німеччини, де уроки релігії були необов'язкові або взагалі відсутні, а в радянській Україні запровадили атеїзм, у Польщі в цей час формування релігійної освіченості було складовою частиною освітньої моделі міжвоєнного періоду. Навчальні програми для усіх типів шкіл — початкових, середніх і професійних уміщували спеціальні години, відведені на вивчення релігії, залежно від конфесійної приналежності учнів, які проводили різні учителі (законовчителі).

У Волинському воєводстві переважали православні віряни, більшість із яких — 74,2 % становили українці, росіяни, чехи, білоруси, а також частина поляків. Перший перепис населення 1921 р. засвідчив, що з 1 437,9 тис. мешканців регіону православними християнами себе визнали 1066,8 тис., із них українців — 975,5 тис.; поляків — 62,2 тис.; чехів — 18,3 тис.; росіян — 9,2 тис.; білорусів — 1,1 тис. та 0,2 тис. представників інших національностей. Згідно з другим переписом 1931 р. внаслідок приросту населення православних вірян стало більше, окрім поляків, кількість яких зменшилася втричі. Римо-католики були другою за чисельністю групою населення — 11,6 %, юдеї складали 11,5 %, а найменша група прихильники протестантизму — 2,55 % населення.

Нова Конституція 1935 р. у 115-й статті внормувала становище церков національних меншин, згідно з якою православні громадяни Польщі керувалися власними законами після отримання синодально-канонічного томосу від Константинопольського патріарха й проголошення автокефалії Православної церкви в Польщі 17 вересня 1925 року. Це зумовило виокремлення Польської автокефальної православної церкви з лона Московської патріархії і розірвання з нею зв'язку. Процес дерусифікації Православної церкви, а згодом національно-церковний рух поширився й на освіту. Священний Синод Православної церкви в Польщі підтримав упровадження української мови в церкві та освітніх закладах. У 1925 р., завдяки митрополиту Діонісію, був відкритий відділ православного богослов'я у Варшавському університеті — головний освітній та науково-богословський осередок Православної церкви. У Варшавській синодальній друкарні, а також у Волинській єпархії видали підручники Закону Божого, Православного Катехизису, Священної історії Старого та Нового Заповіту, котрі використовували в освітньому процесі. Над програмами та посібниками працюва-

ло духовенство та світські православні професори — І. Огієнко, О. Лотоцький, І. Власовський та ін.

На законовчителів покладалася висока суспільна місія в навчанні релігії та релігійно-морального виховання доброчесних громадян держави. Міністерство релігійних віросповідань і народної освіти за погодженням із релігійною владою визначило професійні кваліфікації для учителів релігії державних і приватних шкіл.

У волинському шкільництві відчувалася нестача законовчителів, особливо в сільських школах, адже саме парафіяльні священники викладали там релігію. Розпорядженням Волинського воєводського уряду від 21 січня 1930 р. урядовців ґмін зобов'язали закладати до своїх бюджетів кошти на оплату транспорту для вчителів релігії, котрі доїжджали до декількох шкіл. У таких умовах священники проводили на тиждень 1–2 лекції, об'єднавши декілька класів в одну групу, без урахування віку й психологічних особливостей розвитку школярів, що впливало на якість засвоєння знань.

Закріплення і вдосконалення отриманих на уроці релігії теоретичних знань відбувалися через релігійні практики, які активізували учнів у процесі засвоєння Закону Божого. Релігійні практики — це участь у церковному богослужінні, дитячі церковні хори, народні релігійні традиції, звичаї, об'єднані з різними церковними святами, дитячі вистави релігійно-морального характеру, бесіди, влаштування дитячих свят і паломництва до місцевих святинь.

Отже, вивчення релігії у багатонаціональному шкільництві Волинського воєводства сприяло збереженню національної ідентичності, важливим компонентом якої була конфесійна пам'ять. Польське законодавство в шкільництві забезпечувало інтереси всіх віросповідних громад. Релігія в освітніх програмах належала до обов'язкових шкільних предметів, а викладання основ християнського і юдейського віровчення покладалося на осіб із теологічною освітою. Важливу роль відігравали релігійні практики, які закріплювали в учнів набуті релігійні знання і сприяли формуванню морально-духовних чеснот та дотримання благочестя у повсякденному житті.

Скакальська Ірина, Микитюк Іван *(Кременець)*

МЕМУАРИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛІГЕНТІВ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНІ (1920–1930-ТІ РР.) У ПОШУКОВІЙ РОБОТІ ШКІЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО ГУРТКА: МІЖ ДЖЕРЕЛОМ ТА ПРАКТИКОЮ ПАМ'ЯТІ

Історико-культурна спадщина Західної Волині першої половини XX ст. є надзвичайно багатою та малодослідженою, особливо в контексті особистих наративів, мемуаристики та публіцистики українських інтелігентів міжвоєнного періоду. Письменники, публіцисти, вчителі, духовенство, громадські діячі Західної Волині у 1920–1930-х роках не лише фіксували повсякденне життя, культурні процеси, боротьбу за збереження національної ідентичності, а й формували інтелектуальне середовище регіону. Їхні твори — це важливе джерело для осмислення українського досвіду в умовах польської влади, репресій, соціокультурних трансформацій. Водночас, використання таких матеріалів у шкільній пошуково-дослідницькій роботі дає змогу поглибити зацікавлення учнів історією рідного краю, формувати навички роботи з джерелами, критичного мислення, залучати молодь до збереження історичної пам'яті через живе слово очевидців та учасників подій.

Актуальність дослідження зумовлена потребою оновлення змісту краєзнавчої та пошукової роботи в закладах загальної середньої освіти з опорою на маловідомі джерела. У сучасних умовах формування громадянської компетентності, історичної пам'яті й національної ідентичності школярів важливо звертатися до особистісно забарвлених джерел — мемуарів, щоденників, публіцистики, які дають змогу побачити «живу історію» очима сучасників.

Метою дослідження є аналіз літературно-публіцистичних творів і мемуарів українських інтелігентів Західної Волині 1920–1930-х років як джерельної бази для краєзнавчої пошукової діяльності шкільного історичного гуртка, а також розробка підходів до їх практичного використання у процесі формування історичної пам'яті та критичного мислення здобувачів освіти.

Українська інтелігенція Західної Волині міжвоєнного періоду виступала не лише як носій національної ідеї, а й як хроніст епохи. Її спадщина — це унікальний пласт духовного і суспільного життя, що досі недостатньо введений у науковий й освітній обіг. Тому залучення цих текстів до діяльності шкільного історичного гуртка сприятиме розвитку дослідницьких навичок учнів, підвищенню рівня історичної культури та осмисленню складного минулого рідного краю.

Програма «Пізнаємо рідний край» орієнтована на молодь, яка прагне глибше ознайомитися з історією та особливостями рідного краю. У рамках гуртка учні опановують навички опису краєзнавчих об'єктів, ведення польового зошита й щоденника дослідника за обраною темою тощо. Програма сприяє розвитку мовної культури, засвоєнню термінології, пов'язаної з історією, культурою, краєзнавством і місцевими говірками, а також набуттю практичних умінь роботи з краєзнавчим спорядженням.

Учасники гуртка — це завжди активні дослідники: замість пасивного навчання вони постійно перебувають у русі, відкриваючи для себе нові, досі невідомі сторінки з історії рідного краю. До мемуарів, які викличуть інтерес здобувачів можемо віднести, зокрема, «Юність Василя Шеремети» Уласа Самчука, «Полум'яний вихор» Василя Кархута, «Береза Картузька. (Спомини з 1934-1935 рр.)» Володимира Макара. Мемуари українських інтелігентів 1920–1930-х рр. становлять цінну джерельну базу для дослідження повсякденного життя, освітніх практик, діяльності культурно-просвітницьких товариств, умови перебування політичних в'язнів у концтаборі. Спогади містять матеріал, що формує пам'ять про локальне середовище і репрезентує національні змагання в умовах польської державності.

Для шкільного історичного гуртка робота з мемуарними текстами відкриває кілька важливих напрямів, можемо виокремити пошуковий (виявлення та опрацювання мемуарної літератури у бібліотеках, архівах, музейних фондах). Аналітичний — критичне зіставлення мемуарів з іншими історичними джерелами (преса, документи, усні свідчення). Меморіальний — інтеграція індивідуальних спогадів у практику колективної пам'яті громади, створення учнівських виставок, презентацій, публікацій.

В автобіографічному романі У. Самчука «Юність Василя Шеремети» відсутні відомості про визначні історичні події, проте на матеріалі власних гімназійних спогадів письменник порушує важливі проблеми становлення української інтелігенції. У центрі твору бачимо характеристики школярів гімназії, описи міського середовища Кременця, яке виступає не лише тлом, а й чинником формування національної свідомості молодого покоління. Недаремно в тексті звучить ключова думка: «Наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції». У спогадах Самчук із вдячністю згадував і сам навчальний заклад, і його педагогів. Навіть за скромних умов праці, гімназія ставала для учнів «величезним форумом» і «лабораторією інтелектуального розвитку».

Залучення подібних мемуарних свідчень до пошукової роботи шкільних історичних гуртків відкриває для учнів можливість відчути атмосферу міжвоєнної доби ХХ ст., побачити, як формувалася інтелігенція Західної Волині, і водночас критично осмислити зв'язок особистих спогадів із ширшими процесами національної історії та культури.

Для пошукової діяльності шкільного історичного гуртка робота з мемуарними матеріалами розвиває навички критичного аналізу історичних джерел та сприяє вихованню поваги до пам'яті, локальної спадщини й традицій громади. Інтеграція мемуарів у практику гурткової пошукової роботи не лише поглиблює історичні знання здобувачів, але й формує у них відповідальне ставлення до спадщини свого краю, утверджуючи краєзнавство як сучасний інструмент громадянського виховання.

Зуляк Іван *(Тернопіль)*

МАТЕРІАЛЬНЕ СТИМУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ ТАРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТРАНСПОРТОМ У МИРНИЙ ЧАС (1939 Р.)

Розпорядження тарнопільського воєводи від 11 січня 1939 р. визначало порядок компенсації за надання цивільних транспортних засобів армії у мирний час. Документ охоплював коней та вози, механічний, водний транспорт, встановлюючи ставки винагороди залежно від типу засобу, часу використання та додаткових умов, таких як нічні години або сезонні підвищення тарифів.

Винагорода за надання коней та возів армії у мирний час визначалася залежно від типу транспортного засобу та тривалості його використання. Кінний віз з військовим персоналом, кіньми та візником (без харчування) оплачувався наступним чином: за користування до шести годин нараховували 3 злотих (далі — зл.), від 6–12 год. — 4 зл., від 12–24 год. — 4 зл., а за період від 24–36 год. — 36 зл. Однокінний віз, без військового харчування, для коня та візника мав інші ставки: до 6 год. — 2 зл., від 6–12 год. — 3 зл., від 12–24 год. — 5 зл., а за період 24–36 год. — 36 зл. Пара тяглових коней зі збруєю, без супроводу та без харчування, оплачувалася таким чином: до 6 год. — 2 зл., від 6–12 год. — 3 зл., від 12–24 год. — 5 зл., за 24–36 год. — 8 зл.

Для пари коней зі збруєю та обслугою, яка використовувалася для військового воза або польової кухні (без харчування), ставки визначалися так: до 6 год. — 3 зл., від 6–12 год. — 4 зл., від 12–24 год. — 7 зл., а від 24–36 год. — 10 зл. Один кінь зі збруєю та екіпажем для військового воза (без харчування) отримував винагороду в розмірі 2,50 зл. за перші 6 год., 3,10 зл. за період від 6 до 12 год., 4,50 зл. за 12–24 год. та 7 зл. за 24–36 год. Окремо один кінь зі збруєю та екіпажем для воза (без харчування) мав ставки: до 6 годин — 0,50 зл., від 6–12 год. — 2,50 зл., від 12–24 год. — 3 зл., за 24–36 год. — 5 зл.

Ставки винагороди за надання коней та возів місцевим населенням армії на території Тарнопільського воєводства на 1939 р. були диференційовані залежно від типу транспортного засобу та тривалості його використання. Так, кінний віз із військовим персоналом, кіньми та візником без забезпечення їжею оплачувався у розмірі 3 зл. за перші 6 год. використання, 4 зл. за 6–12 год., 4 зл. за 12–24 год. та 36 зл. за 24–36 годин. Однокінні вози без харчування для коня та візника отримували винагороду 2 зл. за перші 6 год., 3 зл. за 6–12 год., 5 зл. за 12–24 год. та 36 зл. за 24–36 год. Пара тяглових коней зі збруєю, без супроводу та харчування, оцінювалася у 2 зл. за перші 6 год., 3 зл. за 6–12 год., 5 зл. за 12–24 год. та 8 зл. за 24–36 год. Для пари коней зі збруєю та обслугою, що використовувалися для військового воза або польової кухні без харчування, ставки становили 3 зл. до 6 год., 4 зл. за 6–12 год., 7 зл. за 12–24 год. та 10 зл. за 24–36 год. Один кінь зі збруєю та екіпажем для військового воза без харчування оцінювався у 2,50 зл. за перші 6 год., 3,10 зл. за 6–12 год., 4,50 зл. за 12–24 год. та 7 зл. за 24–36 год. Аналогічний транспортний засіб без харчування, але для загального використання воза, мав винагороду 0,50 зл. за перші 6 год., 2,50 зл. за 6–12 год., 3 зл. за 12–24 год. та 5 зл. за 24–36 год.

У 1939 р. ставки винагороди за надання коней та возів армії на території Тарнопільського воєводства встановлювалися залежно від типу транспортного засобу та тривалості його використання. Кінний віз із військовим персоналом, кіньми та візником без забезпечення їжею оцінювався у 3 зл. за перші 6 год. використання, 4 зл. за 6–12 год., 4 зл. за 12–24 год. та 36 зл. за 24–36 год. Однокінний віз без харчування для коня та візника отримував відповідно 2, 3, 5 та 36 зл. за аналогічні часові проміжки. Пара тяглових коней зі збруєю без харчування винагороджувалася у 2 зл. за перші 6 год., 3 зл. за 6–12 год., 5 зл. за 12–24 год. та 8 зл. за 24–36 год. Для пари коней зі збруєю та обслугою, що використовувалися для військового воза або польової кухні без харчування, ставки становили 3 зл. до 6 год., 4 зл. за

6–12 год., 7 зл. за 12–24 год. та 10 зл. за 24–36 год. Один кінь зі збруєю та екіпажем для військового воза без харчування оцінювався у 2,50 зл. за перші 6 год. використання, 3,10 зл. за 6–12 год., 4,50 зл. за 12–24 год. та 7 зл. за 24–36 год.

Ставки винагороди за надання механічних транспортних засобів армії у мирний час у 1939 р. встановлювалися залежно від типу транспортного засобу та пройденого кілометражу. Так, за використання чотиримісного автомобіля на 1 км виплачувалося 30 ґрошів (далі — ґр.), за шеститонні вантажівки — 40 ґр., а за напівпричепи — 45 ґр. Тритонні вантажівки оцінювалися у 50 ґр. за км, більше за зазначену вагу — 65 ґр. Автобуси до 10 пасажирів винагороджувалися у 50 ґр. за км, понад 20 пасажирів — 80 ґр., а понад 30 пасажирів — 1,20 зл. за км. За паркування легкових автомобілів, вантажівок та автобусів передбачалася ставка 1 зл. за 1 год. Мотоцикли з причепом оплачувалися 20 ґр. за км, мотоцикли без причепа — 15 ґр. за км, а паркування мотоциклів — 55 ґр. за год. Прокат велосипедів складав 1 зл. на день.

Ставки за користування водними транспортними засобами (канатний транспорт, пороми, човни) встановлювалися відповідно до типу перевезення та кількості осіб чи вантажу. Окремий військовослужбовець оплачувався 2 зл., у складі підрозділу понад 10 осіб — 1,50 зл. за особу. Військовий фургон оцінювався у 10 зл., кінь — у 8 зл. Легкові автомобілі з вантажем та вантажівки — по 50 зл. за одиницю, напівпричепи з вантажем — 45 зл. Мотоцикли з екіпажем винагороджувалися у 20 зл., а сипучі вантажі — 1 зл. за кожні 100 кг. Перевезення човнами здійснювалося за ставкою 1 зл. на військовослужбовця; цілодобове використання човна коштувало 2 зл. Використання порома для військових цілей визначалося залежно від типу вантажу або транспортного засобу та розраховувалося за 24 год. Для денного часу (з 6:00 — до 18:00) користування поромом до 12 год. становило 10 зл., до 6 год. — 5,50 зл. Для нічного часу (з 18:00 — до 6:00 год.) користування поромом до 6 год. оцінювалося у 7,50 зл. Тариф на нічне користування поромом на 12 год. не зазначався.

Отже, розпорядження тарнопільського воєводи від 11 січня 1939 р. встановлювало чіткі ставки винагород за надання цивільних транспортних засобів армії у мирний час. Документ регламентував оплату для коней та возів, механічних та водних засобів, визначаючи час використання, розміри винагороди та додаткові умови, як-от: підвищення тарифів у період інтенсивних робіт або за нічне використання.

Кочержук Мирослава *(Коломия)*

ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН МІСТА КОЛОМИЇ БАНЬКОВСЬКИЙ

Його іменем на початку XX ст. була названа одна з вулиць Коломиї, тепер — вул. Моцарта, а також передмістя Северинівка. Тож ця людина дійсно зробила великий внесок у розвиток нашого міста, але дізнатися більше про його життя, окрім того, що був коломийським старостою, не вдавалося. Допоміг візит до музею гості з Англії Галіни Макдональд (HalinaMacdonald), яка виявилася правнучкою Северина Баньковського й прийшла до музею, щоб розшукати вулицю, що колись носила ймення її прадіда. Жінка була щиро вражена та розчулена, коли побачила запис у Книзі почесних громадян та ще й власноручно написану С. Баньковським на сторінках цієї ж Книги подяку. Тож для музею, який зберігає такі історичні реліквії, надіслала згодом світлини й коротку розповідь про знаного й шанованого колись е Коломиї діяча.

Найдавніші відомості про династію греко-католицьких священників Баньковських сягають 1581 р., коли в обмін на певну послугу сім'я Каменецьких дала дозвіл Дем'яну Баньковському придбати землю й заснувати парафію в Жепніку (тепер — Ряшівське воєводство, Польща. — М.К.). Свідченням цього є надзвичайно цікавий документ, що зберігається у Львівському архіві, — візитація архиєпископа Максиміліана Рилло з 1780 р. В ньому й зазначено про угоду, укладену Каменецькими й Дем'яном Баньковським, згідно з якою родина останнього зобов'язувалася забезпечувати парафію душпастирями. Мабуть, через це у всіх наступних поколіннях цієї родини сини обирали священничий сан. Сам о. Дем'ян сповідував православіє, інакше тоді не могло бути, бо в угоді йшлося про українську церкву. Хтось із його нащадків згодом перейшов на греко-католицьке віросповідання, яке поступово впроваджувалося на українських землях після Берестейської унії 1596 р. У Львівському архіві в списку студентів Греко-католицької духовної семінарії (м. Львів) є Баньковські — Іван (1782 р.), Михайло (1783 р.) та ще один Михайло (1785 р.), а серед документів священників на літеру «Б» — Цирик (др. половина XVIII ст.). Тож це був український рід.

Северин, найстарший з шести дітей, народився 1845 р. в Чорноріках (тепер Кроснянське воєводство, Польща) у сім'ї о. Еміліана, пароха цього села (потім — сіл Венглівки й Плонни), і Олександри Шурин. Такі дані маємо від правнучки, натомість

Вікіпедія помилково подає як місце його народження Коломию. Отцю Еміліану судилося стати останнім священником в родині Баньковських, бо саме він із дружиною порушили давню сімейну традицію й віддали синів на навчання спочатку до Самбірської гімназії, а згодом до Львівського університету, де Северин і Спиридон студіювали право, а Володимир — філософію. А от доньки Амалія, Меланія й Наталія таки присвятили себе служінню Богові, ставши черницями монастиря в Ясло.

Як найкращого товариша з часу правничих студій в університеті (1863 — 1867) і до поважного віку згадує С. Баньковського в автобіографічному виданні «Спогади і документи. 1846 — 1914» Леон Білінський, доктор права, посол Краєвого сейму, депутат палати панів Віденського парламенту.

Перші відомості про професійну діяльність Северина Баньковського знаходимо в довідниках за 1871 — 1872 рр., коли він був ад'юнктом староства в Ряшеві, відтак — комісаром староства в Кросні, Мостиськах, а від 1882 р. — Рогатині. Там у серпні 1888 р. іменований старостою.

До Коломиї переведений у березні 1891 р. з Горліц, де теж очолював староство. «Gazeta Kolomyjska» дуже схвально відреагувала на цю подію, бо певний час посада була незайнятою, що негативно позначалося на ситуації в місті. Тож С. Баньковський мав тут чимало роботи, з якою, як бачимо із запису в Книзі почесних громадян, чудово впорався. Одночасно був він і урядовим комісаром Каси ощадності, головою окружної шкільної ради, у 1899 р. навіть очолював товариство пасічників; брав також участь у діяльності Татранського товариства, долучався до благодійних датків на потреби бідних, про що сповіщала ця ж «Gazeta Kolomyjska». З його ініціативи і за його редакцією від 1 травня 1891 р. виходила у Коломиї газета «Powiatowy dziennik urzedowy» («Повітовий щоденник урядовий»), яка інформувала мешканців міста про розпорядження та дії влади. Але, мабуть, зробив він для Коломиї й щось значно важливіше, якщо був так пошанований містянами. В роки діяльності С. Баньковського на посаді старости місто активно розбудовувалося — саме тоді тут з'явилося декілька величних споруд, зокрема пошта, каса ощадності, військові казарми, єзуїтський костел, будівля товариства «Сокіл» тощо, почалося будівництво газовні.

З Коломиї Северин Баньковський перебрався до Львова, де від 1900 р. впродовж семи років був радником намісництва Галичини. У 1906 р. Северин Баньковський був нагороджений орденом Залізної Корони III ступеня, в 1907 р. іменований радником цісарського двору (у 1908 р. в Галичині було лише троє осіб з таким титулом. — М.К.). Помер колишній коломийський ста-

роста 25 травня 1928 р., похований на Личаківському цвинтарі разом із дружиною та донькою, які покинули цей світ раніше. Там же покояться його брати Володимир (1851 — 1940), працівник Міністерства освіти у Відні та директор гімназії в Саноку, Спиридон (1859 — 1937), працівник магістрату у Львові, й сестра Меланія.

В подружжі з Марією Копистинською (1845 — 1912) С. Банькowський мав трьох дітей — Зенона (1877 — 1947), суддю, спеціаліста з кримінального права; Лєшека (1879 — 1940), правника, суддю повітового суду в Заболотові (1910), учасника Першої світової війни; Марію (1891 — 1924), письменницю, авторку кількох друкованих творів. Ймовірно, наприкінці Другої світової війни вся родина виїхала на Захід.

Кочержук Мирослава *(Коломия)*
Плекан Юрій *(Коломия)*

ПЕРШИЙ ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН МІСТА КОЛОМИЇ. ХТО ВІН?

Величезну роль у розвитку та розбудові нашого міста відіграв «відомий в цілій окрузі людинолюбець» — саме так характеризує його «Топографія історична. Коломия» — Рудольф Курцвайль (1786 — 18.09.1872). Був він заможною людиною, розбагатівши, ймовірно, на соляних промислах Галичини, про що дізнаємося з шематизмів (довідників). У 1808 — 1809 рр. навчався цій справі як практикант, а від 1813 р. працював державним представником спочатку на складі солеварні (саліни) в с. Тиряві Сольній (тепер — Польща), згодом, у 1815 — 1821 рр., був відповідальним за торгівлю в Яблунівській солеварні, відтак впродовж близько 10 років — у Молодятинській (усі села — Коломийського повіту. — Ю.П.), а у 1833 — 1838 рр. — у селі Ляцко (тепер — с. Солянуватка Самбірського району. — М.К.). Цікаво, що такі ж функції на солеварнях Дрогобиччини й Коломийщини впродовж тривалого часу виконували і Йоганн та Франц Курцвайлі, тож можна припустити, що були родичами. Від 1843 р. Р. Курцвайль фігурує як власник с. Великої Кам'янки, спочатку разом із Людвіком Яблоновським, а згодом, від 1850 р. став єдиним власником і цього села, і с. Добровідки, а також численних міських посілостей у Коломиї та цегельні. Остання вже діяла у

1850-х рр., бо відомо, що саме з продукції цегельні Р. Курцвайля збудовано костел у німецькому поселенні Маріягільф 1853 р. Та найважливіше для нас те, що він зробив для міста і як знаний меценат, і як бурмістр Коломиї у 1857 — 1866 рр.

Українська газета «Русская Рада» зазначала у некролозі, що Р. Курцвайль був «приятелем Русинів». І це дійсно так, адже саме він не просто сприяв побудові греко-католицького храму св. архистратига Михаїла, а й багато власних коштів уклав у це будівництво, «...аби як Соломон, в руській Коломиї по собі пам'ять зоставити». Автор «Топографії...» називає його «виконавцем будови», тобто був він керівником та організатором робіт. За це Рудольфа Курцвайля належно пошанували: молодий тоді художник Корнило Устиянович, який малював образи для церкви, виконав ще й два «удачні» портрети — цісаря Франца Йосифа і бурмістра-мецената. Портрети були поміщені у церкві, але, на жаль, до сьогодні не збереглися. Підтримував Р. Курцвайль і українську бурсу (гуртожиток), а також приймав у себе греко-католицьких митрополита, крилошанів та інших високопоставлених церковних осіб, які приїжджали до Коломиї.

Та заслуги цієї людини, без сумніву, одного з найкращих очільників нашого міста, не обмежувалися лише підтримкою українських інституцій. Був він і засновником та головою «позичкового» фонду, який допомагав коломийським ремісникам, засновником та жертводавцем фонду бідних. У 1862 р. ці фонди складали 10 тис. злотих ринських (гульденів. — М.К.). Мудро розпоряджаючись міським бюджетом, зумів виділити гроші (що не вдавалося попередникам) на купівлю староства та пропінації (виробництво і продаж горілки. — Ю.П.). Долучився й до такої знаменної події, як відкриття гімназії в Коломиї, про що газета «Слово» писала так: «...Предстоятель Города ВБл. Р. Курцвайль, ему же да будетъ честь и слава отъ Руси, двигнулъ тотъ вопросъ...». Жертвував і власні кошти на цей навчальний заклад, а також розмістив його «въ самой красшой каменици», допоки була збудована призначена для гімназії будівля. За часів його правління в Коломиї засновано й дівочу школу.

Тож цілком закономірно, що саме ім'я Р. Курцвайля першим внесено в «золоту» Книгу почесних громадян міста Коломиї 25 серпня 1859 р. з такими словами: «...цей гідний шляхетний і релігійний чоловік та громадянин є першим, і стоїть на чолі там, де йдеться про здійснення шляхетних діянь, де потрібна допомога для покращення стану міста й життя його мешканців, а в останніх часах підтримка спільної вітчизни». 16 листопада 1862 року вдруге вшанували

Р. Курцвайля записом у Книзі зі словами подяки за його діяльність на благо міста. Отже, він — єдиний, хто удостоєний цього звання двічі. Був він також кавалером орденів Франца Йосифа і папи Пія IX.

У останні роки життя (1870 — 1872 рр.) Рудольф Курцвайль брав участь у діяльності Коломийського відділу Господарського товариства.

Про його смерть сповістила газета «Русская Рада», висловлюючи на адресу покійного вдячність за добрі справи, але зазначаючи, що, на жаль, не заповів нічого на благодійні цілі зі свого зароблено на українській землі величезного маєтку. Чи мав він дітей, хто ці люди, які успадкували його маєток — невідомо. У вищезгаданій газеті за 1875 рік є повідомлення про працівника пошти Курцвайля, імені якого не вказано. Згадується якийсь Рудольф Курцвайль і в довіднику за 1856 р. як поштовий контролер у Відні, а в 1902 р. як канцелярист магістрату Велічки (Польща. — М.К.). Чи це одна й та ж особа, і чи міг би він бути сином Коломийського бурмістра — ще належить з'ясувати. Так само не зрозуміло поки що, ким доводилися йому Емілія Босіховіч з Курцвайлів (померла 1840 р., напис на могилі німецькою мовою) та Валерія Мартинець з Курцвайлів (1864 — 1940, напис — українською), поховання яких є на римо-католицькому цвинтарі в Коломиї. А зі звернення до Коломийського окружного суду С. Вайсельберга, І. Крісса, Г. Крісса та М. Гаммера від 1888 р. дізнаємося, що ці люди продали успадковану по Рудольфові Курцвайлю нерухомість у ґміні м. Коломиї. Тож питань щодо нащадків і маєтків бурмістра ще багато. Та знаємо достеменно, що територія міського парку ім. Кирила Трильовського — це колишня його власність, через що ще наприкінці XIX ст. її називали «Курцвайлівкою».

Зварич Аліна *(Івано-Франківськ)*

ЗНИЩЕННЯ ВІТРАЖА «ШЕВЧЕНКО. МАТИ» У 1964 Р. В КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ ВЛАДНОГО ТИСКУ НА ШІСТДЕСЯТНИКІВ

На початку 1964 р. хрущовська «відлига» підійшла до свого завершення, що виявлялось у посиленому спостереженні і тиску влади за творчістю активних представників молодого покоління української інтелігенції, відомих як «шістдесятники». На 1964 р. припала важлива для українського народу подія —

святкування 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. На знак цієї події Художній фонд УРСР вирішив оплатити створення вітража в Київському університеті, на якому художники повинні були зобразити Т. Шевченка як «революціонера-демократа». Над створенням вітража працювали художники з числа шістдесятників Алла Горська, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Зубченко.

На вітражі художники зобразили Кобзаря, який однією рукою пригортає до себе жінку — Україну, а іншу — піднімає у закличному жесті. Ліворуч від центрального зображення Т. Шевченка була змальована жінка з дитям на руках, праворуч — сивий кобзар з кобзою. Вітраж був доповнений Шевченковими словами: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово...»

Перед урочистим відкриттям вітража в Червоному корпусі університету, макет приїхав оглянути і затвердити секретар з питань ідеології Київського обкому В. Бойченко. Він віддав вказівку сховати вітраж від широкого загалу, допоки його не огляне комісія зі Спілки художників України. Комісія повинна була вирішити, чи не відхилилась група художників від догм соцреалізму під час створення вітража. За певною інформацією, окрім В. Бойченка, вітраж оглядав секретар Комуністичної партії України (КПУ) А. Скаба разом з іншими працівниками ідеологічного відділу, які дійшли до висновку, що цей витвір мистецтва не має права на існування. Такі відвідини свідчили про обмеження творчого плюралізму та посилення цензури.

Перед прибуттям комісії вітраж було піддано знищенню за наказом ректора університету І. Швеця, який особисто трощив вітраж молотком. Партійні ідеологи були налякані шевченківським інакомисленням художників. Справу про Шевченківський вітраж обговорювали на засіданні секції декоративно-монументального мистецтва Спілки художників України. Діячі Спілки трактували вітраж як такий, що нібито подавав викривлений образ Т. Шевченка. На думку провладних художників, поета було зображено в архаїзованому стилі, котрий не містив нічого спільного із образом «революціонера-демократа». Художників звинуватили у присутності елементів «націоналізму та формалізму» на вітражі.

Влада сприйняла вітраж як виклик системі, який немає нічого спільного із офіційнимобразом Кобзаря — революціонера, який був предтечею боротьби за встановлення комунізму. А. Горську разом із Л. Семикіною виключили зі Спілки художників, аргументуючи це тим, що художниці не сприйняли критики у свій бік — нібито мисткині створили ідейно-

хибний твір низького художнього рівня. Виключення зі Спілки на той період часу означало професійну смерть для художника, якого позбавляли державних замовлень, а також майстерень, які нерідко слугували житлом для митців. Ім'я авторів викреслювали з офіційних видань, твори заборонялось експонувати на виставках.

За іншими співавторами вітража почали стеження. Опанас Заливаха, не будучи членом Спілки, не зобов'язаний був дотримуватися жорстких рамок соцреалізму у творчості, однак це не врятувало митця від звинувачень у проведенні «антирадянської агітації», які були висунуті йому після арешту в 1965 р. Досить часто інакодумців за допомогою засобів тиску змушували відмовлятись від своїх поглядів, однак А. Горську та Л. Семикіну не вдалось залякати, обидві художниці мали однозначну оцінку цієї ситуації. Колектив художників не бачив об'єктивних причин знищення вітража, тому з ініціативи А. Горської вони написали заяву до ідеологічної комісії, у якій логічно і обґрунтовано відкинули від себе всі звинувачення, які висунули їм у Спілці художників, однак це не дало жодних результатів.

Посилення ідеологічного тиску, поширення цензури щодо мистецьких творів свідчило про намагання влади відновити контроль над шістдесятниками. Відомо, що після роботи над Шевченківським вітражем А. Горська опинилась під уважним наглядом Комітету державної безпеки (КДБ). Працівники спецслужби стежили за нею ще від 1962 р., коли А. Горська викрила разом з Л. Танюком і В. Симоненком злочини сталінського режиму в Биківні. Окрім цього, співробітники КДБ у 1964 р. встановили стаціонарне прослуховування у квартирі А. Горської.

Отже, знищення вітража «Шевченко. Мати» в 1964 р. стало показовим прикладом боротьби радянської влади з ідеологічними розбіжностями у змальовуванні Кобзаря не як «революціонера і атеїста», але як Пророка і національного поета українського народу. Він засвідчив, що художники піддавались переслідуванням у державі, оскільки їхні твори розцінювались як загроза офіційним ідеологічним догмам. Шістдесятники усвідомили, що їхнє мистецтво є політичним викликом системі і, замість піддатись страху перед системою, вони зміцнили свої опозиційні переконання.

Гуменюк Назарій *(Івано-Франківськ)*

ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ВІДНОВЛЕНОГО В СЕРЕДИНІ 1970-Х РР. САМВИДАВНОГО ЧАСОПИСУ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК»

«Український вісник» — це суспільно-політичний, позацензурний і самвидавний український журнал. Випуск часопису розпочався у січні 1970 р. і станом на березень 1972 р. він уже налічував 6 номерів. Однак діяльність щодо налагодження випуску змушена була призупинитися з міркувань безпеки у зв'язку з арештом лідера видавничої команди — журналіста В'ячеслава Чорновола. У подальшому кілька дисидентських груп вирішили продовжити видання журналу. Найбільш успішною виявилася спроба Степана Хмари, Олеся Шевченка та Віталія Шевченка, які навесні 1974 р. зуміли створити випуск 7–8 «Українського вісника».

Зміна людей, причетних до творення журналу, принесла нові цікаві особливості. Зокрема, було змінено частину використовуваних формулювань. Так, на заміну слова «радянський» прийшло «совєтський», «радянський режим на Україні» перетворився на «окупаційний режим на Україні», а абревіатури «УРСР» та «КДБ» поступилися місцем «УССР» та «КГБ». Відповідно, рівень несприйняття радянської влади та безкомпромісності спротиву значно зріс.

У випуску розглядаються три найбільш важливі теми, які своєю чергою залучають декілька дрібніших для висвітлення повної картини українського опору системі в середині 1970-х рр.

У статті під назвою «Часткове співробітництво і спритна дипломатія» авторства Степана Хмари описано співробітництво і зближення між СРСР та США в період т.зв. розрядки міжнародної напруженості. З одного боку — вплив «західних» монополій та конфлікту США із Францією, а з іншого — економічна криза в СРСР і його бажання зберегти внутрішньополітичну та економічну систему без змін — підштовхнули два ворожі блоки до зближення. Висловлювалося побоювання, що така співпраця наблизить потужність економіки СРСР до американської і це забезпечить радянському режиму збільшення рівня мілітаризації та боєздатності збройних сил. Такий стан речей, у свою чергу, поставив би комуністів у сильнішу позицію порівняно з американцями, які повинні були звітувати за кожен витрачений на армію долар перед виборцями.

У програмній статті «Етноцид українців в СССР» аналізуються прояви колоніалізму в Україні в демографічному, еко-

номічному та духовному вимірах. Степан Хмара дуже детально і під різними кутами працює з аналізом статистики. Із наведених даних випливає, що в проміжку з 1897 по 1970 р. кількість українців за переписами зросла з 22 до 40,1 млн, в той час як кількість росіян за аналогічний період збільшилася з 55 до 129 млн. Ба більше, динаміка росту чисельності українців була ще нижчою, адже перепис 1897 р. охоплював виключно ту частину України, яка перебувала в складі Російської імперії. При цьому згідно з поданою інформацією кількість середньорічного зростання українців була активнішою в період з 1897 по 1926 р. навіть за умов Першої світової війни та бурхливих подій Української революції, ніж у мирні 1927–1938 роки. Тому перша частина розділу присвячена аналізу причин такого стану речей, які вбачалися у голодоморах, війнах українців проти більшовиків та білогвардійців, червоному терорі з масовими розстрілами, пошуках «ворогів народу», масових депортаціях українців (у тому числі із західної частини України) до Сибіру та в концтабори.

Як прояви економічного колоніалізму С. Хмара наводить статистику того, що з середини 1960-х рр. із союзного центру в Україну повернулося тільки 13% її загального прибутку і стверджує, що в 1970-х рр. цей дисбаланс тільки посилився. Також велика частина людей не здатна знайти роботу за професією і тому змушена працювати в ролі робітників. Духовний колоніалізм, за матеріалами «Українського вісника», проявляється у створенні штучного привілейованого становища росіян і всього російського в УРСР. Згідно з наведеною статистикою, кількість росіян в республіці за час з 1959 по 1970 р. збільшилася на 28% за рахунок стимулювання міграції і стала дорівнювати 9,1 млн. Проблемою ставало те, що вони переселялися переважно у міста. Влада ще більше погіршувала ситуацію, проводячи політику штучної асиміляції українців у великих населених пунктах; культурні й освітні центри підпадали під чимраз більший вплив русифікації. На росіян припадала непропорційно висока частка тих, хто має вищу освіту в республіці, а саме третина. Водночас у переважній більшості вузів навчання здійснювалося російською, частка українських шкіл невблаганно знижувалася і навіть в україномовних школах часто влаштовувалися місячники російської мови. Як наслідок, частка людей, які вважають себе українцями і заявляли про те, що їхня мова російська, складала 8,5%, при чому з 3,017 млн таких осіб 2,771 млн проживали у містах. Велика увага також приділена проблемі українців у інших республіках СРСР, які зовсім не мали можливості задовольнити власні національні потреби, і вже більше половини з них вважали своєю рідною мовою російську.

Другий розділ статті стосувався теми генерального погрому — масових затримань українських дисидентів у 1972 р. Він містить декілька підпунктів. Спершу розповідається про хвилю жорстких заходів, спрямованих на «очищення» культурних, освітніх, наукових закладів від українських патріотів, подаються списки заарештованих, виключених, звільнених, заборонених до друку. У тексті праці звертається увага на фальсифікації української історії, вилучення та знищення українських книг, заборону організації Шевченківських вечорів опозиційного характеру, активній антирелігійній кампанії, погіршених умовах у політичних колоніях, де утримувалися лідери дисидентського руху. Певну увагу було приділено усуненню від влади Першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України Петра Шелеста та вірних йому людей у 1972 р.

Важливим є той факт, що журнал адресований Генеральному Секретареві ООН Куртові Вальдгаймові; автори «Українського вісника» намагалися привернути увагу міжнародних організацій до української проблеми. У програмній статті були заклики розглянути тему ліквідації совєтсько-російського колоніалізму в Україні, переглянути всі політичні судові закриті процеси в СРСР і провести інспекцію в політичних колоніях, прислати спостерігачів ООН для проведення чесних виборів до Верховної Ради УРСР, а до проведення виборів надати право представляти українців на міжнародній арені Світовому Конгресові Вільних Українців (СКВУ).

Тенькова Зоя *(Полтава)*

ВІДЛУННЯ МИНУЛОГО: БУДІВНИЦТВО КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

За шостим п`ятирічним планом (1956-1960) по розвитку народного господарства СРСР, передбачалося зростання виробництва електроенергії. Для виконання цього завдання планувалось будівництво каскаду ГЕС на річці Дніпро. Серед них і Кременчуцька ГЕС, потужністю 450тис.кВт., яка мала запрацювати в 1960 році. Була винесена постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 31.12.1955 року: «Про заходи по переселенню населення на нові місця будівель і споруд у зв`язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС». В зону затоплення потрапляла територія трьох областей, а саме: Черкаської, Полтавської та Кіровоградської. За масштабним планом із зони будівництва

Кременчуцької ГЕС мали бути перенесені і індивідуальні господарства, а також колгоспи, громадські будівлі та цвинтарі.

Якщо дослідити періодику 1957-1960, то можна зробити висновок, що про долю місцевого населення ніхто не піклувався, лише суха статистика про плани виконання переселення. Але варто також відмітити, що разом з населеними пунктами на дно Кременчуцького водосховища пішла і частина археологічної спадщини, яку на жаль відновити вже не можна. Якщо взяти наприклад територію Посулля сучасної Черкаської області, то там розташовувались поселення доби Неоліту та Енеоліту. Такі поселення були знайдені (нині затоплені) в селах Дубинка, Вереміївка, Більки, Пищики, Бузьки, Митухи. Також під водою Кременчуцького моря опинились пам'ятки доби бронзи які знаходились на території хутора Кизивір, села Мутихи, біля сіл Васютинці, Жовнене (Мюшенків острів), Тимченки. Щодо скіфсько-сарматського періоду, варто зазначити, що на згадуваній територій були знайдені пам'ятки у вигляді курганів, городищ та поховань, які датуються IX –I ст. до н.е. Узагальнений огляд пам'яток минувшини в затопленій місцевості дає Каталог археологічних пам'яток Дніпровського Лісостепового Лівобережжя. В цьому описі зазначається, що на території сіл Васютинці, Мойсенці, Самовиці та хутора Котлів існували поселення Пеньківської культури. В X- XII столітті Посулля Черкащини входило до складу Київської держави, а її оборонна лінія пролягала через зазначені території, а саме через селища Воїнь та Кизівер та інші. Нині ця місцевість покрита водами штучного моря.

Отже можна сказати, що була назавжди втрачена значна частина археологічної спадщини на території затоплення. Хоча, в 1954 році працювала археологічна експедиція, очолювана Д.Я. Телегіним, яка проводила розвідку пам'яток у місцях, що мали бути затоплені . Через вкрай короткі терміни не все тоді вдалось дослідити науковцям. Проте, у 80-90 роках XX століття дослідження та вивчення зазначеної місцевості активізувалось. Влітку 1987 року при Черкаському обласному краєзнавчому музеї була створена «Черкаська лісостепова археологічна експедиція», яка активно працювала в межах сучасного Золотоніського району та на Посуллі. Однак, на жаль, велика частина пам'яток на момент дослідження була зруйнована водами Кременчуцької ГЕС. І це тільки невелика частина втраченої історико-культурної спадщини, і на жаль, до статистки втрачених цінностей не завжди відносились, як наприклад культові споруди, які в процесі встановлення радянської влади ставали клунями або коморами .

На мою думку, переселення в результаті будівництва ГЕС, це ще одна спроба радянської влади знищити культуру України.

Ivanov Aleksandr *(Dortmund, Germany)*

ECONOMIC CRIMES AND NATIONAL POLICY IN THE USSR: THE MARGOSHES CASE, 1961–1963

From 1961 to 1966, the USSR carried out an all-Union campaign against the «theft of socialist property», a campaign that was openly anti-Semitic in character. The Temporary Storage Archive of the Security Service of Ukraine Directorate in the Chernivtsi region (abbreviated as the Chernivtsi SSU Archive) preserve a substantial collection of case files directly linked to this campaign. These documents have been studied within the framework of the Jewish Archival Survey Project carried out by the Jewish Theological Seminary of America in cooperation with the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. The most prominent among these materials was the multi-volume case of Efim Margoshes, an inspector on the Chernivtsi–Lviv Railway. Fourteen other Jewish currency dealers were arrested in connection with this case.

In January 1963, Margoshes and five co-defendants were sentenced to death by firing squad, with confiscation of all property. The executions were carried out in February of that year. The other eight individuals implicated in the case received prison terms ranging from four to fifteen years in strict-regime labor camps, likewise with full confiscation of property in favor of the state. Charges against additional suspects in gold and foreign currency speculation mentioned in the case were later separated into individual proceedings.

Taken together, the criminal cases preserved in the Chernivtsi SBU Archives — documenting accusations against Jews for violating regulations on the circulation of gold and foreign currency — form a prosopographic narrative of an entire generation of Chernivtsi Jews. They sought at the very least to safeguard their personal savings during the confiscatory Soviet monetary reforms of 1947 and 1961 and, at the most, to secure financial independence within the Soviet totalitarian system without entering into open conflict with the state. These efforts ultimately proved unsuccessful and, for many, ended tragically.

Collectively, these criminal cases allow for the reconstruction of a fairly accurate collective portrait of Chernivtsi Jews active in the black market for gold and foreign currency in the late Soviet period. Men predominated, although women were also present, with ages ranging from 40 to nearly 80. About half had come from the shtetls of neighboring Bessarabia, typically completing only three or four years of elementary schooling. The other half, natives of Chernivtsi and towns in Bukovina, displayed higher levels of education and social adaptation: many had completed high school or even university before the

war and had been members of reputable Romanian commercial organizations.

During World War II, most had been deported to ghettos and concentration camps in Transnistria; others served in the Red Army and were awarded Soviet orders and medals. After the war, they returned to Chernivtsi and worked in local enterprises and institutions, holding positions ranging from lawyers to laborers. Some continued to observe Jewish traditions and attend synagogue prayers, while others, at least outwardly, conformed fully to the Soviet way of life.

Overall, Chernivtsi's currency dealers constituted a close-knit professional community united by a shared ethnic background. This exposed them to hostility from the Soviet authorities, rooted both in everyday anti-Semitism and in suspicions of dual loyalty following the establishment of the State of Israel. Although they chose adaptation to the Soviet system as their life strategy, their activities can also be interpreted as a quiet, concealed form of resistance to a regime whose financial regulations they regarded as profoundly unjust.

Карась Ганна *(Івано-Франківськ)*
Голей Назар *(Івано-Франківськ)*

АНДРІЙ ШКУРГАН: КУЛЬТУРНА МІСІЯ МАТЕМАТИКА, КОТРИЙ СТАВ… ВИЗНАЧНИМ СПІВАКОМ

Ім'я українського оперного та концертно-камерного співака Андрія Семенович Шкургана (н. 27.11.1961) добре відоме не тільки в Україні, а й за її межами. Він — заслужений артист України (1998), лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка (2000, за концертні програми 1995–1999 рр.). Андрій походить з родини музикантів. Чернівці — рідне місто для співака, оскільки він тут зростав, навчався в Чернівецькому університеті (у 1978–1983 рр. на факультеті прикладної математики, співав у вокально-інструментальному ансамблі університету), у 1989–1991 рр. був солістом Чернівецької філармонії і викладав вокал у музичному училищі. Вокальну освіту співак здобув у Львівській консерваторії ім. М. Лисенка (1984–1989; класи — солоспіву І. Кушплера, камерного співу — З. Максименко, оперного співу — О. Грицака, акторської майстерності — О. Гая). Від 1990 року він вдосконалював майстерність співу у свого батька Семена Шкургана (професора Краківської музичної академії), у 1995 році — у відомого датського професора Андре Орловітца (в минулому — учня відомого італійського співака Маріодель

Монако). А. Шкурган вважає себе представником італійської вокальної школи, котра характеризується філігранною технікою й умінням володіти своїм голосом. Тож він зумів об'єднати техніку і свої вокальні дані, що стало сильною зброєю співака для участі на конкурсах і виконанні оперних партій.

Творча діяльність А. Шкургана протікає за кордоном: у 1991–1995 рр. він — соліст оперного театру в Лодзі (Польща), від 1995-го — провідний соліст Польської національної опери у Варшаві, від 2005-го співак проживає у Чехії, працює за контрактами з різними оперними театрами Європи і світу. Виступав у Ризі, Копенгагені (Датська королівська опера), США (Мічиган-опера, «Метрополітен-опера»), Японії, Мальті, в окремих виставах Національної опери України (Київ), з сольними концертами в Україні. У його оперному репертуарі десятки партій українських і зарубіжних композиторів різних стилів і напрямків — від епохи бароко Генрі Перселла до найвизначніших творів вокального мистецтва XX століття. Концертний репертуар співака складають солоспіви українських і зарубіжних композиторів, понад 300 українських народних пісень в обробках різних композиторів. Основа камерного репертуару А. Шкургана — більше 50-ти композиції на тексти Т. Шевченка, частина з них записана на компакт-диску «Музика до "Кобзаря" Шевченка».

Співак бере активну участь у всеукраїнських та міжнародних вокальних конкурсах у Польщі, Франції, Фінляндії, Італії, Австрії, Німеччині, США, де завойовує призові місця. Був відібраний із 1500 співаків США, Канади, Південної Америки, Європи і допущений до участі у півфіналі конкурсу ім. Лучано Паваротті; учасник заключного концерту Європейського півфіналу (Модена, Італія, 1991).

А. Шкурган володіє унікальним голосом (баритон широкого діапазону з прекрасним тембром, який яскраво звучить у всіх регістрах) і чудовою акторською грою. Готуючись до ролі Мазепи, співак довго входив в образ гетьмана, вивчав багато матеріалів, які йому надали відомий історик, доктор наук, професор Чернівецького університету Юрій Макар та молодий тоді кандидат історичних наук Олександр Добржанський (нині — доктор, професор).

Математична освіта дала митцю організацію мислення, логіку, запам'ятовування дат та іншого. А. Шкурган деякий час заробляв тим, що інсталював програми та ремонтував комп'ютери.

У 2021 році до 30-річчя Незалежності України у Чернівцях відбулася значна музична подія — всеукраїнська прем'єра ораторії «Посланіє» за поемою Тараса Шевченка «І мертвим, і жи-

вим і ненародженим...» відомого французького композитора українського походження Мар'яна Кузана. Головну партію виконав Андрій Шкурган. Співак знав композитора Мар'яна Кузана особисто, відвідував його у Парижі і отримав від нього партитуру «Посланія». У музичному проєкті Чернівецької обласної філармонії ім. Д. Гнатюка брали участь більше ста учасників. Це три філармонійні колективи: Чернівецький академічний симфонічний оркестр під керівництвом Йосипа Созанського, академічний камерний хор «Чернівці» та хор заслуженого академічного Буковинського ансамблю пісні і танцю. Ораторія, котра була написана композитором в 1991 році, вперше прозвучала в Україні через тридцять років, завдяки ініціативі А. Шкургана. Один із найвідоміших творів Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє» написаний у 1845 році. Пройшло майже два століття з того часу, а тема, порушена великим поетом, не втрачає актуальності і в інтерпретації М. Кузана апелює до сучасного українського народу, котрий бореться за свою ідентичність, свободу і незалежність. Ліричний герой «Посланія» намагається пробудити сучасну еліту, щоб вона переосмислила історію, збагнула помилки, прозріла й усвідомила своє призначення в житті — служити своєму народові та будувати власну незалежну державу. Андрій Шкурган вважав, що реалізація цього проєкту є його обов'язком як патріота своєї країни, і він з честю виконав цю місію.

Сьогодні його справедливо називають найтитулованішим співаком Європи, володарем титулу «Вердіївський голос», співцем Шевченкіани, переможцем світових конкурсів, «золотим голосом», артистом українського народу. За цим — роки великої праці над вдосконаленням своєї майстерності, роки випробувань і свідчення його світлого й неординарного розуму, справді великого таланту і надзвичайно дивовижної працьовитості. В юності Андрій Шкурган написав рядки, котрі уособлюють місію цієї творчої особистості:

«Ця заповідь одвічна — це суть мого народу:
Як любиш Україну, стій за її свободу,
На доброту будь щедрим від роду і до роду,
Шануй народну пісню, не дивлячись на моду,
Кохай, коли кохаєш, за душу — не за вроду,
Людиною будь завжди, у будь-яку негоду,
Тоді сказати можеш: "Я — син свого народу!"».

Кужельна Олена *(Шостка)*

«НАДАТИ КРАЄЗНАВЦЮ ПЕРШУ ДОПОМОГУ ПРИ ПЕРШОМУ ПІДХОДІ ДО ТАКОЇ СКЛАДНОЇ СПРАВИ, ЯК ВИВЧЕННЯ КРАЮ». СТОРІНКАМИ ПРИЗАБУТОЇ КНИГИ З КРАЄЗНАВСТВА

Цьогоріч українському краєзнавству виповнилося сто років. 28-31 травня 1925 року у Харкові відбулася перша Всеукраїнська краєзнавча конференція за участі Д. Багалія, Д. Яворницького, М. Яворського та інших науковців. Одним з головних підсумків роботи конференції стало утворення при Народному комісаріаті освіти Українського комітету краєзнавства, основною функцією якого стали керівництво діяльністю та координація краєзнавчого руху в Україні.

На тлі цієї визначної дати хочеться згадати і про інший ювілей — сторіччя з дня виходу книги «Пізнання рідного краю», яку з впевненістю можна назвати одним з перших методичних видань з питань краєзнавства. Книга вийшла 1925 року у Ленінграді і мала підзаголовок «Обсяг, зміст і прийоми ведення краєзнавчої роботи та організації місцевого музею. Плани роботи і короткі програми для вивчення свого краю». Її авторами були дійсні члени Російського географічного товариства, Ленінградського товариства вивчення місцевого краю та шкільно-педагогічної комісії Центрального бюро краєзнавства: географ, геолог Олександр Дзенс-Литовський та етнограф, письменник, археолог, краєзнавець Іван Абрамов.

Іван Спиридонович Абрамов народився 1874 року в містечку Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Глухівський учительський інститут, Санкт-Петербурзький археологічний інститут, був членом Географічного та Археологічного товариств, працював в освітніх та музейних закладах, писав наукові статті. Тож під час роботи над книгою «Пізнання рідного краю» Іван Абрамов широко використовував свої пізнання у галузі історії, етнографії, а також свій багатий досвід роботи в археологічних експедиціях.

У передмові до видання автори зазначали: «Ми ставимо собі скромне завдання — надати краєзнавцю першу допомогу при першому підході до такої складної справи, як вивчення краю. Нами намічені ті віхи, які повинні вказати дорогу краєзнавцю-початківцю». Книга стала таким своєрідним підручником для краєзнавців, компасом у проведенні краєзнавчих досліджень.

Видання мало не лише суто історичне спрямування. Назви підрозділів книги свідчать вже про те, наскільки різноманітних галузей має торкатися така наукова дисципліна, як «краєзнавство». Наведемо назви деяких підрозділів: «Поселення та житло місцевого краю»; «Орографія і геологія»; «Географічні назви місцевого краю»; «Сімейний побут населення»; «Вірування населення»; «Селянське господарство»; «Гірнича промисловість», «Проведення археологічних розкопок».

Цінність книги полягає і в тому, що Іван Абрамов широко використовував археологічні, етнографічні розвідки, проведені на території рідного краю. Часто у книзі можна зустріти такий літературний оберт, як «мені, що пише ці строки, доводилося бувати» і далі вказуються назви конкретних місцевостей, зокрема, на Чернігівщині, а потім наводяться його конкретні спостереження щодо об'єктів обстеження, будь то одяг, традиції місцевого населення, пам'ятки історії та архітектури. Так, зокрема, він згадує про матиці, які розташовувалися у верхній частині будинків із зазначенням дати будівництва: «У старовинних будинках на Україні таки надписи збереглися до цього часу. Одну з них, що відносилася до 18-го сторіччя ... довелося бачити у містечку Вороніж Чернігівської губернії». У розділі «Одяг населення» Іван Абрамов наводить описи одягу місцевого населення, а також головних уборів (українські плахти в Чернігівській губернії), описує види вишивок (зокрема так званої «ляховки»). У одній зі статей Іван Абрамов зазначав, що «в околицях селища Вороніж» нараховується більш ніж 50 стародавніх курганів. Перелічуючи стоянки кам'яного віку, Абрамов згадує Мізинську стоянку, відкриту 1907 року. Описуючи городища, він наводить цікаві дані: «Городищ у нас зберіглося чимало, наприклад, тільки в Чернігівській губернії їх налічується до 150-ти».

Безумовно, за сто років від дня виходу книги багато чого змінилося. Стали архаїзмами і відійшли у минуле такі поняття, як «колективні господарства та радгоспи», «кустарно-ремісничa промисловість», «кооперація». Але багато в чому і на сьогодні книга «Пізнання місцевого краю» залишається актуальною. Не втрачають актуальності заклики авторів щодо необхідності охорони пам'яток природи та історії, важливості вивчення питань етнографії та топоніміки. «Вивчення географічних назв особливо важливо зараз, коли відбувається масове перейменування, — писали упорядники книги. — Багато... назв перейменувалося за ці роки по декілька разів... Місцеві краєзнавці повинні турбуватися щодо охорони географічних назв, що мають культурно-історичне значення».

У вступі до книги зазначалося, що «література з питань краєзнавства слабка і випадкова». Тож книга О. Дзенс-Литовського та І. Абрамова мала на меті заповнити цю прогалину. Окрім практичних порад, автори цього видання у кінці кожного підрозділу наводили списки рекомендованої літератури. Цей бібліографічний перелік, що загалом налічує назви більш ніж чотирьохсот книг та статей, може бути корисним і для сучасних дослідників.

За формою подачі матеріалу, методологією та науковими підходами праця «Пізнання місцевого краю» мала стати настільною книгою для багатьох краєзнавців. Але розпочався процес «згортання» краєзнавчих установ, багато краєзнавців зазнали репресій з боку радянської влади. Не став винятком й Іван Спиридонович Абрамов. У 1930-ті роки Абрамов був репресований, а його наукова спадщина опинилася «у затінку». По поверненні з заслання до смт Вороніж (нині Шосткинського району) Абрамов присвятив себе педагогічній діяльності, продовжував займатися краєзнавством. З часом ім'я цього видатного дослідника забулося. Ще й досі немає його академічної біографії. Минулого року виповнилося 150 років з дня народження Івана Абрамова, але святкування цієї дати відбулося лише на рівні місцевих (воронізьких) краєзнавців.

Постать Івана Абрамова має зайняти почесне місце у когорті видатних особистостей України, а його наукова спадщина потребує подальшого ґрунтовного вивчення та популяризації.

Сінкевич Євген *(Черкаси, Україна; Жєльона Ґура, Польща)*

З ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ХЕРСОНЩИНІ

Загальновідомим є те, що у другій половині 1920-х років краєзнавчий рух в УСРР був нівельований, а його носії піддані фізичному знищенню. Причиною стало те, що краєзнавці аматори і професійні історики у своїх працях описували події, які не лягали в догми радянських вождів. Дослідники мали право вивчати локальну історію відповідно до комуністичних догматів. У часи так званого «застою» старший викладач Херсонського державного педагогічного інституту імені Надії Крупської М. Авдальян захистив кандидатську дисертацію, присвячену проблемам локальної історії краю. Вища атестаційна комісія СРСР не

присвоїла йому наукового звання із формулюванням, що дисертація не відповідає діючим вимогам — «мелкотемье».

В умовах «перебудови» дещо послабленим став тиск системи на дослідників локальної історії. В УРСР було проведено низку всесоюзних наукових конференцій з історичного краєзнавства. Однією з них стала ініційована к.і.н., доцентом П.М. Тригубом і підтримана академіком П.Т. Троньком, яку було проведено у 1988 році в Миколаєві. Такого роду події стали свого роду підготовкою до відродження діяльності Української спілки краєзнавців. ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ (ВСК) заснована як доброчинна творча громадська організація, утворена 27 березня 1990 року І Всеукраїнським краєзнавчим з'їздом у Києві. Головою ВСК було обрано академіка П. Тронька. Відділення спілки почали виникати в усіх областях України. На Херсонщині з цим виникли певні труднощі, адже в місцевому пединституті не здійснювалася підготовка істориків. В області діяли розрізнені осередки краєзнавчої роботи (обласний краєзнавчий музей) і краєзнавці-аматори (Є. Горностаєв, А. Вірлич).

Після успішного захисту кандидатської дисертації у 1990 році в Харківському державному університеті і по поверненні до Херсона мені вдалося вирішити питання щодо набору у 1991 році двох груп майбутніх істориків. Щоправда, їхня підготовка здійснювалася в межах факультету української філології, що створювало проблеми із формування навчального плану, проведенням практик і формуванням викладацького складу. Зрештою, 28 вересня 1995 року шостим питанням вченої ради інституту стало питання про створення історико-правознавчого факультету. А вже наступного дня ректор, кандидат історичних наук, професор А.І. Ніцой підписав наказ про призначенням мене виконуючим обов'язки декана на громадських засадах. У тому ж таки році, після моєї зустрічі з академіком П.Т. Троньком, було узгоджено питання створення Херсонської обласної організації ВСК і виконання мною функцій її голови.

Історико-правознавчий (від 1998 р. історичний) факультет став осередком археологічних досліджень в області. Мені вдалося добитися, що археологічну практику наших студентів очолював фахівець з Одеси д.і.н., професор А.О. Добролюбський, а згодом вже на факультеті зростали професійні археологи. Для потреб проведення практичних занять з археології узгодили питання формування із розкопаних на практиці артефактів археологічної лабораторії (зважаючи на те, що керівниця Херсонського краєзнавчого музею, колаборантка, посприяла викраденню окупантами всієї колекції музею, створений на базі археологічної лабораторії археологічний музей університе-

ту тим, що залишилося для відродження обласного музею). В рамках Шевченківських днів на Херсонщині в травні 1997 року ми провели міжнародну наукову конференцію «Заселення півдня України: проблеми національного та культурного розвитку» за участю понад 200 науковців України, США, Канади, ФРН, Польщі. Міжнародні конференції на факультеті з того часу стали щорічними. З 1999 року розпочалося видання фахового наукового збірника «Південний архів. Історичні науки» (до 2008 року редагував його 32 випуски). Черговий поштовх краєзнавчим дослідженням дало відкриття аспірантури (тільки під моїм керівництвом було захищено 8 кандидатських дисертацій; одна під керівництвом доцента В.Я. Павленка та ін.). Науково-дослідна діяльність викладачів та аспірантів сприяла опрацюванню і введенню до наукового обігу численних джерел, що зберігалися в Державному архіві Херсонської області (окупанти викрали найцінніші документи ДАХО). Серед випускників факультету є понад 30 кандидатів наук і 2 доктори наук. Зрештою, активна громадянська позиція викладачів та студентів факультету напередодні і під час Помаранчевої революції, тиск керівництва університету на декана зумовили припинення існування факультету. До речі, це не перша ліквідація в Херсоні структурного підрозділу з підготовки істориків. У Херсонському учительському інституті (евакуйований з Тарту у 1917 р.) підготовку істориків припинено у 1921 році, згодом вона здійснювалася у 1934-1940 рр. і 1944-1950 рр. По ліквідації історичного факультету в ХДУ істориків готували як складову в різних структурних підрозділах. Незначна кількість майбутніх істориків готується і в сучасному релокованому до Івано-Франківська Херсонському державному університеті.

Усвідомлюючи небезпеку втрати вслід за Кримом, Донецьком і Луганським нашої історичної спадщини, що відклалася в документах ДАХО і архіву Служби безпеки України в Херсонській області, я у 2016-2018 рр. зробив сотні фотокопій документів справ жертв сталінських репресій (переважно громадян польської національності). Досвід російсько-української війни спонукає архівних працівників, науковців та краєзнавців-аматорів формувати електронний репозитарій архівних фондів.

Маньковська Руслана *(Київ)*

ФЕНОМЕН АКАДЕМІКА ПЕТРА ТРОНЬКА: СЛУЖІННЯ УКРАЇНІ ВСУПЕРЕЧ ІДЕОЛОГІЧНИМ ЗАБОРОНАМ (ДО 110-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Українська державність, долаючи складні наслідки колоніального та тоталітарного минулого, сьогодні відстоюється на фронті російсько-української війни. Історичний досвід переконливо свідчить про невід'ємну роль духовних засад у процесах державотворення, що надає особливого значення проблематиці збереження історичної пам'яті та культурної спадщини, у яких сконцентровано основи національної ідентичності. Вирішальним чинником у цьому контексті є звернення суспільства до знакових постатей історії, до їхньої конкретної діяльності, спрямованої на забезпечення спадкоємності поколінь і захист духовних надбань народу попри виклики часу та історичні обставини.

Однією з таких постатей, чиє життя і праця були присвячені утвердженню та збереженню національних цінностей, є академік НАН України, Герой України Петро Тимофійович Тронько (1915–2011 рр.). Його 110-річний ювілей від дня народження у 2025 р. відзначався на державному рівні як свідчення вагомості наукового й громадського внеску в утвердження українського духовного простору. У радянські часи, незважаючи на політичні та ідеологічні пересторогі, і в перші десятиліття української незалежності він наполегливо плекав культурні набутки українського народу. Громадянська мужність, високо розвинуте почуття національного сумління яскраво проявилися в створених за його ініціативою та участю унікальних багатотомних наукових виданнях, музейних комплексах, заповідниках, закладах, які склали безцінну скарбницю не лише національної, але і світової культури.

Як державник, Петро Тронько впродовж 17 років (з 1961 р. до 1978 р.) обіймав посаду заступника голови Ради міністрів України, коли всі дії української влади були під пильним наглядом союзного керівництва, а заходи з розвитку української культури розглядались як прояв «буржуазного націоналізму». Здійснювати національну гуманітарну політику в культурній сфері можна було лише ризикуючи кар'єрою, соціальними благами, а часом і життям. Не випадковим видається той факт, що саме на П. Т. Тронька покладались завдання з реалізації державних масштабних заходів — це входило в коло його посадових обов'язків. Та ставлення до дорученої справи, в яку Петро Ти-

мофійович вкладав не лише організаторські здібності, а й власне вболівання за українську культуру, виразно проявляє почуття національної гідності, притаманне урядовцю. Вже на схилі років він часто наголошував — треба в кожну справу вкладати часточку душі й думати про користь народові. Інакше він не вмів працювати.

Навіть у сучасних умовах складно уявити ту титанічну працю, яку під орудою П. Т. Тронька та за підтримки держави здійснив 100-тисячний колектив дослідників з підготовки фундаментального 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Вперше кожен із 30 тисяч населених пунктів країни отримав власну наукову біографію, Петро Тронько назвав цю працю подвигом науковців і краєзнавців, що створили нерукотворний пам'ятник своєму народові. Водночас він, як голова редакційної колегії, визнавав недоліки видання: заідеологізованість текстів із лакуванням радянської дійсності, схематизм та одноманітність викладу матеріалу, уникнення заборонених сторінок української історії. І хоч у 1976 р. колектив авторів отримав Державну премію СРСР в галузі науки і техніки, супротивників цьому було достатньо. Головний ідеолог КПРС М. Суслов, виступаючи перед слухачами вищої партійної школи в Москві, з томом Донецької області в руках роздратовано попереджав: «Ось бачите, що в Україні роблять. Ніби нема куди їм паперу дівати». Згодом Петро Тимофійович з усмішкою пригадував, як на засіданні комітету з присудження Державних премій перед обговоренням запала напружена пауза, яку несміло обірвав позитивним відгуком міністр сільського господарства. Про несприйняття видання у центральних органах влади свідчить і факт, коли Петро Тронько прагнув поширити український досвід у всіх союзних республіках. Він у 1972 р. організував Всесоюзну конференцію в Каневі — духовній Мецці українців — де 150 учасників з усіх республік вивчали методику підготовки багатотомної праці, але ця ініціатива була задушена на самих початках. Про неї заборонялось говорити.

До останніх днів Петро Тимофійович не полишав ідеї підготувати «Історію міст і сіл України» з врахуванням оприлюднених архівних документів та широкого масиву історико-краєзнавчих досліджень. У 1999 р. було підписане Розпорядження Президента України про перевидання енциклопедичної багатотомної праці. Необхідність її він вбачав в утвердженні національної ідеї, відродженні духовних цінностей в суспільстві, формуванні у молодого покоління поваги до історичної минувшини народу. Через пів століття поява такого унікального видання, аналогів якому не існує ні в країнах колишнього

союзу, ні в світі, оцінюється як справжній суспільний прорив у національній свідомості, а також як справедливе прагнення народу до самопізнання і навіть самозбереження. Ми спостерігаємо, як набутий краєзнавчим загалом у 1960–1970-ті рр. досвід, виразно проявився в роки незалежності. Краєзнавча галузь переживає своєрідний «бум» досліджень міст і сіл України, створено потужний пласт краєзнавчої літератури, який, безумовно, складе основу нового загальноукраїнського видання як символу самобутності нації.

Для урядовця у період ідеологічного тиску радянської системи відважним кроком громадянської мужності виглядає здійснення у 1965 р. широкої пам'яткоохоронної програми, яка охоплювала історичні події козацької доби по всій Україні, включаючи колиску українського козацтва — Хортицю. Як на той час, лише заговорити про козацтво було страшною крамолою, а вже бажання увічнити його героїчну славу в монументальних формах розцінювалось як націоналістична діяльність. Козацька тематика традиційно вважалась закритою, замовчувалась, або спотворювалась історія Козацької держави, викреслювались імена українських гетьманів та ватажків.

Наперекір союзному керівництву, яке воліло замулити глибини історичної пам'яті українців, П. Т. Тронько наполегливо просував високу справу, спрямовану на національне самоствердження народу. Він домігся прийняття урядової постанови, яка передбачала встановлення 45 гранітних обелісків, 25 скульптурних зображень видатних діячів українського козацтва, 50 стел, 21 пам'ятного каменя та 14 мармурових меморіальних таблиць, що розповідали про славну боротьбу і мужність українських козаків. Зокрема, у 1966 р. за особистим втручанням Петра Тронька на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, що на Рівненщині, започатковано музей-заповідник «Козацькі могили», біля села Пляшевої поховані останки 300 козаків, які відважно боролись і загинули в нерівному бою з польською шляхтою. Петро Тимофійович часто згадував, як вперше довелося побачити ті козацькі могили, в якому жахливому стані вони перебували, його вразила занедбаність святих для кожного українця місць — могил відважних предків. Для зрушення справи довелося використати владні важелі та докласти багато зусиль, щоб не зникли з пам'яті народної подвиги героїв.

У 1970 р. був затверджений проєкт спорудження на острові Хортиця Державного історико-культурного заповідника, планувалося закласти тематичний садово-декоративний парк «Історія запорозького козацтва», де планувалось відкрити 10-метрову скульптуру «Козаки в дозорі», відкрити

пам'ятники Б. Хмельницькому, М. Кривоносу, І. Сулимі, Д. Гуні, І. Сірку, М. Залізняку, козакам Голоті, Байді, Мамаю, Марусі Богуславці, Тарасу Бульбі. Та вже через три роки (у 1972 р. першим секретарем КПУ став В. Щербицький) партійне керівництво України під тиском ідеологів з Москви скасувало власне попереднє рішення про вшанування козацької минувшини, вказало на ідейні хиби в ньому, докорінно змінило зміст розпочатої роботи на о. Хортиця, спрямувавши її на відображення історії Запоріжжя, соціально-економічних перетворень в регіоні, будівництво промислового комплексу, Дніпрогесу. Ініціатори та активісти увічнення пам'яті українського козацтва Микола Киценко, Степан Кириченко, Олена Компан, Олена Опанович, Кость Гуслистий були звинувачені в «українському буржуазному націоналізмі», націоналістичних збоченнях, ідеалізації патріархальщини. Серед націоналістично налаштованих діячів значилось і прізвище П. Т. Тронька.

Багато років поспіль Петро Тимофійович спокійно оповідав цю історію, але єдине, що його обурювало, — це 100 тонн бронзи, виділених на монументальну скульптуру «Козаки в дозорі» (скульптор Владлен Дубінін) і зниклих у мутні 1990-ті рр. Він неодноразово звертався до керівництва України про будівництво пам'ятника. Знаменно, що 6 жовтня 2015 р. у Національному заповіднику «Хортиця» урочисто відкрито пам'ятну таблицю Герою України, академіку Петру Троньку (скульптор М. Шакін), внесок якого у створення заповідника високо цінують українці.

Як заступник голови Ради міністрів УРСР, П. Т. Тронько опікувався гуманітарною сферою. Він ініціював і невтомно здійснював справи національно-патріотичного змісту. Вперше започатковано відзначення на державному рівні ювілеїв видатних діячів української культури Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Олександра Довженка та інших велетів української нації.

Підготовки таких урочистостей супроводжувалась копіткою працею з увічнення пам'яті визначних постатей: відкривались музеї, відновлювались бібліотеки, споруджувались пам'ятники. У лютому 1964 р., у рік 150-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка, П. Тронько звернувся до першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста з пропозицією про перейменування Черкаської в Шевченківську область. Аргументами стали прохання громадян Черкащини, в якій налічується 25 історичних місць, пов'язаних із Поетом, а також той факт, що у 1920-х рр. у складі Київської губернії вже була Шевченківська округа. До

100-річчя від дня народження Лесі Українки в 1971 р. у м. Новоград-Волинському (нині Звягель) Житомирської області відкрито меморіальний музей. Після звернення до Петра Тронька житомирян про дійсне місце народження Лесі Українки, що підтверджувалось записами у метричній книзі, яка зберігалася у Державному архіві Житомирської області, його рішення було миттєве: необхідно створити музей Лесі Українки. За активної підтримки Петра Тимофійовича в стислі терміни і вчасно, до ювілею поетеси на малій батьківщині Лесі Українки постав меморіальний музей, нині широко пошанований відвідувачами. За участі Петра Тронька було відбудовано та збережено перший народний музей Тараса Шевченка в Каневі, на Чернечій горі, у 2000 р. на садибі Олеся Гончара в селі Суха Кобеляцького району на Полтавщині відкрито музей письменника. Він підтримав ініціативу краєзнавчої громадськості Обухівщини про створення Літературного музею І. Я. Франка на Дніпрі, і в 2010 р. в с. Халеп'я постав музей видатному українцю.

Високопосадовець приділяв особливу увагу музеям, чітко усвідомлюючи їхню роль у культурному житті країни, особисто брав участь у створенні унікальних музейних закладів. Долаючи пересторогиа та заборони влади, він завзято і послідовно досягав позитивних результатів. Так, на початку 1960-х рр. доля збереження Полтавського краєзнавчого музею, унікальної пам'ятки українського модерну, одного з кращих музейних зібрань України опинилася під загрозою. Керівництво з Москви звинуватило Тронька, який витрачає кошти на музеї та церкви, в марнотратстві. Проте капіталовкладення на музей продовжували надходити, доки В. В. Щербицький не отримав чергової скарги, що П. Т. Тронько та А. М. Барановський (міністр фінансів) не розуміють політики партії і продовжують фінансувати Полтавський краєзнавчий музей. Відбулась різка розмова з керівництвом партії. Обставини склались так, що через декілька тижнів В. В. Щербицький, перебуваючи у Полтаві, відвідав музей. Повернувшись до Києва, він зателефонував Петру Тимофійовичу, вибачився і сказав, що на такий музей треба давати кошти. Лише принциповість, впевненість у власній правоті Петра Тимофійовича допомогли відстояти музей, реставрувати його після руйнації в роки воєнного лихоліття.

Зазначимо, що славна Полтава завдячує П. Т. Троньку появою спортивного стадіону. На той час без дозволу з Москви заборонялось будувати в Україні культурні об'єкти, та це не зупинило Петра Тимофійовича, щоб внести на засідання уряду пропозицію про будівництво стадіону в Полтаві, який таки було зведено. Згодом таку ж принциповість він проявив, коли

ініціював відкриття в Києві Інституту культури, запобіг знищенню музею Марії Заньковецької у столиці.

Не був безхмарним шлях П. Т. Тронька у створенні унікальної скарбниці культури українського народу — Національного музею народної архітектури і побуту України поблизу с. Пирогів, його ще називають Троньківкою. Поява нового для України типу музею — скансену, музею просто неба, відкрила нову сторінку в українському музейництві. До того ж високопосадовцю вдалося після зміни партійного керівництва виконати урядове рішення 1969 р. про його створення. П. Тронька не зупинили постійні нарікання та звинувачення у «патріархальщині». Незважаючи на несправедливі нападки, він взяв на себе основну організаційну роботу. Напружена робота не припинялась ні на день, в усіх областях України працювали науково-етнографічні експедиції з виявлення історико-етнографічних пам'яток, після чого їх перевозили до Києва.

Під час однієї з таких операцій, коли повз вікон робочого кабінету В. . Щербицького проїжджала вантажівка з фрагментами вітряка, він зателефонував Петру Тимофійовичу і обурився: що за мотлох перевозять? На що заступник голови Ради міністрів відповів: «Ви ще дякуватимете за цей «мотлох». І вже 9 червня 1976 р. музей відвідали керівники уряду України, а в книзі почесних відвідувачів той же Щербицький записав: «Колектив музею зробив велику, корисну справу. Сердечне вам спасибі за це, дорогі товариші».

Проте висока оцінка керівництва держави в майбутньому не вберегла співробітників музею від утисків влади, яка вбачала в діяльності музею підґрунтя «буржуазного націоналізму» та «ідеалізацію патріархальщини», вимагаючи сконцентрувати увагу на створенні експозиції соціалістичного села. Підтримку музейники завжди знаходили у П. Тронька, для якого музей завжди був місцем особливим. У червні 2010 р. неподалік від центрального входу музею він посадив молодого дубка як знак пам'яті про тих, хто стояв біля витоків музею. Нині широка громадськість України, долаючи бюрократичні перешкоди та людську байдужість, декілька років поспіль просуває ідею присвоєння імені Петра Тронька його дітищу. Як підкреслював видатний музеєзнавець, Герой України М. І. Сікорський, без підтримки Петра Тронька не постав би Музей просто неба в Переяславі — Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав».

Як громадський діяч, П. Т. Тронько в 1966 р. став організатором Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, а з початку 1968 р. і протягом 22 років очолював його.

Вперше в Україні пам'яткоохоронний рух набув таких широких масштабів. Фахівцями був підготовлений повний реєстр нерухомих історичних та культурних пам'яток України, в Києві окреслені пам'яткоохоронні зони. Але найважливіше, що зусилля Товариства спрямовувалися на охорону та збереження історико-культурної спадщини України, створення нових музейних закладів. За його фінансової підтримки постали Музей в Пирогові, Музей видатних діячів української культури, відбудована пам'ятка XI ст. «Золоті ворота» в Києві. Товариство виділило 10 млн крб на будівництво нині Національного музею історії України в Другій світовій війні. П. Т. Тронько безпосередньо брав активну участь у виборі місця для Меморіалу.

Важливо наголосити, що розмах пам'яткоохоронного руху, який охопив українське суспільство в 1970–1980-х рр., переконливо засвідчив про його готовність зберігати і примножувати культурне надбання пращурів. П. Т. Тронько, усвідомлюючи силу і можливості громади, ще й відчував її духовні потреби і прагнення, умів їх спрямувати у конструктивне русло. Нагромаджений досвід державницької, наукової, громадської роботи він задіяв наприкінці 1980-х рр. для відродження після десятиліть репресій краєзнавчого руху. Академік розглядав краєзнавство, як важливий інструмент суспільної консолідації, науково-інтелектуального та духовного впливу на формування національної свідомості та ідентичності в молоді. Петру Троньку вдалося об'єднати дослідників рідного краю у Національну спілку краєзнавців України, піднявши цей рух на державний рівень. Зазначимо, що в 2013 р. НСКУ заснувала Премію імені академіка Петра Тронька, якою відзначаються краєзнавці за вагомий внесок у розвиток науки і культури.

На початку 1990-х рр. за незалежної України Петро Тимофійович, вже як науковець, розпочинає безпрецедентний проєкт — багатотомне видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» про жертви тоталітаризму в Україні. Вперше публікувались документи політичних репресій, відкривались архівно-кримінальні справи незаслужено постраждалих громадян. Петро Тимофійович, як ніхто, розумів, що суспільство має дізнатися і осмислити нелюдські засоби і методи нищення особистості, щоб очиститися від болю несправедливості та убезпечити нащадків від повернення до тоталітарних режимів. Тому титанічними зусиллями йому вдалося зрушити цю справу. На сьогодні вийшло понад 130 томів видання, опубліковано понад 700 тисяч імен репресованих.

П. Тронько започаткував масштабну багатотомну працю «Звід пам'яток історії та культури». Згодом, у 1996 р. разом із

письменником Олесем Гончарем він заснував Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини, домігся затвердження Державної програми відтворення видатних пам'яток історії та культури України, до якої увійшли понад 50 архітектурних шедеврів. Через фонд з'явилась можливість започаткувати заходи з відбудови Михайлівського Золотоверхого собору, Успенського собору Києво-Печерської лаври та багатьох інших унікальних пам'яток України.

Життєвий шлях Петра Тимофійовича Тронька, державника, науковця, громадського діяча, наскрізь пронизаний почуттям любові до України, поваги до історії і культури свого народу. Його щирий національний дух переможно долав заборони у часи ідеологічних тенет, боровся із бюрократичними перепонами вже в роки нової України, та завжди його основним критерієм була конкретна справа на користь людям. Своєю працею він ламав трафаретні образи керівників, науковців радянського часу і представляв високі стандарти для сучасної еліти України. Людина системи, яка не зігнулась під тиском обставин, не нарікала на часи, а наполегливо і впевнено працювала для народу всупереч системі, є Героєм України (2000 р.). Його величезний доробок у галузі науки і культури справив колосальні зрушення в суспільній свідомості українців, позитивна дія якого з часом лише буде зростати.

Архипова Світлана *(Київ)*

ПРЕМІЯ ПЕТРА ТРОНЬКА: ВИЗНАННЯ ДОСЯГНЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ

Для українського краєзнавства 2025 рік видався ювілейним — цьогоріч на державному рівні відзначається 100-річчя з часу заснування Національної спілки краєзнавців України та 110-річчя від дня народження Петра Тронька — очільника НСКУ (1990-2011 рр.), людини, яка присвятила своє життя збереженню культурної спадщини України та розвитку історичного краєзнавства. Щоб віддати свою данину поваги до фундатора краєзнавчого руху, Героя України, академіка НАН України, життя якого було пронизане почуттям любові до України, Правлінням НСКУ затверджено Премію імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України.

Загальноукраїнська премія була започаткована в 2013 році, вона присуджується щорічно окремим краєзнавцям за вагомий внесок у справу вивчення, дослідження й популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю. Керівні органи Національної спілки краєзнавців України та її регіональних організацій кожного року висувають свої кандидатури претендентів, об'єктивно й аргументовано попередньо вивчивши їхній краєзнавчий доробок, після чого Президія НСКУ приймає рішення про присудження премії. Вручення премії приурочено до дня народження П. Т. Тронька (12 липня 1915 р.) і відбувається в липні в урочистій обстановці, за участю краєзнавчого активу та широкої громадськості. Традиційно кожного року члени Президії НСКУ, на чолі з нинішнім головою Спілки, членом-кореспондентом НАН України, заступником директора Інституту історії України НАН України Олександром Реєнтом покладають квіти до могили Петра Тимофійовича на Байковому кладовищі.

Лауреати премії визначаються за чотирма номінаціями: за висвітлення науково-краєзнавчої та громадської діяльності академіка Петра Тронька (дослідження проблем історії міст і сіл України, теоретичного та практичного краєзнавства); за науково-організаційну та просвітницьку діяльність у краєзнавстві (проведення конференцій, круглих столів, лекцій, семінарів, читань, експедицій, краєзнавчих заходів і проєктів, популяризація краєзнавства працівниками наукових, освітянських, туристичних, бібліотечних, архівних установ, засобів масової інформації); за внесок у музейну та пам'яткоохоронну справу: діяльність у сфері збирання, збереження та охорони історико-культурної спадщини України та за видання краєзнавчої літератури: монографій, нарисів, описів, путівників, довідників, окремих публікацій, циклів статей тощо. Особам, які відзначені премією, присвоюється звання «Лауреат Премії імені академіка Петра Тронька» з врученням Диплома, почесного знака і грошової премії за кожну номінацію.

У перший рік присудження премії у 2013 р. свої почесні дипломи лауреатів заслужено отримали тринадцять краєзнавців із Закарпатської, Чернігівської, Волинської, Хмельницької, Черкаської, Івано-Франківської, Київської обласної та Київської міської організацій Національної спілки краєзнавців України: Станіслав Аржевітін, Наталія Булаєвська, Марія Вощевська, Юрій Данилюк *(посмертно)*, Віра Комзюк, Валерій Мельник, Володимир Мовчан, Дмитро Мохорук, Іван Нерубайський, Василь Олійник, Віктор Прокопчук, Наталія Пушкар та Василь Устименко. Лауреатами премії у 2014 році стали чотирнадцять

краєзнавців. 2015 рік був ознаменований дванадцятьма кандидатурами. У 2016 році лауреатів було шість. 2017 року п'ятеро краєзнавців отримали почесне звання лауреата. Четверо осіб стало у 2018 році, у 2019 — десять. Лауреатами в 2020 році стали четверо краєзнавців. У 2021, 2022 та 2023 роках премію отримували по п'ять активістів краєзнавчого руху. Четверо лауреатів було у 2024 році.

У ювілейний 2025 рік урочисте вручення Загальноукраїнської Премії імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України відбулось у Національному музеї історії України у Другій світовій війні, Меморіальному комплексі. Свого часу Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, головою якого був Перо Тронько, профінансувало будівництво цього музею. Голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт привітав лауреатів із їхнім творчим доробком та вручив премію. Лауреатами цього року стали шестеро краєзнавців, що зробили помітний внесок у розвиток історико-краєзнавчих досліджень: Людмила Бабенко (Полтавська обласна організація НСКУ), Антон Гриськов (Одеська обласна організація НСКУ), Анатолій Нагребецький (Вінницька обласна організація НСКУ), Олександр Тригуб (Миколаївська обласна організація НСКУ), Олександр Шамрай (Черкаська обласна організація НСКУ) та посмертно нагороду було присуджено голові Хмельницької обласної організації НСКУ Юрію Телячому, який трагічно загинув.

Загалом за тринадцять років існування Загальноукраїнської Премії імені академіка Петра Тронька НСКУ почесну відзнаку отримали 93 дослідники історії та культури рідного краю. І сьогодні, у цей нелегкий час великих викликів, краєзнавство залишається важливим чинником єднання українців, формування патріотизму та зміцнення нашої державності. І величезний доробок Петра Тимофійовича у галузі історичної науки та культури України відіграє колосальну роль у суспільній свідомості кожного з нас.

ІМПЕРІЯ, ВІЙНА, СПРОТИВ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КОНФЛІКТИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТИНУУМІ

Глібіщук Микола *(Чернівці)*

ЕКОЛОГІЧНА ІСТОРІЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ПЕРСПЕКТИВА

Перша світова війна стала однією з ключових подій «короткого ХХ століття» і визначила вектори подальшого політичного, економічного та соціального розвитку людської цивілізації. Утім, впродовж тривалого часу історики концентрували увагу переважно на Західному фронті, тоді як східноєвропейський простір, а особливо його екологічний вимір, залишався на маргінесі історіографії. Метою цієї наукової розвідки є акцентування уваги на колективній монографії *«The Great War and the Anthropocene»* за редакцією Керстін Йобст, Оксани Нагорної та Керстін фон Лінген, опублікованій у 2024 р. Поява книги є вагомим кроком до подолання цього дисбалансу, поєднуючи во-

єнну історію з екологічними студіями та демонструючи міждисциплінарний потенціал сучасних гуманітарних досліджень.

Варто зазначити, що це колективне дослідження базується на матеріалах міжнародної конференції, проведеної у Відні 2023 року, та інтегрує результати роботи дослідників з різних країн. Автори застосовують підхід, що поєднує соціальну, культурну й екологічну історію, звертаючи увагу на довготривалі наслідки війни для природного середовища та суспільства. Структура видання охоплює кілька тематичних блоків. Перший із них аналізує довкілля як поле битви, розглядаючи екологічні наслідки бойових дій, руйнування інфраструктури й трансформацію ландшафтів. Наступний блок зосереджений на питаннях громадського здоров'я, зокрема на взаємодії між людиною та твариною у воєнний час, розвитку санітарних практик і проблемах епідемій. Окрему увагу приділено зміні сприйняття та використання ландшафтів, що виявилося у створенні фортифікаційних комплексів, русі біженців та відображенні війни 1914-1918 рр. у візуальних джерелах. Завершальні розділи присвячено спадщині імперій: процесам демілітаризації територій, формуванню воєнних цвинтарів, символічним практикам і глобальному виміру воєнної спадщини.

Важливим результатом колективної праці є наголошення на масштабності екологічних трансформацій, спричинених Першою світовою у Центрально-Східній Європі. Воєнні кампанії змінювали ландшафти, впливали на природні ресурси та умови життя місцевого населення. Водночас війна формувала нові медичні практики й дискурси, нерідко зумовлені культурними та політичними стереотипами. Автори також наголошують, що матеріальна й символічна спадщина війни визначила подальший розвиток місць і просторів пам'яті та культурних ландшафтів у післявоєнний період.

Отже, колективне дослідження «*The Great War and the Anthropocene*» є свідченням зростаючого інтересу до екологічного виміру Першої світової війни. Воно не лише розширює джерельну та методологічну базу досліджень, але й інтегрує східноєвропейський досвід у загальноєвропейський і глобальний контекст. Для істориків із пострадянських країн ця праця становить приклад продуктивного міждисциплінарного підходу та актуалізує потребу в ширшому використанні західних методологічних практик. Видання також дозволяє розглядати Велику війну 1914-1918 рр. не тільки як військово-політичний конфлікт, а й як екологічну подію з тривалими наслідками для регіону. Його поява засвідчує формування окремого напряму — екологічної історії Першої світової війни і відкриває нові перспективи для подальших студій у східноєвропейському контексті.

Синявська Олена *(Одеса)*

ПАМ'ЯТЬ ВИГНАННЯ: ДОСВІД ПОЛЬСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ОДЕСІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 2022 році мільйони українців, рятуючись від повномасштабної війни, знайшли прихисток у Польщі. Серед них — тисячі дітей, чий досвід вимушеної еміграції ще чекає на осмислення. Сто років тому, під час Першої світової війни, ситуація була зворотною: Одеса стала тимчасовим домом для тисячі польських біженців, що рятувалися від бойових дій на теренах Царства Польського.

У доповіді проаналізовано соціокультурні та політичні аспекти функціонування польської громади Одеси 1915–1918 років на основі спогадів Богдана Коссовського — підлітка-біженця з Варшави, чия родина перебувала в місті впродовж чотирьох років.На той час автору було одинадцять років, і попри вікову оптику, він демонструє напрочуд чітке бачення Одеси в ці буремні роки війни та революції.

Спогади Б. Коссовського, які зберігаються у Варшавській національній бібліотеці, є рідкісним свідченням міжетнічної взаємодії в міському просторі. Автор згадує про життя в польській гімназії, участь у театральних виставах при «DomPolski», скаутські загони, а також про україномовного друга дитинства, родина якого підтримувала український національний рух. Ці епізоди дозволяють простежити не лише мікроісторичні вияви повсякдення, а й зміну ідентичнісних уявлень самого автора: від засвоєних у школі стереотипів про «жорстоких козаків» до глибокої симпатії до українських селян, з якими він контактував під час канікул у селі.

Окрему увагу приділено інституційним формам опіки над біженцями в Одесі. У місті діяли такі організації, як «Польський комітет допомоги пораненим» під проводом професора Б. Гриневецького, жіночий комітет Червоного Хреста, а також польська гімназія. Вони забезпечували житло, освіту, харчування, правову підтримку та репатріаційні послуги. У цьому контексті польські біженці постають не лише як жертви війни, але як активні учасники творення солідарної спільноти в умовах кризи.

Період революції та перших боїв між більшовиками, українськими силами та військами Центральних держав фіксується Коссовським з позиції дитини-біженця. Одеса у цих спогадах постає як місто багатонаціональне й динамічне, здатне до солідарності. Польська громада, зокрема завдяки діяльності професора Б. Гриневецького та жіночого комітету, організувала

школу, театр, гуртожитки та осередки допомоги. Цей досвід підтримки був ключовим для багатьох польських родин, у тому числі родини Коссовських.

Окремий пласт — досвід початку революції очима дитини. Особливо вражає оповідь про роль батька в будинковому комітеті самооборони, його спроби захистити іншихяк прояв не лише громадянської мужності, але й моделей дитячого наслідування. Коссовський зберіг пам'ять про загибель сусіда, про переляк старої «бабусі» у квартирі друга, про власне враження від зруйнованої міської топографії.

Ці спогади актуалізують тему: яким чином дитина пам'ятає війну, як приватне життя вплітається в публічну катастрофу, як дитячий досвід перетворюється згодом на текст, свідчення і, водночас, на спробу самоусвідомлення. Відчуття приналежності до польської громади, розуміння себе як біженця, перші міжетнічні контакти, участь у гімназії — усе це формувало основу майбутньої ідентичності.

Отже, досвід Богдана Коссовського, репрезентований у вигляді дитячих мемуарів,це не лише унікальне джерело до історії польської громади в Одесі, а й важлива ланка в розумінні війни як особистої історії. Це свідчення того, як діти переживають імперські війни, як пам'ятають травму вигнання і як вписують ці події у власне життя через десятиліття.

Савчук Богдан *(Івано-Франківськ)*

СТЕПАН ФЕДАК У ГОРНИЛІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА (1914–1918 РР.)

Перша світова війна стала вирішальним етапом у формуванні суспільно-політичного профілю Степана Федака — українського адвоката, фінансиста та громадського діяча. Якщо до 1914 року він переважно дистанціювався від активної політики, обмежуючись участю в окремих ініціативах, то воєнні обставини висунули його на провідні позиції в національному русі, перетворивши з аполітичної постаті на одного з ключових репрезентантів українських інтересів.

З початком війни та наступом російських військ С. Федак свідомо залишився у Львові, мотивуючи це необхідністю захищати українські інституції, зокрема страхове товариство «Дністер», директором якого він був. У цей період він брав уч-

ась у делегаціях як до австрійської, так і до російської адміністрації. Зокрема, у складі української делегації він звертався до тимчасового військового керівника Львова С. Шереметьєва з проханням дозволити використовувати українську мову в офіційних оголошеннях, однак отримав відмову. Подальша політика русифікації, яку проводив генерал-губернатор Г. Бобринський, та репресії проти української інтелігенції підтвердили системний антиукраїнський характер окупаційного режиму, що його відчув на собі й С. Федак.

Кульмінацією репресій стали масові арешти в ніч на 18 лютого 1915 року, під час яких затримали й С. Федака. Його арешт та подальша депортація як «заручника» в червні 1915 року були не лише інструментом репресій, а й способом паралізувати діяльність українських установ і залякати національно свідому інтелігенцію.

Вивезення до Києва стало переломним моментом у біографії С. Федака, адже воно трансформувало його роль із захисника місцевих інституцій на координатора допомоги для депортованих. Попри формальний статус заручника й обмежену свободу, йому вдалося налагодити широку мережу взаємодопомоги. На основі його листування з Володимиром Охримовичем можна простежити систему підтримки, що охоплювала надсилання грошових переказів, речей першої потреби та координацію дій із місцевими українськими організаціями, зокрема з «Товариством допомоги населенню півдня Росії, що постраждало від воєнних дій».

У Києві С. Федак також перебрав управління дирекцією львівського Крайового банку, евакуйованого до міста, й використав його ресурси для фінансування допомоги галицьким переселенцям. Його діяльність у цей період засвідчила стійкість української спільноти та здатність до самоорганізації навіть в умовах гуманітарної кризи й імперського контролю. Перебування галичан у Києві, за свідченнями сучасників, справило значний позитивний вплив на національне життя наддніпрянців, продемонструвавши високий рівень їхньої національної свідомості та організаційних здібностей.

Після повернення до Львова в серпні 1916 року внаслідок обміну на російського консула С. Федак активно долучився до відновлення зруйнованої війною мережі українських організацій. Він брав участь у засіданнях Народного комітету УНДП, де обговорювали стратегії відбудови економічного й культурного життя краю.

Окремим важливим напрямом його діяльності стала благодійність, зокрема опіка над українськими сиротами. Він очо-

лював Комітет для привітання митрополита А. Шептицького, який акумулював значні кошти для Фонду допомоги сиротам, і входив до ради правління новоствореного товариства «Захист імені митрополита Шептицького для сиріт у Львові».

У 1918 році С. Федака обрали до Тимчасової Ради міста Львова, де він, попри домінування польських депутатів, послідовно відстоював українські інтереси, принципово виступаючи українською мовою.

Наприкінці жовтня 1918 року С. Федак долучився до процесів українського державотворення. Він став одним з організаторів і першим керівником Українського харчового уряду (УХУ) — структури, відповідальної за продовольчу політику новоствореної ЗУНР. УХУ, що став одним із перших міністерських органів молодої держави, отримав повноваження контролювати всі харчові ресурси, забезпечувати ними державні установи та населення. С. Федак підписав перші розпорядження уряду щодо створення повітових харчових управ і контролю за обігом продуктів.

На початку листопада 1918 року він брав участь у переговорах із польською стороною, намагаючись налагодити діалог задля мирного співіснування українців і поляків у Львові, однак ці зусилля виявилися марними. Початок українсько-польської війни та захоплення Львова польськими військами унеможливили його подальшу участь у роботі вищих органів влади ЗУНР. Він опинився на території, контрольованій поляками, і був інтернований.

Випробування Першої світової війни перетворили Степана Федака з аполітичного громадського діяча на одну з провідних постатей українського національного руху Галичини. Його досвід організації гуманітарної допомоги в київський період, діяльність із відновлення українських інституцій у краї та участь у створенні перших державних структур ЗУНР стали вагомим внеском у формування засад українського громадянського суспільства й державності. Його постать постає символом тяглості інституційного життя українців в умовах війни та окупації.

Карнатовський Андрій *(Чернівці)*

СТАН І РОЗВИТОК ОСВІТИ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

Одними з пріоритетних завдань українського уряду були реформування, українізація системи освіти, створення нової народної школи, яка повинна стати національною, здатною забезпечувати права меншостей[1]. У цьому процесі брали участь освітяни, держава, її органи. Створені на урядовому рівні освітні проєкти ставали об'єктом широкої дискусії в середовищі вчителів. Теоретично-методологічні передумови життєдіяльності національної школи було викладено в «Проекті єдиної школи», остаточно доопрацьованому під керівництвом П. Холодного в 1919 р. у Кам'янці-Подільському.

Шкільна освіта української держави базувалася на принципі єдності і забезпечувала безперервний перехід від нижчої до середньої школи. Всі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту. Освіта була обов'язковою і світською. Національна освіта в той час мала триступеневий характер.

Першим ступенем була початкова школа, яка поділялася на нижчу та вищу. Нижча початкова школа була чотирикласною. Ті, хто закінчив таку школу, без екзаменів за конкурсом свідоцтв вступали до вищої початкової школи.

Вища початкова школа теж охоплювала 4 класи. Після її закінчення учні-випускники приймалися до 5 класу гімназії за конкурсом свідоцтв нарівні з учнями, які закінчили перші 4 класи гімназії. Для тих осіб, хто не вивчав іноземну мову, визначалися додатково години на її засвоєння за рахунок школи. Основним типом шкіл містечок Подільської губернії були початкові. Незважаючи на великі труднощі тодішнього життя, на Поділлі в місцевостях, звільнених від більшовиків, на початок 1920 року державним коштом було відкрито понад 152 вищі початкові школи. Цікава відмінність вищих початкових навчальних шкіл від інших навчальних закладів полягала в тому, що всі вчителі в них отримували свою зарплатню шляхом виписки доручень на отримання цієї зарплатні однією особою, яка отримувала ці гроші в повітовій народній управі і потім роздавала їх іншим вчителям. На дорученнях підпис доручителя засвідчувався старостою (солтисом) села та печаткою, і сплачувався шляхом наклеювання марок гербовий збір (або 2 по 50 шагів, або 2-3 по 40 шагів, залежно від села). Вчителі таких шкіл отримували заробітну платню до 1860 карбованців, яка вклю-

чала в себе: оклад 600 карбованців, процентну надбавку за роботу в сільській місцевості 420 карбованців та добові виплати.

Частина вищих початкових навчальних шкіл була створена шляхом перейменування церковноприходських (парафіяльних) шкіл, які були передані повітовими відділами Подільської єпархіальної шкільної церковної ради (що входила до складу Подільської єпархіальної церковної ради) шкільним повітовим радам (які в свою чергу були складовою частиною повітових народних управ).

Підготовку педагогічних кадрів продовжував Вінницький учительський інститут. Розпочали свою діяльність 5 семінарій, державний український університет у Кам'янці-Подільському. Велася активна робота з метою створення навчальних програм для початкових і середніх шкіл, укладались українські підручники, посібники, словники, серйозна увага приділялась відкриттю шкіл для національних меншин.

Система освіти на Поділлі була побудована наступним чином. На її чолі стояла Подільська губерніальна шкільна управа, яку очолював Губернський шкільний комісар. Цій управі підпорядковувалися повітові шкільні управи (Кам'янець-Подільська, Проскурівська, Ямпільська, Ушицька, Брацлавська, Ольгопільська, Летичівська, Літинська, Вінницька, Балтська та Могилівська), які в свою чергу очолювалися повітовими комісарами народної освіти і керували усіма навчальними закладами в повіті. Інспектори повітових шкільних управ для поїздок у службових справах отримували добові виплати — 10 карбованців на добу.

В Кам'янецькому повіті повітовим комісаром народної освіти був Козицький Сергій Олександрович, до складу управи входили: Пащенко Олімпіада Михайлівна та Андрусевич Сергій Маркіянович. Їм допомагав урядовець I рангу Павловський Василь Вікторович.

За даними огляду Подільської губернії за 1920 рік тут нараховувалося 1533 навчальні заклади, серед них: 1) три гімназії, з них дві чоловічі (Кам'янець-Подільський та Немирів Брацлавського повіту) і одна жіноча (Маріїнська у Кам'янці-Подільському); 2) реальне училище (Вінниця); 3) жіноча прогімназія (Немирів); 4) духовна семінарія (Кам'янець-Подільський); 5) шість духовних училищ, з них чотири чоловічі (Кам'янець-Подільський, Тульчин, с. Привороття Ушицького повіту, Шаргород Могилівського повіту) і два жіночі (Кам'янець-Подільський, Тульчин); 6) 13 міських двокласних училищ: 1 — в Кам'янці-Подільському, 11 — у повітових містах губернії і 1 — у місті Бар; 7) 4 сільські двокласні училища (з них:

три в Брацлавському повіті і одне в Ямпільському); 8) 7 міських однокласних приходських училищ (3 — у Кам'янці-Подільському); 9) 241 сільське однокласне училище; 10) 526 церковнопарафіяльних шкіл; 11) 726 шкіл грамоти; 12) 4 лютеранські школи; 13) 4 державні початкові єврейські училища (з них: 1 двокласне — у Вінниці і 3 однокласних — у Проскурові, Балті і Могилеві-Подільському); 14) 14 приватних училищ (з них 10 — єврейських); 15) школа повивальних бабок (Кам'янець-Подільський); 16) двокласне залізничне училище (Жмеринка Вінницького повіту).

Кількість початкових шкіл Подільської губернії (станом на 1 вересня 1920 року): Балтський повіт — 10, Брацлавський повіт — 6, Вінницькій повіт — 6, Гайсинський повіт — 10, Кам'янецький повіт — 19, Летичівський повіт — 7, Літинський повіт — 6, Могилівський повіт — 6, Ольгопольський повіт — 6, Проскурівський повіт — 7, Ямпільський повіт — 7, Ушицький повіт — 7.

Кількісний склад учнів початкових шкіл містечок Кам'янецького повіту: Балин — 85 хлопців та 59 дівчат (разом 144), Городок — 91 хлопець та 93 дівчини (разом 184), Гусятин — 60 хлопців та 41 дівчина (разом 101), Жванець — 110 хлопців та 68 дівчат (разом 178), Зіньківці — 24 хлопці та 14 дівчат (разом 36), Збараж — 33 хлопці та 10 дівчат (разом 43), Купин — 77 хлопців та 50 дівчат (разом 127), Лянцкорунь — 81 хлопець та 96 дівчат (разом 177), Маків — 69 хлопців та 33 дівчини (разом 102), Оринин — 38 хлопців та 93 дівчини (разом 231), Соколець — 101 хлопець та 55 дівчат (разом 156), Смотрич — 72 хлопці та 43 дівчини (разом 115), Фрампіль — 71 хлопець та 65 дівчат (разом 136), Черче — 139 хлопців та 53 дівчини (разом 192), Чемерівці — 89 хлопців та 42 дівчини (разом 131), Шатава — 51 хлопець та 28 дівчат (разом 79).

До мережі навчальних закладів входили навчальні заклади чотирьох типів: а) парафіяльні училища, які призначалися для дітей найнижчих станів; б) повітові училища для дітей дворян, купців, державних службовців, заможних ремісників; в) класичні повні гімназії, найпоширеніший тип середньої школи; г) ліцеї, університети — вищі навчальні заклади. До цього на території Поділля існували такі види цивільних училищ: волосні училища (початкові школи), вищі початкові (міські) училища, що займали проміжне становище між початковою та середньою школою, комерційні училища — середні навчальні заклади, які готували учнів до комерційної діяльності, народні училища — середні навчальні заклади, які готували вчителів для початкових навчальних закладів.

Отже, проаналізувавши наявний фактичний матеріал, можна зробити висновок, що, незважаючи на всі труднощі, які лягли на плечі шкіл Поділля в період російсько-польсько-української війни 1920 року, українська національна школа розбудовувалася. Було створено єдину національну загальноосвітню професійну школу, причому головною умовою успіху була активна підтримка народних мас.

Попович Вікторія *(Івано-Франківськ)*

ДАРІЯ РЕБЕТ — ЄДИНА ЖІНКА У ПРОВОДІ ОУН

Дарія Ребет — правниця, публіцистка, активна громадська діячка, жінка, що присвятила все своє життя українському визвольному руху. Народилася 26 лютого 1913 р. у місті Кіцмань, що на Буковині, її дідусь по материнській лінії Єротей Федорович належав до «будителів Буковини». Як зазначала сама Дарія, саме виховна атмосфера та родинні відносини дуже вагомо визначили її життєву базу. П'ять років її життя минуло на Буковині, однак після арешту румунами батька Дарії та видворення сім'ї до Галичини, вона проживала в Коломиї, а згодом у Стрию. Навчалася дівчина у жіночій гімназії, ходила до Пласту і була в ньому нелегально активною аж до його цілковитої формальної ліквідації польською владою.

Дарії було 15 років, коли вона стала членом Української Військової Організації у 1926 р. Про організацію вона дізналася від своїх подруг з Пласту — Марії Охримович-Антонович та Соні (прізвище невідоме). Остання запропонувала: «Чи я би хотіла крім Пласту ще десь бути, в якійсь такій організації, що є дуже патріотична, і що якої завдання є дуже серйозніші, як Пласту, але про то не можна говорити батькам». Для неї вступ до організації був великою подією в житті. Вона згадувала: «Нове життя втягувало у свій вир, ставило від випадку до випадку перед небуденні ситуації й завдання, гартувало в різних пробах і невдачах, манило одчайдушною грою та гордими успіхами».

Згодом вона вступила в ряди Організації Українських Націоналістів. Акт цього переходу офіційно було затверджено головою Крайової екзекутиви ОУН Іваном Габрусевичем у присутності члена КЕ Степана Бандери. Дарія керувала повітовою референтурою Юнацтва (1929-1932 рр.), згодом була повітовим провідником ОУН Стрийщини (1933-1934 рр.) та жіночим референтом окружної екзекутиви ОУН Стрийщини (1933-

1934 рр.). У 1932 р. Дарію було вперше заарештовано за підозрою у допомозі бойовикам ОУН В. Біласу та Д. Данилишину. Наступного разу її арештували 15 березня 1939 р. у Стрию і в супроводі двох поліцейських разом із Л. Ребетом та Г. Мельником їх було доправлено поїздом до тюрми Бригідки, де вона пробула аж до початку Другої світової війни. Протягом 14 діб була під слідством із застосуванням польською поліцією безсоння, запідозрена в участі у різних загально-крайових справах ОУН, однак слідчі на чолі з комісаром Фурманом так нічого й не дізналися. Дарія Ребет вийшла на волю 19 вересня 1939 р. пополудні.

У 1941 р., після розколу ОУН, Дарія Ребет разом із чоловіком Л. Ребетом входить до ОУН-б. В липні-вересні 1941 р. Дарія Ребет займалася виховною і пропагандистською діяльністю ОУН в Галичині. Вже у вересні 1941 р. серед хвилі арештів вона була ув'язнена німцями і перебувала у тюрмі на вул. Лонцького. Завдяки клопотанням українських жінок-активісток Ірини Павликовської та Ольги Павловської, Дарія виходить на волю з ґестапівської тюрми у Львові, а тижнем після цього народжується її син Андрій. Вже у серпні 1943 р. Дарія стала учасником Третього надзвичайного великого збору ОУН і після цього — членом проводу ОУН під керівництвом Р. Шухевича. Основним її завданням була політично-роз'яснювальна та програмово-інструктажна роботи з керівниками різних організаційних секторів у центрі. На початку 1944 р. Дарія Ребет очолила Підготовчу Комісію Проводу ОУН для організації збору УГВР. Саме вона згодом очолювала Спеціальну комісію, що мала підготувати текст «Тимчасового Устрою УГВР», текст якого належав їй. На Зборі УГВР її було обрано до Президії, до якої окрім неї увійшли М. Прокоп та З. Пеленський. Опісля вона виїхала за кордон у складі Закордонного представництва УГВР.

Наступні роки свого життя Дарія провела у Мюнхені разом з чоловіком Л. Ребетом. Вона була учасником Альпійської і Міттенвальдської Конференцій ЗЧ ОУН (1947, 1948). Вона разом із Л. Ребетом і В. Охримовичем підготували реферат «До основних позиції» у серпні 1948 р., який мав на меті оздоровити і впорядкувати внутрішньо організаційні відносини. Від імені опозиції у Міттенвальді підняла проблему юридичного становища в середовищі ОУН, але 130 делегатів (із 150) конференції внесені нею та іншими пропозиції відхилили. Дарія Ребет залишалася на позиціях демократизації ОУН і надалі, прагнула на еміграції еволюційними методами залучати до цих процесів якомога більше активів. Вона також була обрана до складу Політичної ради ОУН(з), а у жовтні 1979 р. вона була обрана на посаду Голови Політичної ради ОУН(з) під час проведення Шостої

делегатської конференції ОУН(з). Темою цієї конференції був розгляд суспільно-політичних подій в Україні та за кордоном, а також розгляд діяльності ОУН(з). У своїй доповіді на конференції діячка наголошувала: «У постановах цього Збору визвольно-політична концепція ОУН дійшла до визріння на щаблі реального демократичного державного мислення, державницько-програмова і водночас гуманістична настанова ОУН виявила повне зрозуміння, що народ, який бореться за свої визволення, «за свободу народам і людині», мусить шанувати інтеґральну вартість свободи, і свою будучину мусить будувати так, щоби не попасти в систему власного внутрішнього поневолення; заздалегідь плекати ідею правової держави, консолідувати народні сили демократичного правопорядку». Крім того, варто зазначити, що Дарія Ребет була співпрацівницею численних українських еміграційних періодичних видань, членом редколегій "Сучасна Україна", "Сучасність", "Український самостійник", авторкою статей з ідеології українського націоналізму.

Таким чином, постаті Дарії Ребет належить особливе місце в українському визвольному русі. Вона була не просто учасницею ОУН, а й людиною яка доклала значних зусиль для розвитку та демократизації цієї організації. Постать Ребет є символом відданості, жертовності та інтелектуальної сили, а її внесок залишається вагомим чинником у формуванні національної пам'яті та історичного досвіду України.

Хом'як Павло *(Луцьк)*

СПРОБИ ЗНИЩЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ 1939 — 1941 РР.

Як відомо, у результаті початку Другої світової війни та підписаних напередодні неї договорів землі Західної України відійшли до складу СРСР. Більшість жителів західноукраїнських земель зустріли радянську владу досить насторожено, хоча були і такі, хто покладав надії на позитивні зміни у соціально-економічному та культурному житті. Однак реальний стан речей невдовзі розвіяв ейфорію від нововведень. Адже радянська влада принесла на землі західних українців ломку існуючих суспільно-політичних та соціально-культурних відносин, репресії, докорінну перебудову суспільства та соціальні потрясін-

ня. Було оголошено поза законом громадські організації, заборонено діяльність політичних партій, розпочалися арешти громадських діячів (українців, поляків, євреїв), відбувався тотальний наступ на Церкву. Із особливою ворожістю нова влада поставилася до Української Греко-Католицької (УГКЦ) та Римо-Католицької Церков (РКЦ), які увиразнювали релігійну окремішність та ідентичність мешканців Західної України.

Західноукраїнські землі відрізнялися від східних та центральних терен УРСР своєю релігійною ідентичністю, адже тут, окрім прихожан Православної Церкви, яка була взята під цілковитий контроль в СРСР, більшість українців були прихожанами саме РКЦ та УГКЦ, котрі абсолютно були не підконтрольній радянській владі, а отже оголошені ворожими для неї, фактично цим поставлені поза законом.

Історично склалося так, що УГКЦ мала особливо високий авторитет, а отже і сильні позиції на землях Західної України. Багаторічний очільник УГКЦ митрополит Андрей Шептицький, розуміючи усю складність ситуації намагався знайти порозуміння із новою владою та запобігти нищенню Церкви, закликав священників дотримуватися політичної нейтральності. Одночасно Андрей Шептицький робив спроби добитися від нової влади права на релігійну свободу громадян. При цьому він посилався на статті Конституції СРСР 1936 року, нагадуючи, зокрема, священникам, що у боротьбі з атеїстичною пропагандою вони повинні використовувати усі релігійні права, даровані радянською Конституцією, а в листі до завідувача Львівського обласного відділу народної освіти, протестуючи проти атеїстичної пропаганди в школах, знову апелював до положень Конституції СРСР.

Однак ці та інші заяви не допомогли. Конституційні права громадян на релігійну свободу на практиці не дотримувалися, радянська влада намагалася позбавити Церкву впливу на суспільство. Власне, після окупації Західної України, радянська влада не застосовувала фронтального наступу на Церкву, а низкою кроків позбавляла релігійні громади можливості матеріально утримувати священників, церковні інституції, а духовенству впливати на вірних. Так, у перші ж місяці радянської окупації органами нової влади на місцях було обліковано усю церковну землю, у період осені 1939 — червня 1941 років на землях Західної України було ліквідовано значну кількість храмів та каплиць УГКЦ й РКЦ, розпочалися репресії проти священників. Частина церковних будівель була націоналізована, що, як правило, означало переоблаштування культових споруд під господарські та інші приміщення, наприклад, склади, спортивні

зали, стайні, клуби тощо. Відбулося суттєве скорочення кількості чоловічих монастирів та монахів, ліквідовано усі жіночі обителі та чернечі доми, конфісковано монастирські книгозбірні та архіви, більшість із яких була знищена.

Репресії проти священнослужителів особливо посилилися напередодні німецько-радянської війни. Проте, незважаючи на усі зусилля радянського режиму, наслідки антирелігійної кампанії 1939 — 1941 років залишилися більш ніж скромними. Культ войовничого атеїзму закріпився у свідомості мешканців Західної України як одне з найнеприємніших переживань у часи перебування під радянською владою. Мешканці Західної України, пропри все, міцно трималися за свою релігійну ідентичність.

Перегінчук Марія *(Івано-Франківськ)*

«ЧАС ТВОРЧОСТІ»: ПОЕТИЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СТУСА ПЕРІОДУ ПЕРЕБУВАННЯ У КИЇВСЬКОМУ СЛІДЧОМУ ІЗОЛЯТОРІ КДБ (1972 Р.)

Василь Семенович Стус — видатний учасник творення української культури в другій половині XX століття. Він відомий у першу чергу як поет, публіцист, літературний критик, а також як автор самвидаву та член Української Гельсінської групи (УГГ).

Народився 8 січня 1938 р. на Вінниччині (с. Рахнівка Гайсинського району). У тому ж році його сім'я вирішила переїхати до м. Сталіно (нині Донецьк). Причиною переїзду стало бажання врятуватись від так званого «розкуркулення». Дитячі роки Василя Стуса можна назвати «першими уроками поезії» від матері, яка часто співала сину українські народні пісні. У віці шести років Василь Стус пішов до першого класу місцевої школи. Після її закінчення, у віці шістнадцяти років, майбутній поет вступив до Сталінського педагогічного інституту на історико-філологічний факультет. У 1959 р. був викладачем української мови та літератури в Таужнянській школі (Кіровоградська область). Згодом проходив дворічну військову службу на Уралі. По закінченні служби працював літературним редактором газети «Соціалістичний Донбас».

Із 1963 р. в житті Василя Стуса починається якісно новий етап життя, який умовно можна назвати «київським». Цей період життя Василя Семеновича характеризується як час активної участі у творенні нової української літератури, яка слу-

гувала інструментом спротиву окупаційному режиму СРСР. У тому ж таки 1963 р. В. Стус стає аспірантом Інституту літератури ім. Т. Шевченка Академії наук (АН) УРСР (курс «теорія літератури»). Згодом, у 1965 р., він здійснює спробу видати збірку віршів «Круговерть», яка не увінчалась успіхом. Наступну збірку «Зимові дерева» очікувала така сама доля, незважаючи на позитивні рецензії редакторів — поета І. Драча та літературного критика Є. Адельгейма. Тільки у 1970 р. ця збірка вийшла в Бельгії. Після цього Василь Стус став остаточним «ворогом для радянського режиму». Цьому сприяли також попередні участі в акціях протесту проти радянської окупації України. Зокрема, яскравим прикладом є участь В. Стуса в акції протесту проти арештів українських дисидентів у кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 р. Також Василь Семенович активно виступав проти політики реставрації культу особи, денаціоналізації, обмеження свободи слова. У 1970 р. з цього приводу він писав відкриті листи до Верховної Ради УРСР, де доводив згубність таких явищ.

У січні 1972 р. Центральний комітет (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) прийняв постанову «Про літературно-художню критику». Її зміст зводився до важливості «підвищення ідейно-теоретичного рівня літературно-художньої критики» в плані підвищення її ролі в боротьбі з інакодумством. Ця постанова, поряд із арештом кур'єра українських емігрантських організацій Ярослава Добоша, стала приводом до початку проведення операції «Блок», більш відомої в історії України як друга хвиля арештів українських дисидентів. Із 12 по 20 січня було заарештовано велику кількість відомих дисидентів. Дослідники цієї проблематики називають орієнтовну їх цифру — 20 осіб, серед яких був і Василь Стус. 7 вересня 1972 р. його засудили до 5 років таборів суворого режиму і 3 років заслання за ст. 62, ч. І Кримінального кодексу (КК) УРСР.

До винесення вироку (тобто вісім місяців із січня до вересня 1972 року) В. Стус перебував у Київському слідчому ізоляторі КДБ. За цей час він підготував свою четверту збірку авторських віршів та перекладів Й. Гете (переклав більше ста віршів) під назвою «Час творчості / Dichtenszeit». Наступного дня після арешту, 13 січня, Стус заявив, що не буде відповідати на жодне запитання, допоки йому не принесуть оригінальні вірші Й. Гете, над якими він зможе працювати. Перший авторський вірш цієї збірки — «Мені зоря сіяла нині вранці...» — Василь Семенович написав 18 січня, тобто через 6 днів після арешту.

Чимало віршів у цій збірці говорять про те, що Василь Стус, незважаючи на свій арешт, не шкодував про свою опозиційну діяльність. Прикладом цьому є один із перших віршів збірки,

датований 19 січня 1972 року: «Ще й до жнив не дожив, // зелен-жита не жав, // ані не долюбив. // І не жив. І не жаль». Ці рядки — приклад туги автора з приводу того, що він, можливо, передбачав жорстке покарання з боку радянської влади за свою громадську діяльність до 1972 р. Відповідно, він розумів, що не встигне пожити для себе та сім'ї, але не шкодував про це, адже зробив свій внесок у спротив радянському режиму. Схожим, але змістовно набагато сильнішим є вірш В. Стуса, у якому він у поетичній манері описує важливість вміння ризикувати на благо великої ідеї, а не сидіти склавши руки: «Блажен, хто тратити уміє, // коли заходить час утрат, // аби лишалася надія // і виростала востократ, // що білий світ — він завжди білий // і завжди добрий — білий світ. // Хай ти у ньому — син несмілий, // кого пройняв циганський піт, а все ж буття твоє — у леті, і в ньому — порятунок твій...».

Ще одним досить цікавим віршем В. Стуса періоду його перебування в Київському слідчому ізоляторі КДБ є наступний: «Господи, гніву пречистого // благаю — не май за зле. // Де не стоятиму — вистою. // Спасибі за те, що мале // людське життя, хоч надією // довжу його в віки. // Думою тугу розвіюю, // щоб був я завжди такий, // яким мене мати вродила // і благословила в світи. // І добре, що не зуміла // мене об біди вберегти.». Ці рядки — наче своєрідна сповідь-подяка, насамперед, матері за виховання в патріотичному дусі (очевидно і про раніше згадане виконання нею українських народних пісень для сина). Перші рядки, особливо «Де не стоятиму — вистою» — своєрідна клятва поета, що засвідчує його готовність витримати гоніння з боку влади і розвивати українську культуру надалі.

Отже, Василь Стус як активний учасник руху спротиву в Україні другої половини XX століття навіть після свого арешту в січні 1972 р. продовжував ідентифікувати себе як дисидент і творити навіть у час перебування в слідчому ізоляторі, до винесення вироку у вересні 1972 р. Його поетичний доробок того періоду можна охарактеризувати як масштабний вияв своїх душевних переживань через січневі арешти, про що говорить чимала кількість авторських віршів поета. Також збірка «Час творчості» є додатковим доказом високого рівня інтелекту Василя Стуса, про що свідчать більша ста перекладів творів Й. Гете.

Шепітак Наталія *(Івано-Франківськ)*

«МІЖ СТА ПОТВОР — СЕСТРА»: ЗУСТРІЧ СТЕФАНІЇ ШАБАТУРИ ТА ВАСИЛЯ СТУСА В УВ'ЯЗНЕННІ (1975 Р.)

У 1975 р. Василь Стус, перебуваючи за ґратами, неодноразово виступав на захист жінок-політв'язнів. Згадував імена Стефанії Шабатури та Ніни Строкатої в окремому документі, написаному ним того ж року під назвою «Я обвинувачую». У ньому Василь Стус зазначив, що: «Українські жінки-політв'язні піддаються знущанням. Так у січні 1975 р. Ніну Строкату та Стефанію Шабатуру було кинуто до табірної в'язниці на голодний пайок, довівши їх до повного фізичного знесилення».

Слід зауважити, що поряд із жіночою колонією ЖХ-385/3-4, що розташовувалася у с. Барашево Теньгушовського району Мордовської АРСР знаходився і чоловіча колонія 385-3 через так звану огорожу з дротами. Новим віянням у житті політичних колоній була організована ув'язненими шістдесятниками, дисидентами комунікація із західним світом, насамперед із українською діаспорою, а саме передача матеріалів про становище політв'язнів. Обмін інформацією постійно відбувався також і між чоловічим і жіночим таборами.

Прикладом такої комунікації між ув'язненими стало свідоме збереження національних традицій і звичаїв. Стефанія Шабатура згадувала, як проводили Святий вечір. «Якогось зимового вечора вийшли ми на двір і почали колядувати, так голос надривали, щоб наші хлопці, українці почули. Маючи приховану від наглядачів комунікацію між таборами ми запитали чи почули вони нас того вечора? На що Василь Стус, якого теж заарештували в 1972 р. сказав: "Так було чутно, щось пищало"», — розказувала з посмішкою на обличчі мисткиня-килимарка. Відтоді доля ще двічі зводила шляхи Василя та Стефанії. «Під час етапу неочікуваною радістю для мене була зустріч з Василем Стусом», — згадувала, Стефанія Шабатура в інтерв'ю з дослідницею Соломією Дяків. Так, на станції Потьма, де був пересильний пункт, у 1975 р. відбулася перша їхня зустріч. Стефанію Шабатуру повинні були відправити до м. Львова на «перевиховання», а Василя Стуса таки вдалося перевести до лікарні через отримане в концтаборі ножове поранення, разом із яким проявилася виразка. Проте все було не так просто, оскільки спочатку адміністрація колонії відмовлялася надавати допомогу українському поету.

Коли про це дізналися жінки-політв'язні, то оголосили голодування, що тривало впродовж п'яти днів; серед них була й Стефанія Шабатура. Так побачивши одне одного, вони побігли

назустріч із обіймами. Коли ж конвой отямився, то з криками почав розтягувати їх. Українські поет і художниця їхали в одному вагоні, тож упродовж всієї ночі через перегородку розмовляли між собою, згодом згадувала в інтерв'ю з Василем Овсієнком дисидентка Стефанія Шабатура.

Друга зустріч трапилася того ж року в Бутирській тюрмі, звідки Василя Стуса мали відправити у Ленінградську Всесоюзну лікарню ім. І. Гаази. «Тюрма ця московська на мене справила гнітюче враження. Я по-справжньому раділа, що наші камери були поряд. Щоб хоч трішечки повернутися думками в рідну Україну, ми співали народних пісень. Так у радянській тоталітарній системі жевріло українське слово, що пробивалося нашими голосами із-за ґрат», — оповідала Стефанія Шабатура. Перебуваючи в ув'язненні, київський дисидент Василь Стус листувався з багатьма політв'язнями, серед яких була і львівська однодумниця — Стефанія Шабатура.

Після цих доленосних зустрічей Василь Стус надіслав листа Стефанії: «Сьогодні так часто думаю за Тебе. Тут надійшла телеграма, що листа Ти дістала...», в якому був вірш для неї, для сестри на спомин, саме так він називав її: «Між ста потвор — сестра. І гарна // стоїть! — межи потвор — сестра // Шепоче тихо: Отче наш» (1975 р.). Їх єднав непохитний спротив радянському тоталітаризму. Після смерті Стефанії Шабатури (2014 р.) її родиною були знайдені листи від Василя Стуса.

Таким чином, зустрічі Стефанії Шабатури та Василя Стуса, які згодом мисткиня-килимарка називатиме «проявом Божого Провидіння» були по-справжньому дивовижними — сповнені жаги до життя та непохитного прагнення боротися із антиукраїнською радянською системою. Найважливішою частиною в'язничного життя українських дисидентів був успішний захист і збереження власної національної ідентичності.

Ципуга Андрій *(Івано-Франківськ)*

КЛЮЧОВІ ВІХИ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ НАПРИКІНЦІ 1980-Х — НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

У період горбачовської перебудови з'явилися нові можливості для функціонування руху опору в Українській РСР. 10–11 березня 1985 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС Генеральним секретарем партії був обраний Михайло Горбачов, який розпочав демократизацію радянського режиму зі збереженням його то-

талітарної сутності. У січні 1987 р. М. Горбачов розпочав другий етап перебудови, проголосивши курс на гласність та демократизацію суспільства. У політичний лексикон ввійшло поняття «плюралізм» — існування багатьох поглядів щодо суспільного устрою країни. З'являлися ознаки громадянського суспільства, зокрема, з 1987 р. створювалися неформальні об'єднання: Український культурологічний клуб у Києві, Товариство Лева у Львові, Народний Рух України та ін.

У 1987 р. художник і дисидент Опанас Заливаха став одним з ініціаторів створення Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ). До ініціативної групи цієї організації увійшли почесні члени Міжнародної письменницької організації ПЕН-клубу: Ігор Калинець, Михайло Осадчий, Микола Руденко, Степан Сапеляк, Євген Сверстюк (голова), Іван Світличний, Ірина Сеник, а також особистості, що стали фундаторами Народного Руху України, — В'ячеслав Чорновіл та Михайло Горинь. Програмним документом УАНТІ стала «Декларація Української асоціації незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ)». Організація була добровільним і неформальним клубом письменників, художників, працівників театру і кіно. Метою асоціації стало видання творів членів організації окремими книжками, підготовка і випуск періодичних видань і альманахів, літературно-мистецьких портретів, організація художніх виставок, усна і письмова пропаганда творчості членів клубу, підтримка національно свідомих і талановитих людей. Організація виписала квиток № 1 відомому українському письменникові й дисидентові Василеві Стусу. Її друкованим органом був часопис «Кафедра». Філії клубу працювали в Києві, Львові, Харкові, Одесі та Івано-Франківську.

Опанас Заливаха був тісно знайомий із представником націоналістичного напряму руху опору Зеновієм Красівським. Разом вони брали участь у спільних громадських акціях. 17 січня 1989 р. О. Заливаха став лауреатом першого нагородження премії імені Василя Стуса у Львівському драматичному театрі Прикарпатського військового округу, на якій побував З. Красівський. Її вручав Є. Сверстюк, їхній спільний друг. 5 серпня 1989 р. З. Красівський, О. Заливаха та о. Я. Лесів сприяли поверненню на батьківщину 82-річної Оксани Бандери, сестри Головного провідника ОУН(б) Степана Бандери. Художник підтримував листування також із українським письменником Анатолієм Шевчуком. Перший його лист із великоднім привітанням було відправлено 16 квітня 1987 р. Листівка була саморобна (її виготовив О. Заливаха власноруч), на ній було зображено Богородицю, яка тримає на витягнутих вгору руках тризуб. 13 сі-

чня 1991 р. художник написав листа А. Шевчуку з нагоди його прийняття до Спілки письменників України. У документі висвітлено прохання повідомляти про новинки в українській літературі.

У період перебудови О. Заливаха був одним із організаторів видавництва самвидаву. Відновлення видання «Українського вісника» в 1987–1989 рр. було актуальним, адже продовжувало висвітлення проблеми прав людини в умовах гласності в період перебудови. Журнал був більш вдосконаленим, мав чітку структуру та дотримувався її. Часопис був друкованим органом Української Гельсінської спілки (УГС). Для розголосу проблеми прав людини редколегія надсилала журнал в урядові інстанції, різним організаціям та відповідальним особам, якщо про них було написано в виданні. О. Заливаха доєднався до видання журналу, ставши автором його обкладинки. У цілому значення появи «Українського вісника» полягало в виході українського національного руху на новий організаційний рівень. О. Заливаха видавав також альманах «Карби гір». Певний внесок в українське громадське життя дисидент зробив завдяки своїй благодійній діяльності. У 1989 р. О. Заливаха здійснив переказ у розмірі 100 карбованців на рахунок товариства «Меморіал».

Опанас Заливаха взяв участь в окремих ключових подіях національно-визвольного руху кінця 1980-х рр. на Івано-Франківщині. Зокрема, на Зелені свята 17 червня 1989 р. в Івано-Франківську в Меморіальному сквері відбулася перша нелегальна панахида із вшанування полеглих героїв спротиву. Туди приїхало багато львів'ян із синьо-жовтими прапорами. Цей захід розігнала радянська влада, не давши провести панахиду до кінця, а священника, який її відправляв, позбавили волі на 15 днів. Один хлопець, учасник мітингу, випадково зайшов до Заливах і залишив прапор. Згодом, 21 січня 1990 р., О. Заливаха був учасником акції «Ланцюг єдності», який простягався по маршруту Івано-Франківськ — Львів — Київ. Під час заходу він тримав подарований учасником панахиди синьо-жовтий прапор.

Наприкінці існування СРСР, після прийняття Закону УРСР 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», з'явилася можливість реабілітації О. Заливахи. У 1991 р. художник написав заяву начальнику управління Служби національної безпеки України (СНБУ) в Івано-Франківській області про реабілітацію. Це стало можливим у перший рік незалежності України. 18 лютого 1992 р. прокурор Івано-Франківської області О. Мартинюк видав висновок про те, що на О. Заливаху поширюється дія вищезгаданого закону.

Отже, громадська активність Опанаса Заливахи наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. була невід'ємною частиною ширшого процесу демократизації радянського суспільства та становлення українського національно-визвольного руху. Його участь у створенні УАНТІ, відновленні самвидавних видань та культурно-просвітницькій діяльності сприяла формуванню альтернативного інтелектуального простору поза контролем радянської влади. Завдяки активній позиції Заливахи в суспільно-політичному житті, зокрема участі у резонансних громадських акціях («Ланцюг єдності», панахида в Івано-Франківську, повернення Оксани Бандери), український рух опору здобув нові символи та моральні орієнтири. Постать митця-дисидента стала містком між культурним та політичним вимірами опору, а його діяльність у часи перебудови та здобуття незалежності України засвідчила вирішальне значення інтелігенції у процесах національного відродження.

Беспека Вадим *(Львів)*

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ КОГНІТИВНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (2014 — 2025 РР.)

Війна за Незалежність України, що триває з 2014 року, трансформувалася у багатовимірний конфлікт, у якому поряд із воєнними діями дедалі більшої ваги набувають нові форми інформаційно-психологічного впливу. Особливе місце серед них посідає когнітивна війна. Новий домен у протистояннях, спрямований на модифікацію мислення, емоційних станів і моделей поведінки як окремих індивідів, так і суспільства загалом. З огляду на повномасштабну агресію російської федерації, феномен когнітивної війни та його практичні прояви набули особливої актуальності в сучасних наукових студіях. Україна у цьому процесі виступає не лише об'єктом атак, а й полігоном для відпрацювання нових стратегій, які активно вивчаються міжнародними експертами у сфері безпеки.

Розвиток нових форм і засобів когнітивного впливу протягом російсько-українського протистояння засвідчив поступовий перехід від традиційної пропаганди до високотехнологічних інструментів, які істотно впливають на перебіг сучасного конфлікту. На підставі проведеного аналізу воєнно-політичної динаміки та зміни характеру інформаційних операцій, пропо-

нуємо виділити окремі етапи, що відображають ключові тенденції й переломні моменти у розвитку відповідного інструментарію.

Так, перший етап (2014 — 2016 рр.) позначився активним використанням Росією спадщини радянських інформаційних практик, адаптованих до цифрового середовища. Пропагандистські повідомлення, поширювані через телебачення, друковані ЗМІ та соціальні мережі, були спрямовані на створення плутанини у свідомості як українського населення, так і міжнародної спільноти. Формування образу «громадянського конфлікту», замовчування факту зовнішньої агресії, маніпуляція історичною пам'яттю та емоційними стереотипами дозволяли агресору нав'язувати вигідну інтерпретацію подій.

Наступний період (2017 — 2021 рр.) засвідчив перехід до нових підходів у здійсненні когнітивних операцій. Від масованих потоків пропаганди агресор перейшов до точкового, таргетованого використання цифрових технологій: бот-мереж, фейкових експертів, псевдоаналітичних матеріалів. Мікротаргетинг у соціальних мережах дозволяв підбирати повідомлення під конкретні групи населення, підсилюючи ефект інформаційного впливу. У відповідь Україна почала формувати власні механізми стратегічних комунікацій, розвивати контрнаративи та залучати експертне середовище для осмислення феномену когнітивних операцій. Саме в цей період зароджувалися основи української доктрини протидії інформаційно-психологічним впливам.

Після лютого 2022 року когнітивний вимір війни набув безпрецедентної інтенсивності та інтегрувався у комплексну стратегію Росії. Психологічний тиск через інформаційні катастрофи, нагнітання паніки, залякування населення та підрив довіри до керівництва були синхронізовані з воєнними діями. Наприклад, інформаційні кампанії супроводжували ракетні удари по критичній інфраструктурі, створюючи подвійний ефект терору — фізичного й психологічного. Водночас Україна продемонструвала здатність до мобілізації інформаційних ресурсів на глобальному рівні. Формування англомовних наративів, системна робота з міжнародними медіа, залучення волонтерських та цифрових спільнот (OSINT-групи, IT-армія) дозволили протиставити агресору ефективну й багаторівневу модель когнітивної оборони.

Особливістю останніх років стала поява новітніх технологій у когнітивному протиборстві. Використання штучного інтелекту, генеративних моделей, deepfake-матеріалів, психометричного аналізу аудиторії засвідчило перехід до високоточної зброї впливу. Якщо на початку війни йшлося переважно про

масову пропаганду, то сьогодні когнітивні операції здійснюються точково, враховуючи соціально-культурні, психологічні та індивідуальні особливості цільових груп. Приклади таких дій відомі кожному українцеві: кампанії щодо «масових втрат» чи «неефективності командування», «небажання союзників допомагати», маніпуляції темою мобілізації та економічної втоми. Подібні атаки здатні впливати не лише на громадську думку, а й на морально-психологічний стан та безпосередні дії підрозділів, і як наслідок — і на успішність виконання ними завдань.

Підсумовуючи, можна констатувати, що розвиток інструментарію когнітивного впливу в контексті війни за Незалежність України пройшов шлях від традиційних пропагандистських схем до складних, технологічно оснащених операцій, здатних впливати на колективну свідомість у масштабах суспільства. Український досвід боротьби з такими загрозами є унікальним явищем у воєнній історії та сучасних безпекових студіях. У майбутньому він може стати основою для формування національної доктрини когнітивної безпеки, а також бути інтегрованим у світові стандарти стратегічних комунікацій.

Гороховський Денис *(Львів)*

ІНФОРМАЦІЙНО-СМИСЛОВІ НАРАТИВИ ВІЙНИ: ПРОПАГАНДА У ВІДЕОІГРАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА МІЖНАРОДНУ АУДИТОРІЮ

Україна сьогодні перебуває в центрі глобальної геополітичної турбулентності. Повномасштабна агресія Російської Федерації призвела до кардинального переформатування міжнародних відносин, змінила характер дипломатії та змусила багатьох партнерів переглянути власні підходи до безпеки. Водночас війна точиться не лише на полі бою, але й у сфері сенсів — у просторі інформаційної та культурної боротьби. Саме інформаційно-смислові наративи стали тією «невидимою зброєю», що впливає на громадську думку, мобілізує суспільства союзників та може схиляти ваги міжнародної підтримки на користь тієї чи іншої сторони.

Одним із нетрадиційних, але дедалі потужніших інструментів у цій боротьбі стали відеоігри. Це вже давно не лише розвага для підлітків. Ігрова індустрія перетворилася на глобальний культурний простір із мільярдною аудиторією. Саме там

формується нова система уявлень про світ, добро і зло, справедливість і насильство. Країна-агресор РФ не просто усвідомила цю тенденцію, а й почала активно використовувати її у власних інтересах.

Російські розробники за підтримки державних інституцій створюють проєкти, які прямо чи опосередковано легітимізують загарбницьку політику Кремля. Так, у відеогрі Syrian Warfare (Сирійська війна) російська армія зображується визволителями, що приносять мир на Близький Схід. У новому проєкті від тієї ж студії — Front Edge (Передній край) — просувається ідея героїзму російських військових у глобальному масштабі. А у відомій грі War Thunder культивується гордість за радянську та російську військову техніку.

Ще більш небезпечним є випадок Atomic Heart. На перший погляд, це просто якісний шутер із альтернативною радянською реальністю. Але якщо придивитися уважніше, то бачимо багаторівневу пропаганду: від підсвідомої ностальгії за «могутнім СРСР» до прихованих алюзій на сучасну війну проти України. Приміром, у грі зустрічаються дрони з квітковими горщиками, що відсилають до БПЛА «Герань-2», які країна-окупант використовує у війні проти України. Або сцени з фотографіями українських міст, поданих як «частина радянської спадщини». Для західного гравця це може здатися лише стилістичним прийомом, але він формує хибне уявлення про те, що все, що було в СРСР, по праву має бути частиною Росії.

Для популяризації відеогри Atomic Heart серед західної аудиторії були залучені відомі американські актори. Наприклад, була створена реклама із Дженсеном Еклзом — зіркою серіалу «Надприродне». Це була атака на увагу саме західних, в першу чергу, американських споживачів. Буквальний сигнал: «Це не гра з іншої частині світу, де ведмеді, горілка та вічний сніг, це щось круте і сучасне, це західна гра». Тим більше, що формально студія-творець гри була перереєстрована за межами РФ.

Отже, навіть без прямого заклику «йти воювати» ці ігри виконують стратегічне завдання: формують позитивний образ російської держави та армії, легітимізують насильство й просувають міф про «велич імперії».

Чому це небезпечно для України? На перший погляд може здатися, що відеоігри — це периферійна сфера, не варта серйозної уваги. Але ми маємо усвідомити: будь-яка культурна індустрія, яка охоплює мільйони користувачів у США, Європі чи Азії, автоматично стає інструментом впливу на громадську думку.

А громадська думка — це те, що визначає політичні рішення. Якщо значна частина молодих європейців і американців у своїй культурній картині світу бачить Росію як технологічну і

сильну державу, то завтра їхнім урядам буде складніше пояснювати, чому необхідно витрачати мільярди доларів на підтримку України. І навпаки — якщо Україна буде присутня у цих наративах як символ свободи, як країна, що бореться за своє майбутнє, то суспільний тиск працюватиме на користь нашої дипломатії.

Це підтверджують й дослідження. Зокрема, експерти американського аналітичного центру RAND описують російську модель «Firehose of Falsehood» — масовану, багатоканальну та байдужу до правди пропаганду, яка добре працює у цифровому середовищі. А дослідження науковців Лундського університету показало, що платформи для відеоігор дедалі частіше використовуються для шкідливого іноземного впливу та потребують особливих стратегій захисту.

На жаль, в Україні держава практично не підтримує ігрову індустрію у стратегічному вимірі. Наші студії здебільшого працюють незалежно, і навіть проукраїнські наративи в іграх часто виникають випадково. Прикладом є легендарні «Козаки», де українські селяни єдині серед усіх націй не здаються в полон, або ж гра «S.T.A.L.K.E.R. 2», яка завдяки українській локалізації змусила тисячі російських гравців раптово усвідомити, що українська мова зовсім не є «діалектом російської».

Ці приклади доводять: навіть без прямої участі держави культурний продукт може працювати на користь України. Але покладатися на випадковість — небезпечно. Україні потрібна цілеспрямована політика у сфері культурної дипломатії, яка охоплюватиме і відеоігри.

Сьогоднішня війна — це не лише боротьба за території, а й за інтерпретацію реальності. Росія прагне не лише окупувати українську землю, а й «окупувати» свідомість мільйонів людей у світі, заклавши в неї вигідні собі образи й сенси. Відеоігри у цій стратегії посідають особливе місце. Вони поєднують розвагу й пропаганду, діють приховано, формують емоційні зв'язки та створюють альтернативну історичну пам'ять.

Україна має відповісти на цей виклик. Потрібно інвестувати у власні ігрові та мультимедійні проєкти, що транслюватимуть проукраїнські наративи; навчитися працювати з міжнародною аудиторією через культурні індустрії; формувати контрнаративи, які будуть не менш захопливими, ніж ті, що продукує Росія.

Адже в сучасному світі перемагає не лише той, хто має сильнішу армію, а й той, хто вміє переконливіше розповідати свою історію.

Давидов Микола *(Луцьк)*

ГІБРИДНА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТИНУУМ ВІЙНИ, ОКУПАЦІЙ ТА СПРОТИВУ

Історичний континуум російсько-українських відносин. Російсько-українські відносини від XVIII ст. і до сьогодення завжди відзначаються системною політикою імперського підкорення. Її проявами були військові кампанії, насильницька інтеграція, асиміляційні заходи, репресії та колонізаційні практики. Такий комплекс дій чітко говорить про історичну тяглість російської агресії проти України, яка щоразу набувала нових форм, але завжди мала єдину мету — зруйнувати українську ідентичність та державність.

Від 1991 р. РФ системно застосовувала інформаційний та культурний впливи, аби зберегти контроль над українським суспільством. Це проявлялося у домінуванні телепродукту РФ в українському ефірі, підтримці проросійських партій і рухів, популяризації радянських та імперських міфів про «єдину історію» та «братні народи». Значна частина населення України залишалася в зоні інформаційного простору РФ, що створювало сприятливі умови для маніпуляцій. Саме ця політика заклала основу для майбутньої гібридної агресії.

Війна 2014 року як новий етап агресії. Анексія Криму та початок війни на Донбасі стали принципово новим етапом у російсько-українському конфлікті. Уперше РФ поєднала класичні воєнні дії із сучасними методами гібридної війни — інформаційними кампаніями, використанням місцевих колаборантів та активним залученням проксі-сил, у тому числі ПВК та солдатів без розпізнавальних знаків. Ці події продемонстрували, що Москва готова застосовувати весь арсенал засобів для досягнення політичних і територіальних цілей.

З 2014 р. РФ розгорнула масштабну та багаторівневу інформаційну кампанію. Ключову роль у ній відіграють міжнародні телеканали RT та Sputnik, «фабрики тролів» у соцмережах, а також проросійські медіа, що діяли всередині України («112 Україна», NewsOne, Zik, Strana.ua). Ці ресурси активно поширювали дезінформацію, підривали довіру до української влади й ширили тези про «Громадянську війну» та «Зовнішнє управління». Інформаційний фронт став невід'ємною складовою гібридної війни. Ідеологічна база російської пропаганди спирається на добре відомі наративи. Москва активно експлуатує міфи про «нацистську владу» в Україні, «утиски російськомо-

вних» та «громадянську війну», намагаючись легітимізувати свою агресію. Ці тези були спрямовані як на внутрішню аудиторію в РФ, так і на міжнародну спільноту, де Кремль прагне представити вторгнення як «захист населення». Таким чином пропаганда виконує функцію виправдання окупаційної політики.

На захоплених територіях РФ послідовно реалізовувала політику репресій та примусової інтеграції. У Криму це проявилося в переслідуванні кримських татар, запровадженні російського громадянства та жорсткому контролі медіа. У самопроголошених «ДНР» і «ЛНР» активно діяли каральні структури, застосовувалися тортури та позасудові покарання. Ці практики відтворюють імперську традицію зламу національної ідентичності через насильство.

Важливим елементом російської гібридної стратегії стали кібератаки та диверсії. Україна неодноразово зазнавала масштабних зламів державних і банківських систем, паралічу комунальних мереж. Одночасно Кремль використовує енергетичний шантаж — обмеження постачання газу, маніпуляції ринками електроенергії та нафти.

Ескалація 2022 року. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. стало кульмінацією багаторічної гібридної агресії. РФ застосувала класичні військові методи разом із уже апробованими інструментами окупаційної політики, фільтраційними таборами, масовими викраденнями людей, примусовою паспортизацією, нав'язуванням власних освітніх та культурних стандартів. Війна набула тотального характеру, охопивши всі сфери життя українського суспільства.

Попри масштабність агресії, українське суспільство мобілізувалося до багатогранного спротиву. З 2014 р. активізувався волонтерський рух, з'явилися підрозділи тероборони, посилилася дипломатична діяльність. Після 2022 р. поширилися партизанські дії й самоорганізація населення, що підтверджує тяглість традиції боротьби за незалежність.

Сучасна війна РФ проти України має глобальний вимір та становить загрозу міжнародній безпеці. Йдеться не лише про спробу зруйнувати українську державність, а й про виклик світовому порядку, заснованому на праві. Агресія РФ відтворює класичні колоніальні практики в новому гібридному форматі, що поєднує військову силу, економічний тиск, інформаційні кампанії та кібератаки. Тому війна в Україні є одночасно й боротьбою за європейську та глобальну стабільність.

Дутчак Інна *(Чернівці)*

АКТУАЛЬНІСТЬ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Краєзнавчі дослідження в умовах воєнного стану надзвичайно актуальні. Вони допомагають зберегти історичну пам'ять і культурну спадщину, формують національну ідентичність, забезпечують документацію подій сьогодення, сприяють консолідації суспільства для протистояння воєнній агресії та відновлення в умовах сьогодення і в майбутньому.

Під час краєзнавчих досліджень вивчають регіональні особливості, що є основою для розуміння загальнонаціональних процесів, а також збирають цінну інформацію для майбутньої відбудови та розвитку територій у подальшому.

Краєзнавчі дослідження в умовах воєнного стану **сприяють**:

- *Збереженню пам'яті та культурної спадщини* (під час краєзнавчих досліджень документують події, пов'язані з війною, зберігаючи пам'ять про втрати, героїзм і стійкість. Це дозволяє передати так би мовити сучасну новітню історію для майбутніх поколінь, не даючи їй бути забутою, втраченою, спотвореною).

- *Формуванню національної ідентичності* (вивчення місцевої історії, культури та традицій зміцнюють почуття приналежності до свого рідного краю, до певної території і країни — України загалом, зміцнюючи спільну національну ідентичність, що є важливим фактором протистояння ворожій пропаганді).

- *Документації сучасних подій* (краєзнавці документують сучасні події, які вже є історією і стануть частиною історії у майбутньому. Це включає свідчення очевидців, відомості про втрату історичних і культурних об'єктів, про гуманітарну ситуацію і діяльність місцевих громад в умовах воєнного стану).

- *Консолідації суспільства* (дослідження місцевих проблем та успіхів на сучасному етапі, в умовах воєнного стану, а також спільна робота над збереженням культурно-історичної спадщини сприяють єднанню, взаємодії і співпраці між членами громади, що є важливим для протидії ворогу та подолання наслідків війни).

- *Формуванню інформаційної бази для відновлення* (краєзнавчі дослідження надають цінну інформацію про місцеві ресурси, економічні можливості, соціальну структуру, яка може бути використана в подальшому для планування та здійснення відбудови зруйнованих територій).

Отже, краєзнавчі дослідження в умовах воєнного стану стають інструментом самоусвідомлення та самоідентифікації за національною ознакою, способом збереження національної сутності та основою для відродження у повоєнному майбутньому як на рівні окремого індивіда, так і на рівні певного краю, окремої території, регіону та країни загалом.

Кузіна Наталія *(Київ)*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛОКАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ МІСТА ЧЕРНІВЦІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНІ

В умовах російсько-української війни відбувається реструктуризація локальних спільнот та розриви соціальних контактів, у результаті чого змінюються практики культурного дозвілля, організація та сприйняття ландшафту міста, обмежується доступність та встановлюється регуляція відвідування окремих районів міста. Дослідження змін локальної спільноти міста Чернівців, що виникли під час війни, допоможе краще зрозуміти наслідки для культурних ландшафтів міст України, що перебувають у глибокому тилу.

Проблеми антропології міста стали предметом досліджень українських науковців М.В. Борисенка, Я.В. Верменич, П.Т. Тронька та інших, в яких місто розглядається як особлива просторова форма організації соціуму. Увага науковців концентрується навколо групової взаємодії у спільноті, де саме міський простір формує особливий тип комунікативної культури, що приводить до творення специфічної єдності людей.

Саме повномасштабна війна показала вирішальну роль українських міст у стійкості та формуванні нового, особливого типу комунікативної культури. Зокрема, місто Чернівці з перших днів вторгнення стало центром масового напливу людей з окупованих та прифронтових регіонів, які рятувались від війни. Станом на 2023 рік в місті офіційно було зареєстровано близько 90 тис. переселенців. У цьому аспекті важливо відзначити роль Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, який став центром організації допомоги, зокрема викладачам та студентам Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На базі університету виник штаб допомоги, де волонтери забезпечували переселенців необхідними ліками, одягом, продуктами. Важливим чинником

стало надання житла на безкоштовній основі викладачами університету та організація проживання в університетських гуртожитках. Це стало суттєвою допомогою для переселенців, оскільки основним викликом на початку повномасштабного вторгнення стала конкуренція на ринку житла, оскільки масовий приплив переселенців спричинив надзвичайне навантаження на житловий фонд. Частина місцевих мешканців, користуючись нагодою, підвищила ціну на оренду житла. Одним із способів розв'язання житлової проблеми стала побудова у 2023 році модульного містечка на 250 місць.

Однією з особливостей сучасної організації міського простору під час повномасштабного вторгнення є міські соціальні медіа, які розгорнуті в цифровому вимірі, завдяки цьому локальні спільноти отримують можливість швидко обмінюватися інформацією, організовувати та долучатись до волонтерського руху і благодійності. А для внутрішньо переміщених осіб соціальні медіа залишаються єдиною можливістю зберегти зв'язок з локальною культурою. Вони також є для ВПО джерелом актуальної інформації щодо гуманітарної допомоги, можливості працевлаштування, навчання та адаптації до проживання на новому місці. Наприклад, у Чернівцях створено Координаційну раду з питань ВПО, центри «єдиного вікна», інформаційні канали, наприклад, «Молодий Буковинець».

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що досвід Чернівців демонструє стійкість локальної громади, здатність адаптуватися та згуртовуватися. На сьогодні місто успішно інтегрувало десятки тисяч нових мешканців, трансформувало міський простір під нові потреби: навчальні заклади, бібліотеки, релігійні центри стали гуманітарними пунктами, парки та площі використовуються для благодійних ярмарків. Місто отримує значну підтримку міжнародних партнерів у вигляді гуманітарних вантажів, генераторів, техніки. Під впливом декомунізації та дерусифікації відбулась зміна символічного ландшафту міста. Війна зміцнила відчуття солідарності й сформувала нові ресурси для майбутнього розвитку.

Куть Андрій *(Луцьк)*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ ЯК КОНФЛІКТ ПАМ'ЯТЕЙ, ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА СТРАТЕГІЙ ВИЖИВАННЯ

Конфлікт між Україною й Росією — це не лише зіткнення армій, політичних режимів чи навіть економічних інтересів, а, передусім, драматичне зіткнення пам'ятей, наративів та ідентичностей. З огляду на докорінно різні способи осмислення історії, культури, ролі держави та цінності індивідуальної свободи, російсько-українська війна XXI століття є війною не лише за територію, а за право бути та пам'ятати. На перетині імперського спадку, колоніальної політики, радянських травм, національного відродження і цифрових реальностей формується динамічна мозаїка пам'яті — полем боротьби стали підручники, шкільні програми, юридичні акти, мурали, меми і TikTok-відео.

Колективна пам'ять, за А. Лягушею, це не абстракція: це те, як ми стоїмо в чергах, у чому обираємо жити, що для нас «своє», як ми осмислюємо історичні травми, і як будуємо механізми виживання та спротиву. Вона «дає компас», але цей компас може бути подарований школою, літературою, пропагандою чи мистецтвом. Варто зазначити, що з кінця XVIII століття і до сучасності російсько-українські відносини були і залишаються «конфліктом пам'ятей».

Український історичний наратив, попри століття колоніалізму, послідовно підкреслює автохтонність та тяглість української культури. Поряд із мотивами нескореності, козацької свободи, досвіду визвольних змагань, можна простежити концепцію трагічної перервності, втрат та повернень. В академічній літературі (Яковенко Н., Субтельний О.) акцент робиться на давності української державності (Русь, Гетьманщина), протиставленні експансіям сусідів, уособлення ролі народних мас як суб'єкта історії, героїзації козацтва, негативізації «чужого» (Московії, Польщі, Татарам).

Особливо показовим є XIX століття, в якому еліта спершу бачила себе «малоросами» як частину більших імперських мозаїк, а згодом виник «український проєкт» (Куліш, Шевченко): формувалася «наявність» українців не як етнографічної групи, а як політичної нації зі спільною історією, мовою, народною культурою. Наприкінці XIX — на початку XX століття традицію підтримає Софія Русова, Іван Франко, Михайло Грушевський, послідовно ведучи до національного «пробудження».

Сучасні літературні твори («Танго смерті» Юрія Винничука, «Соло для Соломії» Володимира Лиса) перепрочитують історію

крізь призму особистої драми, травми Голодомору, Голокосту, намагаючись зробити індивідуальний досвід ключем до колективної ідентичності. Вони створюють «переконувальну структуру» — не лише хроніку, а й інструмент осмислення і терапевтичної трансформації страху.

Водночас російський історичний наратив наполегливо просуває концепцію «єдності», заперечення самобутності українців, ідею спільного кореня Київської Русі, що нібито «прямою лінією» веде до Великоросії, а кожен акт відокремлення трактується як «зрада». У міфотворчих конструкціях домінує концепція «Москва — Третій Рим», спадкоємності імперій, ідеалізованого «старшого брата», а прагнення українців до незалежності — як підступного відступництва.

Влада та історіографи РФ постійно підкріплюють ці наративи політичними тезами: «українці і росіяни один народ», «українська мова штучна», «українізація — це змова Заходу», «Київ — мати городів руських, отже наш». Пропаганда «нормалізує» ідеї експансії, виправдовує радянські і сучасні репресії, замовчує злочини імперії та СРСР, підміняє трагічні сторінки епосами «визволення» і «героїчної боротьби з Заходом».

Окрім державної історіографії, велетенську роль у формуванні ідентичностей відіграють політичні міфи: про непереможну «єдність народу», «непереможність СРСР», «жертву Росії», «антизахідність» тощо. Всі ці наративи включаються у шкільні програми, цілеспрямовано змінюють підручники під геополітичні потреби правлячого режиму.

В українській політичній міфології пропагується: гідність, жертовність, європейський вибір і вона здійснює акцент на міфологему героя-захисника, сакральність жертви (Небесна Сотня, «кіборги», бійці ЗСУ), включає уявлення про Україну, як про форпост Європи, «другий Батурин», «Київ — Вічне місто», та жінку-матір як архетип (Україна-Оранта, «ненька Україна», Батьківщина-Мати).

Окрему роль відіграє міфологема «війни» як знак неминучих випробувань на шляху до державності та визнання права на існування в світі. В історичному і політичному дискурсі ширяться оповіді про «мирне формування незалежності», що зараз «визначає необхідність жертовності».

Водночас російські політичні міфи це: «Третій Рим», очевидна єдність, героїчна війна. Сучасна російська міфологія, наслідує радянські й імперські традиції, творить смисли «російської місії», виправдання війни — від «визволення» до «захисту російськомовних», просуває унікальність російської культури, «передовиці» цивілізації, антизахідництво. Пропагується

«особлива роль» РФ у побудові «правильного світу», нівелюються репресії: Сталін — «ефективний менеджер», Голодомор — «фейк», «одна правда проти багатьох інтерпретацій».

Росія відмовляє у суб'єктності українцям, оголошує українську мову «штучною вигадкою», а українську незалежність — «помилкою історії». Поступово наратив переходить від «братства» до відкритої ненависті і дегуманізації, де «українці — фашисти», а «росіяни — рятівники».

Отже, російсько-українські відносини — це спресований до краю, багаторівневий і багатошаровий конфлікт пам'ятей, ідентичностей і щоденних стратегій виживання. Для України це не лише боротьба «за кордони», а глобальний екзистенційний вибір: бути собою чи погодитись на колоніальний наратив «відсутності».

Куцька Олеся *(Львів)*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ С.Р.О.К. (2023 — 2025 РР.)

Указом Президента України №1020 від 30 жовтня 2001 року на підтримку ініціативи ветеранів війни та з метою всенародного вшанування подвигу партизанів і підпільників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, увічнення їх пам'яті 22 вересня встановлено Днем партизанської слави. Сьогодні, коли термін «Велика Вітчизняна війна» з метою виправлення радянської пропагандистської термінології замінюється на «Другу світову війну», а наша держава зазнає агресії з боку колишнього союзника у цій війні, сучасний партизанський рух на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України в рамках російсько-української війни набуває нової актуальності.

Темі українського руху опору у 2014–2025 роках присвячено значну кількість публікацій, однак більшість із них узагальнюють діяльність окремих загонів під словосполученням «дії партизан». Це, на наш погляд, нівелює унікальний внесок і значення кожної організації. З метою збереження у національній пам'яті ролі конкретних формувань пропонуємо розглянути приклад діяльності руху «Смерть російським окупантам та колаборантам» (скорочено С.Р.О.К.) як окремого феномену українського спротиву. Цей рух обрано нами з огляду на те, що, порівняно з такими організаціями, як «Атеш», «Жовта стрічка»,

«Бердянська партизанська армія», «Зла мавка», відомостей щодо його діяльності доволі мало і здебільшого вони розпорошені на сторінках Інтернету. Тому актуальним є завдання систематизувати наявну інформацію, виокремити основні напрямки його активності та показати значення цього формування в загальному контексті українського руху опору. Такий підхід сприятиме кращому розумінню структури та багатогранності сучасного спротиву окупації.

Інформація про створення партизанського формування С.Р.О.К. вперше з'явилась на сторінках багатоплатформового месенджера «Telegram» у травні 2023 року. До його складу увійшли групи, які діяли на ТОТ від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну. А вже в червні цього ж року фсбрф фіксувала активність роботи цього угруповання в зоні відповідальності російського угрупування військ (сил) «Південь». В подальшому партизани С.Р.О.К. чинили акції непокори в різних регіонах України — від Криму до Луганщини. Проте найбільше відомостей щодо їх активності в Приазов'ї.

Угруповання С.Р.О.К. налагоджує координацію дій із підрозділами Збройних Сил України (ЗСУ), а також підтримує зв'язки з іншими осередками партизанського руху на тимчасово окупованих територіях. Така взаємодія дозволяє проводити операції більш злагоджено, обмінюватися розвідувальною інформацією та забезпечувати взаємну підтримку в акціях спротиву. За наявними повідомленнями у широкому доступі, учасники угруповання мають у своєму арсеналі різноманітні види озброєння: стрілецьку зброю радянського та сучасного зразка (зокрема автомати АК-74, АКМ), протитанкові та протипіхотні міни, ручні гранати різних типів та ПТРК.

Діяльність руху опору С.Р.О.К. можна поділити на наступні напрями:

1. Диверсії на об'єктах критичної інфраструктури в тилу противника. Наприклад, 9 червня 2023 р. партизани цього угруповання знищили склад паливно-мастильних матеріалів армії рф у м. Бердянськ, а через два тижні підірвали автомобільний міст біля м. Енергодар (Запорізька обл.).

2. Розвідка. Так, за інформацією, яку передали партизани С.Р.О.К. Силам оборони України (СОУ), в червні 2023 року останні завдали ракетного удару по Арабатській Стрілці та Залізному Порту (Херсонська обл.), де на той час розміщувались штаби російських окупаційних військ. В серпні 2023-го члени угруповання виявили місце розташування російської контррозвідки у місті Довжанськ (ТОТ, Луганська обл.). А вже в грудні цього ж року партизани проникли в адміністративну будівлю російсь-

ких військових у м. Армянськ (Автономна Республіка Крим), де вилучили цінні відомості про загарбників, які передали ЗСУ. У березні 2024 р. представники С.Р.О.К. передали СОУ інформацію про чисельність особового складу та техніки у с. Дніпряни (ТОТ, Херсонська обл.). Тоді ж вони надали українським військовим координати для ударів по аеродрому у н.п. Гвардійське. У травні 2024-го повідомили українських військових, що російська окупаційна армія посилено зміцнює третю лінію оборони біля тимчасово захопленого Токмака (Запорізька обл.), поповнюючи з місцевого лісництва деревину для будівництва фортифікацій. А в жовтні цього ж року викрили місце перебування військовослужбовців КНДР у Маріупольському районі (Донецька обл.)

3. Атентат проти представників проросійської окупаційної адміністрації. Для прикладу, 2 червня 2023 р. в н.п. Михайлівка (Запорізька обл.) партизани С.Р.О.К. ліквідували колаборанта с. дідоводюка (на той час заступника начальника штабу проросійської організації «Ми разом з росією»). А через тиждень навели Збройні Сили України на місце перебування гауляйтера в. сальдо (його тоді контузило).

4. Пропагандистські акції. Так, прихильники партизанського угрупування регулярно розміщували листівки та графіті в населених пунктах на ТОТ у підтримку опору противнику. З метою залякування офіційний-телеграм канал С.Р.О.К. регулярно публікував фотографії та відеоролики знищених російських військовослужбовців. У 2023 р. у м. Мелітополь (Запорізька обл.) члени цього руху взяли на себе відповідальність за написи «200», якими позначали квартири, де проживали російські військові та проросійські «поліціянти». В червні 2024 р. члени спротиву зі С.Р.О.К. оприлюднили фото своєї емблеми на фоні пам'ятника бичку-годувальнику у м. Бердянськ (Запорізька обл.), що стало своєрідним попередженням тимчасово живим окупантам і колаборантам.

Попри відсутність на сьогодні широкої інформації про угруповання С.Р.О.К., вже сама його поява і діяльність свідчать про **безперервність традицій українського партизанства —** від Другої світової до сучасної російсько-української війни. Відзначаючи **День партизанської слави**, важливо підкреслювати не лише історичні подвиги, а й сучасні приклади боротьби, коли новітні українські партизани **підтримують дух спротиву та наближають Перемогу.**

Baziur Grzegorz *(Kraków, Polska)*

RZECZYPOSPOLITEJ DLA UKRAIŃSKICH UCHODŹCÓW WOJENNYCH W PIERWSZYM OKRESIE PEŁNOSKALOWEJ WOJNY ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ

Tekst artykułu Grzegorza Baziura zatytułowany *Pomoc Pogotowia Harcerzy i Harcerek Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej dla ukraińskich uchodźców wojennych w pierwszym okresie pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej* dotyczy pomocy udzielanej przez harcerzy i harcerki Okręgu Małopolskiego ZHR ukraińskim uchodźcom wojennym w pierwszym najbardziej newralgicznym okresie po pełnoskalowej agresji rosyjskiej, podjętej 24 lutego 2022 r. przeciwko Ukrainie.

Jego głównym celem jest ukazanie przykładów pomocy w Polsce dla ukraińskich uchodźców wojennych na przykładzie działań Pogotowia Harcerzy i Harcerek Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej po agresji rosyjskiej na Ukrainę, podjętej 24 lutego 2022 r.

Podstawę źródłową opracowania stanowią dokumenty dotyczące działań Pogotowia Harcerek i Harcerzy oraz relacje dotyczące służby na granicy polsko-ukraińskiej, które są dostępne na stronach internetowych ZHR, oraz na portalu społecznościowego Facebook, jak i komunikaty Sztabu Pogotowia Harcerek i Harcerzy Okręgu Małopolskiego ZHR. W tekście referatu autor przyjął model opisowy, nastawiony na opis aktualnej sytuacji w Ukrainie.

W pierwszej części artykułu wskazano na reperkusje pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej w postaci największej od końca drugiej wojny światowej fali uchodźców wojennych, liczącej od 9 do nawet 12 mln osób z Ukrainy. Dalej wskazano przykłady pomocy dla ukraińskich uchodźców wojennych, podejmowane przez władze i różne środowiska społeczno-zawodowe, oraz okoliczności podjęcia decyzji przez Naczelnictwo ZHR w sprawie służby na rzecz przez Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej. W dalszej omówiono reaktywowanie działalności utworzonego jeszcze w okresie pandemii covid-19 Pogotowia Harcerek i Harcerzy w Okręgu Małopolskim ZHR. Po agresji rosyjskiej na Ukrainę ponad 10 mln. osób, głównie kobiet i dzieci uciekło z Ukrainy do państw sąsiednich, w tym najwięcej do Polski. Wobec potrzebujących pomocy uciekinierów wojennych polskie organizacje harcerskie, m.in. Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, w tym jego Okręg Małopolski stanęły do służby pomocniczej w Krakowie i na granicy z Ukrainą, a harcerska służba wynikają z Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego.

Zasadniczą część artykułu poświęcono działaniom Pogotowia Harcerek i Harcerzy Okręgu Małopolskiego ZHR. W ramach tej części

omówiono akcję mobilizacji harcerzy i harcerek oraz korpusu instruktorskiego obu chorągwi (męskiej i żeńskiej), utworzenie Sztabu Kryzysowego PHiH Okręgu Małopolskiego ZHR w Krakowie, jego zadania oraz zasady podejmowania służby w ramach Pogotowia.

W dalszej części artykułu omówiono główne zadania, realizowane wobec uchodźców w ramach PHiH w Krakowie i na granicy polsko-ukraińskiej oraz wsparcie tych działań przez Małopolski Urząd Marszałkowski i inne władze, zarówno administracji rządowej, jak i samorządowej. Omówiono też rodzaje działań, podejmowanych przez PHiH na starym Dworcu Głównym, w punkcie matek z dziećmi, w Galerii Krakowskiej, w magazynie, przy ul. Retoryka («Koala») i w magazynie hali Wisły przy ul. Reymonta oraz na granicy polsko-ukraińskiej — o czym wspomniano. W wypadku magazynów harcerze rozdawali np. ubrania dla matek i ich małych dzieci (magazyn przy ul. Smoleńsk). Omówiono również działania harcerzy i harcerek, znających język ukraiński lub rosyjski, którzy pełnili tam służbę w charakterze tłumaczy, a ponadto transportowali żywność, środki higieniczno-sanitarne i inne materiały, wydawali sprzęt, pracowali w biurach i punktach pomocy, rozbijali polowe bazy dla osób potrzebujących, prowadzili wsparcie psychologiczne dla uchodźców, współpracując w tym względzie z wolontariuszami Caritas Polska lub Polskiej Akcji Humanitarnej. Podczas służby na Dworcu i w Galerii pomagali również w akcji sprzątania miejsc noclegowych oraz w transporcie i wydawaniu uchodźcom żywności i środków higienicznych. Omówiono również obsługę logistyczną, związaną z praniem brudnych rzeczy i dostarczania żywności, w tym kanapek dla uchodźców, oraz służby przy sortowaniu paczek i w kursach języka ukraińskiego dla wolontariuszy.

Działania te podejmowano w ciągu niemal czterech miesięcy służby. Ze względu na rozlokowanie znacznej części uchodźców w domach i ośrodkach całej Polski, jak i sukcesywny powrót ponad 5 mln osób do Ukrainy, na przełomie maja i czerwca przejęte przez Magistrat Miasta Krakowa, zaś działania PHiH ograniczają się do służby w punkcie przy ul. Retoryka, gdzie mieści się magazyn rzeczy dla matek z małymi dziećmi. Ilość osób, które pełniły służbę w Pogotowiu Harcerek i Harcerzy zmniejszyła się do niezbędnego minimum, ponieważ nie ma już konieczności, aby fatygować ogromną liczbę harcerek, harcerzy i cywilnych wolontariuszy.

Kończąc, należy stwierdzić, że w wyniku przeprowadzonych badań źródłowych omówienie służby harcerek i harcerzy PHiH na rzecz ukraińskich uchodźców wojennych i jej przykładów nie nastręczyło trudności. Wspomniany tekst stanowi ważny przyczynek do wciąż podejmowanych coraz nowszych badań dotyczących przyczyn i przebiegu wojny rosyjsko-ukraińskiej w jej różnych aspektach, natomiast jego treść wpisuje się całościowo w jej kontekst.

Понєдєльник Лариса *(Луцьк)*

ЖІНКИ У ВІЙСЬКОВІЙ ТА ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ

У складний для нашої країни час російсько-української війни жінки відіграють не менш значущу роль у забезпеченні безпеки держави, ніж чоловіки, і є гідними наслідування для нашого нового покоління. Вони ламають традиційні стереотипи та утверджують їхню активну участь у захисті України.

Прикладом мужності і нескореності стала молода волинянка Майя Москвич — одна з тих жінок, які не лише взяли зброю до рук для оборони України, а й власним прикладом показують гідність, доносять Європі і світу правду про те, що відбувається в країні у період повномасштабної війни. Її історія свідчить про те, як військовий досвід може стати основою для громадської діяльності та поширення навичок самооборони серед населення. В умовах війни особливо важливим є підвищення рівня військової підготовки громадян, що сприяє зміцненню обороноздатності країни. Активна учасниця «Національного Альянсу», Революції Гідності, одна з ініціаторок луцького Євромайдану. Неодноразово за свою громадську позицію піддавалась переслідуванням і провадженню кримінальних справ. 2014 р. пішла добровольцем на фронт і була зарахована військовослужбовицею батальйону імені Кульчицького НГУ. У серпні того ж року приєдналася до лав ЗСУ. Потрібно зауважити, що сприяла цьому і багаторічна підготовка в рамках військово-патріотичних вишколів, які вона проходила ще до початку війни. Відтак, володіла необхідними навичками для ведення бойових дій і відчувала себе рівною серед чоловіків-бійців. Проте уже в перші дні відчула своє «жіноче» становище, коли на початку ротації в Дебальцево була оформлена на посаду діловода. Лише через кілька місяців її перевели на посаду стрільця, оскільки жіночих професій на той час в АТО не існувало. На початковому етапі війни дівчині потрапити на фронт та ще й зайняти бойову посаду практично було неможливо, особливо в офіційне формування. У військкоматі просто не знали, що робити: дівчат-стрільців у 2014-му ще не було.

Після завершення служби в НГУ Майю Москвич звільнили в запас ЗСУ. У 2015 р. приєдналася до розвідувального батальйону «Гарпун», який з 2017 р. став частиною полку поліції особливого призначення «Миротворець». Майя обіймала посаду інспектора та здійснила три ротації в зоні АТО, беручи участь у бойових діях на території Донецької та Луганської областей. Згодом знову відчула на собі нерівноправність. Після звільнення серйозною перешкодою для отримання соціальних гарантій стала ві-

дсутність військового квитка. У центрі зайнятості їй відмовили в постановці на облік як учасниці АТО через брак відповідних документів. Проте її наполегливість завжди давала свої плоди.

Майя не боялась висловлювати свою думку і стосовно ситуації на сході України під час оголошеного перемир'я. Зазначала, що на передовій, зокрема в районі Дебальцевого, оголошене перемир'я не відчувалося. Попри офіційні заяви про припинення вогню, бойові дії тривали без змін. А саме перемир'я мало більш політичний характер і аж ніяк не впливало на реальну ситуацію на фронті. Звертала увагу на важливість роботи з місцевим населенням на сході України. Адже серед молоді є багато тих, хто готовий навчатися та розвиватися, але їм бракує належної підтримки та правильних орієнтирів. Перемога у війні залежить не лише від воєнних дій, але й від ефективної роботи на усіх фронтах, а особливо на інформаційному.

З початком повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну 24 лютого 2022 р. бійчиня знову взяла до рук зброю та вступила до лав ЗСУ. Брала участь у боях на Лиманському напрямку, разом з товаришами виходила з оточення. Воюючи на Запорізькому напрямку, скаржилася, що служить на найнижчій посаді, в найнижчому ієрархічному підрозділі. Це легка піхота. Це окопи і тримання позицій на посаді санітара. Звертала увагу і на той факт, що в ЗСУ необхідно більше уваги приділяти забезпеченню бійців, їхній фізичній та психологічній підготовці. Життя кожного воїна має бути найвищою цінністю, а не просто «ресурсом», як це часто сприймається. Вона переконана, що українська армія повинна працювати за принципом, коли командири турбуються про своїх підлеглих, а не лише виконують накази згори. Крім того, вважає дівчина, варто реформувати кадрову систему — керівні посади мають займати більш молоді та ініціативні люди. Часто некомпетентність або радянські підходи до стратегії командування гальмують розвиток армії, що може коштувати життів на передовій.

З серпня 2024 р., після поранень, Майя Москвич звільнилась зі служби. Одразу зіткнулася з важкими наслідками війни — як фізичними, так і психологічними. Контузія, проблеми з хребтом і постійне відчуття поразки не давали спокою. Повернення до життя після війни — це завжди один із найважчих періодів у житті воїнів. До життя жінці допомагав повернутися спорт. Ще 2018 р. Майя брала участь у спортивних іграх зі стрільби з лука, яка вимагала не лише фізичної витривалості, а й внутрішньої концентрації та самовладання. Так і розпочався шлях реабілітації жінки-воїна. Під час «Національних Ігор» у Києві Москвич продемонструвала феноменальні результати, здобу-

вши три золоті медалі. Ця перемога стала не лише спортивним досягненням, а й символом її особистої переваги над труднощами війни. Її спортивний фронт, що об'єднує ветеранів різних країн, привів Майю на «Ігри Нескорених» у Сіднеї. Саме там вона відчула підтримку та віру у власні сили, що надзвичайно важливо для ветеранів, які проходять реабілітацію через спорт, що допомагає віднайти нові сенси в житті. Це й стало поштовхом для створення спортивної секції у Луцьку для дорослих, яка згодом перетворилась на спортивний клуб «Луцькі соколи». Він об'єднав і дорослих, і дітей різного віку. Популярність клубу розвивається із грандіозною швидкістю. Ветерани, молодь, діти прагнуть навчитись стрільбі, колективізму і відповідальності. У 2022 р. у складі збірної України Майя Москвич виступила на Warrior Games («Ігри Воїнів»), які проходили в Орландо, штат Флорида (США). На змагання Майя їхала з фронту, з-під Лиману. І повернулась з Перемогою — 3 золоті медалі. Українська команда здобула 93 медалі. Вона — жінка-воїн сучасної України, символ незламності і нескореності!

Дослідження теми патріотизму і лідерства жінок відображає мужність, незламність українських дівчат, жінок, які у складні періоди нашого суспільства взяли на свої тендітні плечі відповідальність за майбутнє України і поряд з чоловіками відстоюють свободу та незалежність української держави.

Perepelkin Ivan *(Kraków, Polska)*

CITY-LEVEL DIPLOMACY DURING FULL-SCALE WAR IN UKRAINE

The Russian full-scale invasion of Ukraine in 2022 has changed the situation in Europe, impacting various aspects, such as politics, security, and international relations. It has underscored the significance of cities in contemporary international relations. Cities have shown that they can act quickly and efficiently in the face of a crisis. They are not just places for national governments actions but also actors. As this paper reveals, city-to-city cooperation encompasses diverse dimensions of assistance — material support, including humanitarian and financial assistance, or equipment for the military, as well as political and symbolic forms of support such as rallies and demonstrating solidarity, help in establishing new partnerships, or severing ties with cities in Russia and Belarus. Two-thirds of the

Ukrainian cities gained also at least one foreign partner city after February 2022.

Pre-war cities partnerships became the basis for a quick involvement in helping Ukrainian cities. Out of 37 cities that had partner cities, only 2 of them did not receive any help from them. Foreign cities without existing partnerships in Ukraine sought ways to support Ukrainian cities, either through their partner cities in other countries, which served as intermediaries for assistance, or by actively seeking to establish new direct contacts. Thus, all of this showed that city diplomacy is of great importance in providing support to Ukraine. And through this, the paper fills the gap in the academic literature concerning the role of cities as humanitarian assistance donors and how they pursue their own international humanitarian agenda. Moreover, as showed in the Hungarian case, cities may diverge from the approaches endorsed by their respective national governments. However, a comprehensive investigation into the motivations driving cities to oppose national government policies necessitates separate research.

The research results show the importance of multi-level involvement, and the cooperation between local authorities, national governments, and international organisations in supporting Ukraine. When it comes to multi-level support, there tends to be a higher number of initiatives within the political support compared to material one, primarily influenced by the capacities of cities. Nevertheless, both forms hold significance, especially considering that some types of political support also have the potential to evolve into material support in the future.

In this context, it should be emphasised that due to the involvement of Ukrainian cities in ongoing activities during the war, it becomes challenging to establish a closed catalogue of support types. Moreover, it touches only on the topic of war and the problems associated with it, so it does not generalise to all types of crises. This collection is not exhaustive and may expand in the future to encompass additional dimensions of support. Nonetheless, this is a novel typology that may serve as a foundation for further research, not only in relation to the ongoing war in Ukraine but also regarding other future armed conflicts and the role played by cities within them. Research on cities during wartime in various regions of the world will make it possible to comprehensively and inclusively test and possibly improve this typology. Additionally, in prospective research, the examination of cities and the multi-level support for them should extend beyond armed conflicts to encompass other categories of crises, notably disasters and climate change.

Ukrainian cities actively engage in forging new partnerships, receive diverse forms of support from foreign partners, and contribute significantly to the dynamic interplay between multiple levels of governance. The demonstration of international support has underscored that cities serve not only as places where crises happen but also as active actors in international relations, engaging in cooperation and exerting influence on national authorities. Simultaneously, the multi-level dimension of support has revealed how the collaboration among local authorities, national governments, international organisations, and initiatives effectively bolsters such support. All of this highlights the noteworthy growing role of cities in international relations.

Юрій Михайло *(Чернівці)*

АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

80 років після закінчення війни з Німеччиною. Важливо не забувати цей факт. СРСР під керівництвом націонал-більшовицького режиму, внутрішньо родинного фашистському, як союзник Гітлера й агресора несе свою відповідальність за розв'язування Другої світової війни. І це ставить питання про долю сучасної росії. Впродовж ста років, з середини XIX до середини XX ст., світ стояв перед «проблемою Німеччини», яка призвела до трьох війн, десятків мільйонів жертв і була розв'язана розгромом і поділом країни. Так само світ стоїть нині перед «проблемою росії», яка послідовно відтворює війни і терор всередині і поза країною і сьогодні знову загрожує людству Третьою світовою.

Розпад СРСР не розв'язав, а лише загострив цю проблему. Найкращим варіантом для росії був би німецький, але вона надзвичайно велика, надзвичайно ядерна, надзвичайно некерована, надзвичайно євразійська, надзвичайно вросла у планетарний світ. З іншого боку, очевидно, що у своєму нинішньому форматі вона не піддається ні реформуванню, ні інтеграції, що з путіним, що без путіна, вона завжди залишиться небезпекою для людства. Хоча на Заході виникає питання, як вибудувати йому відносини з росією після війни. Ніякого «після війни», як підкреслює Сергій Медвєдєв, не буде! Це ілюзія, проекція бажаного. Війна — це нова норма, новий стан росії і міжнародної системи. Як на Близькому Сході — 80 років безперервної війни і

кінця-краю не видно. Буде не мир, буде «процес». Якщо і буде певне перемир'я між Україною і росією, то воно буде з муками, місяцями узгоджуватися і одразу порушуватися. Але довготривалий мир неможливий, оскільки нинішня росія, з путіним чи без путіна, онтологічно несумісна з існуванням незалежної України, тим більше в кордонах 1991 р., тим більше як можливого члена західного альянсу. Росія зараз переведена в стан перманентної війни, її економіка, еліта, ідеологічний апарат загострені на війну, і цей важкий потяг, який свистком не зупинити, несеться своїм ходом, хто б не був у кабіні машиніста, і пасажирам подобається дивитися у вікно. І палива вистачає — як у останньому романі Сорокіна. Паровоз опалюють тілами людей.

На цей момент путін виграє війну і досягає стратегічних завдань. Річ не в тому, що його армія закопалася у східній Україні, за останній рік захопила 1% української території ціною 480 тис. людей. Людей у росії вистачає — це природний ресурс. Скільки треба — стільки загине. Річ у тому, що путін нав'язав росії, Україні і світові цю війну, зробив її нормою, перевів світ у якісно новий стан — і це була мета, якої він досягав 20 років, з часів першого Майдану. Він нав'язував світові свій порядок конфронтації і стратегічного протистояння із Заходом. Він послаблював Захід, показуючи його нерішучість і неефективність. Він сприяє розколу Заходу, вбиваючи клин у тріщини, від підтримки Трампа ще за першої каденції до підтримки будь-яких антисистемних сил, від ультралівих до ультраправих. Крім того, три з лишнім роки війни дали йому два неочікувані подарунки. Перший — це росія, яка увійшла у цю війну, як рука в рукавицю, прийняла її, проковтнула, нормалізувала і постачає гарматне м'ясо, покірність, співучасть і головний ресурс — байдужість. Інший подарунок — глобальний світ, який виявився набагато більш гнучким і кооперативним для росії, що вибудовує механізми альтернативної глобалізації в обхід Заходу. Це північнокорейські солдати і снаряди, це іранські дрони, китайські чіпи, індійські покупці нафти, латиноамериканські й африканські любителі путіна, це безкінечні способи обходу санкцій і набуття критичних технологій на самому Заході, які дозволяють путіну воювати безкінечно, а росіянам жити безпроблемно. По суті, це визнання того факту, що світ уже не належить Заходу — ні економічно, ні фінансово, ні технологічно, ні воєнно.

Захід програє цю війну. Власне, він беззаперечно програв росію ще з початку 90-х, випадково прийнявши розпад СРСР за кінець історії і вважаючи, що росія перестала бути імперією та

стала нормальною країною. Звідси безкінечне потурання росії, зачарування її «реформами», врахування її «особливих інтересів», закривання очей на авторитарні тенденції всередині країни й імперські ззовні. Абхазія і Придністров'я, розстріл Білого будинку в 1993-му і вибори 1996-го, косівські чвари, призначення путіна, втручання в українські справи, мюнхенська промова, Грузія-2008, Крим — на все дивилися крізь пальці. І торгували, і облизували, і приїжджали в гості на чемпіонат світу-2018... Поки не вибухнуло 24 лютого. Але і тут підтримка Заходом України залишається обережною і мінімальною, лише на тому рівні, щоби не дати їй загинути цілком (і то після того, як перший місяць Україна билася одна і вистояла, на подив Заходу, який поставив на ній хрест). Тому що є тільки одна річ, якої Захід боїться ще більше, ніж падіння Києва, — це поразки Москви і непередбачуваності ситуації в росії. Звідси і параліч волі на Заході, і відсутність стратегічного бачення.

І тут основна небезпека і проблема росії. Не проблема путіна, не проблема війни, навіть не проблема розпаду СРСР, а проблема росії. Два напіврозпади імперії, в 1917-му і 1991-му, обламали її по краях, але не знищили ні структур, ні духу імперії, ні її колоніального характеру, і вона вже ціле століття відтворює конфлікти, нестабільність і загрози, від світової революції 1920-го до світової контрреволюції 2020-х. Від імперії Сталіна до імперії путіна росія становить екзистенціальний виклик і проблему для Заходу і за великим рахунком для всієї міжнародної безпеки є головним генератором ентропії, хаосу і страху у сучасному світі. Як цю проблему розв'язати? Прикро, але страх паралізував Захід. Політичної волі немає і близько. Десь його можна і зрозуміти. Працює пам'ять травми. Перша світова війна, яка втягнула Європу у небачений до того жах смерті і жорстокості. Друга світова війна як продовження Першої. Тому він (Захід) не хоче (боїться) воювати, воліючи поступитися своєю долею і волею. До цього додається ще і біологічний вік європейців. Вони на 500 років старші від нас. Отже, перебувають, на відміну від українців, у процесі біологічної ентропії.

За час війни було три рівні шоку. Перший — те, що війна взагалі почалася. Другий — способи ведення війни. Буча, Маріуполь, Ірпінь — звірства, які нам відкрилися. І третій — нормалізація війни, в якій ми живемо. В росії війна стала звичною справою. У війні росія знайшла свою національну ідентичність. Путін — не те щоб сильний чи слабкий. Але він точно потрапив в історичний момент — розпад імперії, що затягнувся. Він відчув і сформулював постімперський ресентимент і дав росії криваву, а проте робочу ідентичність. Тому, очевидно, світові

доведеться і далі жити з цим величезним токсичним болотом у Північній Євразії, сподіваючись на те, що поступово впродовж XXI ст. ця недорозпала імперія переварить себе сама і породить якісь форми життя з надією більш дружелюбної до зовнішнього світу. А доти — війна і, як сказано вище, ніякого «після війни» і «після путіна» не існує, існує тільки «після росії», але і 2025-го воно не проглядається.

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНИХ ІСТОРІЯХ: ПЕРЕХРЕСТЯ І ТРАНСФЕРИ У СВІТОВОМУ ПРОСТОРІ

Макаренко Едуард *(Львів)*

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ШЛЯХІВ ЧЕРЕЗ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА БОРОТЬБУ ЗА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКУ СПАДЩИНУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV СТОЛІТТЯ

Період від 1340-х рр. в історії Галицько-Волинської Русі стало епохою драматичних змін, протягом яких її різні терени опинилися в складі чужих держав: більшість Володимирської землі опинилися під владою князя Любарта Ґедиміновича (†1383), і згодом Великого князівства Литовського, західноволинські і ядро Галицької землі стали доменом, що переходив з рук в руки між польськими і угорськими королями, а Шипинську землю опанувало новоутворене Молдавське князівство.

Проте за політичними та воєнними перипетіями малопомітною криється також боротьба ворогуючих правителів за міжнародні торговельні шляхи, а отже — грошові потоки з мит й активного економічного життя їхніх володінь.

Для цього періоду найбільш привабливою для тодішніх східноєвропейських правителів на північ від Карпат була торгівля з купецтвом м. Торунь, котрий контролювався Тевтонським орденом і був воротами до торгової мережі Ганзи та балтійського ринку. Особливу активність серед руських володарів у цьому проявляли Андрій Юрійович (†1323), князь Володимирський і всієї Руської землі, а також його наступник і племінник Юрій II Тройденович (†1340). По збережених привілеях для торунських містичів, на кшталт пільгового мита та подвійного відшкодування завданих їхніми людьми кривд, вони були дуже зацікавлені в торгівлі з ними. Навіть, коли Юрія II отруїли в квітні 1340 р., відбулася війна з польським королем Казимиром III (1310–1370) і фактичну владу над Галичиною утримував боярин з його оточення Дмитро Детько (†до 1349), він одразу ж в 1341 р. повідомив торунців про замирення з ним і закликав їх приїжджати до Львова як за попередніх князів та гарантував їм права й безпеку перебування.

Може здатися логічним питання: нащо цьому надавали такого значення? Зі збережених документів середини XIV ст. зі списками мит стає зрозуміло, як пролягали торгові маршрути з Торуня на Русь. Загалом йшло 2 дороги: одна — через незалежну тоді Мазовію, підвладний польському королю Люблін до Холма і Володимира, інша — через Мазовію і підвладний королю Сандомир на Крешів, Любачів, Городок і Львів, звідки через Поділля та володіння Золотої Орди далі простягалися шляхи до чорноморських портів, т.зв. *Via Tatarica*.

Ця ситуація стала змінюватися за активного втручання польського короля Казимира. Він не тільки намагався створювати сприятливі умови ганзейським купцям на власне польських землях, але й під час боротьби за Русь у 1349 р. всіляко старався їх заохотити далі користуватися тутешньою торговою мережею. А з 1350-х рр. він взагалі організував ще один шлях суто своїми володіннями: через Бресць Куявський, Ленчицу, Радом і Сандомир до контрольованих ним руських Ярослава, Перемишля і Львова. До того ж активна колонізаційна політика короля в Малопольщі та захопленій Галицькій Русі відбувалася за моделлю створення низки колоністських сіл і, згодом, міста-осередку на німецькому праві. Це призводило до появи інфраструктури та місцевих ринків для транзитних купців уздовж тракту зі Львова на Краків, Вроцлав і далі на захід, що на-

бирав популярності. Саме завдяки продуманому розташуванню такі колонії-острови довкола Репчиц в Малопольщі, Коросна, Ланцута і Переворська на Русі стали найбільш успішними серед локаційних заходів Казимира.

На останок не можна не згадати про Молдовію, чиє становлення співпало з початком занепаду Орди. Саме тоді на шляхах, які існували ще з княжої доби і поєднували Галич з його портами на Дунаї, постав новий тракт, т.зв. Via Valahica, котрий завдяки своїй безпечності на кілька століть став органічною частиною транзитного балтійсько-чорноморського коридору. Ймовірно, саме це стало одним з найвагоміших аргументів, чому польські монархи в другій половині XIV — першій половині XV ст. відмовилися від активних спроб силового підкорення Молдови під приводом «відвоювання» її руських теренів, вирішивши, що вигідніше буде боротися за протекторат над цим князівством і збереженням налагодженої торгівлі.

Шеремета Анна *(Луцьк)*

МЕНТАЛІТЕТ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ КОНТАКТІВ: ЯПОНСЬКИЙ ДОСВІД ДОБИ МЕЙДЗІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У Японії період Мейдзі (1868-1912 роки) ознаменувався як час докорінних трансформацій у всіх сферах суспільного життя, які відбувались під впливом модернізації, вестернізації та інституційних перетворень. Одним із аспектів цієї трансформації стала і глибинна зміна ментальності японського народу. Поєднання традиційного японського світогляду, який сформувався під впливом конфуціанства, синтоїзму та самурайської етики бусідо, з новими західними ідеями дозволило сформувати унікальний соціально-культурний феномен адаптації. Зважаючи на це, питання впливу процесів модернізації на національний менталітет японців у добу Мейдзі набуває особливої актуальності, адже вивчення того, яким чином японці змогли переосмислити свою культурну ідентичність за умов стрімкої модернізації, дає змогу не тільки глибоко осягнути тогочасні зміни в суспільстві, а й осягнути специфіку японського народу та його адаптивність за складних умов.

Період Мейдзі (1868–1912) став переломним у японській історії. Відкриття країни для світу після тривалої ізоляції спри-

чинило масштабні соціально-економічні та культурні зміни, що трансформували не лише політичну систему й економіку, а й ментальність японського суспільства. Одним із ключових чинників цього процесу були міжнародні контакти Японії, які здійснювалися через дипломатію, зовнішню торгівлю та культурний обмін. Особливе значення мали регіони та міста, що виступили «вікнами у світ», через які західні ідеї, технології та освітні практики проникали в японське суспільство.

Модернізація Мейдзі була зосереджена на наступних напрямах проведення реформ:

1. Модернізація у сфері індустріалізації — під керівництвом імператора Мейдзі у Японії відбувся значні технологічні та економічні перетворення: спостерігалась посилена індустріалізація, будівництво залізниць, розвиток промисловості та створення засобів комунікації;

2. Модернізація армії — у добу Мейдзі в Японії було реформовано армію та відбулись значні трансформації у військовій справі (запроваджено обов'язкову військову повинність, армія формувалась за новим європейським зразком, у військових академіях військові дисципліни викладали європейські фахівці), що дозволило їй стати однією із найбільш сильних у військовому вимірі країною та розширити свої території;

3. Модернізація системи управління — спостерігалась у створенні нового законодавства, державних інституцій та правил їх діяльності, що сприяло стабілізації та зміцненню централізованої влади;

4. Модернізація у сфері освіти — впровадження нових реформ у сфері освіти, зокрема відкриття нових шкіл, Токійського університету, запровадження загальнообов'язкової освіти для чоловіків та жінок, надання можливості японським студентам отримувати освіту за кордоном, що позитивно відобразилось на підвищенні загального рівня освіти в країні;

5. Модернізація у сфері релігії — синтоїзм було проголошено державною релігією.

Звичайно, що це не всі реформи, які відбувались в Японії після реставрації Мейдзі, однак саме усі перелічені вище найбільше позначились на трансформації менталітету японців у цей час. Як відзначають С. Оніщенко та О. Караганова, за результатом проведення реформ Мейдзі була сформована японська нація, світ побачив «нового японця, для якого характерні безумовна відданість імператору та батьківщині, жертовність, відповідальність, порівняно високий рівень освіченості». При цьому процес модернізації був настільки швидким, що його учасники сформували враження про докорінну соціальну ре-

конструкцію. Насправді ж зміни відбувались не шляхом відкидання всього старого і запозичення нового, західного, а шляхом адаптації старого до нових умов. І незважаючи на те, що протягом перших десятиліть доби Мейдзі в Японії тривала своєрідна ейфорія від всього «західного», зокрема й спостерігались прагнення перебудови всього на європейський та американський лад, проте переважаючим, все ж таки, залишалось прагнення запозичити корисне та прийнятне для японського суспільства, внаслідок чого японці вдались до раціонального вибору. При цьому освоєння та інтегрування зарубіжного досвіду відбувались під чітким контролем правлячої еліти, що сформувало у добу Мейдзі оновлену державну ідеологію, в основі якої лежало поняття «кукутай», тобто спільнота, яка вдало поєднує імператора, японський народ та японську територію в єдине органічне ціле. При цьому наголошувалось на унікальності держави та народу Японії, які мають «божественне походження». Формуванню та утвердженню такого бачення сприяла етнічна однорідність японців, що сформувалась на її території до початку реставрації Мейдзі.

Варто наголосити й на тому, що поширені до початку доби Мейдзі комунітаристські уявлення в Японії поступово починають трансформуватись під впливом західних ідей. Зокрема, це привело до того, що у Японії, де раніше приділялась особлива увага всій спільноті людей, колективним цінностям, практиці суворо регламентованих відносин у великій сім'ї, починає виникати поняття індивіда як особливого соціального явища. До початку доби Мейдзі у японській мові навіть не існувало спеціального слова, яке б означало «індивіда» чи «індивідуальність». І тільки наприкінці XIX століття в Японії виникає термін «кодзін» («індивідуальний», «приватний»,«особистий»).

Досвід Японії доби Мейдзі має особливе значення для сучасної України. По-перше, приклад Японії показує важливість активної участі регіонів у міжнародних контактах. Саме через відкриття портових міст та регіональних центрів Японія змогла налагодити ефективну торгівлю, залучити іноземні інвестиції та створити умови для культурного обміну. Для України цінним є розуміння того, що не лише центральна влада, а й місцеві громади та регіони можуть відігравати ключову роль у розширенні міжнародних зв'язків.

По-друге, японський досвід демонструє, що модернізація повинна поєднувати збереження традиційних цінностей з відкритістю до нових знань. Україна, розвиваючи співпрацю із західними партнерами, може, подібно до Японії, зберігати наці-

ональну ідентичність і культурні традиції, використовуючи їх як ресурс для власної міжнародної привабливості.

По-третє, Японія успішно застосувала практику відправлення молодих спеціалістів і студентів за кордон для навчання та стажування, що прискорило процес модернізації. Для України корисним буде посилення програм академічної мобільності та міжнародних освітніх обмінів, що дозволить інтегрувати новітні знання у національний контекст.

По-четверте, японський досвід формування державної ідеології на основі колективної відповідальності та відданості державі свідчить про важливість створення національного проєкту, здатного об'єднати громадян на основі спільних цінностей. Для України це означає необхідність вироблення спільної візії розвитку, яка враховуватиме інтереси регіонів та сприятиме консолідації суспільства.

Отже, японська модель доби Мейдзі пропонує Україні цінні уроки щодо гармонійного поєднання державної політики та регіональних ініціатив у сфері міжнародної співпраці, що здатне зміцнити позиції України на міжнародній арені.

Малахіті Андрій *(Одеса)*
Сніговська Оксана *(Одеса)*

МІЖ ОДЕСОЮ І ДУНАЄМ: УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСТІР У ТРАНСФЕРАХ ГРЕЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Грецька війна за незалежність 1821-1829 рр. стала одним із визначальних етапів європейських визвольних рухів. Важливу роль у її початку відіграв грек Олександрос Іпсілантис — генерал-майор російської армії, представник фанаріотської аристократії, який очолив грецьку таємну організацію «Філікі Етерія» у 1820 р. Його шлях від військової служби в Російській імперії до організації повстання в Дунайських князівствах пролягав через численні центри міжнародних контактів. Тож дослідження маршруту етерійців дозволяє розглядати Україну в епіцентрі воєнних, політичних і культурних трансферів глобального простору на поч. XIX ст. і визначити роль О. Іпсілантиса у створенні мережі революційного підпілля та залученні ресурсів для підготовки повстання.

На початку XIX ст. південь України став ареною бурхливих міжнародних процесів, адже тут формувалися військові і тор-

гові комунікації Російської імперії, функціонували численні діаспорні спільноти, зокрема, грецька, вірменська, єврейська, болгарська та інші. Чорноморський простір виконував роль своєрідного «перехрестя» як впливів Османської, Російської та Австрійської імперій, так і політичних ідей Західної Європи, а Одеса з її Порто-франко стала перетином транснаціональних інтересів, швидко перетворившись на один із осередків середземноморської грецької діаспори.

Так, у 1810-1820-х рр. Одеса була вже не лише важливим торговельним центром, а й політичним середовищем, в якому зароджувалися проєкти національного визволення. Саме тут відбулися переговори О. Іпсілантиса із уповноваженим представником повсталих пелопоннесців Папарігопулосом і засновниками «Філікі Етерії». У місті також функціонувала скарбниця, в якій зберігалися понад 5 мільйонів франків, зібраних на підтримку революційного руху завдяки пожертвам філеллінів та грецьких громад Одеси, Таганрога й інших міст. Так, Одеса стала тим місцем, де остаточно визрів план антиосманського повстання.

22 лютого 1821 р. О. Іпсілантис у супроводі своїх братів Ніколаоса і Георгіоса, на чолі невеликої групи з 400-500 сподвижників із «Філікі Етерія» почав переправу річки Прут, проголошуючи початок Грецької революції у напівавтономних Придунайських князівствах (нині сучасна Молдова і Румунія). У грудні 1821 р. господар Молдови Міхай Суцу II приєднався до грецького національно-визвольного руху, що підкреслює не лише військовий, а й політичний аспект повстання та здатність О. Іпсілантиса залучати місцеві владні еліти до підтримки транснаціональних революційних ініціатив. Із Ясс їхній маршрут пролягав через адміністративні та військові центри Молдови та Валахії, зокрема Тирговіште, де він намагався зміцнити координацію між місцевими загонами та грецькими добровольцями.

Значною подією стала організація і підтримка «Священної фаланги» — добровільного формування з представників грецьких громад Молдово-Валахії, Одеси та Австрії, що свідчило про міжнародний характер повстанського руху. Використання символіки християнської традиції та звернення до ідей національної гідності мало мобілізаційний ефект серед місцевого населення та підкреслювало масштаб і розростання революційних дій проти Османської імперії. Проте сподівання етеристів на підтримку від молдавського та румунського населення виявилися марними, оскільки жителі придунайських князівств, виснажені управлінням бояр-фанаріотів, вважали грецьке панування не меншим тягарем за турецьке (за румунсь-

кими джерелами). Натомість невдалий досвід взаємодії з румунськими елітами засвідчив, що національно-визвольні рухи того періоду вимагали не лише військових умінь, а й високої дипломатичної майстерності від О. Іпсілантиса та здатності адаптуватися до регіональних умов. Крім того, його звільнення з російської служби унаочнило розрив між імперською політикою та ініціативами діаспорних і національно-визвольних мереж.

Воєнна кампанія, кульмінацією якої стала битва у червні 1821 р. біля монастиря Дрогошан на правому березі р. Олт у м. Дрегешань (Румунія), показала межі застосування «Священної фаланги» та обмеження, пов'язані з нестійкістю альянсів через втечу окремих загонів. Загибель великої частини грецьких повстанців та відступ братів Іпсілантисів за австрійський кордон стали символом трагізму революційних ініціатив у контексті зіткнення локальних і глобальних сил.

Ув'язнення Олександроса та Ніколаоса Іпсілантисів в Австрійській імперії, спочатку у фортеці Мункач (Мукачівський замок, сучасна Україна), а згодом у Терезієнштадті (нині Чехія), яскраво ілюструє занепокоєння європейських держав щодо потенційного виникнення нових революційних осередків. Лише завдяки дипломатичному тиску Російської імперії у 1827 р. їм було дозволено покинути ув'язнення з умовою перебування в межах Австрії. Смерть О. Іпсілантиса 31 січня 1828 р., спричинена хворобою під час тривалого ув'язнення, поклала кінець його активній участі у боротьбі, але не стерла пам'яті про нього як одного з головних діячів Грецької революції.

Після невдачі повстання 1821 р. українські міста стали притулком для хвиль грецьких мігрантів, які оселялися в Одесі, Миколаєві та інших портах Чорного моря, що створювало довгострокові економічні, соціальні, а згодом і культурні зв'язки, забезпечуючи інтеграцію регіону в європейські інтелектуальні та політичні мережі, де локальні антиосманські рухи тісно переплелися з транснаціональними військовими, культурними та політичними процесами. Відтак, через військові пересування, міграційні потоки, інтелектуальні обміни і культурну дипломатію українські землі виступили перехрестям транснаціональних процесів, де зароджувалися політичні проєкти, формувалися революційні мережі та здійснювалися культурні й фінансові трансфери, об'єднуючи Балкани, Західну Європу та Російську імперію. Українські простори відіграли помітну роль у цих глобальних трансформаціях, забезпечуючи розуміння європейських процесів на зламі XVIII — XIX століть та підкреслюючи їхню значущість у світовій історії.

Борчук Степан *(Івано-Франківськ)*

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЗУНР (КІНЕЦЬ 1918 Р. — ПОЧАТОК 1919 Р.)

Одним із головних завдань, які постали перед новоутвореною ЗУНР, було формування зовнішньої політики, визначення її пріоритетів, утворення відповідного політичного апарату. З початку свого існування територія ЗУНР стала об'єктом зазіхань і військової агресії з боку сусідніх держав, передусім відновленої Польської держави. Українське керівництво опинилося у фактичній міжнародній ізоляції. Однобока орієнтація на Австро-Угорщину і Німеччину під час Першої світової війни означала цілковиту відсутність тісних зв'язків з урядами держав Антанти і США. Відтак, з моменту утворення ЗУНР міжнародний фактор став одним із найважливіших для нової української влади, адже зовнішня політика насамперед була спрямована на визнання молодої держави.

Один з лідерів ЗУНР К. Левицький зазначав з цього приводу: «Отся діяльність (дипломатична –С. Б.) починається з 1.XI.1918, то є з днем проголошення Західно-Української Народньої Республіки у Львові і в краю. Того ж дня влада З.У.Н.Р. у Львові, повідомляючи про обняття Львова українцями нотифікувала цей акт передусім урядові Української держави у Києві».

Від першого дня існування ЗУНР її політичному проводу довелося зосередити першочергову увагу на зовнішньополітичній діяльності. Необхідно було насамперед домогтися визнання ЗУНР країнами-переможцями в Першій світовій війні (Антанта, США) й за їхнього сприяння припинити агресію з боку Польщі. Зовнішньополітичні заходи ЗУНР були спрямовані на активну дипломатичну діяльність з метою звільнити території від польського агресора і здобути визнання інших держав. Їхнє втілення у життя покладалося у сформованому 13 листопада 1918 р. першому уряді — Державному секретаріаті на чолі з К. Левицьким у складі 14 міністерств. Державним секретарем закордонних справ став відомий політичний діяч Василь Панейко.

Структура Державного секретаріату закордонних справ відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала виконання покладених на відомство завдань. У складі секретаріату було створено відділи: 1. Дипломатичний, який керував формуванням і діяльністю дипломатичних представництв за кордоном та підготовкою робочих документів; 2. Преси — виконував пропагандистські та контрпропагандистські функції й вивчав закордонну пресу; 3. Консульський.

На жаль, українське населення Східної Галичини не вирішувало власної долі. З початком польсько-української війни обидві сторони, звертаючись до великих держав, звинувачували одна одну в агресії та просили допомоги. Перші дипломатичні представництва ЗУНР були розміщені у м. Відні (Австрія), м. Берліні (Німеччина), м. Празі (Чехо-Словаччина), м. Будапешті (Угорщина) та скеровані місії до Італії, Ватикану, Королівства сербів, хорватів і словенців, Бразилії, США і Канади. Центром всієї міжнародної діяльності ЗУНР було м. Відень, яке стало таким собі своєрідним містком, що зв'язував тимчасову столицю ЗУНР м. Станиславів з осередком європейської політики. Це пояснювалося як історичною традицією, пов'язаною з участю українців у роботі австрійського парламенту, так і відносно прихильним ставленням офіційного Відня до ЗУНР. Австрійський уряд був єдиним, хто визнав легітимність представників ЗУНР на своїй території.

Уряд ЗУНР також був зацікавлений у дружніх взаєминах з Прагою. На думку українського керівництва, саме Чехо-Словаччина з її зв'язками на Заході могла б відкрити вільний доступ у Європу і вирішити східногалицьку справу на користь українців. Великі надії у проблемі міжнародної ізоляції уряд ЗУНР покладав на ще одного західного сусіда — Угорщину. Відносини між ЗУНР і Угорщиною були закладені наприкінці грудня 1918 р., коли Є. Петрушевич відвідав м. Будапешт, де відбулися його зустрічі з головою уряду М. Карої та міністром у національних справах О. Ясі. Щодо Румунії, то східногалицький уряд, незважаючи на окупацію румунськими військами Північної Буковини, обмежився дипломатичними протестами і заявами про невизнання анексії. Станиславів прагнув підтримувати нейтральні відносини з Бухарестом. Тому 20 грудня 1918 р. Держсекретаріат ухвалив рішення не проводити мобілізацію «в цілі виступу оружно проти Румунії... із жаданням таких самих запорук із сторони Румунії». У травні 1919 р., коли Румунія підтримала польський наступ у Східній Галичині і окупувала галицьке Покуття, Держсекретаріат дав наказ своїм військам у м. Коломиї не чинити збройного опору. Така позиція уряду ЗУНР пояснювалася як відсутністю сил для боротьби з румунами в умовах загального польського наступу, так і менталітетом українського суспільства Галичини, яке було готове терпіти краще румунську окупацію, ніж владу поляків.

Одним із перших було відкрито представництво у м. Києві (діяло до 22 січня 1919 р.). Найважливішим завданням уряду ЗУНР було об'єднання з Наддніпрянською Україною в єдиній, соборній, самостійній державі і велися переговори з урядами

УНР. 22 січня 1919 р. на Софійській площі відбулося урочисте проголошення Акта Злуки українських земель, де говорилося: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина і Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна».

Отже, основним аспектом зовнішньополітичної концепції ЗУНР/ЗОУНР було становлення дипломатичних представництв з метою виходу країни з міжнародної ізоляції, збереження незалежності, територіальної цілісності і здобуття міжнародного визнання. На першому етапі діяльності ЗУНР було утворено зовнішньополітичний апарат і визначено пріоритети зовнішньої політики: об'єднання з УНР; здобуття прихильності країн Антанти; налагодження відносин із найближчими сусідами — Чехо-Словацькою республікою, Угорщиною та Румунією. Уряд ЗУНР вірив у дотримання норм міжнародного права щодо справедливого розв'язання східногалицького питання. Цими ідеями визначалося становлення дипломатичної служба ЗУНР через відкриття представництв і посольств у Відні, Празі, Будапешті, Бухаресті, Лондоні, Берліні, Вінніпезі, Оттаві, Вашингтоні та інших містах. Варто зауважити, що дії уряду ЗУНР/ЗОУНР не завжди були юридично закріплені, не вистачало кваліфікованих політиків, коштів і єдиного чіткого плану дій. Важливим загальнонаціональним здобутком цього періоду було прийняття Акта соборності 22 січня 1919 р., хоча й після цього два закордонні уряди діяли окремо, що було негативною стороною дипломатичної діяльності українців.

Василишин Степан *(Тернопіль)*

ОСОБЛИВОСТІ «ТИМЧАСОВОГО ДЕКРЕТУ ПРО СТАБІЛІЗАЦІЮ ТА ОПЛАТУ ПРАЦІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ» В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Тимчасовий декрет, ухвалений 18 грудня 1918 р., став важливим нормативним актом у процесі впорядкування правового статусу й матеріального забезпечення вчителів початкової школи відродженої Польської держави. Документ визначав класифікацію педагогів на постійних і тимчасових, встановлював критерії професійної кваліфікації, умови оплати праці,

соціальні гарантії та механізми контролю за виконанням положень.

Постійними визнавалися особи з належною академічною кваліфікацією та трирічним безперервним стажем у державній чи уповноваженій приватній школі. Їм видавалося відповідне посвідчення, а попередній педагогічний стаж зараховувався до педагогічної праці. Тимчасові вчителі могли здобути статус постійних після складання іспиту, організованого Міністерством релігійних конфесій та народної освіти.

Кваліфіковані вчителі отримували оклад з воєнною економічною надбавкою, прирівняною до X категорії державних службовців, із перспективою підвищення через 12 років. Некваліфікованим педагогам передбачалася річна платня в розмірі 1800 марок та допомога у воєнний час, диференційована за категоріями міст (від 600 марок у великих центрах — до 360 марок у менших містечках).

Учителі в сільських громадах забезпечувалися безкоштовним житлом з опаленням або грошовим еквівалентом, залежно від сімейного становища. В окремих випадках громади зобов'язувалися надати ділянку землі (щонайменше 2 морґи) або еквівалент у продукції чи коштах. Аналогічно діяли й у випадках, коли житло чи інші пільги не відповідали визначеним нормам.

Місцеві громади класифікувалися на чотири категорії залежно від чисельності населення. Від цього залежав розмір грошової допомоги для вчителів. Так, у Варшаві та Лодзі (перша категорія) максимальна допомога для вчителів із дітьми становила 2400 марок, тоді як у містах четвертої категорії — 1080 марок. При наданні житла суми зменшувалися пропорційно. Перехід міст до вищої категорії міг відбуватися як за їхньою ініціативою, так і за рішенням центральної влади.

Учителям, які відзначилися у педагогічній чи культурно-освітній діяльності, надавалося право на підвищення окладу, але не раніше ніж після 24 років педагогічної праці. Загальна кількість таких випадків не мала перевищувати 10 % від числа постійних учителів. Додатково враховувалися надбавки за понаднормові години та адміністративну діяльність керівників шкіл (від 120 — до 720 марок залежно від кількості класів).

Нормативне тижневе навантаження на вчителя початкової школи становило 30 год. Оплата за понаднормові години та факультативні предмети визначалася додатковими розпорядженнями. Основні витрати на заробітну плату покривало Міністерство фінансів, решту — місцеві органи влади.

Діти постійних учителів звільнялися від оплати за навчання у державних школах і мали перевагу при вступі до інших

освітніх закладів. Пенсійне забезпечення регулювалося окремим законодавством. З набуттям чинності декрету від 1 січня 1919 р., усі попередні акти щодо стабілізації й оплати праці вчителів початкової школи втрачали юридичну силу.

Учителі, що обіймали посади на час впровадження Тимчасового декрету, прирівнювалися до постійних за наявності атестата про закінчення учительської семінарії, свідоцтва про навчання у середній школі з додатковим педагогічним іспитом або колишніх російських дипломів учителя початкової школи. Остаточне рішення в спірних випадках належало Міністерству релігійних конфесій та народної освіти.

Отже, Тимчасовий декрет від 18 грудня 1918 р. унормовував становище вчителів початкової школи в умовах відновлення державності Польщі. Він поєднував регулювання питань кваліфікації, оплати, соціального захисту та кар'єрних перспектив педагогів. Цей документ засвідчував прагнення уряду створити стабільну систему початкової освіти, водночас відображав складні соціально-економічні виклики повоєнного часу.

Буліга Микола *(Луцьк)*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ ЗАГРОЗИ

У сучасному світі елементами гібридної агресії усе частіше стають, здавалося б, зовсім не військові речі: історія, історична пам'ять, державна національна історична політика, мова, міжнаціональні взаємини тощо. Серед засобів гібридної агресії в останні десятиліття найчастіше використовується історична пам'ять, особливо якщо ця національна історична пам'ять має зв'язок із міжнаціональними суперечками. Українсько-польське порубіжжя, немов лакмусовий папір, є надзвичайно чутливим щодо різноманітних інформаційних гібридних вкидів, які відбуваються у різні способи: через ЗМІ, інтернет-ресурси, акти вандалізму у місцях національної пам'яті, перекручення історії та політичних маніпуляцій історичними фактами.

Українсько-польське порубіжжя має тривалу і не завжди позитивну історичну пам'ять, що наповнена часто негативними суспільно-історичними стереотипами, взаємними образами та претензіями, як-от спогадами про Хмельниччину та гайдамаччину, польсько-українську війну 1918 — 1919 років,

криваві події міжнаціонального протистояння на Волині та у Галичині в роки Другої світової війни, стереотипами радянського історичного спадку (депортації, репресії, русифікація), тощо. Усі ці події, через зміщення акцентів, викривлене безконтекстне потрактовування, а часто і відверті перекручення фактів та маніпуляції ними, в останні десятиліття використовуються у гібридній війні, яку веде російська федерація з метою підірвати українсько-польські відносини, розсварити два сусідні народи, які мають тривалу спільну історію та мешкають на порубіжних землях.

Особливо відчутні маніпуляції історичною пам'яттю на порубіжжі, адже саме тут гостро реагують на історичний контекст та підтексти міжнаціональних протиріч чи неузгодженостей. Саме порубіжжя найчастіше стає епіцентром конфліктів та суперечок. Навіть, незважаючи на вагомий тридцятирічний досвід українсько-польської співпраці у справі налагодження та розвитку добросусідських відносин, проблеми історичної пам'яті у двосторонніх відносинах постають щораз із новою силою, набуваючи широкого суспільного резонансу і втягуючи у свою орбіту все більшу кількість людей по обидва боки кордону.

Адже акти вандалізму, що відбувались у місцях національної пам'яті українців та поляків по обидва боки кордону, якот: Гута Пеняцька, Підкамінь, Цвинтар Орлят у Львові, Верхрата, Грушовичі, Сагринь та ін., часто вказують на причетність третьої (російської) сторони. А як відомо, руйнування та плюндрування місць національної пам'яті веде за собою сплеск громадського обурення та, як результат, погіршення українсько-польських міжнаціональних відносин. У такому випадку постає логічне запитання: кому це вигідно? Відповідь очевидна: в умовах триваючої російської агресії, що розпочалася із 2014 року, саме рф є зацікавленою стороною у погіршенні відносин України та РП. Національна історична пам'ять у цьому сенсі виступає дуже зручним, дієвим і, що важливо, досить дешевим інструментом ведення гібридної війни.

Тому історична пам'ять українсько-польського порубіжжя повинна враховуватися у державній історичній політиці і України, і Республіки Польща та бути максимально збалансованою і виваженою з обох сторін й мати продумані інструменти протидії гібридним загрозам. Тільки у такий спосіб українцям та полякам вдасться успішно протистояти гібридним загрозам, не допустити погіршення міжнаціональних та добросусідських відносин, що є особливо актуальним в умовах російсько-української війни, що триває.

Каліщук Оксана *(Луцьк)*

ВОЛИНСЬКА ТРАГЕДІЯ І ВИКЛИКИ СУЧАСНИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Волинська трагедія виявилася ключовою подією минулого, яка впливає на сучасні міждержавні та міжнаціональні відносини. Вона стала не просто історичним фактом, а політичним викликом. Свого часу Тімоті Снайдер писав: «Історична пам'ять про взаємні конфлікти стала одним з основних викликів сучасних українсько-польських відносин». І хоча на переконання експерта обидві сторони зробили кроки до подолання розбіжностей, усе ж змушені ствердити, щосуперечка не вирішена українським та польським політикумом. Нині можна твердити, що примирення за формулою «пробачаємо і просимо пробачення», тобто взаємне вибачення (за німецько-польським зразком) не відбулося. Після 2003 р., коли український політикум та суспільство вирішили, що питання Волині'43 закрите, Україна втратила час зорієнтуватися й адекватно зреаґувати. Тривалий час українські політики або взагалі не звертали увагу на це питання, або не уважали його питанням державного рівня, яке має значення для національної безпеки (переводячи його у реґіональну площину — Волині та Ґаличини). В результаті польська суспільна думка виявилася доволі консолідованою і закріпленою на законодавчому рівні. За таких обставин шанс українців бути почутими виявився незначним. Тут доречно нагадати влучні слова Мирона Сича: «Україна не може писати польську історію, а Польща — українську» і суголосні йому Мирослава Мариновича: «Історичну пам'ять не вдасться уніфікувати — наші пам'яті закономірно будуть різними». Власне неврахування цього варто вважати головною помилкою історичної політики обох держав. І саме тому оптимальним і для Києва, і для Варшави було б визнання цього факту.

Часи, коли підтримка Польщі (як і інших наших партнерів) сприймалася як даність, давно закінчилися. Досвід широкомасштабної російсько-української війни лише підтвердив це. Її початок чимало українських та польських експертів сприйняли як шанс на історичне примирення між народами. Як приклад наведемо слова Збіґнєва Ґлюзи: «Від моменту польської реакції на початок широкомасштабної війни й напливу української діаспори — маємо шанс. Раніше було значно гірше. Це великий арґумент, який ми повинні використати». Як виявилося, ним не скористалися і карту Волинської трагедії продовжили

розігрувати на виборах (а варто пам'ятати, що уже кілька років Польща перебуває у практично безперервному циклів виборів — парламентських, місцевих, президентських) і у питанні просування України до членства в ЄС (регулярно лунають фрази «Україна не вступить в ЄС з Бандерою», як сказали очільник ПіС Ярослав Качинський та міністр закордонних справ РП Вітоль Ващиковський у 2017 р., «Україна зможе вступити до ЄС лише після ексгумації жертв Волинської трагедії» — заступник МЗС Павел Яблонський у 2023 р.). Встановлення 11 липня як «Національного дня пам'яті щодо поляків — жертв геноциду, вчиненого ОУН та УПА на східних територіях Другої Речі Посполитої» та лист міністерки освіти Польщі Барбари Новацької до свого українського колеги з проханням «вжити негайних заходів, зокрема переглянути підручники та підготувати нові, які відповідатимуть поточному стану польсько-українських відносин» лише підтверджують чергове зростання градуса українсько-польських історичних суперечок.

Ярослав Грицак вказує на небезпеку того, що саме історія здатна перетворити невдоволення окремих сегментів польського суспільства (фермери, перевізники) у національне невдоволення. І важливо цього не допустити. Тому потрібен цілий комплекс дій, адже жодна одинична дія (як у випадку спільного вшанування жертв Волинської трагедії у 2023 р. президентами України і РП Володимиром Зеленським та Анджеєм Дудою чи розмороження процесу ексґумацій) ефекту не матиме. Потрібна системна робота як в Україні, так і в Польщі, на науковому, культурному, медійному та дипломатичному рівнях. Потрібна стратегія співпраці з Польщею зокрема та зовнішньополітична стратегія України загалом. Уміння залагоджувати конфлікти є важливим маркером політичної культури — українці та поляки, з одного боку, не мають права забувати невинні жертви Волинської трагедії, а з іншого — не мають права допустити, щоб минуле визначало майбутнє обох націй.

Блащак Назар *(Львів)*

УКРАЇНА — ПОЛЬЩА: ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ НА ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Антипутінська міжнародна коаліція сформувалася як миттєва реакція лише після широкомасштабного вторгнення в лютому 2022 р. Росії, яка розраховувала на те, що демократичний світ відповідатиме так само, як після 2014 р. — окупації Донбасу і анексії Криму. Цього разу кремлівські аналітики недооцінили рішучість України і згуртованість опонентів: очолювана США демократична коаліція обійняла понад п'ятдесят держав — США, Великобританію, країни Балтики і Центральної Європи, великі країни Західної і Південної Європи — Францію, Німеччину, Італію, Португалію, Іспанію, а також Австралію, Нову Зеландію, Японію і Південну Корею. Серед них конструктивну допомогу Україні надала сусідня Польща. У березні 2022 р. Д. Байден виголосив у Варшаві промову, в якій ствердив: Україна веде «нову боротьбу за волю», а її боротьба за виживання є спільною для всього демократичного світу. Мужній опір ЗСУ під Києвом, Маріуполем та Харковом він порівняв з угорськими, польськими й чехословацькими повстаннями проти радянської тиранії. Агресія консолідувала польське суспільство, яке відчувало, що у майбутньому Москва може напасти на Балтику, Молдову і Польщу.

25 лютого 2022 р. Польща поставила до України нові партії озброєння і медикаментів, призупинила прийом російських літаків. Голова уряду Польщі звернувся до послів держав Євросоюзу з метою координації гуманітарної допомоги для України; у той день майже всі римо-католицькі й греко-католицькі костели були відкриті для біженців з України. 28 лютого, коли Україна подала заявку про членство в ЄС, кількасот добровольців із різних країн, зокрема і Польщі, написали заяви до Міжнародного легіону Територіальної оборони України. 1 березня на зустрічі прем'єра Польщі М. Моравецького із прем'єром Великої Британії Б. Джонсоном підтримано вступ України до НАТО. 3 березня М. Моравецький обговорив у Жешуві із Держсекретарем США А. Блінкіном ситуацію в Україні, необхідність допомоги від НАТО. 7 березня уряд Польщі ухвалив проєкт постанови щодо допомоги біженцям з України. 10 березня М. Моравецький на зустрічі із прем'єром Канади Ж. Трюдо обговорив зміцнення східних флангів НАТО. 11 березня В. Зеленський виступив на засіданні сейму і сенату Польщі з нагоди 23-ї річниці

вступу Польщі до НАТО. 14 березня засідання керівників урядів Польщі, України та Литви у Варшаві узгодило міждержавні заходи щодо співпраці в боротьбі проти російської агресії. 15 березня голови уряду Польщі, Чехії, Словенії обговорили в Києві шляхи вступу України до ЄС. 25 березня 2022 р. президент Польщі А. Дуда обговорив із Д. Байденом проблему допомоги Україні, зокрема її біженцям (понад 3 млн у Польщі) та силам оборони.

Важливим осередком вишколу українських бійців наперед одні та у час війни стала Литовсько-польсько-українська бригада ім. Великого гетьмана К. Острозького, яка створена урядами трьох держав 2014 р., а реально сформована 2016 р. (4,5 тис. осіб). Польща була однією із перших країн, яка на початку вторгнення почала підтримувати сусідню державу зброєю: передала озброєння на понад 3 млрд євро. За півтора року війни Україна отримала понад 350 радянських і пострадянських модернізованих танків Т-72, 14 машин Leopard II, 42 БМП, 54 (за іншими даними 72) гаубиці «Краб», а до квітня 2023 р. також не менше 4 (за іншими даними 14) винищувачів МіГ-29, а також партії кулеметів, гранатометів, машини командування, пожежні та медичні автомобілі, запчастини до літаків, захисні шоломи. Однак недостатньо використовувався потенціал п'яти польських вищих військових навчальних закладів для вишколу офіцерів ЗСУ. У наступні роки створено нові ремонтні бази на фронті та в Польщі і спільні оборонні підприємства, продовжено вишкіл новобранців у польських навчальних військових центрах. Восени 2025 р. обговорюється створення спільного антидронового захисту для обох країн.

Гайданка Євген *(Трнава, Словаччина)*

ПОЛІТИЧНА ФРАГМЕНТАЦІЯ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИБОРІВ (УКРАЇНА І СЛОВАЧЧИНА)

Політична фрагментація є важливим індикатором якості демократії, особливо на регіональному рівні, де вибори не лише відбивають політичні схильності, але й формують здатність місцевої влади до управління, координації та легітимації. У випадках України і Словаччини фрагментація проявляється через специфіку виборчих систем, роль місцевих партій чи незалежних кандидатів, історико-територіальні або етно-

мовні поділи, а також через зміни в законодавстві, які впливають на правила гри.

В Україні ключовим чинником фрагментації є виборче законодавство, зокрема зміни в закономірностях місцевих та регіональних виборчих систем. Закон про місцеві вибори від 2020 року запровадив для громад із понад 10 000 виборців комбіновану систему із єдиним партійним списком і територіальними списками, що дозволяє партіям висувати кандидатів як у загальному списку громади, так і в списках територіальних округів, але із жорстким зв'язком між ними. Це породжує конкуренцію не лише між партіями, а й всередині партій, а також стимулює малих і нових гравців на рівні місцевих рад, ускладнюючи формування стабільних більшостей.

Ще один важливий аспект — адміністративно-територіальна реформа й децентралізація. Зменшення кількості райцентрів, об'єднання громад, реорганізація територіального устрою вплинули на структуру виборчих округів і на те, які партії чи кандидати мають локальну базу підтримки. Зміна адміністративних кордонів ускладнює наявні політичні зв'язки та змінює спосіб мобілізації виборців, що може або підсилити політичну фрагментацію, або, навпаки, стимулювати об'єднання, залежно від локальних умов.

У Словаччині політична фрагментація на регіональному рівні має виражений поділ між партійними кандидатами і незалежними. Дослідження «Political Fragmentation of the Slovak Republic in Light of Regional Elections» показують, що в Словаччині одним із ключових поділів є «Словацька політика vs угорська меншина», а також між партійними кандидатами і незалежними керівниками (župans). Це означає, що регіональні вибори часто відбуваються в умовах конкуренції між структурами, які представляють загальнонаціональні партії, і акторами, які мають сильні локальні чи етнічні прив'язки. Виборчі правила в Словаччині для регіональних зборів надають можливість незалежним кандидатам брати участь, що сприяє мультиплікації політичних акторів. Регулювання регіонального голосування, норми щодо списків, а також адміністративна територіальна база, включно з історичними традиціями регіоналізму, відіграють роль у тому, як сильно фрагментовано політичне поле в кожному регіоні.

У Словаччині регіональні вибори відображають давні територіальні поділи, які мають історичний та культурний характер: підтримка угорської меншини чи регіональних етнічних спільнот формує окремі осередки політичної представництва, де національні партії повинні адаптувати свою стратегію, щоб

конкурувати з місцевими незалежними або партіями меншини. Це значною мірою підсилює політичну фрагментацію, оскільки виборці орієнтуються не лише на загальнонаціональні лінії і програми, але й на локальні, етичні, мовні та культурні фактори.

Наслідки фрагментації проявляються як в Україні, так і в Словаччині через знижену ефективність регіонального управління, складнішу коаліційну динаміку, обмежену здатність до узгодження політики між регіонами й центром. В Україні через адміністративні реформи і війну виникають додаткові виклики: частина територій непідконтрольна державі, внутрішньо переміщені особи, спотворені умови участі та обмеження виборчої інфраструктури. Це збільшує ризик, що політичні актори на регіональному рівні будуть більш ізольовані або орієнтовані на вузькі локальні інтереси.

У Словаччині хоча умови безпеки менш напружені, але фрагментація також має вплив на легітимність місцевої влади, бо виборці інколи відчувають, що незалежні чи місцеві кандидати чи списки краще розуміють їхні інтереси, ніж великі партії. Це може спричинити різне ставлення до політичної відповідальності, а також неоднаковість у реалізації повноважень чи фінансових ресурсів у різних регіонах.

Інституційна культура і традиції політичної конкуренції також відіграють роль. В Україні історичні кордони, мовні, культурні й політичні поділи формують «силу тяжіння» до локальних чи регіональних партій або до кандидатів із сильним місцевим брендом, особливо там, де національні партії вкриті негативним сприйняттям чи втрачають довіру через скандали або через війну. У Словаччині такі традиції також мають значення, але меншою мірою через стабільніші партійні системи, більшу націоналізацію партій і витриманіший досвід регіональних виборів.

Регіональна фрагментація впливає також на рівень участі виборців. У Словаччині явка на регіональних виборах зазвичай нижча, ніж на національних, що може бути пов'язано з тим, що виборці менше орієнтуються на регіональні інститути чи вважають їх менш значимими. В Україні через війну, внутрішнє переселення, адміністративну зміну меж і зміну правил участі явка може бути спотворена, а виборці можуть бути демотивовані через невизначеність.

Отже, політична фрагментація на регіональних виборах в Україні і Словаччині має як спільні риси, так і відмінності. Спільні: залежність від виборчого права та адміністративної структури, важливість історичних і культурних поділів, роль змін

правил гри. Відмінності пов'язані із впливом війни та територіальної нестабільності в Україні, а також із силою партійних національних структур і етнічних меншин у Словаччині. Ефективна політика зменшення негативних наслідків фрагментації повинна враховувати ці національні особливості, а реформи бути передбачуваними, відкритими та балансувати представництво і керованість.

Ягелка Томаш *(Трнава, Словаччина)*

ЦЕРКВА В УМОВАХ НАРОСТАННЯ АВТОРИТАРИЗМУ

Церква, як соціальний інститут, опиняється перед особливими викликами в умовах посилення авторитаризму, коли державна влада дедалі більше прагне контролювати суспільство, обмежує свободу слова, політичну опозицію, автономію громадянських і релігійних інституцій. Авторитаризм проявляється у різних формах — від жорстких тоталітарних режимів до гібридних моделей, де формально зберігаються демократичні процедури, але фактично влада концентрується в руках вузького кола. У таких умовах церква може виступати як чинник підтримки режиму, так і опору, залежно від її позицій, рівня автономії, відносин із державою, а також культурної ідентичності й очікувань віруючих.

Одним із ключових аспектів є те, що церква часто виступає одним із небагатьох інституційних просторів, здатних конкурувати з державною владою за легітимність. Дослідження показують, що в авторитарних або напівавторитарних режимах влада прагне контролювати соціалізаційні агенти (освіту, медіа, релігійні організації) як засоби формування режимної ідеології. У цьому контексті церква має потенціал бути агентом соціалізації, що або підтримує державні наративи, або ж стає майданчиком критичної опозиції чи альтернативної моралі. Зокрема, її роль у розвитку або стримуванні авторитарних тенденцій залежить від того, чи зберігає вона автономність у формуванні свого навчання, практик і керівництва.

Авторитарні режими прагнуть інструменталізувати релігію, використовуючи церкву для легітимації своєї влади. Участь церковних лідерів у державних заходах, підтримка державної ідеології чи символічна присутність у публічному просторі дозволяє владі посилювати власний авторитет, використовуючи моральний авторитет релігійних інституцій. Водночас та-

ка інструменталізація супроводжується обмеженням свободи церкви: цензурою, контролем кадрів, регламентацією навчання та ускладненням міжнародних контактів.

Зростання державних обмежень на релігійну діяльність є однією з характерних рис авторитаризму. Дані PewResearch-Center показують, що у 2018 році глобальні урядові обмеження та соціальна ворожнеча до релігії досягли найвищого рівня за більш ніж десятиріччя. До таких обмежень належать заборони на діяльність певних релігійних громад, контроль за проповіддю, регламентація освітніх та місіонерських програм, криміналізація окремих практик. В умовах авторитаризму церква часто є одним із небагатьох острівців автономії завдяки власним ресурсам, соціальним мережам і довірі серед населення. Храми, освітні заклади та благодійні ініціативи надають церкві можливість здійснювати моральний нагляд, захищати права людей та висловлювати критичні оцінки, навіть у складних політичних умовах. Водночас частина церковних лідерів може йти на компроміси з владою, пристосовуючи проповіді й практики до державних вимог або уникаючи критичних тем. Така стратегія збереження безпеки може призводити до втрати морального авторитету серед віруючих і спричиняти внутрішню поляризацію всередині церковної спільноти.

Законодавчі рамки, що регулюють релігійну діяльність, також значно впливають на церкву в умовах авторитаризму. Обов'язкова реєстрація організацій, контроль за релігійним навчанням, державна дискримінація щодо певних конфесій обмежують автономію та впливають на внутрішню структуру церковних організацій. Дослідження щодо релігійних меншин у авторитарних арабських державах демонструють, що християнські громади часто стикаються з політичною дискримінацією, обмеженням прав та соціальною маргіналізацією.

Авторитаризм змінює середовище релігійної комунікації. Контроль за ЗМІ, обмеження доступу до освітніх і культурних ресурсів, цензура та адміністративний тиск ускладнюють проповідь, вплив на моральні й етичні норми та критику влади. Часто церковні служителі, які висловлюють критичні думки, піддаються переслідуванням під приводом порушення громадського порядку або звинувачень у «екстремізмі».

Міжнародні контакти та релігійна солідарність виступають додатковим каналом захисту й підтримки. Церква може залучати міжнародні судові інстанції, правозахисні організації та релігійні мережі для привернення уваги до порушень, отримання підтримки та захисту прав віруючих. Однак активне зовнішнє співробітництво часто сприймається владою як підоз-

ріле і може спричинити нові репресії. З іншого боку, авторитарні режими можуть обмежувати такі зв'язки, встановлювати законодавчі бар'єри для іноземного фінансування або навіть звинувачувати церкву в іноземному втручанні.

Нарешті, авторитаризм впливає на внутрішню динаміку церкви, викликаючи питання лояльності, самоцензури та ризику розколу. Лідери та громади змушені балансувати між виживанням у складних політичних умовах і збереженням морального авторитету, а також підтриманням довіри серед віруючих. Саме цей баланс визначає здатність церкви виконувати роль морального та соціального регулятора в умовах авторитарного тиску та складної політичної кон'юнктури. У суспільствах, де інституції державної влади втрачають довіру або де існує значне соціальне розшарування, церква може виступати як один із небагатьох залишків довіри. Її моральний авторитет може бути використаний, щоб відігравати роль контрпункту неправомірних чи репресивних дій влади, щоб мобілізувати громадську думку, захищати права меншин або уразливих груп. Але цей авторитет залежить від того, чи церква зберігає сприйняття неупередженості, доброчесності і здатності говорити правду.

Лизень Євген *(Івано-Франківськ)*

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕЛЕГАЦІЇ ЗОУНР НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

Паризька мирна конференція (далі — ПМК) відкрилася 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. В її роботі взяли участь 27 держав, які воювали на боці Антанти й були залучені до вирішення проблем повоєнного устрою Європейського контингенту. Домінуючий вплив на діяльність керівних органів конференції безперечно справляли президент США В. Вільсон та прем'єр-міністри Франції Ж. Клемансо, Великої Британії Д. Ллойд-Джордж та Італії В. Орландо, які склали Найвищу раду, або т. зв. Раду чотирьох.

Відомий галицький дипломат М. Лозинський зауважував, що тодішнє світове суспільство, і в т. ч. українське, сподівалися побачити конференцію «як збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні мира і впорядкуванню міжнародних відносин». Проте

насправді ПМК являла собою «трибунал, зложений у першій мірі з делегацій так званих "головних держав Антанти", себто Великої Британії, Франції, США, Італії і Японії; далі з делегацій цілого ряду менших держав, які або дійсно вели війну на стороні головних держав Антанти, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війну; у кінці з делегацій тих нових держав, які постали наслідком перемоги головних держав Антанти та які Антанта признала своїми союзниками (Чехословаччина і Польща)».

Іншу групу делегацій склали представники переможених центральних держав — Німеччини, Австрії, Угорщини, Болгарії, Османської імперії, які повинні були підписати без обговорення представлений проводом ПМК мирний договір. До третьої групи делегацій, які прибули в м. Париж для вирішення власних проблем, слід зарахувати представників нових країн, що виникли на руїнах Російської імперії. Саме серед них були дипломати УНР, до яких приєдналася й делегація ЗУНР. Відтак делегацію УНР запрошували лише на окремі засідання. Але проблема Східної Галичини та ЗУНР посіла помітне місце в діяльності конференції.

Одним із найважливіших факторів цього було геополітичне становище ЗУНР, адже молода українська держава опинилася у прицілі інтересів Антанти, яка будувала надійний бар'єр на шляху проникнення більшовизму в Європу. Головну роль у вирішенні українського питання відігравала позиція Франції, яка надавала значну морально-політичну і матеріальну допомогу Польщі та Румунії, і на думку якої зважали союзники, у першу чергу Велика Британія й США.

Керівництво Франції в особі президента Ж. Клемансо зробило ставку на сильну союзну Польщу й активно допомагало їй у війні проти ЗУНР. Отже, іншою важливою причиною уваги головних учасників ПМК до західноукраїнської проблеми було прагнення припинити широкомасштабну війну між Польщею й ЗУНР — безперечно, на вигідних для Варшави й Антанти умовах, залишивши за Польщею м. Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн — об'єкт французьких і британських капіталовкладень.

Ще одним фактором розгляду галицької проблеми на конференції була бурхлива діяльність із дискредитації ЗУНР польських представництв у м. Парижі і м. Лондоні, заснованих ще в роки Першої світової війни й очолюваних досвідченими громадсько-політичними діячами Р. Дмовським і К. Длуським. Своєю чергою, Є. Петрушевич і голова уряду ЗУНР К. Левицький у першу чергу розраховували на підтримку президента США.

29 грудня 1918 р. голова Ради Народних Міністрів і міністр закордонних справ УНР Б. Чеховський вислав до м. Парижа надзвичайну дипломатичну місію на чолі з Г. Сидоренком та А. Петрушевичем (син Є. Петрушевича), які дісталися до Франції лише 20 січня 1919 р. До складу делегації ввійшли також галичани С. Томашівський, М. Лозинський, М. Рудницький, О. Кульчицький та як військовий консультант державний секретар військових справ ЗОУНР полковник Д. Вітовський. Обидві українські делегації тісно співпрацювали.

Першим офіційним виступом української делегації у м. Парижі стала нота від 10 лютого 1919 р., виголошена Г. Сидоренком, в якій було викладено історію України як незалежної у минулому держави, вимогу про визнання УНР і прохання допустити до участі в роботі конференції. Варто відзначити, між делегаціями УНР і ЗОУНР в м. Парижі не було досягнуто повного розуміння й хоча 22 січня 1919 р. відбулося урочисте підписання Акта злуки, Є. Петрушевич зберігав свій галицький уряд і формував зовнішню політику, яка не завжди збігалася з курсом УНР.

ПМК розпочала розгляд східногалицького питання у зв'язку з намаганнями припинити польсько-українську війну. Варто зауважити, що до цього кроку конференцію підштовхували неодноразові дипломатичні західноукраїнські ноти до керівників держав Антанти і США. На невизначений характер східногалицької проблеми також впливав і той факт, що країни Антанти розглядали Польщу як засіб у боротьбі проти радянської Росії.

ЗОУНР в м. Парижі презентувала делегація у складі М. Лозинського, Д. Вітовського та О. Кульчицького. Попри протест польських політиків, представники офіційно невизнаної ЗУНР/ЗОУНР все ж були допущені до дебатів і порушили питання про польський наступ, що був фактичним ігноруванням волі Найвищої ради. Цю польську акцію різко критикував Д. Ллойд-Джордж, який пропонував припинити будь-яку допомогу Варшаві. Але Ж. Клемансо і В. Вільсон ліберальніше трактували дії Польщі і врешті-решт списали все на самочинність Ю. Пілсудського, протиставляючи їй поміркованість І. Падеревського. Так, в силу обставин навіть політичний та організаційний дуалізм, що до певної міри існував у реалізації зовнішньої політики Польщі, зіграв у даному випадку на її користь. Натомість намагання галицьких українців у травні 1919 р. дистанціювати справи ЗОУНР від загальноукраїнської (і це вже після Акта злуки) не мало ніяких реальних наслідків, окрім неузгодженості дій і конфліктів серед делегації.

Отже, можемо стверджувати, що позитивним результатом діяльності українських галицьких дипломатів було винесення східногалицької проблеми на найвищий міжнародний форум. У м. Парижі в 1919 р. українські дипломати виявили почуття національної гідності, патріотизму і самовідданості у захисті незалежності своєї держави.

Дробіна Лілія, Яценюк Галина *(Чернівці)*

ВПЛИВ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ НА ПРОДОВОЛЬЧЕ СТАНОВИЩЕ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Агропромисловий комплекс є невід'ємною частиною економіки будь-якої держави. Забезпечення населення продуктами харчування було і залишається важливою проблемою багатьох держав світу вже досить довгий час. Напередодні Другої світової війни, влітку 1939 р., Європа перебувала у стані напруженого очікування. Хоча всі сторони сподівалися на вирішення суперечок до вересня, відносини, особливо навколо Данцига, загострювалися, і пік напруги пророкували на осінь. Літо вважалося несприятливим для повномасштабної мобілізації через зайнятість значної кількості населення на жнивах — критично важливій кампанії для країн, що готувалися до потенційної війни, серед яких була і Німеччина. Про це досить активно писалося в місцевій чернівецькій пресі, аналіз якої дає можливість побачити формування тісних відносин між Німеччиною та Румунією.

Сільське господарство Німеччини перебувало у скрутному стані після економічної кризи 1933 р. Воно не витримувало конкуренції з великими підприємствами та не мало попиту на зовнішньому ринку через перенасичення. Постійно зростаюча кількість населення вимагала від уряду значних зусиль для забезпечення продуктами харчування населення держави, а також створення запасів сільськогосподарської продукції на випадок війни, яка вже була запланована Гітлером для розширення «життєвого простору Німеччини». Гітлер у «Mein Kampf» вбачав кінцеве вирішення продовольчої проблеми в колонізації нових земель, а продовольча програма мала на меті створення запасів на випадок війни та самозабезпечення німців. Тому й активно шукав партнерів, які б постачали продово-

льчі запаси Німеччині. Серед них була і Румунія, яка за рахунок як свого румунського, так і українського сільського населення прагнула задовольнити запити німців.

Румунія, хоч і заявляла про свій нейтралітет, 23 березня 1939 р. підписала румунсько-німецький торговельний договір, який зобов'язував Румунію розробити план економічного розвитку на найближчі 10 років відповідно до вимог та інтересів німецького імпорту. Розвиток румунської індустрії обмежувався нафтовою та лісовою промисловістю, виробництвом чорних металів. Тому договір насамперед і передбачав збільшення вивезення з Румунії нафти та деревини. Зазначалося, що лісові ресурси Румунії становлять п'яту частину її території і недостатньо використовуються, це є потенціалом для збільшення експорту деревини до Німеччини (вже було вивезено 1,2 млн куб. м). Так буковинські ліси стали предметом експорту до Німеччини.

Політика Німеччини щодо формування запасів продовольства вплинула на ринок Румунії. Румунська сторона збільшила обсяги постачання до Німеччини зернових та інших видів товару, зокрема яйця та м'ясо птиці, тільки в січні 1939 р. відправивши 60 вагонів продуктів до Німеччини. Для більш ефективної співпраці планувалось створити спеціальні румунсько-німецькі молочні кооперативи. Також уряд Румунії заохочував вивіз овочів за кордон і пропонував через Національний банк виплату премії за кожний кілограм. Водночас обмежувалися торговельні стосунки з Британією шляхом припинення вивезення яєць, які ішли на німецький експорт.

Як наслідок такої політики на території Буковини, як пишуть чернівецькі газети, почав спостерігатись дефіцит цих товарів, особливо зернових, тому Національний банк Румунії отримав повноваження фінансувати закупівлю пшениці на 2 мільярди леїв.

Негативним наслідком такої співпраці стало і різке підвищення цін на продукти. Це видно з того, що уряд створив спеціальну комісію, яка мала перевіряти ціни, також був встановлений максимальний поріг цін на продукти та одяг. Проте румунський уряд у своїх офіційних публікаціях заявляв, що дефіцит зернових і підняття цін не пов'язані з Німеччиною, а все це через холодну зиму і поганий врожай.

Зважаючи на те, що 80 % населення Румунії було сільським, уряд закликав хліборобів переходити до інтенсивнішого господарювання. І як видно з окремих публікацій, через дефіцит пшениці довелось перейти на більше використання кукурудзи, щоб забезпечити населення хлібом. Особлива увага приділяла-

ся вирощуванню олійних та промислових рослин, а також покращенню порід худоби. Ці заходи мали на меті як підвищити незалежність Румунії від іноземних поставок, забезпечити продовольством більше селян, так і посилити обороноздатність країни. Ще один приклад непродуманої торговельної кампанії це те, що Румунія погодилась постачати Італії бавовну і пряжу, що знову негативно відбилось на економічній ситуації Буковини — ціни на пряжу зросли.

Наприкінці серпня прем'єр А. Калінеску особисто оглядав будівництво зерносховищ у Берегані вздовж залізничної колії Бухарест-Констанца, які невдовзі мали вмістити 22 тисячі тонн збіжжя. Також тривали переговори щодо придбання Румунією сільськогосподарських машин у Німеччині на суму до 1 млрд леїв для реалізації інвестиційної програми Міністерства землеробства.

Отже, літо 1939 р. було періодом інтенсивної продовольчої підготовки як у Німеччині, що мобілізувала всі ресурси для забезпечення своєї армії та населення, так і в Румунії, яка, декларуючи нейтралітет, також зміцнювала свою економіку та армію, балансуючи між потребами власного населення та вимогами зовнішньополітичних партнерів.

Басіста Лілія *(Івано-Франківськ)*

СПРОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ПРИВЕРНУТИ УВАГУ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО ПОСИЛЕННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ НА РУБЕЖІ 1970-Х — 1980-Х РР.

Після підписання Гельсінських угод 1975 року, які передбачали дотримання прав людини та основних свобод, у Радянському Союзі виникли нові правозахисні рухи. В Україні це була, зокрема, Українська Гельсінська група (УГГ), що легально намагалася контролювати виконання домовленостей СРСР. Проте наприкінці 1970-х років радянська влада посилила репресії, заарештувавши багатьох відомих дисидентів, як-от Микола Руденко, Олекса Тихий, Левко Лук'яненко, Олесь Бердник, Василь Стус та ін. В умовах тотальної інформаційної блокади саме українська діаспора стала тим ключовим чинником, який дозволив винести правду про ці злочини на міжнародний рівень, що стало важливим внеском у майбутню незалежність України.

Дослідження української діаспори завжди посідало важливе місце в історіографії. Як зазначав І. Лисяк-Рудницький, саме діаспора стала ключовим чинником збереження української культури й ідентичності поза межами України. П. Тригуб та Ф. Заставний наголошували на масштабності цього явища: ще наприкінці XX ст. понад 10% українців проживали за кордоном, формуючи потужний «другий культурний центр» українства.

Одним із ключових напрямів діяльності діаспори щодо привернення уваги світу до репресій було поширення правдивої інформації. Радянська цензура робила все, щоб приховати масштаби репресій, однак завдяки контактам із рідними та однодумцями з України, діаспора отримувала матеріали самвидаву й повідомлення від УГГ. Досить вагомою була організація мітингів, демонстрацій та протестів на великих міжнародних заходах, таких як Всесвітня виставка 1967 р. та Олімпійські ігри (1976, 1984). Ці події дозволяли привернути увагу світових ЗМІ до порушень прав людини в Україні та поширювати правдиву інформацію про дисидентів і злочини радянського режиму. Були створені й розповсюджені численні агітаційні матеріали, що викривали злочини комуністичного режиму. Особливо ефективною була співпраця з видавництвом «Смолоскип» та публікація матеріалів про дисидентів, як-от про справи Валентина Мороза, Леоніда Плюща та ін.

Було створено впливові структури, як-от Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), що об'єднав сотні організацій і відстоював інтереси українців у світі, сприяв поширенню української культури та боровся за захист прав. Представники діаспори вдавалися до лобіювання інтересів у західних урядах, що сприяло усвідомленню українців як окремого народу. У США та Канаді в 1970-х рр. почали діяти інформаційні центри, які перекладали та поширювали документи, свідчення, відкриті листи й звернення політв'язнів. Символічним прикладом стала діяльність видавництва «Смолоскип», яке у США публікувало матеріали українських дисидентів і робило їх доступними для світової спільноти.

Ще з кінця XIX ст. українці активно емігрували до США, Канади та Латинської Америки, формуючи там компактні громади. Матеріали з архівів Комітету державної безпеки (КДБ) підтверджують, що українська діаспора мала значну підтримку серед канадських політиків. Зокрема, прем'єр-міністри Джон Діфенбейкер (1957–1963) і Джо Кларк (1979–1980) активно взаємодіяли з українськими організаціями та публічно виступали на їхню підтримку. Українська діаспора ефективно використовувала парламентські вибори для просування своїх інтересів. У

1979 році 8 депутатів та 3 міністри українського походження були обрані до федерального уряду, що, за оцінками КДБ, значно посилило «українське лобі» в парламенті.

Вони активно співпрацювали з такими організаціями, як **ООН** та **Amnesty International**, наполягаючи на включенні питання українських політв'язнів до міжнародного порядку денного. Особливу роль відіграв Гельсінський процес: діаспора наполягала, щоб західні держави під час перевірки виконання Гельсінських угод вимагали від СРСР дотримання прав людини в Україні. Це надавало легальну основу для політичного тиску. Радянський Союз, який прагнув показати себе «поважним партнером», змушений був реагувати на міжнародну критику, навіть якщо це не приводило до негайного звільнення дисидентів.

Радянські спецслужби активно намагалися дискредитувати український рух у Канаді. Вони використовували провокації, розпалювали суперечності між діаспорою та канадською владою. Особливу увагу керівництво КДБ приділяло багатолітньому прем'єр-міністру Канади П'єру-Еліоту Трюдо, який прагнув уникати конфліктів із СРСР, і намагалися використати його негативне ставлення до т.зв. «екстремістських» акцій українців. Протистояння відбувалося не лише на політичному, а й на культурному та релігійному фронті. КДБ намагався залучати представників української інтелігенції діаспори до співпраці, використовуючи, наприклад, безкоштовні поїздки до СРСР. Українська діаспора використовувала знакові події, такі як 1000-річчя хрещення Русі, для привернення уваги до переслідування віруючих та боротьби за відновлення діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в Україні. КДБ активно реагував на ці ініціативи, поширюючи дезінформацію про «реакційну сутність уніатства» та звинувачуючи українських активістів у співпраці з нацистами.

Підсумовуючи, варто відзначити, що українська діаспора пройшла значну еволюцію, перетворившись із розрізнених еміграційних хвиль у XIX ст. на інституційно оформлену силу у XXI ст. Діяльність українських громад у 1970–1980-х роках була спрямована на боротьбу за права дисидентів та збереження української культурної спадщини. Ключовим досягненням стало інтернаціоналізування українського питання, що вивело проблему переслідування інакодумців за межі «внутрішньої справи СРСР» і зробило її предметом міжнародного обговорення. Це не лише сприяло викриттю злочинної суті радянського режиму, але й надало неоціненну моральну та інформаційну підтримку дисидентам в умовах жорстоких репресій. Досвід української діаспори в Канаді є яскравим прикладом успішної взаємодії з ка-

надським політикумом, що дозволило ефективно протистояти радянським спецслужбам. Отже, діяльність діаспори стала важливим чинником формування міжнародної солідарності з Україною та її подальшої незалежності.

Бєлоколос Олег *(Київ)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АФРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗВИТКУ ВІДНОСИН З КРАЇНАМИ АФРИКИ

Головні причини сьогоднішніх проблем в Африці беруть свій початок ще у 2000-х роках, коли зазнав невдачі так званий Африканський ренесанс. Не можна не погодитися з тими експертами, які вважають, що найголовнішою проблемою континенту є відсутність (за незначними винятками) лідерів, здатних не лише оголосити та ініціювати реформи, але й контролювати їхній хід.

На тлі хронічної бідності, нестачі продуктів харчування, а іноді й голоду, поганого стану сфер охорони здоров'я, освіти, інфраструктури, великого безробіття і розповсюдженої корупції, лідери більшості африканських країн продовжують витрачати значні державні кошти на придбання надлишкових озброєнь, предметів розкоші, нерухомості, амбіційні, але мало корисні проєкти. Досі широко практикується оформлення спадкової передачі влади.

У міжнародному контексті сьогодні на континенті спостерігаються такі тенденції, як відчутна втрата авторитету ООН, яка виявилася неефективною у вирішенні найбільш проблемних питань Африки: збереження миру, подолання масової бідності, збільшення аграрного виробництва тощо. Можна побачити послаблення позицій ЄС. Шукають свій новий курс щодо Африки Сполучені Штати. Натомість продовжується висока активність на континенті КНР, Індії, Туреччини.

Варто також відзначити деструктивну діяльність Кремля, що з початку активізації путінської зовнішньої політики відчайдушно намагається посилити свої позиції в Африці і щонайменше повернути собі той значний вплив, який колись мав СРСР на Чорному континенті. Партнерство з країнами Африки було нещодавно прямо проголошено Москвою таким, що «виходить на стратегічний рівень».

У контексті українсько-російської війни значна кількість країн африканського континенту наразі явно віддають перевагу нейтральній позиції, не бажаючи бути утягнутими у, як вони вважають, геополітичну сварку між Заходом та Москвою. Утім, є й ті, хто рішуче засуджує віроломну агресію проти України, розуміючи, що безкарний прецедент силової зміни міжнародних кордонів неодмінно матиме руйнівні наслідки для усього африканського континенту.

Україна ж прагне будувати дружні відносини з країнами африканського континенту, засновані на взаємній повазі до основних постулатів, закладених у Статуті ООН.

Парадоксально, але саме війна проявила торговельно-економічну і геополітичну близькість України та Африки — виявилося, що наша держава є одним з основних постачальників продовольства на континент. Сьогодні вже існує ціла низка напрямів для розвитку взаємовигідної взаємодії між нашою державою і африканськими країнами. Безсумнівно, у подальшому виникатимуть й додаткові сфери.

Резонансні випадки затримання в Україні громадян низки африканських країн, які свідомо чи ні брали участь у війні на боці агресора, також свідчать про необхідність посилення відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи з боку України на африканському континенті, яка безперечно має здійснюватися з урахуванням тамтешньої специфіки і відповідних існуючих реалій.

Певну допомогу у цьому і деякі корисні рекомендації можна знайти у книгах, написаних на основі чотирирічного досвіду роботи в Африці: «Від «Фаїни» до «Дельвіни», або невигадана історія про сомалійських піратів» та «Про Кенію і не тільки, або від міста зелені і сонця до бухти миру». В них можна знайти цікаві і маловідомі факти з історії та географії Кенії, Сомалі, Танзанії. Автор також розмірковує над головними проблемами Африки і намагається знайти відповіді на питання сьогодення. Тож вони мають зацікавити тих, хто бажає дізнатися більше про життя інших, далеких від нас країн або відвідати Африку з туристичною метою.

Petrencu Anatol *(Chișinău, România)*

LOCUL ȘI ROLUL NUMITEI RASS MOLDOVENEȘTI ȘI A AUTOPROCLAMATEI RM NISTRENE ÎN RELAȚIILE ROMÂNO-UCRAINENE

La începutul lunii februarie 1924, în apartamentul din Moscova al unui comunist român kominternist, Ion Dic-Dicescu (Isidor Canton sau Cantor), apare ideea constituirii unei republici moldovenești în stânga Nistrului. Pentru realizarea acestui proiect identitar a fost întocmit un «Grup de Inițiativă cu privire la formarea Republicii Moldovenești», care s-a consfătuit la 4 februarie 1924 într-o ședință, la care s-au dezbătut două probleme: a. organizarea unei regiuni autonome a moldovenilor de lângă Nistru în limitele RSSU; b. colonizarea malului stâng al Nistrului cu refugiați basarabeni și cu ostași roșii demobilizați la vatră (de origine românească).

Alături de comuniștii români kominterniști la ședința de constituire au participat și reprezentanții mișcării comuniste din Basarabia (Kotovski, Tkacenko, Tinkelman), care împreună au elaborat un «Memoriu cu privire la necesitatea formării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești». După ce constatau rolul «trădător» al Sfatului Țării, care «a alipit» Basarabia la România, dar și condamnau statul român și puterile aliate pentru intervenția din Basarabia, autorii Memoriul «demascau» așa numitul «regim de românizare forțată a ținutului» și de «asuprire națională», deplângând «decăderea sa până la provincie, supusă despotismului unui cârmuitor absolut». Constatând faptul că în stânga Nistrului, în fostele gubernii Herson și Kameneț-Podolsk locuiesc mase compacte de circa 500-800 mii de moldoveni, iar după afirmațiile «românilor până la 2 milioane de moldoveni care vorbesc un dialect românesc — limba moldovenească», autorii sugerau formarea unei entități autonome social-politice moldovenești în frontierele RSSU sau URSS.

Potrivit grupului de inițiativă, «Republica Moldovenească va putea juca același rol de factor politico-propagandistic, pe care îl joacă Republica Bielorusă față de Polonia și cea Karelă — față de Finlanda. Ea va focaliza atenția și simpatia populației basarabene și va crea pretexte evidente pentru pretențiile alipirii Basarabiei la Republica Moldovenească». Astfel, era pusă «temelia» moldovenismului sovietic și al expansionismului comunismului în România și Balcani.

Formarea RASSM a însemnat crearea unei statalități românești (moldovenești) acolo unde aceasta nu a existat niciodată — pe malul stâng al Nistrului. Conducerea comunistă a RSS Ucrainene s-a împotrivit creării unei autonomii «moldovenești» pe teritoriul republicii, dar, până la urmă, a fost nevoită să accepte formarea

RASSM. Contrar intențiilor adevărate ale Moscovei, formarea acestei autonomii a contribuit într-o oarecare măsură la conservarea și emanciparea elementului românesc (moldovenesc) într-o regiune unde acesta, deși era autohton, se afla în pragul dispariției. RASSMa servit drept bază pentru crearea statului moldovenesc contemporan pe teritorii românești, răpite de URSS în iunie 1940. Și în prezent, societatea R. Moldova se confruntă cu o criză identitară foarte dăunătoare parcursului european, trasat de Chișinău.

Privind autoproclamata Republică Moldovenească Nistreană (RMN): ea s-a constituit în septembrie 1990, în condițiile crizei ce cuprinsese URSS și a înglobat raioanele din stânga Nistrului și orașul Tighina cu câteva localități megieșe din dreapta râului. În 1992 Federația Rusă a declanșat un război agresiv împotriva R. Moldova, susținând multilateral (în special — militar) regimul separatist de la Tiraspol. Pe parcursul celor 34 de ani de independență a R. Moldova, regimul de la Tiraspol a promovat o politică ostilă față de Chișinău, fiind susținut plenar de Federația Rusă. În prezent, RMN dispune de 4 500 — 7 500 militari (suplimentar ar putea fi mobilizați încă 15 000 de ostași). În mare parte aceștia sunt băștinași ai autoproclamatei RMN. Armamentul este de producție rusească, structura forțelor militare este, de asemenea, de model rusesc. În plus, Rusia menține în RMN un contingent de așa-numiți «pacificatori», numitul «Grup Operativ de Trupe Ruse». În condițiile purtării de către Federația Rusă a războiului agresiv, de cotropire, împotriva Ucrainei, teritoriul numitei RMN ar servi un sprijin cotropitorilor ruși. Nu întâmplător ei bombardează nemilos Odesa, dorind să ajungă la Tiraspol. În plus, ei ar pune mâna pe depozitul de la Cabasna cu ceea ce a mai rămas acolo. Astfel, rezistența și lupta eroică a ucrainenilor descurajează obrăznicia autorităților separatiste de la Tiraspol, dovadă fiind participarea mai activă a transnistrenilor la alegerile parlamentare din septembrie 2025 din R. Moldova. Problema diferendului nistrean poate fi soluționată în bună înțelegere între Chișinău și Kiev.

Slavă Ucrainei!

ЦИФРОВА ГУМАНІТАРИСТИКА ТА ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО

Маркевич Оксана *(Житомир)*

ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛЕМІРИ — ПЕРШІ ПРОФЕСІЙНІ КАРТОГРАФИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КІНЕЦЬ XVIII — ПЕРША ТРЕТИНА XIX СТ.)

Картографування територій — складний процес, який включає комплексне дослідження географічних, топографічних, демографічних та економічних характеристик місцевості з подальшим їх відображенням у вигляді точних карт та планів. Якщо говорити про технічну складову, то процес передбачає проведення зйомок, астрономічних спостережень для встановлення координат, детального вимірювання земельних ділянок та створення єдиної системи картографічних позначень. Однак нашим завданням буде простежити не точність

замірів, а політичні стратегії, які «вимальовувала» Російська імперія, захопивши землі Волині і започаткувавши на них службу землемірів, яких можна вважати першими професійними картографами. Волинські землеміри отримали від держави надзвичайно важливе завдання — встановити межі володінь, здійснити їх перерозподіл на користь імперії та надати найточніші відомості для здійснення інтеграційних заходів, забезпечити ефективне адміністративне управління, планування економічного розвитку та реалізацію військово-стратегічних завдань на приєднаних землях.

Як зазначає Андрій Байцар, на географічних картах «Волинь» починає з'являтися у XVI ст. Йдеться про карти 1540-х рр. німецького вченого Себастьяна Мюнстера. У 1570 р. чех Андрій Поґрабка у Венеції публікує карту «Partis Sarmatiae Europae, quae Sigismundo Augusto regi Poloniae potentissimo subiacet nova descriptio» (Частини Європейської Сарматії...). У ній позначено Волинь та виділено міста: Луцьк, Рівне, Дубно, Ізяслав, Кременець та ін. Таким чином як українські землі в цілому, так і Волинь зокрема були відображені на європейських картах. Як зазначає Юлія Коник, у цьому плані Російська імперія значно відставала від Західної Європи, де деталізовані карти та атласи були атрибутом кожної держави. Виправити цю невідповідність взялася Катерина II, яка провела генеральне межування та просунула вперед імперську картографію. Однак йшлося не лише про розвиток картографічних знань, а про практичні завдання освоєння імперією захоплених територій. Відбулися законодавче оформлення служби землемірів та правове регулювання їхньої діяльності, які безпосередньо використовувалися для розмежування землеволодінь та складання карт різних видів.

Однією з особливостей політики на Правобережжі відзначимо відсутність Генерального межування наприкінці XVIII ст. За умови складання присяги на вірність імперії земля залишалася за її власниками — польською шляхтою. У Речі Посполитій вирішення земельних питань було прерогативою підкоморських судів, які самостійно вирішували питання розмежування маєтків. До польських повстань завдання землемірної служби зосереджувалось на визначенні меж губерній, встановленні кордонів між різними адміністративними одиницями та заміні польської адміністративно-територіальної системи на російську. Специфічних завдань потребувало встановлення кордонів з Австрійською імперією та Царством Польським. Зокрема, встановлювалася 50-верстна межа від кордонів, де євреям заборонялося проживати та займатися шинкарством тощо.

Детальне картографування дозволило російській владі оцінити економічний потенціал нових земель. Складалися статистичні відомості з позначенням родючості ґрунтів, лісових масивів, водних ресурсів, мінеральних покладів і навіть вирощування корабельних лісів. Волинський губернатор М. І. Комбурлей ініціював складання найповніших відомостей про Волинську губернію (статистичної карти), яка мала стати вінцем його політичної кар'єри і продемонструвати імперії всі вигоди від захопленого краю. На жаль, обсяг запланованих робіт та поточних завдань не дозволили повністю реалізувати задумане. Відчувався значний «кадровий голод».

Картографування місцевості потребувало специфічних умінь від землемірів. Оскільки у Російській імперії відчувався дефіцит професійних чиновників, а єдиним в імперії навчальним закладом, який готував землемірів, була Костянтинівська землемірна школа, влада організувала їх підготовку у Волинській губернії, використавши для цього Кременецький ліцей. Таким чином вона намагалася залучити на службу місцевих чиновників, які знали місцеву специфіку, володіли польською мовою.

За державний кошт мали навчатися 36 учнів віком від 15 років, які володіли польською та російською мовами. Під час навчання вони здобували знання з алгебри, геометрії, тригонометрії, креслення, малювання та практичних навиків роботи, а також удосконалювали польську та російську мови. Тривалість навчання становила 3 роки, а витрати держави для підготовки одного фахівця — 150 руб. на рік. Таким чином Кременецький ліцей став першим навчальним закладом на українських землях, який здійснював професійну підготовку землемірів, навчав їх нанесенню місцевості на плани та давав можливість збіднілій шляхті пристосуватися до нових політичних обставин.

Отже, картографування Волинської губернії було не лише технічним процесом створення точних карт, але й важливим політичним інструментом інтеграції нових територій. Через діяльність землемірів імперія здійснювала адміністративне освоєння краю, економічну оцінку його потенціалу та поступову заміну польської системи управління на російську. Створення спеціалізованої підготовки землемірів у Кременецькому ліцеї демонструє прагнення влади використати місцевий людський ресурс для реалізації імперських завдань, водночас забезпечуючи лояльність освіченої частини польської шляхти через надання їй нових професійних можливостей. Фактично навчання та створення специфічної картографічної продукції

зробило випускників Кременецького ліцею першими професійними картографами на українських землях, які поєднали картографування з практичними потребами інтегрування до імперського простору.

Боян-Гладка Світлана *(Івано-Франківськ)*

КАРТОГРАФІЯ ТА GIS-ТЕХНОЛОГІЇ У ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛАХ СУЧАСНОЇ АРХЕОЛОГІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній археологічній науці візуальні джерела займають особливе місце, оскільки вони не лише фіксують матеріальні об'єкти минулого, але й створюють підґрунтя для їх наукової інтерпретації та популяризації. Від ранніх замальовок і планів розкопів до новітніх цифрових технологій — візуальна складова, що є невід'ємною частиною польових і камеральних досліджень.

До основних типів візуальних джерел належить традиційна графіка (креслення, плани, профілі розкопів, які залишаються стандартом наукової документації, що забезпечують точність у відображенні стратиграфії, архітектурних залишків та артефактів), фотографія, 3D-технології (лазерне сканування, фотограмметрія та 3D-моделювання, що забезпечують об'ємне відтворення пам'яток та артефактів), аерофотозйомка (відкриває перспективи для виявлення прихованих археологічних об'єктів), а також картографія і GIS (геоінформаційні системи), що дозволяють поєднувати археологічні дані з топографією, відкривають нові можливості для реконструкції поселень і ландшафтів.

Варто зауважити, що картографія в археології представлена старовинними картами, планами міст, фортець і монастирів, котрі дають змогу простежити локалізацію втрачених пам'яток. Історичні карти XVII–XVIII ст. (польські, австрійські) дозволяють уточнювати межі поселень, курганів, сакральних об'єктів тощо. Їхня цінність полягає у тому, що вони фіксують не лише рельєф і топоніміку, але й «видимість» пам'яток у культурному ландшафті минулого.

У XIX–XX ст. в археологічній практиці почали створюватися перші спеціалізовані археологічні карти, де відмічали розташування поселень, курганів, городищ тощо. Характерними на

той час були плани розкопів, виконані у масштабі з нанесенням стратиграфії.

GIS (геоінформаційні системи) у сучасній археології дозволяють інтегрувати археологічні дані з топографією, геологією, супутниковими знімками. За їх допомоги передбачено створення електронних археологічних карт із точними координатами пам'яток,моделювання давніх ландшафтів, виявлення закономірностей розселення, торговельних шляхів, оборонних ліній, а також — просторовий аналіз (розташування поселень біля річок, на височинах).

Часто в археологічній практиці інтегрується в GIS аерофотозйомка, коли дані з аерофото або лазерного сканування (LiDAR) дозволяють бачити приховані структури — вали, рови, кургани навіть у лісовій місцевості.

У сучасній археології старовинні карти нерідко потребують критичного аналізу, адже масштаби й пропорції зустрічаються умовні. У GIS головною проблемою є точність геоприв'язки, особливо для давніх карт і археологічних матеріалів, знайдених без координат. Для археолога важливо не «переінтерпретувати» дані GIS, який є інструментом дослідження.

Отже, поєднання традиційної картографії та сучасних GIS-технологій створює нову якість археологічних досліджень: від виявлення пам'яток до комплексної реконструкції культурних ландшафтів. Візуальні джерела цього типу дозволяють реконструювати вигляд об'єктів та середовища їхнього існування і відкривають шлях до інтеграції археології у глобальні цифрові гуманітарні проєкти. Матеріали такого типу підвищують інтерес до археології.

Попри величезний потенціал, візуальні джерела мають і низку викликів: потребу у стандартизації, високі вимоги до технічного забезпечення, необхідність довготривалого зберігання цифрових баз. Проте їхній розвиток відкриває нові можливості для міждисциплінарних досліджень, інтеграції археології з історією мистецтв, антропологією та цифровими гуманітарними науками.

Візуальні джерела є ключовим інструментом сучасної археології. Вони поєднують у собі функції документації, аналітики, збереження й популяризації, що робить їх незамінними в наукових і освітніх процесах. Сучасна археологія дедалі більше спирається на синтез традиційних і цифрових методів візуалізації, створюючи багатовимірний образ минулого.

Вознюк Оксана *(Львів)*

РОЛЬ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ТА МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ У СУЧАСНІЙ ПІДГОТОВЦІ КУРСАНТІВ ВВНЗ

Воєнна історія є тією невід'ємною частиною системи підготовки майбутніх офіцерів, яка не лише надає знання про минулі конфлікти, стратегії й тактики, але й формує світогляд, розвиває критичне мислення та виховує високі моральні якості. У сучасному світі глибоке розуміння воєнної історії допомагає курсантам усвідомлювати причини та наслідки конфліктів, аналізувати дії попередніх поколінь захисників, і робити висновки для майбутнього. Це є основою для ефективної воєнної педагогіки, яка спрямована на виховання всебічно розвиненої, компетентної та патріотично налаштованої особистості військовослужбовця.

Сучасна методика вивчення мілітарної історії передбачає інтеграцію різноманітних підходів, що дозволяють курсантам не лише засвоювати інформацію, а й переживати її, відчувати себе частиною великої історичної спадщини.

Одним із таких інноваційних напрямків є мілітарі туризм. Це не просто подорожі до місць бойової слави, а цілеспрямована освітня діяльність, що дозволяє зануритися в атмосферу історичних подій. Відвідування полів битв, оборонних споруд, меморіалів та пам'ятних місць тощо сприяє візуалізації історичних фактів, кращому розумінню топографії бойових дій та усвідомленню масштабів трагедій та подвигів. Мілітарі туризм стає потужним інструментом для розвитку просторового мислення, навичок орієнтування та, що найважливіше, емоційного залучення до вивчення історії.

Музейна педагогіка відіграє ключову роль у формуванні патріотизму в курсантів вищих військових навчальних закладів. Музеї — це не просто сховища артефактів, а живі свідки історії, які можуть «розповісти» свої історії через експонати, інтерактивні інсталяції та спеціальні програми. Військові музеї, музеї історії та навіть музеї волонтерів (що набувають особливого значення в сучасних умовах) є унікальними майданчиками для візуалізації історії; безпосередній контакт з артефактами; формування національної ідентичності; музейні програми часто передбачають дискусії, лекції та інтерактивні заняття, які спонукають курсантів до роздумів про минуле, його вплив на сьогодення та майбутнє. Музеї волонтерів є відносно новим, але надзвичайно важливим явищем у контексті формування патріотизму, особливо для курсантів вищих військових навча-

льних закладів. Ці музеї не просто зберігають пам'ять, а й відображають новітню історію України — історію самоорганізації, самопожертви та незламного духу українського народу перед лицем зовнішньої агресії. Їхня роль у вихованні майбутніх офіцерів є багатогранною і глибокою.

На відміну від традиційних історичних музеїв, які часто охоплюють події давнього минулого, музеї волонтерів зосереджені на подіях, що відбуваються тут і зараз або ж сталися зовсім нещодавно. Це робить історію максимально живою та зрозумілою для сучасного курсанта. Для курсантів, майбутніх командирів, відвідування музеїв волонтерів має не лише емоційне та патріотичне, а й суто практичне значення.

Для досягнення максимальної ефективності у вивченні воєнної історії та формуванні патріотизму, критично важливою є необхідність інтегрованого методу навчання. Це означає поєднання різних форм та методів навчання: лекції та семінари залишаються основою для систематизації знань; практичні виїзди на історичні воєнні об'єкти та місця бойової слави, дозволяють побачити і відчути історію на місці; відвідування музеїв історичних та воєнних об'єктів, а також музеїв волонтерів, забезпечує безпосередній контакт з артефактами та свідченнями минулого; залучення курсантів до пошукової роботи, вивчення архівних документів, інтерв'ювання ветеранів та волонтерів; створення мультимедійних презентацій, короткометражних фільмів або віртуальних екскурсій за матеріалами, зібраними під час подорожей та відвідувань музеїв.

Інтеграція воєнної історії, воєнної педагогіки, музейної педагогіки та мілітарі туризму є не лише бажаною, а життєво необхідною для сучасної системи підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів України. У часи, коли наша держава переживає виклики, глибоке усвідомлення національної історії та її героїчних сторінок стає фундаментом для формування стійкості, мужності та беззаперечного патріотизму.

Переваги такого комплексного підходу очевидні: курсанти отримують цілісне уявлення про історичний контекст, причини та наслідки воєнних конфліктів, що є критично важливим для аналітичного мислення майбутнього офіцера. Це допомагає курсантам усвідомити ціну свободи та миру, а також вагоме значення військової служби. Через занурення в героїчне минуле свого народу, курсанти відчувають себе частиною великої історії, що посилює їхню національну ідентичність, гордість за свою країну та готовність її захищати. Музеї волонтерів відіграють тут особливу роль, демонструючи новітню історію самопожертви та єднання українського суспільства. Інтегрова-

ний підхід робить процес навчання більш цікавим, динамічним та захоплюючим, що значно підвищує мотивацію курсантів до глибокого вивчення воєнної історії та набуття професійних навичок.

Отже, інтеграція музейної педагогіки та мілітарі туризму для курсантів ВВНЗ є не тільки своєрідним кроком до модернізації освітнього процесу, а стратегічною необхідністю для формування нового покоління українських офіцерів — свідомих, патріотичних та високопрофесійних захисників Батьківщини. Це дозволить їм не тільки успішно виконувати свої обов'язки, а й бути носіями та популяризаторами справжньої воєнної історії України.

Такий інтегрований підхід дозволяє курсантам не лише накопичувати знання, а й розвивати аналітичні здібності, навички командної роботи, комунікативні якості та, що найважливіше, формувати глибоке почуття відповідальності за майбутнє своєї країни. Це шлях до виховання справжніх лідерів, здатних не лише захищати, а й будувати нове майбутнє України.

Ільків Марія *(Чернівці)*

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУЖОЖНЬОГО МУЗЕЮ «ПАТРІОТИЧНІ ВИСТАВКИ ДО ДНЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ»

Формування української ідентичності є важливим чинником для єдності, безпеки держави та збереження цілісності території, а надто у нинішніх умовах повномасштабної війни. З метою підвищення рівня національної свідомості, виховання патріотичних почуттів, любові до рідної мови, історії, культури, мистецтва, спадщини свого народу Чернівецький обласний художній музей організував культурно-мистецький проєкт «Патріотичні виставки до Дня Незалежності України». У рамках ініціативи проведено три виставки: «Кольори моєї країни» (2023), «Україна — це ми» (2024), «В єдності наша сила» (2025). Музейні експозиції відіграють важливу роль, адже знайомлять відвідувачів з виразно представленими оригінальними предметами людської діяльності, що містять об'єктивну достовірну інформацію про минуле.

Патріотичні виставки до Дня Незалежності України — результат плідної спільної співпраці художнього музею з сучас-

ними українськими художниками. Митці з різних регіонів країни надавали для тимчасового експонування по одному-два твори, які яскраво демонстрували їхній авторський стиль. Спільним ідейним задумом трьох виставок окреслилася патріотична тематика. Так, в основу концепції виставки «Кольори моєї країни» покладена ідея експонування творів образотворчого мистецтва, у яких поєднано синьо-жовті кольори прапора України, або робіт, прикрашених патріотичною символікою. До Дня Державного Прапора та 32-ї річниці Незалежності України 32 сучасні художники надали для тимчасового експонування на виставці 50 творів, створених упродовж 2002-2023 рр. Більше половини серед експонованих на виставці творів становили роботи місцевих чернівецьких митців. Експонувалася творчість донецьких, київських митців та художників з інших куточків України. Твори, представлені на виставці, були позначені високим професійним мистецьким рівнем. Адже в експозиції було презентовано роботи українських митців, які є випускниками провідних мистецьких закладів вищої освіти України: Києва, Львова, Харкова, Одеси, Кривого Рогу, Івано-Франківська, Чернівців, Кам'янця-Подільського тощо. Майстри пензля, продовжуючи традиції малярства альма-матері, демонстрували розмаїття художніх шкіл, кожна з яких має свої стилістичні особливості.

Виставка «Україна — це ми» була присвячена як видатним особистостям, так і пересічним людям, представникам різних сфер, галузей та регіонів України. Тематика виставки вибрана невипадково, бо саме люди є творцями історії. Адже від кожного з нас залежить, яким буде майбутнє України. До експозиції ввійшли 44 живописні та графічні твори, написані впродовж 1992-2024 рр. Так, до участі у масштабній колективній експозиції долучилися 25 художників з різних регіонів України (Київ, Тернопіль, Донецьк). Портретні твори митців краю складали 84 % виставки. Експозиція презентувала портрети чоловіків, жінок, дітей різних вікових категорій. Особливу увагу привертали авторські назви творів, які розкривали інформацію про портретованих: професії (військові, письменники, поети, лікарі, художники, співаки, журналісти), родинні зв'язки (дружини, онуки). Для написання картин митці обирали вдалі ракурси (профіль, анфас, три чверті) та основні форми зображення людини (поплічний, погрудний, поясний, поколінний, у весь зріст). Кожен портрет виставки вирізнявся особливою красою, цінністю, важливістю, бо це — обличчя українського народу.

Виставка «В єдності наша сила» була своєрідним продовженням минулорічних експозицій й згідно із визначеною

концепцією презентувала твори образотворчого мистецтва, які відображали національні символи нашої держави, визначні події становлення української нації, місця слави, видатні постаті усіх часів, красу, багатство та різноманіття природи мальовничих регіонів. На виставці експонувалися 36 живописних та графічних творів, написаних 18 авторами впродовж 2007-2025 рр. Оскільки всі роботи створені в роки незалежності, то в них яскраво проявлялися художні новаторства. Твори демонстрували розмаїття тем, образів, композиційних схем, стилістичних прийомів. Центральне місце в експозиції займали твори, які відображали нинішні трагічні події. Ці картини нагадували про подвиги воїнів, виховували патріотичні почуття, сприяли збереженню пам'яті про події війни та славу її героїв.

Урочистості з нагоди відкриття виставок були позитивно відзначені громадськістю й пройшли у дружньому теплому творчому колі, піднесеній та водночас емоційно насиченій атмосфері. В програмах культурно-мистецьких заходів взяли участь представники органів державної влади, науковці, народні артисти України, співаки, музиканти, поети, видатні діячі краю, які своїми яскравими та захоплюючими виступами надихнули та об'єднали усіх присутніх в музейному просторі. В 2024 р. під час вернісажу було презентовано каталог однойменний до назви першої всеукраїнської виставки. Експозиції «Кольори моєї країни», «Україна — це ми» та «В єдності наша сила», організовані Чернівецьким обласним художнім музеєм в рамках культурно-мистецького проєкту «Патріотичні виставки до Дня Незалежності України», віддзеркалюючи передусім нинішні настрої в українському суспільстві, підтримували патріотичний дух та демонстрували єдність нашого народу.

Королько Андрій *(Івано-Франківськ)*

VI З'ЇЗД УКРАЇНСЬКИХ МУЗЕЙНИКІВ ГАЛИЧИНИ В МІСТІ КОЛОМИЯ 1938 Р. ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Перша чверть ХХ ст. ознаменувалася відкриттям нових музеїв, що спонукало засновників до зібрань та обговорення концепції їхньої діяльності. За сприяння Комітету українських обласних музеїв (КУОМ) Галичини відбувалися з'їзди музейників у місці розташування того чи іншого товариства (музею). Вони

добре прислужилися справі обміну досвідом організації та діяльності музейних осередків, стимулювали пошуково-збирацьку роботу. На перший такий з'їзд представники регіонів прибули до м. Львова 25 квітня 1931 р. у Національний музей. На музейному форумі ухвалено заснувати «Союз українських музеїв, книгозбірень та архівів». Загалом у 1930-х рр. було організовано та проведено шість таких конференцій.

VI з'їзд українських музейників Галичини відбувся у м. Коломиї 5–6 червня 1938 р. Рішення про його проведення в головному місті Покуття було прийнято на попередньому V з'їзді українських музейників, який пройшов у м. Перемишлі 16–17 травня 1937 р. Його проведенню передувала широка організаційна робота. Оргкомітет з'їзду очолив директор музею «Гуцульщина» в м. Коломиї (нині Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського) Володимир Кобринський.

На з'їзд прибули багато відомих громадських діячів і вчених, які представляли різноманітні музейні товариства, бібліотечні та архівні установи, національно-культурні інституції, загалом 146 учасників, серед них — 17 представників українських музейних установ Східної Галичини.

Початку проведення музейного форуму передувала святкова літургія, яку відправив о. декан О. Русин у міській парафіяльній церкві. Після богослужіння всі музейники та запрошені гості прибули до Народного дому.

На відкритті І. Свєнціцький у доповіді «Сучасний стан українського музейництва в Польщі та основи його розвитку» зазначив, що музеї потребують власних більших і просторих приміщень, налагодженої організації відвідин, джерел постійного прибутку, фахової консервації експонатів та видання наукового часопису.

Представники обласних музеїв традиційно зачитали звіти про діяльність: В. Кобринський про Музей «Гуцульщина» у м. Коломиї; Я. Білинський — Музей «Бойківщина» у м. Самборі; Л. Ґец — Музей «Лемківщина» в м. Сяноку; О. Сілецький — Музей «Верховина» в м. Стрию; С. Борачок — Музей ім. кн. Василька та Музей при філії товариства «Просвіта» у м. Теребовлі; Б. Чайковський — Музей «Сокальщина» в м. Сокалі; В. Пашницький — Український Музей при осередку українського педагогічного товариства «Рідна школа» в м. Станиславові. Надіслані звіти музеїв «Яворівщина» в м. Яворів та «Стривігор» у м. Перемишлі зачитав В. Кобринський. Подільський музей в м. Тернополі, Український в м. Бережанах, Шкільний в українській державній гімназії в м. Станиславові і Музей в м. Раві Руській

свої звіти не надіслали. Воронка від Товариства прихильників мистецтва в м. Бучачі повідомив, що музейні збірки в м. Бучачі, м. Чорткові і м. Заліщиках доцільно було зібрати в одному музеї, наприклад, у м. Бучачі або м. Чорткові.

Після цього учасники з'їзду оглянули експозицію Музею «Гуцульщина», яка містилася на першому поверсі Народного дому. Серед експонатів — давні ікони, образи, портрети, господарські знаряддя праці. Особливо багатим видався відділ жіночого одягу та вишивки, яким опікувалася Ольга Кобринська.

У другій половині дня з доповідями виступили М. Гавдяк — про межі обласних музеїв і проблеми, пов'язані з відмежуванням їхнього обсягу діяльності, та В. Кобринський — про організацію обласних музеїв і приватні збірки поодиноких осіб. Також мав виступити Б. Загайкевич про сучасний стан західноєвропейського музейництва, однак науковець з м. Перемишля на з'їзд не прибув у зв'язку з хворобою. Перший день музейного форуму після дискусій завершував «чайний вечір серед милого настрою».

Наступного дня, 6 червня, реферати зачитали — Р. Гарасимчук «Картографічна метода в етнографічному відділі обласного музею» (замість реферату Я. Пастернака «Археологічні проблеми Покуття», який не зміг прибути на з'їзд), І. Крип'якевич «Загальний нарис бувальщини Покуття», В. Залозецький «Візантийські та окцидентальні джерела східньогалицької архітектури з увагою на Покуття», о. Р. Лукань «Василіанські монастирі на Покутті».

На підсумковому засіданні ухвалено низку постанов: запротестувати проти знищення релігійних та культурних пам'яток і музеїв у радянській Україні; завізвати все українське громадянство складати кошти на спорудження будинку для Музею «Бойківщина» в м. Самборі; довірити обласним музеям організовувати виставки картин приватних колекцій; засідання наступного VII з'їзду українських музейників поділити на дві частини — фахову (тільки для музейників) і для ширшого загалу учасників; залучати на наступному з'їзді наукові реферати з музейної практики; подбати, щоб КУОМ Галичини перетворити в статутний Союз Українських обласних музеїв (СУОМ) краю; провід КУОМ Галичини залишити Музеєві «Гуцульщина» в м. Коломиї; допомагати у виданні наступних номерів «Літопису Бойківщини» в м. Самборі та перетворити журнал «Наша Батьківщина» на орган краєзнавчо-музейний; черговий VII з'їзд представників українських обласних музеїв провести у м. Стрию тощо.

Отже, VI з'їзд українських музейників Галичини, який відбувся у м. Коломиї 5–6 червня 1938 р., добре прислужився справі обміну досвідом організації і діяльності музейних осередків, стимулював продовження пошуково-збирацької роботи у музейній сфері та став важливим чинником збереження національної спадщини українства краю. Однак через зростання міжнародного напруження напередодні Другої світової війни конгреси, з'їзди, наради припинили свою діяльність, а нетривале піднесення українського музейництва Галичини стало неможливим.

Юсова Олена *(Ромни)*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ

Комунальний заклад Сумської обласної ради «Державний історико-культурний заповідник «Посулля» утворений у 2007 році на теренах Роменщини та Недригайлівщини. У структурі Державного історико-культурного заповідника «Посулля» діють 4 музейні заклади: Роменський та Недригайлівський краєзнавчі музеї (філії заповідника), музей-садиба Олекси Ющенка в селі Хоружівка (сектор Недригайлівського краєзнавчого музею), музей Петра Калнишевського (відділ заповідника) з архітектурно-етнографічним комплекс «Старе село» (сектор музею) у селі Пустовійтівка Роменського району.

Наші музейні заклади — це важливі центри збереження історії та культури, але з розвитком інформаційних технологій та реаліями сьогодення їхня роль значно змінилася. Сьогодні музеї використовують цифрові рішення для створення інтерактивних експозицій, екскурсій, онлайн-уроків.

Історія, віра та культура — ключові формуючі елементи підґрунтя будь-якого суспільства. Українська культурна спадщина відіграє центральну роль в стратегії росії для встановлення історичної, культурної та релігійної гегемонії. Вона сторіччями наполегливо та систематично присвоювала, змінювала, переписувала українську історію, захоплювала або руйнувала українську історичну та культурну спадщину.

Ми маємо книжковий сканер для швидкого сканування, архівування таперекладу в електронний формат великих книг, журналів, буклетів, що Інформаційні технології в культурі,

мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі автоматично розправляє викривлені сторінки книжкового розвороту (за допомогою лазера); ретушує пальці з зображення; ділить книжкові розвороти на сторінки; і коригує положення нерівно розташованих сторінок Все це дозволяє дуже швидко сканувати і архівувати великі книги. Легкий і компактний лайткуб для зйомки невеликих предметів та фотоапарат. Завдяки сучасної техніці працівники заповідника проводять оцифрування книжкової колекції. У бібліотеці збереглися рідкісні видання: «Третій Литовський Статут», «Євангеліє Калнишевського» та багато ін. Було оцифровано та збережено 57 предметів музейної колекції з інвентарної групи «Нумізматика» музейного фонду. Таким чином забезпечено довгострокове збереження музейної колекції через створення цифрових копій та захист від втрати або пошкодження у результаті військової агресії.

У музейних закладах заповідника «Посулля» поряд з пам'ятко-охоронною діяльністю та науково-дослідною роботою проводиться науково-освітня робота з популяризації культурної спадщини Роменського краю. Особливо велику увагу в науково-освітній роботі заповідник приділяє молодому поколінню. Утім, далеко не останнє значення мають і сучасні навчальні технології. Використання мультимедійних проекторів у нашій науково-освітній роботі — це принципово новий підхід, який дозволяє вдосконалити музейну роботу. Організація віртуальних зустрічей, лекцій та вебінарів. Виведення на великий екран виступів спікерів — як у режимі онлайн, так і офлайн,також можливе за умови використання мультимедійного проектора та корисних опцій для нього. Використовуючи мультимедійну дошку є можливість показати ілюстративні матеріали на великому екрані. Давно доведено, що для полегшення процесу запам'ятовування будь-якої інформації необхідно використовувати графічні презентаційні матеріали. Під час музейних уроків відбувається: перегляд документальних та навчальних фільмів, а також відеороликів, які мають історичну чи культурну цінність; дистанційне знайомство з культурною спадщиною народів світу, перегляд відеосюжетів із соціальним підтекстом, демонстрація короткометражних та повнометражних фільмів. В багатьох експозиційних музейних залах є аудіогід.

Протягом останніх років заповідник «Посулля» проводить різноманітніонлайн-заходи. Так, 7 квітня цього року виповнилося 125 років з дня заснування Глинської керамічної майстерні, яка вписала свою яскраву сторінку в українське гончарство. Модерні керамологічні твори глинських майстрів зали-

шаються унікальним явищем у світовому мистецтві. До цієї події науковці Роменського краєзнавчого музею, філії ДІКЗ «Посулля» 9 квітня 2025 року організували круглий стіл онлайн: «Глинська кераміка. Історія та спадщина» для учнів та педагогів Глинського та Андріяшівського ліцеїв, ВСП «Роменський фаховий коледж Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана».

Розробка ефективної освітньої мультимедійної системи для відвідувачіввимагає ретельної взаємодії спеціалістів різних профілів: музейних працівників, мистецтвознавців, соціологів, комп'ютерних фахівців. Використання інноваційної мультимедійної технології в музеї має бути викликано не тим, що це модно і сучасно, а тим, що це найбільш адекватно відповідає виставковій та освітній місії музею.

Отже, на сьогодні, в епоху стрімкого прогресу і розвитку технологій, використання інновацій стає справжньою необхідністю для тих музейних закладів, котрі намагаються успішно конкурувати з іншими культурно-дозвіллєвими та науково-дослідними центрами, залучати відвідувачів та успішно розвиватись.

Мамон В'ячеслав *(Харків)*

ЦИФРОВА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ М. Ф. СУМЦОВА В ПРОЄКТАХ ФОНДУ ВІКІМЕДІА

У сучасних умовах, коли Харків є прифронтовим містом, фонди музейних установ перебувають під загрозою знищення, особливо актуальним стає питання цифрової репрезентації культурної спадщини. Цей процес виходить за межі технічного оцифрування і розглядається як частина ширшої системи цифрової репрезентації культурної спадщини, яка охоплює діяльність GLAM-установ (галерей, бібліотек, архівів, музеїв). Система покликана забезпечити збереження, доступність та подальше наукове опрацювання культурних ресурсів у цифровому середовищі.

Важливою складовою цієї системи є застосування нових практик — відкритого доступу, вільних ліцензій та публічної історії. Саме вони дозволяють культурним інституціям виходити за межі локальної аудиторії та інтегруватися у глобаль-

ний інформаційний простір. Платформа WikimediaCommons (Вікісховище), створена Фондом Вікімедіа, цілком відповідає цим потребам, адже забезпечує вільне поширення та повторне використання оцифрованих матеріалів.

У цьому контексті показовим є приклад Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, який у співпраці з ГО «Вікімедіа Україна» долучився до проєкту цифрової репрезентації своїх фондів. Особливістю цього прикладу є те, що оцифрування та робота з цифровими копіями здійснювалися у Харкові — прифронтовому місті, де музейні працівники працювали під постійними російськими обстрілами. Це надало ініціативі не лише практичний, а й символічний вимір як акту збереження пам'яті в умовах воєнної загрози.

Ініціатором співпраці виступив історик за освітою та багаторічний волонтер вікіспільноти Сергій Петров, який не лише надав методичну підтримку, а й проводив безпосереднє навчання працівників музею. Його діяльність охоплювала як ознайомлення з принципами роботи у Вікісховищі та дотриманням вільних ліцензій, так і практичні консультації щодо підготовки та завантаження цифрових матеріалів.

У результаті було здійснено оцифрування й завантаження перших 14 файлів до Вікісховища з використанням спеціального шаблону для ідентифікації та категоризації музейних предметів, що охоплюють різні типи джерел — від портретного живопису та історичних фотографій до археологічних документів, друкарських кліше й пам'яток книжкової культури XVIII — XX ст. Серед них — фотографія археологічної експедиції Д. І. Яворницького, де зокрема зображений археолог І. Ф. Левицький (1931–1932), рідкісне кліше 50 карбованців УНР, Євангеліє-Апракос 1707 року з Києво-Печерської лаври, а також стереофотографії А. Ф. Вернера з видами Харкова початку XX ст. Оприлюднення цих матеріалів розширює джерельну базу для істориків, мистецтвознавців, археологів і нумізматів, дозволяючи вивчати як окремі артефакти, так і ширші культурні процеси. Завдяки цьому музейні фонди не лише убезпечені від можливої втрати, а й стають доступними для дослідників, освітян та широкої громадськості у глобальному цифровому середовищі.

Крім того, музейні співробітники долучилися до ширших заходів української вікіспільноти, що сприяло підвищенню їхньої цифрової та комунікаційної компетентності. Особливо важливою стала участь у Вікіконференції 2024 року в Харкові, де музейники мали можливість спілкуватися з іншими волонтерами Вікіпедії, журналістами та громадськими активістами.

Така комунікація дала змогу налагодити нові контакти, обмінятися досвідом і зрозуміти, як їхня робота вписується у ширший контекст цифрової гуманітаристики.

Отже, діяльність музею не обмежилася лише технічним процесом оцифрування фондів: вона стала елементом ширшої співпраці між інституцією пам'яті та громадською організацією, що працює на перетині цифрових технологій, культури й освіти.

Приклад Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова показує, що цифрова репрезентація культурної спадщини — це не лише технічний інструмент збереження фондів, а й форма культурної стійкості у час війни. Оцифрування та відкритий доступ до музейних предметів у прифронтовому місті, під час постійних обстрілів, засвідчили можливість інтеграції локальних колекцій у глобальний простір знань навіть за умов прямої загрози знищення.

Співпраця з ГО «Вікімедіа Україна» через платформу Wikimedia Commons (Вікісховище) реалізувала нові практики роботи з культурною спадщиною: відкритий доступ, вільні ліцензії та публічну історію. Особливо цінним стало поєднання методичної підтримки й особистого навчання музейних працівників з боку волонтера Сергія Петрова, а також їхня активна комунікація з волонтерами, журналістами та громадськими активістами під час Вікіконференції 2024 року в Харкові.

Отже, досвід харківських музейників підкреслює, що цифрова репрезентація культурної спадщини є системною діяльністю GLAM-установ, яка поєднує завдання збереження, наукового опрацювання, популяризації та міжнародної комунікації. Унікальність цього прикладу полягає в тому, що музейні об'єкти набули нового життя в глобальному цифровому середовищі саме у воєнний час, ставши не лише джерелами для дослідження, а й символами боротьби за культуру та ідентичність України.

Олійник Олег *(Івано-Франківськ)*

ОЗБРОЄННЯ І АМУНІЦІЯ ПЕРІОДУ АТО/ООС У ФОНДАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

В умовах широкомасштабної російської агресії проти України постає питання про вшанування вояків сил оборони України та дослідження сучасної російсько-української війни. Важливим елементом у цих напрямках роботи музейних установ є збір та збереження предметів, пов'язаних з вказаними подіями новітньої української історії. В цьому контексті, на нашу думку, окремої уваги заслуговують такі експонати, як озброєння та амуніція періоду АТО/ООС.

Починаючи з 2014 р. працівники Івано-Франківського краєзнавчого музею послідовно здійснюють пошук і дослідження таких матеріальних свідчень війни. Часто установа отримує фрагменти військового спорядження від солдатів і волонтерів. Зокрема, у фондах ІФКМ зберігається цілий ряд експонатів, переданих у 2015 р. представниками Української Добровольчої армії. Серед них підсумок для набоїв кольору хакі. Він прямокутної форми з клапаном (лицева сторона), який закривається на шкіряний пасок (зберігся тільки фрагмент) та металеву застібку.

Серед різних елементів амуніції, що використовувалась українськими добровольцями в період проведення АТО/ООС, у краєзнавчому музеї зберігається бронежилет оливкового кольору. Він складається з двох частин: власне бронежилета (верх) та розгрузки-пояса (низ), які кріпляться на спині липучками та заклепками (12 штук). Представники УДА також передали до фондів ІФКМ і саморобну бронеплиту для бронежилета прямокутної форми розміром 35х29 см. Варто зазначити, що на її поверхні є слід вогнепальної зброї діаметром 1 см.

В установі зберігається кавер на каску — чохол для маскування і захисту шолома військовослужбовця, виготовлений волонтерами. Основа чохла — кольору хакі (оливковий). На нього нашиті клаптики тканини прямокутної форми різних кольорів (чорний, коричневий, світло-коричневий, зелений, сірувато-зелений). У музеї експонується і отриманий у 2015 р. від вояків УДА військовий шолом чорного кольору, виготовлений в Ізраїлі. На потилиці каска має два отвори від куль діаметром 7 мм на відстані 9,6 см.

Варто зазначити, що після 2014 р. ІФКМ отримував різні зразки амуніції, фрагменти озброєння та боєприпаси і від інших підрозділів сил оборони України. Так, в установі зберігається

сталевий шолом (СШ 68) зразка 1968 р. Спереду на шоломі проглядається напис «Воля України або смерть», зроблений чорним маркером.

Серед елементів стрілецького озброєння та боєприпасів до нього у фондах краєзнавчого музею зберігаються пластиковий магазин від АК-74 під патрон 5.45х39/30 та гільзи різних калібрів (5,45х39 мм, 7,62х54 мм та 12,7х108 мм).

До музейної установи у 2015 р. були передані представниками УДА (як і вищезгадані гільзи різних калібрів) фрагменти ручного протитанкового гранатомета радянського виробництва — РПГ 7. Безпосередньо в експозиції, присвяченій сучасній російсько-українській війні, розміщений дерев'яний ящик зеленого кольору, розміром 85,5х46х24,5 см з прямокутними ручками, призначений для зберігання гранат до РПГ 7.

У фондах ІФКМ зберігається також реактивний освітлювальний патрон (РОСП/РОП 30). На корпусі патрона РОПуд 30 є маркувальні написи, що містять інформацію про завод-виробник, номер партії і рік його виготовлення. На ковпачку патрона опуклість. Торець ковпачка пофарбований у білий колір.

Крім того, музей отримав різні фрагменти протитанкових гранатометів. Серед них фрагмент реактивної протитанкової гранати (корпус реактивного двигуна) оливкового кольору. Також ІФКМ було передано реактивний двигун від гармати ПГ-18, в якому був порох ППК-5. На корпусі є маркування 254-11-74, які вказують на завод, партію і рік виготовлення. А також напис ППК-5, що означає тип пороху. Безпосередньо в експозиції є і використаний пусковий пристрій РПГ-18 «Муха» (калібр: 64 мм).

В музейній установі зберігаються і фрагменти артилерійських боєприпасів. Серед них, до прикладу: хвостовик від 120-міліметрової артилерійської міни (має 20 отворів, 10 ребер стабілізації, а також маркування) та заглушка від реактивного снаряда установки «Град» (коричневого кольору, шайбоподібної форми).

Загалом у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею представлено широкий спектр різних елементів амуніції та фрагментів озброєння, які використовувалися українськими вояками в період проведення АТО і ООС. Ці експонати є не тільки важливим історичним джерелом для подальших наукових досліджень, а іще слугують сумним нагадуванням про те, що війна триває. Збереження та експонування вказаних предметів, на нашу думку, є одним із способів відзначити важливий внесок всіх захисників і захисниць в оборону України під час російської агресії.

Паска Ганна *(Івано-Франківськ)*

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ЯК СКЛАДОВА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (2020–2025 РР.)

Івано-Франківський краєзнавчий музей (ІФКМ) — один із найбільших музеїв Прикарпаття. Важливим напрямом його діяльності у 2020–2025 рр. є дослідження минулого міста Івано-Франківська (колишнього Станиславова). Шляхом підготовки наукових публікацій, організації численних тематичних виставок, різноманітних заходів та екскурсій популяризується історія нашого краю.

Вивченням сакральних архітектурних пам'яток займається Марія Вуянко, завідувачка відділу археології ІФКМ. У 2022 р. побачила світ її монографія «Катедральний собор Святого Воскресіння в Івано-Франківську — Станиславові. Друга половина XIX — середина XX століття», над підготовкою якої дослідниця працювала чотири роки. У книзі на основі архівних документів висвітлено складні процеси реорганізації колишнього Костелу отців єзуїтів у греко-католицьку Катедральну церкву в 1880–1900-х рр., простежено перебіг ремонтно-реставраційних та оздоблювальних робіт у храмі, в тому числі після Першої світової війни. 23 грудня 2024 р. за цю книгу М. Вуянко отримала обласну премію імені Патріарха Володимира Романюка та імені Митрополита Андрея Шептицького у номінації «Духовне друковане слово».

В іншому її історико-краєзнавчому виданні «Монастирі Івано-Франківщини: XII–XIII — перша чверть XXI століть», опублікованому в 2024 р., зібрано інформацію про чернечі осередки всіх конфесій: православні, Української греко-католицької церкви, Римо-католицької церкви. Також вміщено дані про жіночі та чоловічі монастирі. Один із розділів книги присвячено вивченню монастирів Івано-Франківська.

Марія Вуянко також є дослідницею трипільської культури доби енеоліту на Прикарпатті. У своїй книзі «Трипільські поселення в Івано-Франківську», що побачила світ у 2025 р., вона вивчала трипільські пам'ятки в центральній історичній частині міста та на його околицях, датування, топографію і планування поселень, а також природно-кліматичні, ландшафтні умови існування племен цієї археологічної культури. У залі історії Станиславова ІФКМ експонуються крем'яні знаряддя праці та фрагменти посуду Трипільської культури, які були знайдені під час розкопок у Івано-Франківську в 2000–2004 рр.

Важливе значення має хрестоматійне видання з історико-краєзнавчої серії «Моє місто», присвячене 360-річчю надання Станиславову Магдебурзького права. Книга «Життєпис Івано-Франківська» у двох книгах краєзнавця Романа Діди та наукового співробітника ІФКМ Володимира Устинського стала черговим кроком до створення цілісної та ґрунтовної історії міста. У першій книзі у хронологічній послідовності викладено події, що відбувалися в Станиславові з часу його заснування і до 1939 р. — початку Другої світової війни. У другій книзі висвітлено основні події починаючи з 1939 р. і завершуючи 2022 р.

Окремі наукові публікації підготував провідний науковий співробітник Олег Олійник, який вивчав міські ремесла Станиславова XIX ст. на основі експозицій ІФКМ. Зокрема, у залі історії міста експонуються різноманітні ремісничі знаряддя (ручна дрель, дві стамески, столярне свердло, декілька знарядь праці м'ясників, сікач, три дерев'яні циркулі, молоток, кліщі, чотири металеві ножі), які висвітлюють повсякденне життя Станиславова означуваного періоду.

Окрім того, у ІФКМ проводяться пізнавальні екскурсії з історії Станиславова. Вони дають змогу глибше пізнати минуле міста починаючи від XVII ст. і до сьогодення. Відвідувачі мають змогу побачити унікальні експонати, що розповідають про заснування Станиславова та його розвиток у різні періоди. Це, зокрема, привілей 1658 р., виданий українській громаді на будівництво церкви, фамільний герб Потоцьких «Пилява» на фортечному камені XVII ст., фрагмент частоколу XVII–XVIII ст. тощо. Привертає увагу макет міської фортеці середини XVIII ст., створений дослідником П. Ричковим. У експозиції репрезентовано опришківський рух на Прикарпатті кінця XVIII ст., побут міщан кінця XIX — початку XX ст., а також експонати, що висвітлюють розвиток книгодрукування та освіти на наших теренах.

Івано-Франківський краєзнавчий музей став місцем проведення різноманітних заходів, що поширюють серед містян знання про минуле Івано-Франківська. Зокрема, 7 травня 2025 р., у музеї зафіксували національний рекорд України «Найбільша краєзнавча книжкова серія з історії одного міста» у номінації «Людські досягнення». Видання книг цієї серії розпочалося 18 років тому. Тоді місцеві краєзнавці об'єдналися у товариство «Моє місто» і видали першу збірку. Видання побачили світ у видавництві «Лілея-НВ» у загальній кількості 51 випуск у 53 томах. Аналогів цій серії немає у жодному іншому місті України.

Ще одним важливим кроком стало втілення ініціативи «ІФКМ — безбар'єрний музей», яка перемогла у літньому ґрантовому сезоні (2024 р.) від Громадського ресторану UrbanSpace 100. У межах цього проєкту були розроблені та адаптовані для людей з порушеннями зору дві тактильні картини зі шрифтом Брайля: тактильне зображення вигляду Станиславівської фортеці (кінця XVII — початку XVIII ст.) і тактильна картина із зображенням галицького князя Ярослава Осмомисла.

Отже, наукові праці співробітників Івано-Франківського краєзнавчого музею в останні п'ять років виступають важливою складовою вивчення історії Станиславова — Івано-Франківська. Завдяки комплексним дослідженням, виданню монографій, експозиційній роботі та упровадженню інклюзивних практик музей виступає провідним осередком збереження, наукового вивчення та популяризації історико-культурного надбання міста.

Філіппович Вікторія, Яременко Владислав *(Полтава)*

ІСТОРІЯ, ДО ЯКОЇ МОЖНА ДОТОРКНУТИСЯ: СУЧАСНИЙ МУЗЕЙ ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ ПРОСТІР (НА ПРИКЛАДІ ГЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ПКНГ)

Сучасні музеї все частіше переходять в онлайн-формат, щоб розширити аудиторію та зробити свої колекції доступнішими для людей. Таке перетворення — це складний процес, що вимагає ретельного планування та використання сучасних технологій.

Переваги цифрового музею зрозумілі. Відвідувачі можуть насолоджуватися культурними реліквіями без обмежень у часі та місці, що також гарантує повну безпеку пам'яток культури. Більше того, за допомогою мультимедійної взаємодії користувачі можуть навіть «торкатися» до об'єктів і «маніпулювати» ними, що може бути важливим для професіоналів. Тому в даний час поряд з традиційними музеями широкий розвиток отримують електронні або віртуальні музеї різної тематики, доступні в середовищі Інтернет.

Серед переваг он-лайн музею можна виділити такі:

1) доступність та інклюзивність;

2) глибоке залучення до матеріалу шляхом створення «занурювального» середовище, яке сприяє кращому сприйняттю та розумінню інформації;

3) розвиток дослідницьких та творчих навичок:

4) інтеграція в навчальний процес: педагоги можуть вбудовувати онлайн-експозиції у навчальний процес, використовуючи віртуальні ресурси для демонстрації мінералів, історичних артефактів або культурних об'єктів.

Серед ключових кроків і можливостей, які допомагають музеям успішно здійснити цей перехід у віртуальний світ можна виокремити такі:

1. Оцифрування колекцій. Це перший і найважливіший етап. Експонати потрібно відсканувати у високій якості, створити 3D-моделі чи фотокопії та записати відео.

2. Розробка інтерактивної платформи. Потрібно створити зручний і функціональний сайт, де відвідувачі зможуть переглядати оцифровані експонати.

3. Створення віртуальних турів. Це можуть бути відео з розповідями екскурсоводів або навіть повністю інтерактивні 3D-простори.

4. Освітній контент. Онлайн-музеї — це не просто виставка, а й освітній простір. Важливо додати освітні матеріали, такі як лекції, вебінари, статті та інтерактивні заняття, що розкривають історію та контекст експонатів.

5. Інтерактивні та соціальні функції. Щоб залучити аудиторію, музеї можуть додати елементи гейміфікації, а також інтегрувати соціальні мережі, де відвідувачі можуть ділитися своїми враженнями.

Одним із прикладів успішного використання віртуальної реальності є можливість створити віртуальний тур по музею, який дозволяє відвідувачам роздивитися експонати та прослухати розповідь екскурсовода, не виходячи з дому. Ця технологія допомагає розвивати музейний простір, роблячи його більш доступним, цікавим та захоплюючим для всіх категорій відвідувачів.

З початком пандемії COVID-19 та переходом у дистанційний формат навчання у Геологічному музеї ПІКНГ починається процес діджиталізації.

Зокрема викладачі починають проводити он-лайн заняття, використовуючи експозиції музею та записуючи власний відеоконтент з його експонатами для демонстрації під час zoom-конференцій.

У 2021 році було здійснено спробу створити віртуальні тури геологічним музеєм. Результатом стає запис 15 відеолекцій, які були розміщені на youtube-каналі коледжу.

З профорієнтаційною метою та для популяризації спеціальностей коледжу серед майбутніх абітурієнтів на базі музею постійно проводяться вікторини, квести, у тому числі віртуальні.

Впродовж кількох років проводиться створення електронної картотеки експонатів музею з детальною характеристикою кожного з них.

У цьому році за ініціативи студентів та викладачів починається активний процес оцифрування колекцій музею, зокрема експозицій «Палеонтологія» і «Мінерали та гірські породи України». Паралельно проводиться створення інтерактивної платформи, де буде розміщено цифровий контент.

Необхідно зауважити, що робота з експонатами музею для студентів є чудовою можливістю узагальнити набуті знання, закріпити геологічні вміння і навички, надає можливість розвиватися і зростати професійно. Окрім того, студенти самі поповнюють музей експонатами, знайденими під час геологічних практик, виїздів та власної пошукової діяльності, зокрема під час екскурсійних подорожей Україною.

Отже, перехід в онлайн-формат допомагає музеям не лише зберегти свої колекції для майбутніх поколінь, а й привернути нову аудиторію, яка, можливо, ніколи б не відвідала їх особисто. Це також відкриває нові можливості для досліджень та освітніх проектів.

Онлайн-музеї відіграють важливу роль у навчанні, сприяючи глибшому розумінню матеріалу через інтерактивні технології, розвиваючи дослідницькі та творчі навички, а також роблячи освіту більш інклюзивною та доступною. Вони дають можливість досліджувати експонати в деталях, створювати віртуальні тури, інтегрувати цифрові ресурси в освітній процес та виконувати різноманітні творчі, дослідницькі і проєктні завдання.

Ганущак Іванна *(Івано-Франківськ)*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОГРАФІКИ У 10 КЛАСІ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА»

Вивчення історії вимагає не тільки запам'ятовування дат і фактів, але й глибокого розуміння контексту, причинно-наслідкових зв'язків та динаміки подій. Історія України в десятому класі досить складна, а теми містять значний обсяг матеріалу, який важко опрацювати за урок.

Одним із потужних інструментів, який допоможе систематизувати інформацію, трансформувати сухі дані у візуально привабливі та зрозумілі образи, є інфографіка. Її застосування буде ефективним при вивченні теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна», оскільки цей період сповнений великою кількістю подій, які вимагають глибокого логічного аналізу.

За допомогою інфографіки учням легше буде проаналізувати соціально-економічні зміни, які відбувалися в період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини, проголошення автономії Підкарпатської Русі в листопаді 1938 р., а згодом її незалежності у березні 1939 р. Це можна зробити у вигляді діаграм та графіків. Наприклад, за допомогою стовпчикових діаграм можна показати зростання рівня грамотності населення, а кругових — розподіл населення за етнічною або соціальною приналежністю.

Створення карти-інфографіки наочно продемонструє складну геополітичну ситуацію, у якій опинилося Закарпаття напередодні Другої світової війни. Також дасть змогу охарактеризувати територіальні зміни після Мюнхенської угоди (30 вересня 1938 р.), першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.), угорської окупації Закарпаття (березень 1939 р.).

На карті-інфографіці варто позначити місця головних боїв загонів Карпатської Січі з угорськими військами навесні 1939 р., показати напрямки руху угорських та польських терористів у зазначений період. Лінія часу, оформлена в інфографічному стилі, дасть змогу структурувати ключові події цього періоду.

Використовуючи інфографіку, можна продемонструвати діяльність Карпатської Січі як збройних сил Карпатської України, відобразити співвідношення чисельності угорської та української армій, втрати січовиків у боях за Карпатську Україну.

Інфографіка є чудовим інструментом для систематизації політичних процесів. Так, можна представити складну політи-

чну структуру Закарпаття, діяльність політичних сил, взаємодію між центральним урядом Чехословаччини та місцевими органами влади. Також за допомогою інфографіки ми можемо візуалізувати етапи боротьби за автономію Підкарпатської Русі, що завершилася проголошенням незалежності Карпатської України.

Схеми, що ілюструють склад уряду Карпатської України та його очільника Августина Волошина з відповідними світлинами й короткою характеристикою діячів, дозволять старшокласникам не просто запам'ятати імена, а й зрозуміти їхню роль у процесах державотворення.

Інфографіка ефективно показує культурний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період: освіти, науки, літератури, театрального мистецтва. За допомогою піктограм можна зобразити кількість українських шкіл, видавництв, культурно-просвітницьких товариств. Окрему інфографіку можна розробити про діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті у 1920–1930-х рр.

Створення інфографіки може бути інтегроване в навчальний процес як проєктна робота. Учні, працюючи над візуалізацією, не лише засвоюють матеріал, а й розвивають навички логічного мислення, синтезу інформації та її креативної подачі.

Сьогодні існує безліч онлайн-платформ для створення інфографік: Canva, Piktochart, Visme, Venngage, Easel.ly, Infogram, DesignCap. Використовуючи ці сервіси, старшокласники й самі можуть створювати інфографіки. Ці платформи пропонують велику кількість різноманітних шаблонів та є простими у використанні.

Інфографіка перетворює складний та об'ємний матеріал на структурований, зрозумілий та візуально привабливий продукт, який сприяє кращому засвоєнню знань та формуванню критичного мислення в учнів. Цей інструмент допомагає побачити цілісну картину історичного процесу, а не лише його окремі фрагменти. Варто також зазначити, що інфографіка сприяє формуванню в учнів предметних (історичних) компетентностей: інформаційної, логічної, хронологічної, аксіологічної та просторової.

Гончарова Тетяна, Маренець Лілія *(Кропивницький)*

ВІРТУАЛЬНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДОСВІД ЦИФРОВОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АКАДЕМІЧНОЇ СПАДЩИНИ

У сучасному інформаційному суспільстві важливу роль відіграє збереження та популяризація історичної спадщини навчальних закладів. Центральноукраїнський національний технічний університет (ЦНТУ) як один із провідних освітніх центрів регіону має глибоке історичне коріння, яке варто не лише зберігати, а й представляти у зручному, доступному та візуально привабливому форматі.

У 2025 році за ініціативи Державного архіву Кіровоградської області до 155-річчя Центральноукраїнського національного технічного університету, 155-річчя відкриття Єлисаветградського земського реального училища та 170-річчя від дня народження історика Володимира Ястребова було підготовлено віртуальний інформаційно-просвітницький виставковий проєкт «ЦНТУ: 155 років служіння освіті, науці та суспільству» https://dakiro.kr-admin.gov.ua/v/2025/cntu2025/titul.html Меседж проєкту: «Історія університету — це історія поколінь, що творять майбутнє».

Проєкт було реалізовано у тісній співпраці Державного архіву Кіровоградської області з КЗ «Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей», КЗ «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського», КЗ «Музей мистецтв Кіровоградської обласної ради» та Центральноукраїнським національним технічним університетом.

Метою проєкту стало створення інтерактивної цифрової платформи, яка наочно демонструє етапи становлення та розвитку університету, починаючи з передумов його заснування й до сьогодення.

Проєкт підготовлено на основі документів та матеріалів архівного, бібліотечного, музейного фондів. Документи, світлини, музейні предмети, книги відкривають сторінки історії університету, створеної поколіннями вчених, викладачів і студентів.

Історія ЦНТУ — це історія розвитку технічної освіти, науки та інженерної думки, що має понад півтора століття традицій. Протягом 155 років університет пройшов складний, але надзвичайно плідний шлях від Єлисаветградського земського реального училища до сучасного вищого навчального закладу, що готує висококваліфікованих фахівців для України та світу.

Цифровий продукт структуровано за хронологічним і тематичним принципом. Користувачі можуть взаємодіяти з хронікою подій (від створення навчального закладу до сучасності); віртуальними виставками (тематичні добірки документів та матеріалів з архівного, бібліотечного і музейного фондів); оцифрованими архівними документами (у форматі PDF і фотокопій із короткими описами).

Проєкт складається із трьох розділів: «Витоки: технічна освіта на Єлисаветградщині», «ХХ століття: виклики та досягнення», «Становлення університету наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття».

Основними джерелами стали документи з фондів Державного архіву Кіровоградської області, а також архівні матеріали самого університету: накази та звіти про діяльність закладу; протоколи засідань вченої ради; навчальні плани й річні звіти, а також матеріали газет «Студентський вісник».

Особливу увагу користувачів привернуть родзинки проєкту з архівного, бібліотечного, музейного фондів та ретроспективний фотоальбом «Університет у кадрі: від фундаменту до знань».

Окреме місце у проєкті займає висвітлення ролі університету в житті країни у різні періоди: від становлення технічної освіти в регіоні до викликів, які постали перед закладом у незалежній Україні. Представлені матеріали не лише ілюструють розвиток університету, а й показують його внесок у формування інтелектуального потенціалу держави.

Цей віртуальний проєкт створено для того, щоб занурити користувачів у багатогранну історію університету та допомогти їм простежити, як змінювалися структура університету, освітні програми, наукові досягнення та міжнародна співпраця.

Завдяки віртуальному інформаційно-просвітницькому виставковому проєкту «ЦНТУ: 155 років служіння освіті, науці та суспільству» кожен охочий має можливість через мережу Інтернет ознайомитись з історичними документами, матеріалами та виданнями, які відображають історію університету від заснування до сучасності та діяльність університету, його викладачів і студентів.

Реалізація проєкту є прикладом ефективного використання цифрових технологій у збереженні та популяризації освітньої й культурної спадщини регіону. Він сприяє формуванню цифрової історичної пам'яті університетської спільноти, розвитку академічної доброчесності та популяризації архівної спадщини як джерела наукових досліджень. Такий формат подання історії має значний потенціал для освітніх, наукових і комунікаційних цілей, зокрема серед молоді.

Проєкт має великий потенціал: як навчальний інструмент для студентів і учнів, як ресурс для науковців і краєзнавців, як платформа для збереження живої пам'яті університетської спільноти.

Віртуальна реконструкція історії ЦНТУ — це не лише проєкт з оцифрування документів, а приклад формування нової культури пам'яті в освітньому середовищі.

Гуменюк Оксана *(Рівне)*

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ

Завдяки цифровим технологіям історія стала не лише цариною науковців і дослідників, а й цікавою платформою досліджень для широкого загалу людей. Співпраця науковців, архівістів, ентузіастів, які цікавляться та люблять історію, дозволила не тільки створювати широкомасштабні проєкти, здатні аналізувати й зберігати історичні досягнення, а й поширювати історичні знання.

Тисячі ентузіастів з усього світу завдяки краудсорсинговим ініціативам можуть долучатися до загальної роботи над дослідженнями з історії, оцифровуванням архівних збережень, розшифровуванням важливих документів, створювати інтерактивні карти та бази даних.

Вивчення історії стало доступнішим, детальним, інтерактивним процесом завдяки новим можливостям, які відкрили перед ним цифрові технології. Через використання штучного інтелекту й алгоритмів машинного навчання стало можливим не лише відновлення старих текстів і переклад стародавніх мов, а й прогнозування певних історичних тенденцій.

Інтеграція цифрових технологій у сферу історичних досліджень неминуча, оскільки вона відкриває все нові можливості для вивчення минулих подій і процесів.

Цифрові архіви, новітні технології, бази даних для будь-кого відкривають можливість вивчати минуле незалежно від того, де він перебуває. Історична спадщина має бути збережена і поширена завдяки оцифруванню історичних джерел. І цей процес потребує подальшого розвитку, нових технологій, подолання різноманітних перешкод, які стоять перед науковцями і дослідниками.

Історичні джерела можуть не лише зберігатися завдяки сучасним цифровим технологіям. Минуле можна відтворити за допомогою моделювання та візуалізації.

3D-реконструкції, доповнена (AR) та віртуальна (VR) реальності, геоінформаційні системи (GIS), інтерактивні карти допомагають дослідникам і любителям історії докладніше заглиблюватися у вивчення ти чи інших подій, пластів культури або старовинних артефактів.

Так, зокрема, 3D-реконструкція архітектурних пам'яток — один з найпопулярніших методів візуалізації історії. Цифрові моделі пошкоджених або втрачених споруд, створені за допомогою цієї технології, дозволяють не лише науковцям, а й широкому загалу побачити, уявити, який вони мали вигляд упродовж різних історичних періодів.

У сучасному освітньому процесі є можливість застосовувати віртуальні експедиції — за допомогою Google Expeditions «побувати» у середньовічних замках, римських амфітеатрах або на руїнах Давньої Греції. Цікавішим процес навчання дозволяє зробити гейміфікація. Досить популярний метод — це використання відеоігор з історичним контекстом. Так можна, до прикладу, досліджувати вікінгів, Стародавній Єгипет або Грецію, не вдаючись до елементів озброєння, а зосередившись на вивченні суспільного життя, архітектури та культури. Таку можливість надає гра «Assassin's Creed: Discovery Tour».

З допомогою «Civilization VI» можна дослідити міжнародні відносини, розвиток цивілізацій, зрозуміти, як впливали ті чи інші рішення на розгортання історичних подій. Платформа «FamilySearch», на якій можна оцифровувати й індексувати архівні документи, користується великою популярністю у сфері дослідження історії сім'ї. Так створюється найбільша у світі база генеалогічних даних.

Для аналізу історичних записів і створення цифрових родоводів з використанням краудсорсингу існує також сервіс «Ancestry».

Аналогічно працює український проєкт «Локальна історія», залучаючи широкий загал дослідників та ентузіастів до збору усних історій. Зібрані таким чином записи, фото, документи доповнюють відомі або розкривають нові елементи українського минулого. Опис подій і погляд на них різних учасників дають неоціненний матеріал для глибокого аналізу й розуміння історії. Відомий також «Електронний архів визвольного руху». Тут оцифровуються та стають відкритими для широкого доступу документи, які стосуються національно-визвольного руху українців у XX столітті.

Краудсорсингові проєкти сприяють тому, що історія об'єднує дослідників, ентузіастів, звичайних громадян, а не лише слугує академічному товариству. Вони не лише зберігають історичну спадщину, а й допомагають розширенню можливостей популяризації та вивчення історії у цифровому просторі.

Відкриваючи широкі можливості, цифровізація несе цілий ряд викликів, здатних вплинути на достовірність, певні етичні аспекти й доступність історичних досліджень.

Головна проблема — це достовірність і надійність цифрових даних. Адже в архівах та онлайн ресурсах, оцифрованих документах можуть бути помилки або неточності, а неконтрольований доступ до редагування в цифрових базах може слугувати фальсифікаціям і маніпуляціям.

Штучний інтелект при тому, що сприяє швидкому аналізу великих за обсягом даних, проведенню порівняльних аналізів і реконструюванню втрачених текстів, може призводити до перекручувань історичних фактів. Так на основі неповних або помилкових даних алгоритми ШІ можуть хибно інтерпретувати контекст стародавніх документів або історичних подій.

Тож лише комплексний підхід через розвиток відкритих стандартів, контроль якості цифрових історичних реєстрів, міжнародна співпраця дозволять в часи цифровізації дійсно зберегти унікальну історичну спадщину.

Активно використовуючи новітні технології, варто разом з їхньою доступністю забезпечувати виключну достовірність цифрових джерел.

Кмін Анастасія *(Львів)*

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ

ШІ має потенціал для революції в освіті, перетворюючи її з системи, орієнтованої на запам'ятовування фактів, на систему, яка допомагає курсантам (слухачам, студентам) повністю розкрити свій потенціал і отримати необхідні навички за допомогою більш персоналізованого навчання. І в міру того, як технологія штучного інтелекту розвивається, для викладачів стає все більш доступним розгортання інструментів штучного інтелекту на своїх заняттях і надання персоналізованого досвіду навчання. Отже, розглянемо найпоширеніші способи застосування штучного інтелекту в освіті.

Персоналізація навчання. Платформи на основі штучного інтелекту можуть збирати й аналізувати дані курсантів про взаємодію з навчальними матеріалами, час виконання вправ, результати тестів і загальну продуктивність, щоб зрозуміти ставлення та потреби кожного освітянина. Спираючись на ці дані, генеративні інструменти штучного інтелекту можуть розробляти персоналізовані методи навчання та адаптувати їх у режимі реального часу до прогресу курсанта (слухача, студента).

На жаль, на теперішній час нам не відомо про такі платформи в Україні, однак можу навести приклад щодо перевірки есе за допомогою штучного інтелекту. Компанія IntelliMetric створила програму на основі ШІ, яка оцінює есе та надає точні, послідовні та надійні оцінки. Окрім швидкого результату, програма вказує на сильні й слабкі сторони та перевіряє ще й внесені після першої інтеграції правки.

Швидке введення в зацікавлену тему. Надання спрощеної та стислої інформації може стимулювати бажання більш детального вивчення. ШІ може надавати посилання на додаткові матеріали, статті або вебсайти, де можна знайти більш детальну інформацію за запитом. Крім того, ШІ використовують як персонального асистента для допомоги у створенні зображень, презентацій та інших матеріалів.

Він спрощує доступ до інформації з різних баз даних, включаючи як міжнародні, так і українські джерела. Також іноземні матеріали можуть бути надані в перекладі, що полегшує їх розуміння.

Використання штучного інтелекту в дослідницькій сфері може значно спростити процес аналізу даних завдяки автоматизації розрахунків та виявленню закономірностей у великих масивах інформації. Це дає змогу отримати більш повне й детальне уявлення про досліджувану тематику. Водночас, як і будь-яка інновація, використання ШІ не позбавлене недоліків.

По-перше, існує проблема ненадійності та обмеженої доступності історичних джерел. Штучний інтелект надає інформацію лише з тих джерел, які йому доступні або до яких він запрограмований. При цьому він не оцінює достовірність чи актуальність конкретного джерела, що може призвести до поширення недостовірної або застарілої інформації.

По-друге, поверховість інформації. Більшість інформації, яку генерує штучний інтелект, є поверхневою і не розкриває ключових деталей історичних тем. Штучний інтелект не дає комплексного розуміння історичних подій і не аналізує окремі аспекти, які на них вплинули. Це призводить до втрати взаємозв'язків між факторами та подіями.

По-третє, і це найголовніше, ми вважаємо, що суттєвою проблемою є відсутність критичного мислення. Студенти схильні покладатися на інформацію, згенеровану штучним інтелектом, не ставлячи під сумнів її достовірність і не розглядаючи альтернативні джерела. Такий підхід заважає їм критично аналізувати історичні дані та робити обґрунтовані висновки. Крім того, студенти не використовують різноманітні джерела, які необхідні для аналізу та порівняння різних точок зору на події, що розглядаються. Це, зрештою, погіршує їхню здатність формулювати власні висновки.

По-четверте, це надання однотипної інформації. Використання ШІ для створення письмового завдання призводить до того, що більшість студентів надсилають роботи, які демонструють високий ступінь схожості за змістом і структурою. Враховуючи, що ШІ базується на тих самих алгоритмах і джерелах даних, нерідко він видає схожі відповіді на схожі запити. Це призводить до зниження індивідуальності роботи студентів, що може негативно вплинути на розвиток навичок критичного мислення та творчого підходу до виконання завдань.

Лише через інтеграцію ШІ з традиційними педагогічними підходами та критичним мисленням можна досягти глибокого та всебічного розуміння історичних подій.

Наостанок варто згадати й про використання більш розважального інструменту за допомогою ШІ у вивчені історії. ШІ, безсумнівно, змінює підхід до викладання. Його можливості дозволяють створювати заняття, які колись були за межами уяви. Платформи з підтримкою штучного інтелекту зробили можливим «викликати» персонажів з минулого, пропонуючи курсантам (студентам, слухачам) унікальну можливість брати участь у змодельованих інтерв'ю з різними історичними персонажами. Цей інноваційний підхід не тільки викликає інтерес, але й поглиблює їхнє розуміння історичних контекстів та наративів.

Корновенко Лариса *(Черкаси)*
Корновенко Сергій *(Черкаси)*

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У СУЧАСНІЙ НІМЕЧЧИНІ: ІНСТРУМЕНТИ МОНІТОРИНГУ

Значущість історичної/національної пам'яті для будь-якої нації/держави не можливо переоцінити. Водночас складним є завдання віднайти оптимальні інструменти реалізації політи-

ки пам'яті, які б задовольняли потреби та інтереси громадян, громадянського суспільства, політичної нації, держави.

Зважаючи на це, актуальним є вивчення інструментів моніторингу пам'яті, успішних у цьому європейських практик, наприклад, ФРН.

Ініціатором багатомірного моніторингу пам'яті у Німеччині впродовж 2017 — 2022 рр. є Фонд «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє». Його було створено відповідно до ухваленого парламентом 2 серпня 2000 р. Закону про заснування Фонду «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє».

За окреслений період Фондом було ініційовано та реалізовано п'ять таких науково-дослідницьких проєктів — MEMO: Багатовимірний монітор пам'яті. За своїм змістом — це щорічне репрезентативне дослідження культури пам'яті в Німеччині. Воно спрямоване на вивчення того, як різні групи населення сприймають і осмислюють нацистське минуле. MEMO передбачає насамперед збір цінних емпіричних даних, які у подальшому є підставою для осмислення і обговорення культури пам'яті у Німеччині, основою професійного і суспільного дискурсу. В основі дослідження — концепція культури пам'яті, розроблена у серпні 2017 р. профільними експертами у цій сфері. Її методологічні складники:

1. Що є об'єктом історичної пам'яті;
2. Як і в який спосіб/способи забезпечити пам'ять та критичний розгляд історії;
3. Чому зберігається пам'ять або чому її потрібно зберігати;
4. Які наслідки критичного розгляду минулого;
5. Яке співвідношення між аспектами культури пам'яті, з одного боку, та актуальними соціально-політичними позиціями і соціально-демографічними даними з іншого.

Наприклад, MEMO V реалізовувався впродовж грудня 2021 — січня 2022 рр. Перед дослідниками стояла двоєдина мета. Перша — визначення тематичних напрямів, що є поки малознаними. Друга — додатково розглянути питання, що вже вивчалися у попередніх проєктах. У такий спосіб розробники, по-перше, мали можливість вивчити первинні тенденції у розвитку пам'яті, що зафіксовані у попередніх результатах; по-друге, отримали порівняльні дані з ключових питань культури пам'яті про період націонал-соціалізму. Також були визначені питання для подальшого вивчення. З-поміж них:

✓ пам'ять в Європі: чи існують аналогічні моделі в інших європейських країнах, і яке кількісне вираження вони мають, у чому відмінності між суспільствами «злочинців» і «жертв»? Для вивчення цього питання заплановано провести порівняння в європейському контексті. Чи можуть зусилля в сфері осві-

ти певним чином змінити результати досліджень або ключове значення мають інші соціальні фактори? Яку роль у формуванні пам'яті відіграють політичні рухи або кампанії, соціальні кризи або вирішальні події, такі як війна в Україні? Які концепції необхідні, щоб пояснити динаміку культур пам'яті та стати основою для подальших кількісних або якісних досліджень;

✓ подвійний досвід диктатури: зв'язки між пам'яттю про період націонал-соціалізму та другою німецькою диктатурою все ще не вивчені. Існуючий підхід розглядає пам'ять про розділення та возз'єднання Німеччини як певний контекст, але не як невід'ємну частину «культури пам'яті» німців. Таким чином, він відображає ситуацію, за якої в Німеччині дві культури пам'яті співіснують, не переплітаючись одна з одною. У майбутньому він потребує застосування інтегративних підходів;

✓ (пост-)мігрантська культура пам'яті: чинна поки методика не дозволяє провести диференційований аналіз пам'яті людей з так званим міграційним минулим. Поняття міграційного минулого не має достатньої аналітичної гостроти. Ба більше, воно є політично дискусійним. Аналітична категорія, яка використовується для його заміни, — «люди без сімейного біографічного зв'язку з періодом націонал-соціалізму» — лише частково задовольняє цілі дослідження. У подальших дослідженнях необхідно стандартизувати поняття, наприклад, такі як «багатоспрямована пам'ять», таким чином, щоб можна було аналізувати культуру пам'яті міграційного суспільства Німеччини у всьому різноманітті його перспектив і досвіду.

Зазначене вище дослідження та його результати стали підставою для розуміння німецькими фахівцями, наприклад А. Шаван, культури історичної пам'яті як процесу, а не готового продукту. На її думку, питання поколінь, походження та освіти визначають історичну пам'ять, а також дозволяють зрозуміти, що осмислення неправового режиму націонал-соціалізму — частина навчання впродовж життя. А. Ерлль культуру історичної пам'яті визначив як «історично та культурно мінливі вияви колективної пам'яті». Відповідно, на переконання професора, навіть в однорідних культурах не існуватиме лише однієї спільноти з властивою лише їй історичною пам'яттю, оскільки культура історичної пам'яті — специфічний спосіб ставлення суспільства до минулого.

Такий інструмент моніторингу пам'яті у ФРН є успішним і результативним. Це є достатньою підставою як для його вивчення українськими фахівцями, так і для імплементації окремих складників в українську практику моніторингу пам'яті.

Пелешок Ольга *(Тернопіль)*

РАЙОННА ПРЕСА ЯК МАЙДАНЧИК РЕГІОНАЛЬНИХ ПРАКТИК ПАМ'ЯТІ

У сучасних умовах розвитку публічної історії та медіакультури районна преса виступає значущим майданчиком для реалізації регіональних практик пам'яті. Вона поєднує функції збереження, трансляції та осмислення локальної історії, формуючи колективну пам'ять та культурно-історичну свідомість громади. Районні газети, на відміну від обласних і національних видань, здатні більш детально і комплексно відображати життя конкретної адміністративно-територіальної одиниці, висвітлюючи локальні події, історичні факти, життєписи видатних особистостей, культурні традиції та природні об'єкти регіону. Висвітлення таких тем у пресі створює своєрідну «медіапам'ять», де минуле репрезентується не тільки як послідовність подій, а як живий контекст, осмислений медійниками для сприйняття сучасною аудиторією.

Районна преса реалізує краєзнавчий дискурс, що виступає специфічною функціонально-комунікативною категорією, за допомогою якої відбувається конструювання локальної історії та пам'яті. Краєзнавчий дискурс поєднує інформацію про географію, історію, економіку, культуру, мистецтво та етнографію регіону, транслюючи її через газетні тексти, інтерв'ю, фотоматеріали та інші жанрові форми. Таким чином, районні видання не лише фіксують історичні події та культурні явища, а й надають їм значення для сучасного читача, сприяючи формуванню регіональної ідентичності та культурного самоусвідомлення.

Особливістю районної преси є її здатність поєднувати наративну суб'єктивність журналіста з фактичним відображенням історичної реальності, створюючи комплексні семіотичні системи. Краєзнавчі наративи, що формуються на сторінках місцевих газет, включають природні, іконічні, символічні та конвенціональні знаки, завдяки яким читач може сприймати події минулого, локальні традиції та культурні феномени як єдине ціле. Це дозволяє забезпечувати глибше осмислення минулого, його інтеграцію в сучасне життя та передавання спадщини наступним поколінням.

Районна преса також виконує функцію популяризації культурно-історичних знань і духовної спадщини регіону, виступаючи майданчиком для дискусій, відтворення локальної пам'яті та комунікації між різними поколіннями. Публікації про історичні події, видатних діячів, мистецькі явища та етно-

графічні традиції створюють багатовимірний наратив, що слугує засобом формування громадської свідомості та культурного ідентифікаційного коду регіону. Отже, журналіст виступає модератором історико-краєзнавчої та культурної пам'яті, зв'язуючи минуле, сучасне й майбутнє, а пресовий дискурс стає невіддільним елементом локальних практик пам'яті.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що районна преса України є ефективним інструментом реалізації регіональних практик пам'яті. Вона не лише забезпечує доступ до історико-краєзнавчої та культурної інформації, а й формує локальні наративи, які інтегрують природні, історичні, економічні, мистецькі та етнографічні аспекти регіонального життя, сприяючи консолідації громади та підтриманню культурної ідентичності. Районна преса виступає посередником між науковим краєзнавством, суспільною пам'яттю та практичною комунікацією, забезпечуючи сталий зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім на локальному рівні.

Притулюк Василь *(Луцьк)*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

Упродовж тривалих історичних періодів українці та поляки проживали на порубіжних землях, які у різні історичні епохи входили до складу одних і тих самих держав: Першої та Другої Речі Посполитої, Австрійської та Російської імперій, обидва народи випробували на собі радянські соціалістичні експерименти та русифікацію, зазнаючи однакових культурних та політичних впливів. Поряд із цим, кожен із народів зберігав свою ідентичність через національні звичаї та традиції, релігію та мову. За століття спільного проживання та культурного розвитку змінювалися кордони та політичні режими, відбувалося формування суспільно-історичних стереотипів та історичної пам'яті, які увиразнювали національну ідентичність. Іще одним із наслідків спільного проживання на порубіжжі українців та поляків стало формування багатої та різноманітної культурної спадщини, складаючи їхнє спільне культурне надбання, що засвідчує культурну близькість двох сусідніх народів.

Порубіжжя — це землі, на яких у різні історичні період спільно проживали сусідні народи (у даному випадку українці та поляки), ці території у різні часи входили до складу різних

держав і зазнавали культурних впливів обох народів. Нерідко трапляється так, що одні і ті ж об'єкти культурної спадщини сприймаються українцями та поляками як власне культурне надбання, що часто призводить не просто до дискусій, але й гострих суперечок. Порубіжжя також є тим місцем, де побутує маса історичних стереотипів, а їхня живучість і стійкість підтримується не лише тісними контактами, але й частими конфліктами, що траплялися тут як у минулому, так і у наші дні. На сучасному етапі це, найчастіше, конфлікти навколо місць національної пам'яті, які рясно скупчені по обидва боки українсько-польського кордону і які є наслідками тих самих конфліктів, що відбувалися найчастіше у роки Першої та Другої світових воєн.

З іншого боку, порубіжжя максимально увібрало в себе культурні впливи обох народів, тут тісно переплітаються історичні та релігійні традиції, часто мови (будучи зрозумілими і українська, і польська по обидва боки кордону), укладаються міжнаціональні шлюби та створюються змішані родини. Усе це разом узяте має величезний вплив на національну ідентичність українців та поляків, одночасно вирізняючи та підкреслюючи національні особливості, але увиразнюючи і спільні риси.

Порубіжжя є простором, який творять представники різних культур та національностей, тому завжди має на лише фізичний, а й ментальний прояв. Автор цілком поділяє думку Я. Вермених щодо того, що функціонування норм, ідеологій на інших основах, аніж у центрі, поєднання цінностей різних культур приводить до виникнення особливої ідентичності пограниччя — регіональної субкультури. Ця ідентичність чи субкультура має свою екзистенціональну філософію та ідеологію «приватної вітчизни».

Крізь призму ідеології «приватної вітчизни» відбувається творення образу прикордоння його мешканцями, у даному випадку українцями та поляками. Ідентифікація із цими образами має просторовий вимір, який можна окреслити як територіальну ідентичність. Формування просторової та соціальної самоідентифікації — локальної або ж регіональної відбувається на фоні того, що у регіональному сприйнятті центр відходить на другий план, а точкою опори стає чітко окреслений регіон. І хоча локальна ідентичність дуже тісно прив'язана до регіону, однак доволі часто вона є мінливою та нестійкою, особливо якщо сам регіон не є чітко окресленим, або ж відсутня потужна місцева еліта. У такому випадку регіональна ідентичність порубіжжя дає про себе знати, особливо внаслідок певних кризових явищ чи поштовхів.

Рибак Богдан *(Івано-Франківськ)*

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА ЧЛЕНА ОУН ТЕОФІЛА ГАНУШЕВСЬКОГО (1908 — 1941)

Дослідження історичних постатей минулого часто передбачає і огляд біографій їхнього найближчого оточення. Окрім колег та соратників, часто є важливим дослідити і найближчу родину (батьків, дружину або чоловіка, дітей, онуків/правнуків). З урахуванням того, що ключове дослідження автора стосується постаті видатного громадсько-політичного і культурного діяча з Прикарпаття, священника УГКЦ Михайла Ганушевського (1880 — 1962), вагомим є і огляд життєписів його близьких. Особливо це стосується його сина Теофіла Михайловича Ганушевського (1908 — 1941). Він прожив відносно недовге життя, і порівняно з іншими дітьми о. Михайла його біографія часто губиться на фоні інших. Власне короткочасність його життя була зумовлена радянськими репресіями супроти нього в 1940 р. Поряд з цим, оглянути вагомість цієї постаті у розрізі родинної історії і є важливим в контексті дисертації, яка буде присвячена о. Михайлу та його земній діяльності.

Теофіл Ганушевський був другим із дев'яти дітей отця Михайла Ганушевського та його дружини Ірини (у дівоцтві Горникевич). Він народився 1 березня 1908 року в селі Лецівка поблизу Рожнятова в Долинському повіті королівства Галичини і Лодомерії тодішньої Австро-Угорської імперії (сучасний Калуський район Івано-Франківської області). Професію бухгалтера Теофіл Ганушевський здобув у торговельній школі в м. Станиславові. В юні роки брав участь у «Пласті», зокрема входив до 1-го полку ім. П. Конашевича-Сагайдачного від цієї організації у Львові. В 1930 — 1931 рр. Теофіл Ганушевський проходив військову службу в одній із піхотних частин польської армії, звідки демобілізувався у званні рядового. З 1939 по 1940 р. працював бухгалтером-фінансистом у обласному відділі торгівлі у Станіславі.

Легальна праця у обласному відділі торгівлі була лише прикриттям для того, щоб продовжувати активну працю на користь ОУН. Власне в лавах ОУН Т. Ганушевський перебував з 1938 р. В березні 1939 р. став військовим референтом ОУН у Станиславівському окружнім проводі. У травні 1939 р. він отримав завдання від крайової екзекутиви у Львові щодо військової підготовки в довіреній йому окрузі. На практичному рівні це означало, що Т. Ганушевський давав вказівки районним (повітовим) осередкам ОУН вести активну бойову підготовку його членів до ймовірних бойових дій.

У листопаді 1939 р. на Ганушевського вийшов таємний агент гестапо Баум, який перебував у Станіславі на легальній основі як член репатріаційної німецької комісії. Як стверджує автор ідеологічного пасквіля «Безбатченки» Клим Дмитрук (літературний псевдонім полковника КДБ, ідеолога прорадянської пропаганди Климентія Гальського), Т. Ганушевський «пішов на співпрацю з гестапо». За версією радянського пропагандиста, німці в обмін на інформацію від Теофіла Ганушевського про сили РСЧА в області перевезли його батька о. Михайла Ганушевського і його родину на окуповану німцями територію Польщі. Як відомо, о. Михайло і справді покинув окуповану червоними Галичину в 1939 р. і до середини 1941 р. проживав у м. Сянок на Лемківщині. Виїхати о. Ганушевському довелось через страх репресій, які розпочали радянці восени 1939 р. по всій Галичині. Йому як священнику УГКЦ, члену УНДО і експослу сейму Другої Речі Посполитої (1928 — 1930) було небезпечно залишатись вдома. Цей крок був у тій ситуації вимушеним.

Після від'їзду Баума з Галичини, в грудні 1939 р. на зв'язок з Ганушевським вийшов інший таємний агент гестапо Фромбах (Фрамбах). Він також діяв під виглядом представника репатріаційної комісії і шантажував Ганушевського тим, що доля його батька та родини є в руках гестапо. Ганушевський дав зрозуміти, що отримані завдання він «добросовісно виконує». Очевидно, що усі ці свідчення К. Дмитрук описував з матеріалів архівно-кримінальних справ з Івано-Франківського обласного управління КДБ, які він опрацьовував на початку 1970-х рр.

У травні 1940 р. спільно з керівником одного із районних осередків ОУН на Станіславщині Матвієм Дудою (1910 — 1941), Теофіл Ганушевський мав зустріч з Олександром Луцьким, який з березня 1940-го був керівником Станиславівського обласного проводу ОУН-р. Луцький призначив Теофіла Ганушевського військовим референтом обласного проводу в ОУН-р і дав вказівки вести активні контакти з військовим керівництвом національного підпілля в районах області. В липні 1940 р. Ганушевський дав звіт про цю роботу в Крайову екзекутиву і очікував подальших інструкцій.

Згідно з матеріалами архівно-кримінальної справи № 10586-П з фондів ГДА СБУ в ІФО, дізнаємось, що Т. Ганушевський був заарештований 28 жовтня 1940 р. Арешт відбувся в приміському селі Угорники, де він проживав з родиною. Ордер на арешт було підписано та схвалено двома днями раніше — 26 жовтня. Слідство у справі Т. Ганушевського та ще 5 членів ОУН тривало до складання слідством висновку 3 лютого 1941 р. Військовим трибуналом 12-армії Київського особливого військового округу Т. Ганушевського, який попередньо «визнав» свою

вину, було засуджено за ст. 54-2, 54-6 ч. 1 та 51-11 КК УРСР до вищої міри покарання (розстрілу) 31 березня 1941 р.

Вирок згодом було виконано на території Станіславської тюрми. У березні 1943 р. рідні Т. Ганушевського при відкритті німцями братської могили розстріляних більшовиками в'язнів знайшли декілька особистих речей убитого катами родича. Посмертно Теофіл Михайлович Ганушевський був реабілітований за відсутністю складу злочину 21 січня 1993 р.

Отже, ми бачимо, що найстарший із синів о. Михайла Ганушевського Теофіл був одним із тих, хто не бажав коритись ані польським, ані радянським окупантам. Діючи у підпіллі, Теофіл Ганушевський був одним із керівників ОУН-р на Станіславщині в 1939 — 1940 рр. Незважаючи на те, що його було заарештовано в 1940 р. і він не побачив початку німецько-радянської війни, свою місію як військовий референт він виконав. Своєю геройською смертю Теофіл Михайлович зміг хоч на якийсь час вберегти свою родину від подальших німецьких та радянських репресій у 1940 — 1950-х рр.

Жолобчук Владислав *(Івано-Франківськ)*

ВИВЧЕННЯ ПОСТАТІ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сучасна українська школа перебуває в епіцентрі суспільних трансформацій, що зумовлює нові виклики для системи освіти. Одним із провідних завдань стає формування громадянської компетентності учнів — здатності діяти відповідально, критично мислити, відстоювати власну позицію та брати участь у житті демократичного суспільства. У період війни та глобалізаційних процесів школа має виховувати не лише освічену, а й свідому особистість, яка ототожнює себе з Україною, її історією та культурою.

Одним із важливих інструментів у цьому процесі виступає вивчення життєписів видатних українських діячів. Біографічний матеріал дозволяє учням глибше зрозуміти історію через долі конкретних людей, усвідомити цінність громадянської активності та морального вибору. Особливе місце серед таких постатей належить Володимиру Кубійовичу — знаному географу, редактору «Енциклопедії українознавства», організатору

наукового та культурного життя в діаспорі, активному громадському діячеві. Його життєвий шлях є прикладом поєднання наукової праці, національної свідомості та служіння українському народові.

Діяльність В. Кубійовича неодноразово ставала предметом досліджень істориків, географів, культурологів.

У працях С. Рудницького, П. Штойка, О. Шаблія аналізується внесок Кубійовича у розвиток української географії та картографії, зокрема створення атласів і карт українських земель.

У роботах Н. Полонської-Василенко, М. Марунчака, І. Патрилі наголошується на його ролі як редактора «Енциклопедії українознавства» — фундаментальної праці української діаспори, яка стала своєрідним духовним мостом між Україною та світом.

У сучасних студіях відзначається його громадська діяльність, спрямована на захист прав українців у Європі та збереження національної ідентичності в умовах еміграції.

Водночас педагогічний аспект використання його біографії у шкільній освіті залишається недостатньо висвітленим, що відкриває нові перспективи для досліджень і практики.

Біографія В. Кубійовича є цінним дидактичним матеріалом, оскільки поєднує кілька важливих виховних аспектів.

Особистість Кубійовича не є однозначною. Він поєднував наукову діяльність з участю у політичних процесах Другої світової війни, що викликає суперечливі оцінки. Для учнів це можливість навчитися працювати з різними точками зору, аналізувати джерела, зіставляти факти й формувати власні висновки.

Робота Кубійовича над «Енциклопедією українознавства» показує приклад жертовної праці задля збереження історії, мови та культури українського народу. Це виховує в учнів почуття причетності до національної спільноти, гордість за культурну спадщину та розуміння важливості її збереження.

Кубійович довів, що навіть у складних умовах еміграції чи війни людина може залишатися активним творцем наукового й громадського життя. Це спонукає школярів наслідувати приклад відповідальної громадянської поведінки, бути готовими до суспільної активності.

Вивчення життєпису В. Кубійовича може бути інтегроване у навчально-виховний процес різними шляхами.

На уроках історії України — аналіз його діяльності у міжвоєнний період, під час Другої світової війни та в еміграції; організація дискусій «Моральний вибір особистості у складних історичних обставинах».

На уроках географії — ознайомлення з його картографічними працями, створення учнівських проєктів «Україна на картах Кубійовича».

У позакласній роботі — проведення учнівських конференцій і квестів «Видатні українці ХХ століття», написання есе «Що для мене означає приклад Володимира Кубійовича».

У виховних заходах — тематичні години спілкування, присвячені проблемам національної пам'яті, культури та громадянської відповідальності.

Практика показує, що системне використання біографій видатних українців у навчанні й вихованні дозволяє:

- Формувати в учнів уміння аргументовано висловлювати власну позицію;
- Виховувати толерантність до різних історичних інтерпретацій;
- Розвивати навички критичного мислення й аналізу джерел;
- Сприяти становленню національної ідентичності та активної громадянської позиції.

У перспективі необхідно розробити методичні рекомендації для вчителів, які б включали конспекти уроків, інтерактивні вправи, мультимедійні матеріали й учнівські проєкти, присвячені постаті Володимира Кубійовича.

Володимир Кубійович — яскравий приклад інтелектуала, який поєднав наукову працю з громадською активністю й національною відданістю. Його життєвий шлях може стати важливим педагогічним ресурсом у формуванні громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

Вивчення його біографії сприяє поєднанню історичних знань із вихованням громадянських цінностей, формує критичне мислення, розвиває почуття відповідальності та готовності до активної участі у житті суспільства. Отже, інтеграція постаті Кубійовича в освітній процес є одним із дієвих шляхів виховання молодого покоління українців, здатних захищати демократичні ідеали та культурну спадщину своєї держави.

Сердунич Любов *(селище Стара Синява Хмельницької області)*

ЗБІРКА «СТОЛИЦЯ ТВОГО РОДОВОДУ» І СПІВПРАЦЯ З ГОЛОВНИМ ЇЇ РЕЦЕНЗЕНТОМ П. П. БРИЦЬКИМ

Перша книга, присвячена селу Теліжинці Старосинявського (з 2019 року — Хмельницького) району Хмельницької області, — це історично-краєзнавче видання «Столиця твого родоводу». Основну увагу у книзі й у цій статті акцентовано на історичній, краєзнавчій, культурно-освітній сферах життя Теліжинців. У статті зосереджено увагу і на тісній співпраці з головним рецензентом книги, колишнім професором Чернівецького університету Петром Павловичем Брицьким.

Книгу «Столиця твого родоводу» я видала 2015 року: на 90-ліття Національної спілки краєзнавців України. Її присвячено 865-й річниці з часу найдавнішої (на цей час) літописної згадки про болохівське поселення Городець (Вали, Теліжинці) та 432-річчю з часу найдавнішої писемної згадки про село Теліжинці. (*Любов Сердунич. Столиця твого родоводу (Історія села Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області. Історично-краєзнавче видання). — Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015. — 308 с.: іл.*).

«Столиця твого родоводу» — це перша об'ємна праця про кількатисячолітню історію маленького села Теліжинці. Книга охоплює час від 10-го століття нашої ери до 2015 року. Тут — наукові дослідження, а також мої краєзнавчі, художні твори про Теліжинці, авторські роздуми, висловлено різні гіпотези. Усе це побудовано за хронологічним ладом у причинно-наслідковому зв'язку з посиланням на архівні документальні матеріали, літературу та спогади очевидців.

Існує версія, що після війни з татарами кілька вцілілих людей з городища продовжили життя на лівому березі, звідки йдуть витоки села аж до наших днів. І хоч, можливо, саме село народилось у пізніші або й давніші часи, витоки його історії саме з XII і XIII віків, коли на порубіжжі Київської й Галицько-Волинської держав існувала самостійна держава: Болохівська Русь. Уперше її згадано ще в Іпатіївському літописі під 1150 роком. Тож 2025 року древній і загадковій Болохівській Русі — щонайменше 875 років. А отже, — й Валам, адже до Болохівської спільноти входив і городець над Іквою: легендарне місто наших пращурів, яке, ймовірно, розташовувалось на правобережжі. Тож досліджую не лише саме село Теліжинці, а й приділяю увагу городищу, древньому Городцю.

Зробила у книзі й відкриття щодо багатьох питань. Зокрема, **уточнила дату походження Теліжинців,** зробивши своє село старшим. Тож тепер у вікіпедії чітко зазначено, що найдавніша

(на цей час) згадка про с. Теліжинці — 1583 рік. До 2015 року у вікіпедії було вказано, що Теліжинці як село засноване 1590 року. Проте є підстави стверджувати, що життя людське вирувало тут навіть у трипільські часи.

Дослідила я й **історичну назву села й назву мешканців**, тобто заперечую слова, якими користувалися до цього часу для їх означення, і переконливо пояснюю, чому так неправильно. Оприлюднюю кілька версій. Слово має наші корені: теліжинці — множинна назва мешканців: Теліжин (чий?), теліжинець (хто?) — той, хто мешкає в Теліжиному селі. Множина — теліжинці (мешканці Теліжиного поселення). Отже, топонім Теліжинці — це первісно назва мешканців (теліжинці), які пішли від роду Теліги або «підселилися» до першопоселенця чи засновника села, котрий мав ім'я Теліга».

Стала на захист правильної назви Теліжинців, яку досі писали з помилкою. Тривалий час я виборювала його граматично й історично правильну назву: саме з буквою «и» у суфіксі, адже у радянські часи її вживали з помилкою (з «е»). І це мені вдалося, тому від 2009 року назву села Теліжинці треба писати з буквою «и» в суфіксі. Як підтвердження на свій депутатський запит отримала офіційну відповідь науковців Тернопільського національного педуніверситету.

Використовую друковані джерела та праці науковців, які проливають світло на давнє існування Теліжинців і їхню назву.

І ще одне моє уточнення: **щодо українського правопису назви села** і правильного її відмінювання. Бо однина — *теліжинець* (один мешканець), а в родовому відмінку, згідно з лінгвістичним словником, назва села повинна мати словозміну «*Теліжинців*». Цю форму зафіксовано й у відповідних словниках. І цю тезу підтверджую думкою професора Д. Бучка. 2025 року древній і загадковій Болохівській Русі виповнюється щонайменше 875 літ. А отже — й Валам, адже до складу Болохівської спільноти входив і Городець над Іквою, легендарне місто (місцева назва — Вали). Але є й цікава гіпотеза історика В. Якубовського: «Тут було поселення, назви якого наука не знає. Але це 4-е тисячоліття. На тому місці, де історичний центр (Вали), було місто». На території села розташовується могильник трипільських часів. Отже, Теліжинцям за віком могил і знайдених у них речей — близько 6 або й 8 тисячоліть!

З-поміж власників Теліжинців у різні часи були родини Дружбацьких та Дорожинських. Найбільше з Дорожинських уславився останній власник села Казимир Каролевич (Карлович). Мені вдалось **уточнити і його ймення**, позаяк у вимові Кароль для зручности трансформувалось у Карл, але звали його таки Каролем. Чим же уславився Казимир Дорожинський? Га-

лузь сільського господарства в нього набула культурного характеру. Теліжинецьке племінне господарство було на той час найвідомішим і застосовувало найновіші досягнення в зоотехнії. Господарство працювало за напрямками конярства, скотарства, свинарства і птахівництва. К.К. Дорожинський пропагував тодішні новітні ідеї у конярстві, виступив з ініціативою перекладу з німецької мови найвідомішої праці з кінно-заводської справи графа Георга Лендорфа. К. Дорожинський 1905 року видає у москві першу книгу «Руководства для конно-заводчиков...». Багато в чому він заклав підвалини племінної справи на Поділлі. Основою його господарства були племінна птиця та коні, які приносили особливу славу. Купувати їх приїздили в Теліжинці не лише з Польщі, а й з Англії. Каталог маєтку, виданий ним і збережений мешканцем Теліжинців Г. Роздорожним, дає відомості не лише про ціни й умови поставок, а й характеристику кожної породи.

Книга «Столиця твого родоводу» рясно ілюстрована світлинами, схемами, мапами, малюнками художників-краян, вихідців із Теліжинців.

Окремо хочу мовити про нашу співпрацю зі славним моїм краянином, д. іст. н., професором Чернівецького національного університету Петром Павловичем Брицьким (світлої пам'яти!), який багато допоміг мені, аби з'явилася ця книга. Ретельно вичитав рукопис книги, роздрукував його і надіслав мені. П.П. Брицький став одним із рецензентів моєї «Столиці...», зазначивши в рецензії й таке: «Історичне пам'яткознавство має велике значення у процесі відродження національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. ... Донести ж до майбутніх поколінь звичаї, традиції, історію та культуру свого краю повинне саме історичне краєзнавство. Книга Любови Андріївни Сердунич про історію села Теліжинці належить саме до такого роду праць. Видання сприятиме духовному вихованню молодого покоління у патріотичному дусі й заслуговує на його оприлюднення».

Дослідження рідного села продовжую і після видання книги «Столиця твого родоводу». Сподіваюся, що ця книга сприятиме формуванню історичної пам'яти й вихованню любови до рідного краю і що після її прочитання захочеться наполегливо працювати задля рідної землі, шанувати предків, знати свій родовід і ще більше пишатися своєю родиною, давнім родом, сільською громадою та ненькою-Україною. Тож хай ця книжка спонукає кожного зробити щось корисне для столиці свого родоводу, краян, батьківщини, а на загал — для рідного народу та України!

Федорак Василь *(Чернівці)*

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ПЛОХІЯ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Професор Сергій Плохій — відомий українсько-канадсько-американський історик, автор лінійки праць з актуальних проблем вітчизняної та світової історії, у 2013-2025 роках — директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, лауреат Національної премії імені Т.Шевченка (2018). Цілий ряд ідей з його творчого доробку вже імплементовано у зміст української шкільної історичної освіти. Спробуємо окреслити деякі з них.

Першим у цьому ряду стоїть подальший розвиток ідеї окремішності українства як народу, нації, держави та, зрештою, ідентичності. Обґрунтована М.С. Грушевським у його magnumopus — десятитомній «Історії України-Руси» (1898-1936), ця ідея є базовою для шкільної історії і саме тому піддається шаленій атаці кремлівських імперців, що започаткувала «великий переділ» (С.Плохій) російського імперського (і постімперського) історичного та геополітичного простору, який триває і досі. Уже у XXI ст. програма шкільної історії в Україні зазнавала змін чотири (!) рази — у 2005-му, 2012-му, 2017-му та 2022-му роках. І головна тенденція змін в частині змісту — це якраз підсилення та утвердження нашої окремішності, що остаточно деконструює російський імперський міф про «єдінонєдєлімство трієдініной Русі». Професор С.Плохій детально аналізує цей непростий процес у своїх працях початку XXI ст.: «Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського», «Остання імперія. Загибель і крах Радянського Союзу», «Загублене царство. Історія «Русского мира» від 1470 року до сьогодення». Стосовно «руських» витоків української ідентичності, за які зубами вчепилася історіографія московитів, то їх дослідженню автор присвятив окрему працю — «Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, росії та білорусії».

Подальшого розвитку, з урахуванням реалій сьогодення та здобутків світової історіографії, набув також концепт історії України як частини території європейсько-євразійського порубіжжя (*frontier'y*) «між багатьма державами, ідеологіями та культурами як визначальну рису української історії, наголошуючи радше на конфлікті, ніж на порозумінні в контактній зоні» (С.Плохій). В контексті осягнення подій на сході Європи на початку XXI ст. ця теорія привела автора до «переосмислення Єв-

ропи» під кутом зору рухомості фронтиру. У зв'язку з цим вчений вводить в історичну науку термін «нова Східна Європа», яку, станом на тепер, складають Україна, Молдова і Білорусь. І якщо ідея фронтиру уже знайшла своє місце у програмах і підручниках з історії як для Нової, та і «старої» української школи, то концепт «нової Східної Європи» ще чекає на свою імплементацію у зміст шкільної історії.

Саме з цієї перспективи *(рухомості фронтирів. — В.Ф.)* автор розглядає і сучасну російсько-українську війну як у фазі мляво протікаючої гібридної агресії (2014-2022), так і на етапі повномасштабного вторгнення після 24.02.2022 (С.Плохій «Російсько-українська війна. Повернення історії»). Українська «Велика війна за незалежність» завершує епоху війн колоній за незалежність (усім відомо, чим вони закінчувалися (!) і творить новий світовий порядок, який буде біполярним, але цього разу з центрами у Вашингтоні та Пекіні. Ця війна привела до найбільш кардинальної за всю історію відновленої незалежності України трансформації змісту не тільки шкільної історії, але й курсів усієї гуманітаристики. Центральними категоріями оновленої програми з історії виступають декомунізація та національна пам'ять, а історія виступає тут «лінією зіткнення» (С.Плохій) та полем битви.

Науково-популярний, на рівні шкільної історичної освіти, виклад українського національного гранд-наративу — чергова теза для характеристики наукового доробку професора С.Плохія через призму його імплементації у зміст шкільної історії. Йдеться про книгу «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності». Серед закладених у ній змістових новел можна назвати хоча б такі: підсилення європейськості української історії та ідеї соборності українських земель, упорядкування періодизації української історії та її інтеграції зі всесвітньою (початок ранньомодерної (козацької) доби (1492), нова Тридцятилітня війна у Європі (1914-1945 рр.), дослідження механіки функціонування «геноцидної потвори» (С.Плохій) — «червоного» тоталітарного режиму, деконструкція російської квазірелігії «вєлікой отєчєственной войны», подальша реабілітація українського націоналістичного руху, включення у зміст історії проблематики і місць української національної пам'яті під кутом зору подальшої декомунізації і деколонізації інформаційного та освітнього простору України. Крім того, «легкозасвоюванішою» для учителя та учня цю книгу робить наявність у ній історичних карт, де Україна включена у європейський історичний простір (карти — практично невід'ємний елемент усіх книг професора С.Плохія), коротка хронологія найважливіших подій світової та української історії,

перелік ключових історичних осіб з того чи іншого великого періоду світової та української історії.

Інтеграція курсів світової та вітчизняної історії — це мейнстрім сучасної історичної дидактики, зокрема у Новій українській школі. І в цьому контексті варто вказати на українські контексти глобальних проблем, заакцентовані у ряді досліджень професором С.Плохієм: історичні долі демократії («Ялта. Ціна миру»), пік радянсько-американського ракетно-ядерного протистояння періоду холодної війни («Ядерне безумство. Історія Карибської кризи»), проблема виживання людства в епоху атомних катастроф («Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи», «Атоми і попіл. Глобальна історія ядерних катастроф»).

Філіпович Мирослава *(Луцьк)*

ОБ'ЄКТИ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Публічна історія — це форма історичної практики, яка виходить за межі академічного середовища і взаємодіє з широкою аудиторією через музеї, пам'ятники, медіа, мистецтво, цифрові платформи, освітні проєкти. Її головна мета — зробити історію доступною, емоційно значущою та соціально релевантною. Це історія, яка не просто розповідається — вона проживається.

Публічна історія сприймає матеріальні артефакти не як пасивні «речі», а як активних носіїв наративів, здатних формувати суспільну пам'ять та ідентичність. Взаємодія відбувається за п'ятьма основними складовими:

Інвентаризація та дослідження — фіксація об'єктів у локальних реєстрах, фотодокументація, оцифрування оригіналів і опитування свідків для створення наукової бази даних;

Консервація та реставрація — методи збереження автентичної структури (консерваційні роботи, архітектурна реставрація, мікрокліматичний контроль), що забезпечують довговічність артефактів;

Кураторська інтерпретація — відбір контекстуальних сюжетів, розробка тематичних експозицій, інформаційних панелей і драматургійної лінії, що транслюють історичні сенси для широкої аудиторії;

Інтерактивні та цифрові платформи — віртуальні тури, 3D-моделювання, QR-мітки на об'єктах, краудсорсингові карти пам'яті, мобільні додатки з гейміфікацією;

Залучення спільнот — розробка програм «усної історії», залучення волонтерів і місцевих мешканців до екскурсій, майстер-класів та фестивалів — щоб кожен міг стати співавтором наративу.

У свою чергу аграрна спадщина виступає матеріальним носієм колективної пам'яті та локальної ідентичності, де об'єкти (архітектура, інструментарій, ландшафт) конденсують соціальний досвід і наративи виживання. У публічній історії ці об'єкти функціонують як маркери тяглості, що поєднують повсякденність праці з історичною травмою і культурною гордістю. Ідентичність формалізується через практики репрезентації (музеєфікація, ритуали, фестивалі), які трансформують приватну пам'ять у спільний символічний ресурс. Така трансформація підтримує соціальну згуртованість, водночас відкриваючи простір для критичної рефлексії над минулим.

Аграрні об'єкти виступають матеріалізованими наративами публічної історії. Так архітектура: млини, хати, комори та колгоспні споруди фіксують технологічні режими, соціальні відносини і локальні стилі життя; їхня реставрація перетворює речові свідчення на публічні «архіви простору».

Інструменти: плуг, жниварка, віз, трактор репрезентують практики праці, дисципліну часу й сезонності; змінюючи режими використання, вони сигналізують про модернізацію або примусову трансформацію.

Ландшафти: поля, сади, пасовища та ринки кристалізують екологічні і господарські ритми; як «пам'ятні місця», вони стабілізують локальну ідентичність і задають емоційний контур спільноти.

Загалом пам'ять аграрного минулого проявляється у трьох взаємодоповнюючих модальностях. Ностальгійний вектор ідеалізує «традиційне» село, перетворюючи образ дому та праці на морально-естетичний стандарт спільноти. Травматичний вектор артикулює досвіди колективізації, голоду, депортацій і репресій, де колгоспна інфраструктура постає як матеріальний слід насильства та контролю. Вектор спротиву кодифікує практики збереження (пісні, ремесла, обряди) і сучасні громадські ініціативи, які реінтерпретують землю та працю як ресурси гідності й суб'єктності.

Механізмами публічної репрезентації ідентичності виступають:

Музеєфікація: інституційна рамка, що переводить приватні колекції та місцеві об'єкти у регламентований простір наратії; забезпечує стандарти інтерпретації та доступу;

Ритуалізація: фестивалі, «дні поля», церемонії жнив і ремісничі майстерні формують повторювані практики, через які спільнота відтворює свою історичну роль і цінності;

Маршрутизація: туристичні та освітні маршрути впорядковують досвід «перегляду» спадщини, створюючи ієрархію значень та точок пам'яті в просторі;

Цифрова медіація: візуальні архіви, інтерактивні карти, короткі відео й культурні меми відкривають доступ до аграрних наративів молодшим аудиторіям, актуалізуючи минуле як фактор сучасної ідентичності.

Для повноцінного розуміння наратій пам'яті джерела для інтерпретації мають поєднувати локальні свідчення (усна історія, фотоархіви), інституційні фонди (музеї, громади) та цифрові колекції, що гарантує багатоканальну валідацію пам'яті.

Пам'ять та ідентичність: типи об'єктів і функції

Тип об'єкта	**Наратив**	**Емоційний ефект**	**Ідентичнісна функція**
Млин	Праця, громада, тяглість	Ностальгія, гордість	Локальний маркер спадкоємності
Колгоспна ферма	Репресія, контроль, модернізація від насильства	Біль, критична рефлексія	Пам'ять про травму та етичні уроки
Хата	Родинність, побут, етика праці	Тепло, близькість	Символ «своєї землі» і спільного дому
Поле/сад	Земля як життя і ресурси	Спокій, надія	Універсальний образ виживання
Трактор (модерний символ)	Креативний спротив, технічна агенція	Сміх крізь напругу	Міф суб'єктності в сучасній культурі

Отже, аграрні об'єкти виконують роль матеріальних інтерфейсів між минулим і сучасністю, де конфігурації пам'яті (ностальгія, травма, спротив) сприяють етичним засадам спільного життя. Через практики публічної історії вони стають ресурсом ідентичності, що підтримує соціальну стійкість і критичне мислення, уникаючи як романтизації, так і редукції до травми. Інтеграція музеєфікації, ритуалізації та цифрової медіації забезпечує динамічну репрезентацію, у якій минуле працює як інструмент самоусвідомлення і стратегій виживання.

Христан Назарій, Яценюк Фадей *(Чернівці)*

«ВИЗВОЛЕНА КЛІО»: УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА МІЖ ДЕКОНСТРУКЦІЄЮ МИНУЛОГО ТА ПОШУКАМИ НОВИХ НАРАТИВІВ

Розпад Радянського Союзу та становлення незалежної України стали визначальними подіями, які докорінно трансформували вітчизняну історичну науку. Зміна суспільно-політичного контексту створила умови для перегляду методологічних підходів, подолання ідеологічних кліше та утвердження наукової свободи. Для кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича ці процеси мали особливу вагу, адже саме вона стала інтелектуальним середовищем, де здійснювалася деконструкція радянської історіографічної традиції та водночас закладалися засади нових дослідницьких парадигм.

Насамперед трансформації полягали у відмові від класової методології та насаджуваної десятиліттями схеми «братерства народів», що фактично легітимізувала русифікацію та применшувала значення української історії. На кафедрі утвердилися універсальні принципи науковості — об'єктивність, історизм, критичність, міждисциплінарність. Це дозволило здійснити переосмислення історичного процесу та відновити цілісність історичного наративу. Особливе значення мало звільнення від ідеологічних «ярликів», реабілітація багатьох історичних постатей і подій, що в радянські часи трактувалися виключно крізь призму партійної доцільності.

Унікальною рисою трансформацій стала поява та консолідація наукових шкіл, які не лише визначили тематичні пріоритети кафедри, а й забезпечили її інтеграцію в ширший науковий простір.

Важливе місце належить школі буковинознавчих студій, яка набула нового звучання саме в умовах незалежності. Вона базується на ґрунтовному аналізі соціально-економічного розвитку, національного руху, міжетнічних взаємин, релігійного життя та культурної спадщини Буковини. Дослідження цього напряму дозволили не лише переосмислити регіональну історію без радянських ідеологічних спотворень, але й включити її до загальноукраїнського та європейського контексту. Буковинознавчі розвідки забезпечили спадкоємність локальних студій, започаткованих ще у XIX ст., водночас надаючи їм сучасного методологічного звучання.

Помітно окреслився також напрям, пов'язаний із вивченням міжнародних відносин та етнополітичних процесів. Він

сприяв формуванню цілісного бачення місця України у європейській та світовій політиці, розкривав проблематику дипломатичних зв'язків, діяльність міжнародних організацій, етнополітичні аспекти життя прикордонних територій. Унікальність полягала в тому, що кафедра стала не лише регіональним, а й національним центром досліджень із міжнародної історії України, активно залученим до глобальних наукових дискусій.

Окремим блоком варто виділити розвиток козакознавчих студій. Вони забезпечили глибше розуміння українського державотворчого процесу, військово-політичної та соціальної ролі козацтва, його місця в європейському історичному контексті. Козакознавство інтегрувало локальні й загальноукраїнські сюжети, акцентуючи на козацтві як унікальному феномені національної історії, що поєднує воєнні, культурні та ментальні виміри розвитку суспільства.

Суттєве значення мала й медієвістика, яка розвинулася в умовах незалежності. Вона охоплювала дослідження історії взаємодії середньовічної Русі та Візантійської імперії. Завдяки цьому кафедра інтегрувала українське середньовіччя у ширші цивілізаційні процеси, формуючи у студентів і науковців розуміння української історії як органічної частини європейського середньовічного світу.

Трансформації також проявилися у розширенні тематичних обріїв наукових пошуків. Значної уваги набули дослідження з історії тоталітаризму, Голокосту, воєнної антропології, усної історії, історії повсякдення та історичної демографії. Це забезпечило міждисциплінарний підхід і відповідність сучасним тенденціям світової історіографії. Отже, кафедра історії України постала як простір, де поєдналися традиційні напрями та інноваційні дослідницькі практики.

Можна стверджувати, що унікальність академічних трансформацій кафедри історії України після розпаду СРСР виявилася у комплексності змін. Вона полягала у подоланні радянських стереотипів і формуванні нової методологічної культури, у створенні потужних наукових шкіл, у розвитку міждисциплінарних підходів і поступовій інтеграції до глобального наукового простору. Саме ця багатовекторність і відкритість до нових інтелектуальних викликів зробила кафедру одним із провідних центрів української історичної науки в добу незалежності.

Кобзар Сергій *(Луцьк)*

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ КІНО

На зламі XX — XXI ст. класична або ж її ще називають конвенційна війна змінила форму на «неконвенційну», яку часто називають — гібридною. Гібридна війна включає багато складових — політико-дипломатичні, енергетичні та інфраструктурні, торгово-економічні, розвідувально-диверсійно-партизанські, інформаційно-пропагандистські та інші дії. Саме інформаційно-пропагандистські дії або, загалом, інформаційна війна є однією з основних складових гібридної війни.

Поняття інформаційної війни охоплює багато елементів, зокрема такі, як добування розвідувальної інформації, дезінформування, фізичне руйнування інформаційних ресурсів, зараження комп'ютерними вірусами, проникнення в інформаційні мережі, проте це лише одна сторона цієї війни. Інша — можливість впливати на мислення, емоції, свідомість та поведінку людей. Виходячи з цього, однією із сутностей інформаційної війни є протистояння двох сторін за домінування певних думок та поглядів.

Як і будь-яка війна, інформаційна має свої мету, спрямування, характеристики, особливості, принципи та зброю, тобто інструменти її реалізації. Одним із таких інструментів інформаційної війни є кіно, адже його властивістю є вплив як на людину, так і на суспільство, що може бути ефективно використано обома сторонами війни, враховуючи багатовекторність впливу кіно на авдиторію.

Ця багатовекторність кіно в інформаційній війні полягає в існуванні кількох шляхів впливу на суспільство: через латентність у формуванні думок та поглядів, стирання межі між реальністю та вигаданим сюжетом, безформатність подачі, наочність, тобто через поведінку персонажів, масовість та крізь призму неосвіченості авдиторії.

Російська Федерація розпочала гібридну війну проти України задовго до наземного вторгнення в Крим, на Донеччину та Луганщину в 2014 році, ведучи, зокрема, інформаційну війну проти України, використовуючи кіно, як інструмент цієї війни. Вже не говоримо про широкомасштабне вторгнення.

Яскравим прикладом цього є російське художнє кіно, а саме популярні у різні періоди фільми, такі як «Брат 2», «72 метри», «Дев'ята рота», «Адмірал», «Тарас Бульба», «Ми з майбутнього 2», «Матч», «Піддубний», «Вікінг» та інші. Ці, фінансовані урядовими структурами стрічки, містять багато українофобсь-

ких, антиукраїнських тез та наративів. До прикладу, найчастіше у них зустрічаються територіальні претензії до України щодо Криму та «исконно русских земель», ксенофобія за національно-культурною ознакою, як-от постійні згадки про «хохлів» чи заперечення існування української мови та нації загалом, міфи про «братні народи» і «старшого брата», стереотипи про те, що «українець тільки той, хто п'є горілку та їсть сало», заперечення існування української державності, зображення учасників українського національного-визвольного руху різних періодів як «зрадників», привласнення, дискредитація та спотворення української національної історії. Окрім цього, у згаданих кінофільмах наявне прославляння російського імперіалізму та «великой русской культуры».

Створюючи фільми з антиукраїнськими та україножобськими підтекстами, Росія переслідувала та переслідує мету виховати російське суспільство в ненависті, ворожості та зверхності до українців як нації, до держави Україна задля мобілізації підтримки агресії проти України та російської імперської політики. Іншою метою Російської Федерації була спроба вплинути на українське суспільство, проти якого, очевидно, спрямована інформаційна війна. Росія, зокрема, з допомогою таких фільмів, як «Вій», «Гоголь. Початок», «Крим» та «Союз порятунку», намагалася сформувати в українців уявлення, що Україна не може існувати без Росії, що росіяни та українці — «братні народи» та виховати почуття меншовартості задля зменшення опору України російській агресії.

У випадку з російським суспільством РФ змогла досягти мети. До того ж у Росії виросло ціле покоління, виховане фільмами з антиукраїнськими елементами, яке готове безпосередньо воювати проти України. З українським суспільством ситуація зовсім інша. Хоча частина українців «споживала» цей продукт російського кінематографа, проте Росії не вдалося повністю вплинути на українське суспільство, адже з початком війни в 2014 році частина українців відмовилася від російських фільмів, а після 2022 року ситуація змінилася суттєво — більшість українського суспільства перестала «споживати» продукт російського кіновиробництва. Така тенденція дала змогу нівелювати вплив російського кіно на українське суспільство.

Незважаючи на це, Росія продовжує та продовжуватиме робити ставку на ведення інформаційної війни проти України, в тому числі з використанням кіно як інструмента цієї війни. Але на будь-яку дію є протидія. У цьому випадку — протидія інформаційним загрозам РФ, зокрема в кіно. Шляхами такої протидії можуть бути впровадження медіаосвіти та медіаграмотності, з допомогою яких можна формувати критичне мис-

лення в суспільстві, пояснювати, як створюються та використовуються пропагандистські продукти, фінансування державою громадських організацій та медіа, які займаються контрпропагандою та розвінчуванням міфів задля збільшення їхніх ресурсів і, відповідно, підвищення ефективності в протидії російській інформаційній агресії, встановлення жорсткої юридичної відповідальності за поширення та лобіювання російського інформаційного продукту в Україні, а також щодо безпосередньо кінематографа, то це створення власних фільмів з правдивими та контрпропагандистськими тезами і наративами з метою запобігання впливу російського кіно на українське суспільство.

Хомутецький Даниїл *(Харків)*

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФІЛЬМ «АВГУСТДОРФ»: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРОЄКТУ

25 січня 2025 року івано-франківська філія «Суспільного» на своєму каналі в YouTube презентувала документальний фільм «Августдорф». Повна назва цієї стрічки звучить як «Августдорф: від однієї з найбільших німецьких колоній Галичини до вулиці-пустки». В ній було вперше показано історію забутої часом німецької колонії Августдорф, яка в наш час є одним із мікрорайонів міста Снятин Коломийського району Івано-Франківської області. Оскільки фільм отримав немале число переглядів, був показаний оффлайн за участі творців і досі користується увагою різних соціальних категорій населення, варто дати йому певну оцінку у формі рецензії.

В першу чергу бачимо, що тема для фільму була обрана не випадково. Справа в тім, що в 2024 р. в історії Галичини були одразу дві важкі події — 85-та річниця депортації галицьких німців і 80-та річниця початку депортацій українського населення із Закерзоння. Якщо в жовтні 1939 р. з колонії були виселені німці, в 1944-му поляки, то в 1945-1947 рр. колонія була заселена українцями із Замішанщини, Лемківщини та Ярославщини. Один із авторів фільму, історик Андрій Бойда є нащадком депортованих замішанців з села Бонарівка Стрижівського повіту у сучасному Підкарпатському воєводстві Польщі. Розроблена ним у співавторстві з журналістом Степаном Пенкалюком тема — це один із методів популяризації локальної історії у соцмережах.

Ключовими перевагами документальної стрічки є її відносно недовгий хронометраж — 18 хвилин 30 секунд. Так, для пересічних глядачів це цілком оптимальний формат для перегляду такого типу кіноматеріалів. Однак з огляду на те, що така тема була відкрита для YouTube вперше, більш логічним і закономірним виглядав формат у 25 — 35 хвилин для повного розкриття теми.

У стрічці було задіяно оптимальне число героїв — 5, що є не надто великим та не надто малим. Окрім історика Андрія Бойди як нащадка замішанців і жителів Августдорфа в 1945 — 2002 рр., тут також був задіяний депортований замішанець Іван Хом'як (нині є жителем Августдорфа як мікрорайону), а також дві онуки жителів дотичного до Августдорфа українського хутора Теребежі Тетяна Савчук та Леся Столярська. Закадровим оповідачем у стрічці виступив журналіст і співробітник «Суспільне Івано-Франківськ» Степан Пенкалюк.

Великою перевагою фільму є те, що кожен з героїв добре доповнює один одного. Канва розповіді про Августдорф формує в собі історії про жителів колонії як до 1939-го, так і після 1945-го. Безумовно, що хронологічна послідовність у фільмі була добре дотримана і це викликає захоплення. По-справжньому відчувається і присутність професійного історичного консультанта. Є достатня кількість історичних фото, а низка історій, які розкриваються у цій стрічці змушують глядача розчулитись. Особливо це стосується долі депортованих родин Станчаків та Хом'яків, а також тих німецьких родин, які були змушені продати свої домашні скарби українцям перед примусовою відправкою на історичну Батьківщину в 1939 р.

З іншого боку, у фільмі бракує тих багатьох речей, які можна було знайти уже у текстовій версії матеріалів про весь спецпроєкт. До прикладу, у фільмі мало було розкрито про бойові дії на території колонії в 1914 — 1917-му, в 1919-му та під час Другої світової війни. Так, на короткі миті у стрічці присутня якісна анімація та інфографіка. З іншого боку, немає достатньої кількості інформації про російську окупацію Августдорфа і Снятина загалом, яка відбувалася тут двічі — восени 1914-го — навесні 1915-го та з літа 1916-го по середину 1917-го років. Відсутність згадок про сутички прикордонної чети УГА під командування четаря Майданського з румунськими військами у травні 1919 р. показала, що періоду ЗУНР в історії колонії уваги не надали. Не потрапили туди і згадки про поручника 2-го полку 1-ї бригади УСС УГА Вільгельма Гавера і стрільця УГА Петра Калитчука, які як вихідці з Августдорфа стали в обороні ЗУНР в 1919-му і згодом потрапили в польський полон.

Чи через відсутність місця у хронометражі, або, можливо, із інших причин не були розкриті у фільмі, але згадані у текстовій версії долі інших уродженців колонії. Варто припускати, що якби хронометраж цієї картини був більшим, то туди б увійшла і доля офіцера гестапо, учня Снятинської гімназії ім. Францішека Карпінського Отто Рікріха (1913 — ?). Можливо, автори стрічки залишили його життєпис для інших проєктів. З іншого боку, великий масив інформації, який існує про географічне розташування, історію та сьогодення колонії фізично було б важко вмістити у стрічці на не цілих 20 хвилин.

Зважаючи на всі переваги та недоліки, все ж є багато і позитивних моментів. До прикладу, стрічка показала Августдорф різним. Це не лише його теперішні та колишні жителі, а й в першу чергу споруди. У фільмі було показано майже всі терени колонії, кірху (1868), школу (1863) та старі будинки на центральній вулиці колишньої колонії. Деякі мають сучасний євроремонт, а в інших, навпаки, зберігається автентичний німецький архітектурний стиль.

По-особливому цікавою є історія довкола будинку коваля Філліпа Коппа, де після Другої світової війни жив прадід історика А. Бойди Назар Станчак (1926 — 2002). У фільмі показано, що історику вдалось знайти документи з описом цього будинку за 1916 р. у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Те, що й оповідь велась істориком не лише на території колонії, а й в архіві, — це хороша режисерська задумка С. Пенкалюка, яка відтворила справжній історизм у стрічці. Залишена на епілог історія німця Курта, який у 2000-х рр. впізнав свою домівку на Августдорфі через понад 70 років, — це і є та щаслива глибока кінцівка, яка часто відсутня у багатьох документальних стрічках сучасності.

Отже, ми бачимо, що стрічка «Августдорф» (2025) є першим і поки єдиним схожим експериментом сучасності про німецьку колонію на буковинському прикордонні. Те, що це не є сюжет, а окремий фільм, засвідчує, що історія Августдорфа стала дещо більшим, ніж буденна журналістська робота. Варто сподіватись, що ті історії, деталі та матеріали, які не потрапили у стрічку, будуть розкриті авторами у їхніх наступних матеріалах.

XV БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 150-РІЧЧЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р.

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 22,55. Зам. № 32. Тираж 200 прим.
Виготівник: ПВКФ «Технодрук»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф. 18, тел. (0372) 55-05-85